

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Právnická fakulta

Katedra občanského práva

Disertační práce

**Komparace náhradní péče o děti v České republice
a Slovenské republice**

JUDr. Zuzana Fabianová

Praha, červen 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou disertační práci vypracovala samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 17. června 2013

JUDr. Zuzana Fabianová
v.r.

Poděkování

Tímto upřímně děkuji své školitelce, doc. JUDr. Sentě Radvanové, CSc., za cenné připomínky, pomoc a inspirativní vedení při zpracování této disertační práce.

V Praze dne 17. června 2013

JUDr. Zuzana Fabianová
v.r.

Obsah

Seznam zkratk.....	3
Úvod.....	4
1. Vymezení problematiky.....	4
2. Cíl práce a metoda.....	6
3. Struktura.....	7
1. Vymezení pojmů.....	9
1. 1. Náhradní péče o děti.....	9
1. 2. Princip nejlepších zájmů dítěte.....	12
1. 3. Rodičovská odpovědnost.....	16
2. Právo na rodinný život.....	22
2. 1. Vybrané aspekty práva na rodinný život v judikatuře ESLP.....	27
3. Vývoj právní úpravy náhradní péče o děti na území České a Slovenské republiky.....	33
3. 1. 1918 - 1948.....	33
3. 2. 1948 - 1993.....	40
3. 3. Vývoj po roce 1993.....	46
4. Prameny práva.....	50
4. 1. Vnitrostátní prameny práva.....	50
4. 2. Mezinárodní prameny práva.....	56
4. 3. Právně nezávazné dokumenty.....	63
5. Sociálně-právní ochrana dětí.....	65
5. 1. Vymezení pojmu sociálně-právní ochrany dětí a úkoly ve vztahu k náhradní péči.....	65
5. 2. Institucionální zabezpečení sociálně-právní ochrany.....	69
5. 3. Sanace rodiny.....	71
6. Procesní aspekty náhradní péče.....	74
6. 1. Participační práva dítěte.....	74
6. 2. Řízení o náhradní péči – obecný výklad.....	78
7. Osvojení.....	83
7. 1. Hmotněprávní úprava osvojení.....	83
7. 2. Procesní úprava osvojení.....	111
7. 2. 1. Řízení o osvojení.....	112
7. 2. 2. Řízení o zrušení osvojení.....	114
7. 2. 3. Řízení podle §§ 180a až 180b OSŘ.....	116
7. 2. 4. Řízení ve věcech osvojení v návrhu zákona o zvláštních řízeních soudních.....	120
7. 3. Právo dítěte znát svůj původ.....	121
7. 4. Závěr.....	125
8. Pěstounská péče.....	128
8. 1. Podmínky svěřením dítěte do pěstounské péče.....	130
8. 2. Vzájemná práva a povinnosti.....	133
8. 3. Trvání a zánik pěstounské péče.....	135
8. 4. Řízení o pěstounské péči.....	137
8. 5. Dočasná předpěstounská péče.....	138

8. 6. Profesionalizace pěstounské péče	140
8. 7. Pěstounská péče na přechodnou dobu	146
8. 8. Závěr	148
9. Ústavní výchova	153
9. 1. Předpoklady nařízení ústavní výchovy	153
9. 2. Řízení o nařízení ústavní výchovy	158
9. 3. Zařízení ústavní výchovy	159
9. 3. 1. Česká republika	159
9. 3. 2. Slovenská republika	164
9. 3. 2. 1. Profesionální rodina.....	166
9. 3. 3. Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc.....	174
9. 4. Ochranná výchova	178
9. 5. Závěr	180
10. Svěření dítěte do péče jiné osoby	184
11. Poručenství	189
Závěr	192
Použitá literatura.....	196
Přílohy	206
Abstrakt	213
Summary.....	216
Klíčová slova:	219

Seznam zkratek

ABGB	Obecný zákoník občanský č. 946/1811 Sb. z. s.
CMPOD	Centrum pro mezinárodněprávní ochranu dětí a mládeže
ČR	Česká republika
ČSR	Československá republika
ESLP	Evropský soud pro lidská práva
EÚOD	Evropská úmluva o osvojení dětí ze dne 24.4.1967
EÚVPD	Evropské úmluvy o výkonu práv dětí ze dne 25.1.1996
Listina	ústavní zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod
MPSV ČR	Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky
MPSVR SR	Ministerstvo práce, sociálních věcí a rodiny Slovenské republiky
NOZ	zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník
OSN	Organizace spojených národů
OSŘ ČR	zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád
OSŘ SR	zákon č. 99/1963 Zb. „občiansky súdny poriadok“
OZ ČR	zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník
OZ SR	zákon č. 40/1964 Zb. „občiansky zákonník“
SR	Slovenská republika
Úmluva	Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod z 4.11.1950
ÚMPOD	Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí
ÚODSMO	Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení ze dne 29.5.1993
ÚPD	Úmluva o právech dítěte ze dne 20.11.1989
Ústava ČR	ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky
Ústava SR	ústavní zákon č. 460/1992 Z. z. „Ústava Slovenskej republiky“
ZoR ČR	zákon č. 94/1963 Sb., o rodině
ZoR SR	zákon č. 36/2005 Z. z. „o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov“
ZSPOD ČR	zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí
ZSPOD SR	zákon č. 305/2005 Z. z. „o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov“

Úvod

1. Vymezení problematiky

Problematika náhradní péče o děti je mnohostranným společenským jevem s celou řadou vzájemně se podmiňujících psychologických, sociologických, pedagogických a právních aspektů. Nejen v současné době se jedná o aktuální téma. Již v římském právu byly formulovány právní podmínky osvojení, charakterizovaného zásadou „*adoptio naturam imitatur*“. Počátky placené pěstounské péče lze najít v instituci kojných, které se objevovaly již v době antického Řecka a Říma. Tam se kojné shromažďovaly pod sloupem zvaným *Columna Lactaria* a nabízely své služby manželkám patricijů. První zprávy o útulku pro opuštěné děti jsou z Konstantinopole z roku 335, první naleziště bylo zřízeno v Miláně v roce 787.¹ Na území ČR byl první institucí pečující o osiřelé a opuštěné děti „Vlašský špitál“, založený na počátku 16. století Italy pobývajícemi v Praze.²

Právo dítěte na péči vlastních rodičů je jedním ze základních mezinárodně uznávaných práv dítěte. Biologická rodina, která řádně plní své poslání, představuje pro dítě nejpřirozenější prostředí pro jeho všestranný rozvoj. Ve společnosti se však permanentně vyskytuje skupina dětí, kterým rodiče řádnou péči z nejrůznějších příčin nezajišťují a které proto nemohou vyrůstat ve své biologické rodině. V těchto případech je potřebné zajistit dítěti péči náhradní. Smyslem institutů nahrazujících rodičovskou péči je zabezpečit dítěti ochranu a výživu v bezpečném náhradním prostředí a poskytnout mu vhodné podmínky pro jeho zdravý tělesný, rozumový, citový a mravní vývoj. V zájmu harmonického rozvoje osobnosti dítěte je, aby vyrůstalo v atmosféře štěstí, lásky a porozumění a aby mu byla zajištěna taková ochrana a péče, jaká je nezbytná pro jeho nejlepší blaho. Vyhovující právní úprava tohoto institutu je jedním ze základních předpokladů úspěšné realizace náhradní péče v praxi.

Náhradní péči lze obecně členit na rodinnou a kolektivní. Péče o dítě v individuálním rodinném prostředí je obecně upřednostňována před péčí v kolektivním zařízení. Rodina vždy byla prvotním místem, kde mohly děti vyrůstat v dospělého člověka

¹ Blíže srov. MATĚJČEK, Zdeněk a kol. *Náhradní rodinná péče*. 3. vydání. Praha: Portál, 1999. s. 15 a nasl.

² ZBYNĚK, Gabriel a NOVÁK, Jan. *Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči*. Praha: Grada, 2008. s. 13.

tím nejpřirozenějším způsobem.³ V péči o děti má rodina nezastupitelnou funkci. Poskytuje dítěti základní orientaci, zázemí, bezvýhradné přijímání, podporu a pomoc. Je nejdůležitějším socializačním faktorem, působí i jako regulátor nežádoucích společenských jevů. Úsilí příslušných orgánů by proto mělo v první řadě směřovat k výběru vhodné formy náhradní rodinné péče a náhradní rodiny pro dítě. Rodina však v určitých případech není pro dítě vhodná nebo je samotným dítětem odmítána, v některých případech péče o dítě vyžaduje speciální odborní přístup, který v rodině nelze zabezpečit, případně který nelze zabezpečit pro potřebné množství dětí. V jistých případech je proto specializovaná péče o děti namístě. Vždy musí existovat více forem náhradní péče, ze kterých je třeba v konkrétním případě zvolit pro dítě tu nejvhodnější.

ČR je Výborem OSN pro práva dítěte pravidelně kritizována pro velký počet dětí umístěných v ústavní výchově. Podle statistik MPSV ČR bylo k 31. prosinci 2011 v ústavních zařízeních v ČR umístěno celkem 7655 dětí s nařízenou ústavní výchovou, ročně je do ústavních zařízení umístěno kolem dvou tisíc dětí. Výbor opakovaně vyzval ČR, aby přijala změny v systému ochrany práv dětí, vytvořila strategii pro snížení počtu dětí žijících v ústavní výchově a zajistila, aby umístování dětí do ústavů bylo používáno jako poslední možnost, která bude pravidelně monitorována a přezkoumávána. Zároveň doporučil rozvíjet komunitní služby rodinného typu a pěstounskou péči za účelem vyloučení umístování dětí do ústavů. Cíl zkvalitnit systém péče o ohrožené děti zaměřením na snížení počtu dětí dlouhodobě umístěných v ústavní výchově, na prevenci ohrožení a všestrannou podporu rozvoje dětí v rodinném prostředí, je obsažen i v Národním akčním plánu k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti. Ten zdůrazňuje význam podpory základních práv ohrožených dětí, kterým je třeba zajistit bezpečné prostředí ve vlastních sanovaných a podporovaných rodinách, dostatečný počet kvalifikovaných náhradních rodin a odbornou komplexní péči v zařízeních rodinného typu. Na uvedené požadavky v poslední době reagovala rozsáhlá novela ZSPOD ČR č. 401/2012 Sb., přijata jako součást celkové reformy systému péče o ohrožené děti v ČR. Cílem novely bylo posílit prevenci ohrožení dítěte, profesionalizovat výkon pěstounské péče a vytvořit zákonné podmínky pro systematickou práci s rodinami, která by zajistila setrvání dítěte v rodinném, případně náhradním rodinném prostředí.

³ RADVANOVÁ, Senta a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. *Kurs občanského práva: instituty rodinného práva*. 1. vyd. Praha: Beck, 1999. s. 124.

2. Cíl práce a metoda

Cílem disertační práce je analýza a komparace institutu náhradní péče o děti v České a Slovenské republice z hlediska hmotněprávního i procesního. Cílem práce není vyčerpávající rozbor náhradní péče o děti ve srovnávaných právních řádech, ale analýza a porovnání nejdůležitějších právních aspektů ve vzájemných souvislostech se záměrem vyhodnotit efektivnost právní úpravy, identifikovat základní problémy v praktické realizaci náhradní péče, nastínit principy významné pro další vývoj náhradní péče o děti a poskytnout návrhy řešení *de lege ferenda*.

Právní úprava náhradní péče o děti v ČR bude analyzována jak z hlediska úpravy v zákoně o rodině č. 94/1963 Sb., tak i v novém občanském zákoníku č. 89/2012 Sb., který vstoupí v účinnost dne 1. ledna 2014, kdy současně dojde ke zrušení zákona o rodině. NOZ koncentruje ve své druhé části také problematiku rodinného práva. Práva a povinnosti vzniklé od 1. ledna 2014 a právní poměry týkající se rodinných práv, které vznikly za účinnosti dosavadních předpisů, se budou řídit NOZ. Vznik, práva a povinnosti vzniklé v oblasti rodinného práva přede dnem nabytí účinnosti nového kodexu soukromého práva se však budou posuzovat podle dosavadních předpisů (§ 3028 NOZ). Pokud bude před 1. lednem 2014 zahájeno řízení o osvojení, dokončí se podle dosavadních předpisů; úkony provedené v rámci přípravného řízení směřujícího k osvojení se posoudí podle NOZ, to neplatí, bude-li se jednat o udělení souhlasu rodičů k osvojení nebo o rozhodnutí soudu o tom, že tohoto souhlasu není třeba (§ 3035 NOZ). Nebude-li uvedeno jinak, terminologie užitá v práci bude vycházet z dosavadní úpravy, s ohledem též k legislativnímu užití pojmů ve slovenské právní úpravě.

Vědecký přístup k práci bude založen na analýze a srovnání české a slovenské právní úpravy v oblasti náhradní péče o děti za použití analyticko-deskriptivní a komparativní metody. Dalšími základními metodologickými východisky budou především metoda jazyková, systematická, logická a dále též metoda historická, teleologická a statistická. Důraz bude kromě rozebrání společných prvků zkoumaných úprav zaměřen na identifikaci základních rozdílů v právních úpravách a na jejich kritické zhodnocení s cílem návrhu řešení *de lege ferenda*.

3. Struktura

Práce je členěna do celkem jedenácti kapitol. V úvodu práce bude nejprve vymezen pojem náhradní péče o děti a provedena jeho diferenciací. Poté bude pojednáno o teoretických úvahách nad principem nejlepších zájmů dítěte, který je jedním z vůdčích principů Úmluvy o právech dítěte. Nejlepší zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakýchkoli opatřeních týkajících se dětí (čl. 3 ÚPD). Přes svůj odkaz na nejlepší zájmy dítěte ÚPD neposkytuje vodítka k tomu, jak by tento princip měl být vykládán a aplikován. Tato část práce se bude usilovat obsah tohoto pojmu blíže objasnit. Následovat bude vymezení pojmu rodičovské odpovědnosti a pojednání o přípustnosti zásahů do něj.

Další část práce bude věnována právu na rodinný život, včetně jeho výkladu v relevantní judikatuře ESLP ve věcech náhradní péče. Pro rodiče a dítě je možnost být spolu základem rodinného života a jakákoli opatření, která jim v tom brání, představují zásah do práva na rodinný život (Kutzner proti Německu). Právo na rodinný život je chráněno čl. 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod a v ústavní rovině čl. 10 odst. 2 Listiny. Zahrnuje závazek státu jednat způsobem umožňujícím normální rozvoj vztahů mezi blízkými příbuznými, včetně vztahů mezi rodiči a dětmi. Zbavení či omezení rodičovské odpovědnosti představuje velmi závažný zásah do práva na rodinný život, a proto se musí opírat o dostatečně pádné argumenty motivované zájmem dítěte. S účinným respektováním rodinného života jsou těsně spjaty i pozitivní závazky orgánů veřejné moci. Jakmile je prokázána existence rodinného vztahu, musí orgány veřejné moci jednat tak, aby se tento vztah mohl rozvíjet a přijmout vhodná opatření za účelem sloučení rodiče s dítětem. Může se jednat o povinnosti k aktivní pomoci s osobními, sociálními, zdravotními či majetkovými obtížemi, zahrnovat mohou i povinnost informovat a řádně poučit rodiče o možných následcích jejich jednání (náleží Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 485/10 ze dne 13. dubna 2010). Z práva na respektování rodinného života taktéž plyne právo rodiče na přijetí opatření ze strany státních orgánů k jeho obnovenému soužití s dítětem v co nejkratší době, s ohledem na skutečnost, že prostý běh času může vést k nenapravitelným důsledkům (Johansen proti Norsku, Kutzner proti Německu, Haase proti Německu). Vždy je nutné najít spravedlivou rovnováhu mezi zájmem rodiče žít se svým dítětem a zájmem dítěte na tom, aby bylo umístěno mimo svou rodinu.

Samostatná kapitola je věnována vývoji právní úpravy náhradní péče po roce 1918. Při vzniku ČSR v roce 1918 bylo recepční normou s některými omezeními recipováno

tehdejší rakouské a uherské právo. Manželské a rodinné vztahy upravoval v Čechách, na Moravě a ve Slezsku rakouský Obecný zákoník občanský z roku 1811, zatímco na území Slovenska platilo uherské, povětšinou nepsané obyčejové právo. Dualismus právní úpravy se podařilo odstranit až v padesátých letech v souvislosti s přijetím občanského zákoníku a nabytím účinnosti zákona o právu rodinném č. 265/1949 Sb.

V kapitole čtvrté budou rozebrány prameny právní úpravy náhradní péče o děti, včetně mezinárodních pramenů práva. Těžištěm právní úpravy je v SR „zákon o rodině“ č. 36/2005 Z. z. V ČR byl stěžejním právním předpisem rodinného práva až do rekodifikace soukromého práva zákon o rodině č. 94/1963 Sb. Nabytím účinnosti NOZ ke dni 1. ledna 2014 bude rodinněprávní problematika nadále koncentrována v druhé části nového kodexu.

Další část práce se zaměří na úkoly sociálně-právní ochrany dětí ve vztahu k náhradní péči, včetně zdůraznění významu sanace rodiny jako jednoho ze základních cílů sociálně-právní ochrany. V samostatné kapitole bude podán obecný výklad o procesních aspektech náhradní péče a participačních právech dítěte.

Podstatná část práce je zaměřena na analýzu a komparaci jednotlivých forem náhradní péče. V kapitole sedmé až jedenácté bude postupně pojednáno o osvojení, pěstounské péči, ústavní výchově, svěřeni dítěte do péče jiné osoby a poručenství. Za samostatnou formu náhradní péče je pro účely této práce považováno také osvojení, jehož prvotním účelem, byť se jedná o záležitost statusovou, je zajistit náhradní péči a výchovu dítěte v rodině. Samostatná pozornost bude věnována profesionalizaci pěstounské péče s cílem identifikovat její přednosti a limity ve srovnání s jinými formami náhradní péče. K vytvoření profesionální pěstounské péče vedl snižující se počet zájemců o výkon pěstounské péče a zvyšující se počet dětí, které nebylo možné umístit do jiných forem náhradní rodinné péče. Jejím cílem je pomoci dětem překlenout období rozhodování o jejich dalším osudu, poskytnout rodičům čas na vyřešení osobních problémů a provést diagnostiku, terapii a prognózu dalšího vývoje dítěte. V odborných kruzích je však upozorňováno na její limity především z hlediska uspokojování psychických potřeb dětí, poukazuje se na riziko vytvoření citového vztahu mezi dítětem a profesionálním pečovatelem a na možné negativní následky zprerthání takového vztahu. O profesionální rodině jako specifickém způsobu zajištění individuální péče o děti s nařízenou ústavní výchovou v SR bude pojednáno v závěrečných částech práce.

Práce je zpracována podle právního stavu ke dni 15. červnu 2013.

1. Vymezení pojmů

1. 1. Náhradní péče o děti

Pojem náhradní péče o dítě není v české legislativě definován. Obecně je používán pro případy, kdy bylo dítě svěřeno do péče jiné osoby než rodiče rozhodnutím soudu⁴ za účelem poskytování krátkodobé či dlouhodobé péče dítěti. Slovenský zákonodárce definoval pojem „náhradná starostlivosť“ v ZoR SR. Náhradní péčí se ve smyslu § 44 odst. 1 ZoR SR rozumí „*vícero osobitně uspořádaných na sebe navazujících a vzájemně se podmiňujících dočasných opatření, které nahrazují osobní péči rodičů o nezletilé dítě v případech, kdy jí rodiče nezabezpečují nebo nemohou zabezpečit*“. V citovaném ustanovení je zdůrazněna dočasnost všech způsobů náhradní péče upravených v ZoR SR, za náhradní péči se pokládají pouze dočasná opatření nahrazující osobní péči rodičů, nikoli také opatření trvalejšího charakteru. Navazující § 44 odst. 3 ZoR SR proto jako druhy náhradní péče o dítě vymezuje svěřeni nezletilého do osobní péče jiné fyzické osoby než rodiče, pěstounskou péči a ústavní péči.⁵

V teorii je poukazováno na nejednotné legislativní užívání pojmu „péče o dítě“ a „výchova dítěte“ ve vývoji rodinněprávních institutů.⁶ Zatímco například v ZoR ČR byla rodičovská zodpovědnost charakterizována jako souhrn práv a povinností při péči o dítě a pojem „péče“ byl užit i v souvislosti se svěřením dítěte do pěstounské péče, pojem „svěřeni do výchovy“ byl užíván ve vztahu k ústavní výchově či ke svěřeni dítěte do výchovy jiné fyzické osoby. Hrušáková poukazuje na to, že pojem „péče“ užit při vymezení rodičovské zodpovědnosti v ZoR ČR byl chápán podstatně širěji než jenom jako osobní péče, naproti tomu pojem „svěřeni dítěte do výchovy“ ve smyslu § 45 nebo § 46 ZoR ČR ve své podstatě znamenal svěřeni do osobní péče.⁷ Dle Pavelkové je výchova dítěte péče o něj v širším slova smyslu, která je právem a zároveň povinností každého

⁴ Nejde tedy o výkon rodičovské odpovědnosti.

⁵ Ze systematického řazení jednotlivých forem náhradní péče se vyvozuje jejich priorita, postupnost hledání vhodného opatření se odvíjí od systému seřazení v § 44 odst. 3 ZoR SR. Srov. PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentár*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 248 nebo SVOBODA, Jaromír a FICOVÁ, Svetlana. *Zákon o rodině: Komentár*. Bratislava: Eurounion, 2005. s. 120.

⁶ Srov. RADVANOVÁ, Senta a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. *Kurs občanského práva: instituty rodinného práva*. 1. vyd. Praha: Beck, 1999. s. 123.

⁷ HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentár*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 121.

rodiče a do které proto nemůže být zasahováno jinak jako jen rozhodnutím soudu na základě zákona.⁸ Radvanová a Zuklínová uvádějí, že pojmem nadřazeným je zřejmě „péče o dítě“ a poukazují na to, že výchova dítěte je vlastně součástí péče o ně.⁹ NOZ upouští od pojmu „svěření do výchovy“ a nahrazuje je pojmem „svěření do péče“ obecně i v souvislosti se svěřením dítěte do péče jiné osoby, zachovává však pojem ústavní výchova. Slovenský zákonodárce důsledně rozlišuje mezi jednotlivými pojmy. Péči o dítě chápe jako komplex činností, které souvisejí s každodenním životem dítěte a které zahrnují zabezpečování stravy, ošacení, běžné lékařské péče či péči o školské nebo mimoškolské záležitosti dítěte. Pojem výchova je chápán v širším smyslu jako péče o osobu dítěte, jež zahrnuje péči o výchovu a rozvoj individuálních tělesných a duševních schopností dítěte a při které dochází i k podstatným rozhodnutím o dítěti.¹⁰ Při vymezení jednotlivých druhů náhradní péče ZoR SR užívá jednotný pojem „starostlivosť“ - mluví o „pestúnskej starostlivosti“, „ústavnej starostlivosti“ nebo o „zverení dieťaťa do osobnej starostlivosti inej fyzickej osoby než rodiča“.

V právní úpravě lze diferencovat mezi dvěma skupinami forem náhradní péče. Prvně se jedná o náhradní rodinnou péči, která je vykonávána fyzickými osobami v rodinách. Druhou skupinu tvoří institucionální (kolektivní, ústavní) náhradní péče. K náhradní rodinné péči patří osvojení, pěstounská péče, svěření dítěte do péče jiné osoby, resp. náhradní osobní péče podle ZoR SR¹¹ a poručenství, které je formou náhradní péče v případě, že poručník o dítě osobně pečuje. Osobité postavení mezi instituty náhradní péče má osvojení, s nímž jsou spojeny významné statusové změny. Na rozdíl od jiných druhů náhradní péče trvale kreuje vznik nových příbuzenských vztahů nahrazujících dosavadní biologickou rodinu dítěte.¹² Rovněž NOZ chápe osvojení nadále nejen jako institut náhradní rodinné péče, ale zejména jako statusovou změnu.¹³ Jelikož však osvojení

⁸ PAVELKOVÁ, Bronislava. Nerovnosť rodičov pred zákonom. In: *Dny práva 2011*. Brno: Masarykova univerzita, 2012. Dostupné z: <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2011/files/prispevky/05%20Rodina/09A%20BRONISLAVA%20PAVELKOVA.pdf>.

⁹ RADVANOVÁ, Senta a ZUKLÍNŮVÁ, Michaela. *Kurs občanského práva: instituty rodinného práva*. 1. vyd. Praha: Beck, 1999. s. 123.

¹⁰ Srov. důvodovou zprávu k zákonu č. 36/2005 Z. z. nebo PAVELKOVÁ, Bronislava. Nerovnosť rodičov pred zákonom. In: *Dny práva 2011*. Brno: Masarykova univerzita, 2012. Dostupné z: <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2011/files/prispevky/05%20Rodina/09A%20BRONISLAVA%20PAVELKOVA.pdf>.

¹¹ O svěření dítěte do péče jiné osoby mluví NOZ, v ZoR ČR byl tento institut označen jako svěření dítěte do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče.

¹² ZoR SR, který zdůrazňuje dočasnost opatření nahrazujících rodičovskou péči, proto osvojení není označeno za druh náhradní péče.

¹³ Srov. systematické zařazení právní úpravy osvojení v NOZ.

představuje pro dítě prostředí náhradní - dítě je svěřováno do péče jiné osoby než rodiče - pro účely této práce bude považováno za samostatný druh náhradní péče.¹⁴ K institucionální formě náhradní péče lze zařadit ústavní výchovu a ochrannou výchovu.

Z hlediska délky trvání lze náhradní péči členit na krátkodobou, či přechodnou, střednědobou a dlouhodobou.¹⁵ Někdy se rozlišuje i náhradní profesionální péče a péče neprofesionální, případně náhradní péče s profesionálními prvky. Diferencovat lze dále mezi náhradní péčí příbuzenskou, která je vykonávána příbuznými dítěte a péčí nepříbuzenskou.

Náhradní péče je institutem, který nahrazuje výkon jedné části rodičovské odpovědnosti, a to osobní péči o dítě.¹⁶ Právo rodiče vychovávat své dítě a pečovat o něj plyne z čl. 32 Listiny i z čl. 41 Ústavy SR. Stejným ustanovením je též garantováno právo dítěte na rodičovskou výchovu a péči. Obdobně ÚPD ukládá smluvním státům vynaložit veškeré úsilí k tomu, aby byla uznána zásada, že oba rodiče mají společnou a prvotní odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte, základním smyslem jejich péče musí přitom být zájem dítěte.¹⁷ Osobní péče je dítěti zpravidla zajišťována v rodině. Možnost vyrůstat ve funkční rodině je jedním z prvořadých zájmů dítěte. Postrádá-li dítě řádnou péči ve vlastním rodinném prostředí, má právní nárok na to, aby mu stát svými orgány zajistil péči v prostředí nahrazujícím vlastní rodinu, a to i ústavní výchovu, není-li možné poskytnout mu náhradní rodinnou péči.¹⁸ Vždy by mělo být zvoleno řešení, které bude nejlépe odpovídat potřebám dítěte, jeho individuální situaci, poměrům jeho rodiny a které bude ku prospěchu dítěte. Náhradní péče, vyjma osvojení, by měla být zpravidla pojímána jako dočasné řešení, které může trvat, pouze pokud péče o dítě nemůže být řádně zabezpečována jeho rodiči. Upřednostněna by měla být možnost, která umožní dítěti setrvat ve svém přirozeném rodinném prostředí. Jiné formy péče mají podpůrný charakter, nastoupit by měly teprve tehdy, když dítěti není možné zajistit odpovídající péči v jeho vlastní rodině.

¹⁴ Shodně FRINTA, Ondřej, MELICHAROVÁ, Dita. Náhradní péče o dítě – právní rámec v obecných souvislostech. In: *Náhradní výchova dětí – možnosti a meze: kolokvium I.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2008, s. 27.

¹⁵ Srov. KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Pěstounská péče: mýty versus ústavně konformní interpretace a aplikace zákona s úvahami de lege ferenda. *Právní rozhledy.* 2008, č. 9, s. 309-316.

¹⁶ PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentár.* 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 246.

¹⁷ Čl. 18 odst. 1 ÚPD.

¹⁸ Nález Ústavního soudu ČR sp. zn. Pl. ÚS 20/94 ze dne 28. března 1995, vyhlášený pod č. 72/1995 Sb.

1. 2. Princip nejlepších zájmů dítěte

Předním hlediskem při jakýchkoli opatřeních týkajících se dětí musí být nejlepší zájem dítěte (čl. 3 ÚPD).¹⁹ Princip nejlepších zájmů dítěte je jedním z vůdčích principů ÚPD. Přes svůj odkaz na nejlepší zájmy dítěte ÚPD neposkytuje vodítko k tomu, jak by tento princip měl být vykládán a aplikován obecně nebo v individuálních okolnostech. Z textu ÚPD explicitně neplyne, co se rozumí nejlepšími zájmy dítěte, obsah pojmu však lze částečně dovodit z ostatních práv zaručených ÚPD; jedná se zejména o zákaz diskriminace, právo na život, právo znát své rodiče a být jimi vychováván, právo na identitu a rodinné vztahy či právo být slyšen. Zásada nejlepšího zájmu dítěte nemůže být vnímána izolovaně od ostatních obecných zásad ÚPD.²⁰ Plní funkci vyvažování v kolizích mezi konkrétními lidskými právy, zprostředkovává řešení konfliktů mezi takovými subjektivními právy, včetně práv dítěte.²¹ Směrnice Úřadu vysokého komisaře pro uprchlíky pro určování nejlepšího zájmu dítěte popisuje určování nejlepšího zájmu jako formální proces s přísnými procesními zárukami, který má určit nejlepší zájem dítěte pro účely obzvláště důležitých rozhodnutí týkajících se dítěte, umožňující odpovídající účast dítěte bez jakékoli formy diskriminace, zapojení do rozhodovacího procesu odborníky na příslušné oblasti, hledání rovnováhy mezi všemi relevantními faktory a vyhodnocení nejlepší alternativy.²²

Z formulace čl. 3 ÚPD je dovozováno, že nejlepší zájem dítěte má být mezi jinými zájmy zvažován na prvním místě a má mu být dán větší význam než jiným zájmům, nemusí mít nicméně za všech okolností absolutní prioritu. Zájmy dítěte však vždy musí být aktivně prozkoumány a vzaty v úvahu jako přední hledisko.^{23, 24}

¹⁹ „The principle of the best interests of the child.“ Anglické znění ÚPD, obdobně jako francouzské originální znění, používá termín nejlepší zájmy dítěte („the best interests of the child“, „l'intérêt supérieur de l'enfant“). Český překlad ÚPD hovoří pouze o zájmu dítěte.

²⁰ Srov. rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 30 Cdo 3430/2011 ze dne 26. dubna 2012.

²¹ Tamtéž. Srov. i FREEMAN, Michael. Article 3. The Best Interests of the Child. In: ALEN, André a kol. *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2007. s. 32.

²² Směrnice UNHCR pro určování nejlepšího zájmu dítěte. Květen 2008. [online]. [cit. 2013-02-07]. Dostupné z: <<http://www.unhcr-centraleurope.org/cz/pdf/zakladni-informace/pravni-dokumenty/prirucky-doporuceni-a-stanoviska-unhcr/smernice-unhcr-k-urcovani-nejlepsiho-zajmu-ditete-2008.html>>.

²³ Od pojmu zájem dítěte bývá odlišován pojem blaho dítěte (welfare of children). Mezi uvedenými pojmy rozlišuje i ÚPD. Pojem blaho dítěte je zpravidla chápán obecněji jako obecné vytváření vhodného prostředí pro dítě či jako pojem, který určuje postup zákonodárce při legislativní činnosti. Zájmem dítěte se řídí realizace určitého práva v konkrétní právní situaci dítěte, směřuje k individuálnímu zájmu dítěte. Hrušáková princip blaha dítěte označuje za pojem nadřazený pojmu zájem dítěte (HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Dítě, rodina a stát: (Úvahy nad právním postavením dítěte)*. Brno: Masarykova univerzita, 1993). Rovněž Novotná

V české i slovenské legislativě je ochraně zájmů dítěte věnována řada ustanovení přímo odkazujících na zájmy dítěte. Zájem dítěte je kromě jiného výslovně uvedeným kritériem pro rozhodnutí o pozastavení či omezení rodičovské odpovědnosti²⁵ nebo při rozhodování o náhradní péči.²⁶ Při posuzování obsahu pojmu zájem dítěte ve vnitrostátní právní úpravě je třeba vycházet rovněž z ÚPD, která je součástí českého i slovenského právního řádu, je bezprostředně závazná a má přednost před zákonem.²⁷ Podle Ústavního soudu ČR čl. 3 ÚPD představuje dominantní ustanovení ÚPD, při interpretaci zájmu dítěte však musí být brány v úvahu také čl. 5, 7, 8 a 9 ÚPD, kladoucí důraz na práva rodičů, stejně jako na právo dítěte v zásadě nebýt odděleno od svých rodičů proti jejich vůli.²⁸ Pojem „nejlepší zájem dítěte“ může dle Nejvyššího soudu ČR označovat závazné uvážení soudů, když rozhodují o zaopatření, péči, pomoci či ochraně, jež nejlépe slouží dítěti.²⁹ Ve svém nálezu sp. zn. IV. ÚS 695/2000 ze dne 19. dubna 2001 Ústavní soud ČR připomněl, že zájem dítěte je předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí a konstatoval, že *„jakkoli lze považovat za přirozené a žádoucí, aby dítě bylo vychováváno svými rodiči, nelze odhlédnout od toho, že i dítě samo je bytostí jedinečnou, nadanou nezadatelnými, nezczitelnými, nepromlčitelnými a nezrušitelnými základními právy a svobodami, tedy bytostí, které by se mělo dostat při jejím vývinu toho nejlepšího, totiž toho, aby výše uvedené atributy nezůstaly prázdnými slovy“*.³⁰

a Burdová rozlišují pojem zájem a blaho dítěte, blaho považují za obecnější kategorii. Blaho dítěte má být zárukou úpravy fyzického a sociálního prostředí dítěte, které bude ve vztahu k dítěti kladné a přátelské (NOVOTNÁ, Věra a BURDOVÁ, Eva. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář*. 3. vydání. Praha: Linde, 2007).

²⁴ Poukazováno je na to, že čl. 3 ÚPD užívá výraz „a primary consideration“, a nikoli „the primary consideration“ nebo „the paramount consideration“. Srov. UNICEF: *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child*. Fully Revised Third Edition. [online] 2007. [cit. 2013-02-07]. Dostupné

z: http://www.unicef.org/publications/files/Implementation_Handbook_for_the_Convention_on_the_Rights_of_the_Child_Part_1_of_3.pdf; FREEMAN, Michael. Article 3. The Best Interests of the Child. In: ALEN, André a kol. *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2007. s. 62 nebo ZERMATTEN, Jean. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis, Function and Implementation. Working Report. [online]. 2010 [cit. 2013-02-07]. Dostupné z: http://www.childsrights.org/html/documents/wr/wr_best_interest_child09.pdf. Srov. i rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 30 Cdo 3430/2011 ze dne 26. dubna 2012.

²⁵ § 869, § 870 NOZ, § 44 ZoR ČR, § 38 ZoR SR.

²⁶ § 795, § 953, § 962, § 971 NOZ; § 45, § 45a, § 46, § 65 ZoR ČR; § 44 odst. 4, § 45, § 48, § 54, § 99 ZoR SR.

²⁷ Čl. 10 Ústavy ČR, čl. 7 odst. 5 Ústavy SR.

²⁸ Nález Ústavního soudu ČR sp. zn. IV. ÚS 695/2000 ze dne 19. dubna 2001, N 66/22 SbNU 83.

²⁹ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 30 Cdo 3430/2011 ze dne 26. dubna 2012.

³⁰ V posuzovaném případě byla vůči nezletilé nařízena ústavní výchova z důvodu nezajištění řádných bytových podmínek rodiči a neprojevení zájmu o děti. Na návrh orgánu sociálně-právní ochrany dětí o svěřeni nezletilé do pěstounské péče, byl napadeným rozhodnutím návrh zamítnut s odůvodněním, že došlo ke zlepšení bytových poměrů na straně rodičů a nezletilá byla svěřena zpět do péče rodičů. Ústavní soud ve svém rozhodnutí konstatoval, že obecný soud věc vůbec nezkoumal z hlediska zájmu nezletilé, dostatečně se

K zásadě nejlepších zájmů dítěte se ve své judikatuře přihlásil i ESLP. Podle ESLP se v rámci mezinárodního práva vytvořil široký konsensus uznávající existenci principu nejlepšího zájmu dítěte.³¹ Závazky smluvních států vyplývající z čl. 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod je dle ESLP třeba vykládat ve světle skutečnosti, že nejlepší zájmy dítěte musí být ve všech rozhodnutích týkajících se dětí stavěny do popředí.³² Zájmy dítěte přitom mohou, v závislosti na jejich povaze a významu, převážit nad zájmy rodičů.³³

Základní aspekty principu nejlepšího zájmu dítěte lze rozdělit na procesní a substantivní.³⁴ V procesním významu nejlepší zájem dítěte zahrnuje rozhodovací činnost soudu, která v konkurenci často protichůdných zájmů účastníků řízení zvažuje a přední význam přiznává zjištěnému zájmu dítěte s cílem dosáhnout pro dítě stabilního a dlouhodobého řešení.³⁵ Představuje záruku, že orgány rozhodující ve věcech dítěte budou rozhodovat v jeho zájmu po pečlivém zvážení možných pozitivních i negativních dopadů rozhodnutí na dítě. Substantivní aspekty spočívají v tom, že základním cílem norem upravujících záležitosti týkající se dětí je nejlepší zájem dítěte, co představuje garanci aplikace principu nejlepších zájmů v rozhodnutích týkajících se dětí.

V odborné literatuře bývá někdy kritizována vágnost a neurčitost pojmu nejlepších zájmů dítěte a s tím spojena nepředvídatelnost rozhodnutí, při kterých dochází k aplikaci tohoto principu.³⁶ Mnookin uvádí, že ačkoli neurčitost pojmu nejlepších zájmů dítěte nemusí být dobrá, není k dispozici žádná alternativa, která by byla zjevně méně škodlivá.³⁷ Rozhodnutí o tom, co je v zájmu dítěte, klade dle Mnookina otázky o nic méně

nevypořádal se skutečností, že nezletilá nebyla od svého narození dosud vůbec v péči rodičů, že je vázána citovými vztahy na stávající prostředí a že, jak vyplynulo ze znaleckého dokazování, přechod do výchovné péče rodičů by znamenal riziko vážného psychického poškození nezletilé. Vzhledem na uvedené důvody Ústavní soud napadené rozhodnutí zrušil.

³¹ Rozsudek ESLP ve věci Neulinger a Shuruk proti Švýcarsku ze dne 6. července 2010, stížnost č. 41615/07.

³² Tamtéž. Srov. i rozsudek ESLP ve věci X, Y a Z proti Spojenému Království ze dne 22. dubna 1997, stížnost č. 21830/93.

³³ Rozsudek ESLP ve věci Sahin proti Německu ze dne 8. července 2003, stížnost č. 30943/96.

³⁴ Srov. ZERMATTEN, Jean. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. *The International Journal of Children's Rights*. 2010, 18 (4), 483-499.

³⁵ Srov. rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 30 Cdo 3430/2011 ze dne 26. dubna 2012.

³⁶ Srov. KILKELLY, Ursula. Relocation: A Children's Rights Perspective. *Journal of Family Law and Practice*. 2010, 1 (1), 23-35; EEKELAAR, John. The Interests of the Child and the Child's Wishes: The Role of Dynamic Self-Determinism. *International Journal of Law, Policy and Family*. 1994, 8 (1), 42-61; EEKELAAR, John. Beyond the welfare principle. *Child and Family Law Quarterly*. 2002, 14 (3), 243-244.

³⁷ MNOOKIN, Robert H. Child-custody Adjudication: Judicial Function in the Face of Indeterminacy. *Law & Contemporary Problems*. 1975, 39 (3), 282.

fundamentální, než co jsou základní účel a hodnoty lidského života samotného. Upozorňuje, že ačkoli princip nejlepšího zájmu dítěte vyžaduje, aby primární ohled byl brán na zájmy dítěte, dítě obvykle tyto zájmy samo nedefinuje; i když názor dítěte může být v soudním rozhodnutí zohledněn, v zásadě je pouze okolností, kterou soud při svém rozhodování bere v úvahu.³⁸ Eekelaar uvádí, že všechna do úvahy přicházející řešení týkající se dítěte by měla být vážena z pohledu újmy a prospěchu, které mohou jednotlivým členům rodiny přinést; úkolem soudu pak je, aby zvolil řešení, které co nejméně poškodí zájmy rodičů a zároveň nepoškodí zájmy dítěte.³⁹ Dle Van Rosuma může být obsah nejlepších zájmů dítěte vyjádřen tak, že dítě by mělo být vychováváno ve stabilním, citovém prostředí, ideálně oběma biologickými rodiči, přičemž cílem jeho výchovy by mělo být vytvoření autonomního jedince s pozitivním a zvědavým přístupem ke svému dalšímu vývoji.⁴⁰ Podle Hrušákové je zájem dítěte pojmem, jehož obsah nelze v právním předpise vymezit.⁴¹ Jílek uvádí, že zásada nejlepších zájmů dítěte má substantivní i procesní obsah a plní především interpretační funkci a funkci kontroly.⁴² Relativní shoda panuje v tom, že zájem dítěte by měl být posuzován jak z hlediska aktuálních, tak i budoucích zájmů dítěte.

Princip nejlepších zájmů dítěte je jedním z výchozích právních principů rodinného práva. Je základním prostředkem poskytnutí osobitné ochrany dítěti ze strany společnosti. V aplikační praxi poskytuje prostor pro širší diskreci a individuální přístup ke každému dítěti. Při identifikaci zájmu dítěte je třeba zohledňovat situaci konkrétního dítěte i jeho rodiny a vycházet z určitých kulturních, společenských a morálních zvyklostí dané společnosti.⁴³ Zájmem dítěte je nepochybně rozvíjet se fyzicky, duševně i morálně, v podmínkách svobody a důstojnosti. Výchova dítěte by v tomto smyslu měla směřovat ke všestrannému rozvoji osobnosti dítěte, k posilování úcty k lidským právům, základním svobodám i k celospolečenským hodnotám. Za zájem dítěte lze označit i uspokojování jeho

³⁸ Tamtéž, s. 254 a nasl.

³⁹ EEKELAAR, John. Beyond the welfare principle. *Child and Family Law Quarterly*. 2002, 14 (3), 243-244.

⁴⁰ VAN ROSUM, Wibo. The clash of legal cultures over the 'best interests of the child' principle in cases of international parental child abduction. *Utrecht Law Review*. 2010, 6 (2), 33-55.

⁴¹ HRUŠÁKOVÁ, Milana. Dítě, rodina a stát: Úvahy nad právním postavením dítěte. Brno: Masarykova univerzita, 1993. s. 19-24.

⁴² JÍLEK, Dalibor a kol. Studie o právech dítěte: implementace zkušeností dobré praxe ve vzdělávání v oblasti práv dětí ve Švýcarsku do podmínek ochrany práv dětí v České republice. Brno: Česko-britská o.p.s., 2011, s. 60l.

⁴³ NOVOTNÁ, Věra a PRŮŠOVÁ, Lenka. K vybraným otázkám osvojování dětí. 1. vyd. Praha: LINDE, 2004. s. 129.

fyzických a psychických potřeb, které se v různých časových úsecích života dítěte mění.⁴⁴ Každou situaci je však třeba hodnotit komplexně, nelze absolutizovat pouze některé z projevů nejlepších zájmů dítěte.⁴⁵ Prioritou by mělo být nalezení řešení, které bude v co nejvyšší míře zodpovídat zájmu dítěte a přitom minimálně zasahovat do zájmů jiných subjektů. Konečným cílem principu nejlepších zájmů dítěte by mělo být zachování vztahů mezi rodičem a dítětem.⁴⁶

Pro zdravý vývoj a rozvoj osobnosti dítěte je důležité, aby probíhal v rodinném prostředí, kde základním smyslem poskytované péče bude blaho dítěte. V určitých případech by však setrvání dítěte v jeho rodině bylo v rozporu se zájmem na zajištění jeho všestranného rozvoje, oddělení dítěte od jeho rodiny je v některých situacích v nejlepším zájmu dítěte. Dětem dočasně nebo trvale zbaveným svého rodinného prostředí, jako i dětem, které ve svém vlastním zájmu nemohou být ponechány v rodině, garantuje čl. 20 ÚPD právo na zvláštní ochranu a pomoc, včetně zabezpečení náhradní péče. V takových případech třeba učinit vše potřebné pro udržení osobních vztahů mezi dítětem a jeho rodinou, s výjimkou případů, kde se rodina ukázala jako pro dítě obzvláště nevhodná⁴⁷ a tam, kde je to možné a vhodné, i ke znovuoobnovení rodiny.⁴⁸

1. 3. Rodičovská odpovědnost

Pod pojmem rodičovská odpovědnost se rozumí skupina nejdůležitějších práv a povinností rodičů ve vztahu k dítěti. Zahrnuje práva a povinnosti rodičů při péči o nezletilé dítě, zejména při péči o jeho zdraví a všestranný vývoj, při jeho zastupování a správě jmění dítěte. NOZ pod rodičovskou odpovědnost výslovně zahrnuje i práva a povinnosti spočívající v ochraně dítěte, v udržování osobního styku s dítětem, v zajišťování jeho výchovy a vzdělání či v určení místa bydliště dítěte; trvání a rozsah rodičovské odpovědnosti může změnit pouze soud (§ 858 NOZ).

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ SEDLÁK, Petr. Mezinárodní osvojení a ochrana nejlepších zájmů dětí. In: *Pocita Sentě Radvanové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2009, s. 456.

⁴⁶ KOHM, Lynne Marie. Tracing the Foundations of the Best Interests of the Child Standard in American Jurisprudence. *Journal of Law and Family Studies*. 2008, 10 (2), 376.

⁴⁷ Srov. rozsudek ESLP ve věci Neulinger a Shuruk proti Švýcarsku ze dne 6. července 2010, stížnost č. 41615/07.

⁴⁸ Rozsudek ESLP ve věci Gnahoré proti Francii ze dne 19. září 2000, stížnost č. 40031/98.

Pojem „rodičovská odpovědnost“⁴⁹ byl do právního řádu ČR zaveden NOZ. Tento výraz nahradil pojem „rodičovská zodpovědnost“, který obsahoval ZoR ČR od novely provedené zákonem č. 91/1998 Sb. Slovenská právní úprava užívá pojem „rodičovské práva a povinnosti“, stejně jako tomu bylo v ČR před novelou č. 91/1998 Sb. V dalším textu práce bude používán pojem „rodičovská odpovědnost“.⁵⁰

Kromě práv a povinností patřících pod rámec rodičovské odpovědnosti mají rodiče ve vztahu k dítěti i další povinnosti a práva, například právo určit dítěti jméno a příjmení, či právo dát souhlas k osvojení dítěte. Na tomto místě třeba poznamenat, že zatímco ZoR SR za součást rodičovské odpovědnosti výslovně označuje i péči o výživu dítěte,⁵¹ ve smyslu české úpravy stojí vyživovací povinnost rodičů ve vztahu k dítěti mimo rámec rodičovské odpovědnosti. K tomu Nejvyšší soud ČR v rozsudku sp. zn. 21 Cdo 3909/2010 ze dne 28. června 2011, publikovaném ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek pod č. 6/2012 uvedl: „*Součástí rodičovské zodpovědnosti tak, jak je vymezena v ustanovení § 31 odst. 1 zákona o rodině, není vyživovací povinnost rodiče k dítěti. Ta vyplývá ze samé podstaty právního vztahu rodičovství.*“⁵² a současně konstatoval, že neplnění vyživovací povinnosti rodičem, byť je lze považovat za soustavné a dlouhodobé, se do oblastí výkonu jeho rodičovské odpovědnosti „*nemusí negativně promítat za situace existujícího vzájemného citového vztahu mezi nezletilým dítětem a rodičem, jejich kontaktů a zájmu rodiče o dítě*“ a proto není v takových případech v zájmu nezletilého, aby rodič byl rodičovské odpovědnosti zbaven či aby jeho rodičovská odpovědnost byla omezena.⁵³

Povinnosti a práva plynoucí z rodičovské odpovědnosti vznikají narozením dítěte a zanikají v den, kdy dítě nabude plné svéprávnosti (§ 858 NOZ), resp. zletilosti (ve smyslu občanského zákoníku).⁵⁴ Jak uvádí Hrušáková, jde ve své podstatě o ochranný institut,

⁴⁹ Tradičně zvaný „moc otcovská“ (§ 147 a nasl. ABGB) nebo „rodičovská moc“ (§ 52 a nasl. zákona o právu rodinném č. 265/1949).

⁵⁰ Základ právní úpravy je obsažen v § 855 a nasl. NOZ, §31 a nasl. ZoR ČR a § 28 a nasl. ZoR SR.

⁵¹ Dle § 28 odst. 1 písm. a) ZoR SR: „Součástí rodičovských práv a povinností jsou zejména soustavná a důsledná péče o výchovu, zdraví, výživu a všestranný vývoj nezletilého dítěte.“

⁵² Srov. i HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 172 nebo důvodovou zprávu k NOZ.

⁵³ V posuzovaném případě soud prvního stupně rozhodl o zbavení otce nezletilého rodičovské odpovědnosti s odůvodněním, že otec nezletilého úmyslně po dobu delší jednoho roku neplnil ani zčásti vyživovací povinnost k nezletilému. Nejvyšší soud dospěl k závěru, že v projednávané věci nebyl dán důvod pro zbavení ani omezení rodičovské odpovědnosti otce, když mezi otcem a nezletilým byl dán vzájemný citový vztah, kontakt otce a dítěte a zájem otce o dítě.

⁵⁴ NOZ rozlišuje mezi pojmem zletilost a svéprávnost. Na rozdíl od dosavadní úpravy se rozlišení osob na zletilé a nezletilé pojí pouze s kritériem dosažení určitého věku, za zletilého je označena osoba, která dovršila osmnáctý rok věku. Zletilostí se člověk stává plně svéprávným, tedy schopným samostatně právně jednat, vlastním jednáním nabývat subjektivní práva a povinnosti. Před nabytím zletilosti lze plnou svéprávnost nabýt přiznáním svéprávnosti nebo uzavřením manželství (§ 30 NOZ). Rozhodnutím soudu na návrh dítěte

neboť dítě po dlouhou dobu není schopno samo obstarávat své záležitosti a realizovat své zájmy.⁵⁵

Rodičovská odpovědnost zásadně náleží oběma rodičům, podmínkou je, aby rodič měl způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu. V případě nezletilého rodiče může soud ve smyslu slovenské úpravy, jako i dle úpravy v ZoR ČR, přiznat rodičovskou odpovědnost ve vztahu k péči o dítě i nezletilému rodiči, který dosáhl věku šestnácti let, má-li potřebné předpoklady pro výkon práv a povinností vyplývajících z rodičovské odpovědnosti v zájmu dítěte.⁵⁶ Podle NOZ nezletilý rodič rodičovskou odpovědnost automaticky nepostrádá, její výkon je však pozastaven až do doby, kdy nabude plnou svéprávnost; to neplatí ohledně povinnosti a práva péče o dítě, ledaže soud rozhodne jinak (§ 868 NOZ). U rodiče, jehož svéprávnost byla omezena, bude obdobně výkon rodičovské odpovědnosti pozastaven, včetně práva péče o dítě, ledaže soud rozhodne, že se rodiči vzhledem k jeho osobě zachovává výkon povinnosti a práva péče o dítě a osobního styku s dítětem (§ 865 odst. 2 NOZ, § 868 odst. 2 NOZ). Jestliže jeden z rodičů nežije, není znám nebo nemá rodičovskou odpovědnost, práva a povinnosti vyplývající z rodičovské odpovědnosti vykonává druhý rodič; totéž platí, pokud je jeden z rodičů rodičovské odpovědnosti zbaven nebo je-li mu její výkon pozastaven, případně omezen.

Do vztahů mezi rodičem a dítětem může být ze strany státu obecně zasazeno v zájmu dítěte orgány sociálně-právní ochrany dětí nebo soudy. Nejvýznamnější opatření týkající se zásahů do rodičovské odpovědnosti patří do výlučné pravomoci soudu. Pouze soud může při splnění zákonných podmínek zasáhnout do rodičovské odpovědnosti a rozhodnout o jejím pozastavení, omezení nebo zbavení. Do výlučné pravomoci soudu také patří rozhodování v případech, kdy se rodičovská odpovědnost omezuje fakticky, kde spadají všechny případy svěření dítěte do náhradní péče; v tomto případě k zásahu do rodičovské odpovědnosti nedochází osobitným rozhodnutím podle obecné úpravy (§ 869 a nasl. NOZ, § 44 ZoR ČR, §§ 38, 39 ZoR SR), ale na základě jiného soudního rozhodnutí

nebo jeho zákonného zástupce lze nově přiznat nezletilému svéprávnost; podmínkou je, že nezletilý dosáhl věku šestnácti let, je osvědčena jeho schopnost sám se živit a obstarat si své záležitosti a zákonný zástupce nezletilého s návrhem souhlasí, jinak jen je-li to z vážných důvodů v zájmu nezletilého (§ 37 NOZ). Dosavadní právní úprava, stejně jako slovenská úprava, váže schopnost v plném rozsahu samostatně právně jednat (způsobilost k právním úkonům) na dosažení zletilosti, která se nabývá dosažením věku osmnácti let; před tím lze zletilosti nabýt pouze uzavřením manželství (§ 8 občanského zákoníku).

⁵⁵ HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 121.

⁵⁶ § 34 odst. 3 ZoR ČR, § 29 odst. 1 ZoR SR

dochází k faktickému omezení výkonu práv a povinností vyplývajících z rodičovské odpovědnosti.⁵⁷ Z péče rodičů může být tedy dítě odňato na základě rozhodnutí o svěřeni do náhradní péče i bez toho, aby bylo před tím rozhodnuto o některém ze zásahů do výkonu rodičovských práv, není ale vyloučeno, aby soud rozhodl také o zásahu do rodičovské odpovědnosti rodiče, jsou-li splněny zákonné předpoklady.⁵⁸ Rodič v takových případech, vyjma osvojení, zásadně i po odnětí dítěte zůstává zákonným zástupcem dítěte, spravuje jeho majetek a je zodpovědný za jeho výchovu.

Pozastavit výkon rodičovské odpovědnosti může soud tehdy, brání-li rodiči v jejím výkonu z objektivních příčin závažná překážka a vyžaduje-li to zájem dítěte.⁵⁹ Na rozdíl od omezení či zbavení rodičovské odpovědnosti není pozastavení jejího výkonu chápáno jako sankce pro rodiče.⁶⁰ Pozastavení se týká rodičovské odpovědnosti jako celku, jde o její sistaci, rodič s pozastaveným výkonem svých rodičovských práv a povinností je formálně i nadále nositelem rodičovské odpovědnosti, nemůže jí však vykonávat.⁶¹

Omezení rodičovské odpovědnosti naproti tomu zbavuje rodiče oprávnění vykonávat některá svá povinnosti a práva, případně jejich výkon podmiňuje souhlasem soudu.⁶² Je na místě v případě, je-li to potřebně v zájmu dítěte z důvodu subjektivních okolností na straně rodiče; v rozhodnutí soud vždy konkrétně vymezí rozsah práv a povinností, na které se omezení vztahuje. Česká úprava jako důvod pro omezení rodičovské odpovědnosti uvádí řádné nevykonávání povinností vyplývajících z rodičovské odpovědnosti rodičem dítěte.⁶³ ZoR SR tyto důvody vymezuje širěji, zahrnují jednak skutečnost, že rodiče žijí trvale neupořádaným způsobem života, vůbec neplní svá povinnosti plynoucí z rodičovské odpovědnosti nebo nezabezpečují výchovu nezletilého dítěte.⁶⁴ Jedná se tedy vesměs o případy zaviněného chování rodičů, ze kterých lze vyvodit, že řádná výchova dítěte je ohrožena. Pokud pomínou důvody pro omezení či zbavení

⁵⁷ K tomu srov. nález Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 485/2010 ze dne 13. dubna 2010.

⁵⁸ PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentár*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 250.

⁵⁹ § 869 NOZ, § 44 odst. 1 ZoR ČR, § 38 odst. 1 ZoR SR. Může se jednat o případy dlouhodobé nepřítomnosti rodiče v rodině z důvodu nemoci či výkonu trestu odnětí svobody.

⁶⁰ Srov. např. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentár*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 170.

⁶¹ Srov. KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Výkon rodičovské zodpovědnosti v kontextu institutů náhradní rodinné péče. In: *Aktuální otázky náhradní rodinné péče; Sborník z VIII. celostátního semináře NRP*. Brno: TRIADA, 2008. s. 63 nebo PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentár*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 221.

⁶² Srov. PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentár*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 223.

⁶³ § 870 NOZ, § 44 odst. 2 ZoR ČR.

⁶⁴ § 38 odst. 2 ZoR SR.

rodičovské odpovědnosti, lze rodičovskou odpovědnost obnovit rozhodnutím soudu; tomu ovšem brání, pokud dítě již bylo osvojeno (R 41/1976).

Nejzávažnější zásah do vztahů mezi rodiči a dětmi představuje zbavení rodičovské odpovědnosti. Soud zbaví rodiče rodičovské odpovědnosti v případě, že jí zneužívá⁶⁵ nebo závažným způsobem zanedbává její výkon; ZoR SR v posledně uvedeném případě stanovuje jako podmínku zbavení rodičovské odpovědnosti předchozí marná upozornění rodiče.⁶⁶ Naproti tomu, je-li v jednání rodiče možné spatřovat trestní souvislosti, je podle české úpravy ponecháno na úvaze soudu, aby posoudil, zda tu jsou důvody pro zbavení rodiče rodičovské odpovědnosti.⁶⁷ NOZ nově umožňuje soudu, který rozhodl o zbavení rodiče rodičovské odpovědnosti, zároveň rozhodnout, že jej zbavuje povinností a práv osobní povahy nebo spojených s osobností dítěte, především práva dát souhlas k osvojení.

Ke zbavení rodičovské odpovědnosti Nejvyšší soud ČR v rozhodnutí sp. zn. 30 Cdo 2873/2005 ze dne 30. srpna 2006 judikoval, že závažným zanedbáváním rodičovských povinností je zejména dlouhodobé neplnění rodičovských práv a povinností, trvalé ponechání dítěte ve výchovném zařízení spojené s nezájmem o dítě a s neprojevením snahy převzít je do rodinné výchovy, nemorální způsob života rodičů, soustavné neplnění vyživovací povinnosti k dítěti, trestní postih pro zanedbávání povinné výživy apod. K uvedeným judikатурním závěrům se Nejvyšší soud přihlásil s poukazem na dosavadní rozhodovací praxi, zejména s poukazem na stanovisko sp. zn. Cpjn 41/76 ze dne 3. ledna 1976 nebo stanovisko sp. zn. Cpj 19/89 ze dne 28. června 1989. Za závažné zanedbávání rodičovských povinností třeba podle Nejvyššího soudu považovat i případ, kdy rodič o dítě po dlouhou dobu neprojevuje jakýkoli zájem, neposílá mu žádné dárky, nad rámec běžného výživného mu neposkytuje žádné plnění, neinformuje se o jeho zdravotním stavu ani prospěchu ve škole a nepokouší se s nezletilým navázat kontakt. Ke zbavení rodičovské odpovědnosti však „*nestačí jen ojedinělé vybočení nebo opomenutí rodičovské péče, ale zneužívání či zanedbávání rodičovské zodpovědnosti takového stupně, že zbavení rodičovské zodpovědnosti je jediným účinným prostředkem ochrany dítěte*“. Předpokladem pro zbavení rodičovské odpovědnosti přitom je, že rodič neplní své povinnosti, ač by je plnit mohl.

⁶⁵ ZoR SR příkladmo vypočítává, že může jít o týrání, zneužívání nebo zanedbávání dítěte či případy špatného zacházení s dítětem.

⁶⁶ § 871 NOZ, § 44 odst. 3 ZoR ČR, § 38 odst. 4 ZoR SR.

⁶⁷ Jedná se o případy, kdy rodič spáchal proti svému dítěti úmyslný trestný čin, použil své dítě, které není trestně odpovědné, ke spáchání trestného činu nebo spáchal-li rodič trestný čin jako spolupachatel, návodce, pomocník či organizátor trestného činu spáchaného jeho dítětem. § 871 NOZ, § 44 odst. 4 ZoR ČR.

Rovněž podle rozsudku Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 21 Cdo 3909/2010 ze dne 28. června 2011 zásah spočívající ve zbavení rodiče rodičovské odpovědnosti „*musí v každém konkrétním případě, z hlediska intenzity řádného nevykonávání rodičovské zodpovědnosti rodičem, převážit nad právem dítěte na rodinný život, zachování rodinných svazků, na péči rodičů a osobní kontakt s nimi, nad právem znát své rodiče (...) jinými slovy takový zásah musí být v zájmu dítěte, sledovat jeho blaho*“.

Zbavit rodiče jejich práv k dětem nelze z důvodů, které již pominuly a kde došlo k podstatné změně v jejich postoji k výchově dětí.⁶⁸ Jak konstatoval Nejvyšší soud ČR v rozhodnutí sp. zn. 21 Cdo 4561/2010 ze dne 20. června 2012, „*změna postoje rodiče ke svému životu a k nezletilému může převážit nad důsledky jeho chování v minulosti, je však třeba pečlivě vážit, jak se negativní postoje opravňující soud zbavit dotčeného rodiče jeho rodičovské odpovědnosti promítají do jeho současných postojů, jinými slovy v jaké míře minulost utváří přítomnost takového rodiče*“. Doba, po kterou jeden z rodičů rodičovskou odpovědnost zanedbával, přitom sama o sobě nepředstavuje rozhodující skutečnost pro zbavení rodičovské odpovědnosti, „*rozhodující je intenzita takového chování, které musí být závažné a zaviněné*“.⁶⁹ Intenzitu zneužívání či zanedbávání rodičovské odpovědnosti je soud povinen zvážit s ohledem na všechny skutečnosti, které v řízení vyjdou najevo.⁷⁰ Na závažné zanedbávání rodičovské odpovědnosti „*nebude zpravidla možné usuzovat tam, kde výkonu zodpovědnosti jednoho z rodičů – mimo objektivní důvody - brání i postoj druhého z rodičů*“.⁷¹ V řízení je proto třeba vždy zkoumat zda, a do jaké míry, bylo případné zanedbávání rodičovské odpovědnosti ovlivněno druhým z rodičů.

Jak již bylo zmíněno výše, pokud soud rozhodl o pozastavení, omezení nebo zbavení rodiče rodičovské odpovědnosti, práva a povinnosti vyplývající z rodičovské odpovědnosti vykonává v plném rozsahu druhý rodič. Pokud rodičovskou odpovědnost nemůže vykonávat žádný z rodičů, soud ustanoví nezletilému dítěti poručníka, rozhodl-li soud o omezení rodičovské odpovědnosti ve vztahu k oběma rodičům, ustanoví dítěti opatrovníka.⁷²

⁶⁸ Stanovisko Nejvyššího soudu ČSSR sp. zn. Cpj 41/76 ze dne 3. ledna 1976, uveřejněné ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek pod číslem 41, ročník 1976. Srov. i rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 21 Cdo 4561/2010 ze dne 20. června 2012.

⁶⁹ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 30 Cdo 3522/2009 ze dne 26. dubna 2011.

⁷⁰ Srov. rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 30 Cdo 4366/2011 ze dne 29. března 2012 nebo rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 21 Cdo 4561/2010 ze dne 20. června 2012.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² § 878 NOZ, § 78, § 83 ZoR ČR, § 39 ZoR SR.

2. Právo na rodinný život

Právo na rodinný život patří k základním pilířům mezinárodního systému ochrany lidských práv.⁷³ Je součástí práva na soukromí v jeho různých pojetích.⁷⁴ V uvedeném smyslu je chráněno čl. 8 odst. 1 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod, čl. 17 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech a v ústavní rovině čl. 10 odst. 2 Listiny, jako i čl. 19 Ústavy SR.

Podstatou rodinného života je oprávnění fyzické osoby utvářet, udržovat a rozvíjet vztahy mezi členy rodiny založené na silných citových vazbách. Respektování práva na rodinný život zahrnuje závazek státu jednat způsobem umožňujícím normální rozvoj vztahů mezi blízkými příbuznými, včetně vztahů mezi rodiči a dětmi. Rodinný život přitom zahrnuje nejen sociální, morální, kulturní vztahy, vztahy v oblasti výchovy dětí, ale též zájmy materiální povahy.⁷⁵

Jak ustanovení čl. 10 odst. 2 Listiny, tak ustanovení čl. 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod, hovoří v obecné rovině o ochraně rodinného života, resp. respektu k rodinnému životu, aniž by pojem rodinný život blíže právně vymezovaly. Ústavní soud ČR v této souvislosti k objasnění pojmu rodinný život uvedl, že při interpretaci těchto ustanovení je třeba vycházet ze skutečnosti, že „rodina představuje primárně biologickou vazbu, pak sociální institut, který je teprve následně anticipován právní úpravou; při výkladu těchto pojmů je proto třeba zohledňovat jak biologickou vazbu, tak i sociální realitu rodiny a rodinného života“.⁷⁶ ESLP v rozsudku ve věci Berrehab proti Nizozemí konstatoval: „Z pojmu rodina, na kterém je založený článek 8, plyne, že dítě narozené z takového svazku je ipso iure součástí tohoto vztahu. Z uvedeného důvodu existuje od momentu narození dítěte a již s ohledem na samotnou existenci této skutečnosti mezi dítětem a jeho rodiči svazek rovnající se „rodinnému životu“, dokonce i tehdy, když už rodiče později spolu nežijí.“⁷⁷ Obdobně ve věci Kosmopoulou proti Řecku ESLP uvedl, že od samotného okamžiku narození dítěte existuje mezi dítětem a jeho rodiči

⁷³ SCHEU, Harald Christian. Pojem rodiny v evropském systému ochrany lidských práv. In: *Pocta Sentē Radvanové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2009, s. 471.

⁷⁴ Srov. náleží Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 517/99 ze dne 1. března 2000 (N 32/17 SbNU 229), rozsudek Nejvyššího soudu SR sp. zn. 5 Cdo 265/2009 ze dne 17. února 2011 nebo rozsudek ESLP ze dne 16. prosince 1992 ve věci Niemitz proti Německu, stížnost č. 13710/88.

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ Srov. náleží Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 568/06 ze dne 20. února 2007.

⁷⁷ Rozsudek ESLP ve věci Berrehab proti Nizozemí ze dne 21. června 1988, stížnost č. 10730/84.

pouto rodinného života, které se kromě výjimečných případů nemůže rozpadnout⁷⁸ a ve věci K. a T. proti Finsku dále konstatoval, že otázka existence či absence rodinného života je v první řadě otázkou faktickou, závisující na praktické realitě úzkých osobních pout.⁷⁹

Rodina představuje společenství blízkých osob, mezi nimiž existují úzké příbuzenské, psychosociální, emoční, ekonomické a další vazby. Základem rodinných vazeb je tradičně biologické pouto pokrevního příbuzenství mezi členy rodiny.^{80, 81} Právní ochranu jakožto rodina může nicméně požívat i společenství osob pokrevně nepříbuzných, mezi nimiž existují shora uvedené citové a další vazby. Význam biologických vazeb pro právní vymezení rodiny ve své rozhodovací praxi zdůraznil i Ústavní soud ČR, když konstatoval: „*Tam, kde se dostane do konfliktu zájem osob pokrevně příbuzných, u nichž prokazatelně existují i sociální vazby tvořící typické rysy rodiny, se zájmem osob nepříbuzných, mezi nimiž a dítětem se v minulosti sice rovněž vytvořily v důsledku déletrvajících společného soužití shora zmíněné vazby emoční, sociální a další, které by jinak naplňovaly rysy tzv. de facto rodinných svazků, je třeba - není-li zde jiný naléhavý důvod - poskytnout ochranu těm rodinným vztahům, které naplňují vedle vazeb emočních a sociálních i vztah pokrevního příbuzenství.*“⁸²

Základním prvkem rodinného života je soužití rodičů a dětí, neboť právě v jeho rámci se má uskutečňovat péče o děti a jejich výchova ze strany rodičů. Pro rodiče a děti je možnost být spolu základem rodinného života a jakákoli opatření, která jim v tom brání,

⁷⁸ Rozsudek ESLP ve věci Kosmopoulou proti Řecku ze dne 5. února 2004, stížnost č. 60457/00.

⁷⁹ Rozsudek ESLP ve věci K. a T. proti Finsku ze dne 12. července 2001, stížnost č. 25702/94.

⁸⁰ Srov. MOŽNÝ, Ivo: *Sociologie rodiny*. Praha: SLON, 1999.

⁸¹ Z hlediska ochrany rodinného života požívají vztahy prarodičů a jejich vnuků srovnatelné ochrany jako vztahy rodičů a dětí, pokud dítě s prarodiči žilo určitou dobu. Srov. rozsudek ESLP ve věci Bronda proti Itálii ze dne 9. června 1998, stížnost č. 22430/93 nebo nálezy Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 568/06 ze dne 20. února 2007.

⁸² Nálezy Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 568/06 ze dne 20. února 2007 (N 33/44 SbNU 399). V uvedeném nálezu Ústavní soud řešil situaci, kdy obecné soudy rozhodovaly o svěřeni nezletilé do výchovy a o úpravě styku nezletilé s třetí, nepříbuznou osobou. Stěžovatelkou byla osoba v biologickém vztahu k nezletilé a v právním postavení prarodiče, která byla ustanovena poručnicí nezletilé. Na druhé straně stál zájem vedlejšího účastníka, který nebyl pokrevním příbuzným nezletilé, který však měl nezletilou po jistou dobu svěřenu do výchovy nejprve jako její zákonný zástupce, posléze na základě předběžného opatření soudu (vedlejší účastník byl jistou dobu právně považován za otce nezletilé na základě uplatněné právní domněnky otcovství). Obecné soudy napadenými rozhodnutími upravily pravidelný styk nezletilé s vedlejším účastníkem. Ústavní soud konstatoval, že stát musí přijmout vhodná opatření za účelem sloučení biologické rodiny s dítětem, jelikož tam, kde existuje biologickým vztahem založená rodina dítěte, jejíž členové jsou ochotni mít dítě ve vlastní péči a vychovávat je, ba mají k němu léty vytvořené emoční pouto a dítě se začlenilo do dalších sociálních vazeb takové rodiny, musí tato alternativa převážet nad výchovou a péčí, kterou by dítěti poskytovala třetí nepříbuzná osoba, byť má k dítěti rovněž vytvořeno emoční a sociální pouto. Z uvedených důvodů Ústavní soud dospěl k závěru o porušení práva stěžovatelky na rodinný život podle čl. 10 odst. 2 Listiny a čl. 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.

představují zásah do práva na rodinný život.⁸³ V případě svěřeni dětí do náhradní péče dochází k zásahům do práv rodičů na péči a výchovu svých dětí a odpovídajících práv dětí. V těchto případech je proto třeba zvláště věnovat pozornost ochraně před neoprávněným zasahováním do práva na rodinný život.

Zásah do práva na rodinný život, včetně zbavení či omezení rodičovské odpovědnosti, představuje velmi závažný zásah do základních lidských práv, a proto se musí opírat o dostatečně pádné argumenty motivované zájmem dítěte.⁸⁴ Takový zásah ze strany státu je proto možný, jen je-li v souladu se zákonem, sleduje legitimní cíl a je nezbytný v demokratické společnosti. Legitimním cílem se zpravidla rozumí ochrana života nebo zdravého tělesného a mravního vývoje dětí. Nezbytnost znamená, že zásah je založen na naléhavé společenské potřebě, která je přiměřená sledovanému legitimnímu cíli, kterým je ochrana zájmu dětí; za takové lze považovat vystavení dětí násilí nebo špatnému zacházení,⁸⁵ pohlavnímu zneužívání,⁸⁶ nedostatek citového zázemí,⁸⁷ znepokojivý zdravotní stav nebo psychickou nerovnováhu u rodičů,⁸⁸ případně nevyhovující životní podmínky nebo materiální nedostatek ve spojení s dalšími okolnostmi.^{89, 90} Případné výjimky z materiální souladnosti zásahu do práva na rodinný život vyžadují restriktivní interpretaci a jejich nezbytnost v daném případě musí být zcela přesvědčivě a bez sebemenší pochyby prokázána.⁹¹ Za neoprávněný zásah nelze považovat jen takový postup při rozhodování o právech a povinnostech k nezletilému dítěti, který je v souladu se zákonem v jeho formální i materiální rovině.⁹² V konkrétním případě *„je třeba zkoumat vztah veřejného statku (...) a základního práva na rodinný život, které je sice formálně omezitelné zákonem, avšak pouze za materiálního předpokladu, že jde o opatření v demokratické společnosti nezbytné a nelze-li sledovaného cíle dosáhnout mírnějšími*

⁸³ Rozsudek ESLP ve věci Kutzner vs. Německo ze dne 26. února 2002, stížnost č. 46544/99.

⁸⁴ Rozsudek ESLP ve věci Olsson proti Švédsku ze dne 24. března 1988, stížnost č. 10465/83, rozsudek velkého senátu ESLP ve věci Scozzari a Giunta proti Itálii ze dne 13. července 2000, stížnost č. 39221/98, 41963/98.

⁸⁵ Rozsudek ESLP ve věci Dewinne proti Belgii ze dne 10. března 2005, stížnost č. 56024/00; rozsudek ESLP ve věci Zakharova proti Francii ze dne 13. prosince 2005, stížnost č. 57306/00.

⁸⁶ Rozsudek ESLP ve věci Covezzi a Morselli proti Itálii ze dne 9. května 2003, stížnost č. 52763/99.

⁸⁷ Rozsudek ESLP ve věci Kutzner proti Německu ze dne 26. února 2002, stížnost č. 46544/99.

⁸⁸ Rozsudek ESLP ve věci Bertrand proti Francii ze dne 19. února 2002, stížnost č. 57376/00; rozsudek ESLP ve věci Couillard Maugery proti Francii ze dne 1. července 2004, stížnost č. 64796/01.

⁸⁹ Rozsudek ESLP ve věci Rampogna a Murgia proti Itálii ze dne 11. května 1999, stížnost č. 40753/98 nebo rozsudek ve věci M. G. a M. T. A. proti Itálii ze dne 28. června 2005, stížnost č. 17421/02.

⁹⁰ Srov. též stanovisko Nejvyššího soudu ČR sp. zn. Cjpn 202/2010 ze dne 08. prosince 2010 nebo rozsudky ESLP ve věci Wallová a Walla proti ČR ze dne 26. října 2006, stížnost č. 23848/04 a ve věci Havelka a ostatní proti ČR ze dne 21. června 2007, stížnost č. 23499/06.

⁹¹ Rozhodnutí ESLP ve věci Klass a ostatní proti Německu ze dne 6. září 1978, stížnost č. 5029/71.

⁹² Usnesení Ústavního soudu ČR sp. zn. I. ÚS 471/97 ze dne 15. dubna 1998.

*prostředky. I v tomto případě totiž platí, že zákon, resp. jím předvídané omezení základních práv je třeba interpretovat ústavně konformním způsobem, tedy především tak, aby aplikace takového zákona obstála v testu proporcionality.*⁹³

S účinným respektováním rodinného života jsou těsně spjaty i pozitivní závazky orgánů veřejné moci ve vztahu k rodině a rodičům dítěte. ESLP ve věci Botta proti Itálii konstatoval: „*Ačkoli článek 8 má za cíl hlavně chránit jednotlivce před svévolnými zásahy státních orgánů, neomezuje se na zákaz takových zásahů; k tomuto negativnímu závazku se mohou přidat pozitivní povinnosti související s účinným respektováním soukromého nebo rodinného života.*“⁹⁴ Obdobně Ústavní soud ČR v rozhodnutí sp. zn. II. ÚS 485/10 ze dne 13. dubna 2010 uvedl: „*Jakmile je prokázána existence rodinného vztahu, musí orgány veřejné moci v zásadě jednat tak, aby se tento vztah mohl rozvíjet a přijmout vhodná opatření za účelem sloučení rodiče s dítětem.*“⁹⁵ Hranice mezi pozitivními a negativními povinnostmi státu není vždy přesná. V obou případech má stát určitou míru uvážení, pozornost musí být věnována spravedlivé rovnováze mezi konkurujícími si zájmy jednotlivce a společnosti jako celku.⁹⁶ Tyto pozitivní závazky státu mohou zahrnovat přijetí a uvedení do života opatření sloužících k ochraně práv garantovaných tímto ustanovením.⁹⁷ Vedle povinností k aktivní pomoci s osobními, sociálními, zdravotními či majetkovými obtížemi tyto závazky mohou zahrnovat i povinnost informovat a řádně poučit rodiče o možných následcích jejich jednání, včetně možnosti omezení či zbavení rodičovské odpovědnosti.⁹⁸ Stát má rovněž přijmout opatření na zajištění práva na soukromý a rodinný život ve vztahu mezi soukromými subjekty.⁹⁹ Základní právo na nerušený rodinný život jako subjektivní veřejné právo pak taktéž chrání právo rodiče na přijetí opatření ze strany státních orgánů směřujících k jeho obnovenému soužití s dítětem,

⁹³ Nález Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 485/10 ze dne 13. dubna 2010.

⁹⁴ Rozsudek ESLP ve věci Botta proti Itálii zde dne 24. února 1998, stížnost č. 21439/93.

⁹⁵ Srov. též rozsudek ESLP ve věci Kutzner proti Německu ze dne 26. února 2002, stížnost č. 46544/99, rozsudek ESLP ve věci Haase proti Německu z 8. dubna 2004, stížnost č. 11057/02 nebo nález Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 838/07 ze dne 10. října 2007.

⁹⁶ Rozsudek ESLP ve věci Haase proti Německu ze dne 8. dubna 2004, stížnost č. 11057/02.

⁹⁷ HUBÁLKOVÁ, Eva. *Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika- Judikatura a řízení před Evropským soudem pro lidská práva*. Praha: Linde, 2003. s. 201.

⁹⁸ Nález Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 485/10 ze dne 13. dubna 2010. Srov. i rozsudek ESLP ve věci W. proti Spojenému království ze dne 8. července 1987.

⁹⁹ SCHEU, Harald Christian. Pojem rodiny v evropském systému ochrany lidských práv. In: *Pocta Sentē Radvanové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2009, s. 472.

a to v co nejkratší době, s ohledem na skutečnost, že prostý běh času může vést k nenapravitelným důsledkům pro vztahy mezi dětmi a rodičem, který s nimi nežije.¹⁰⁰

Pokud jde o posouzení možného porušení práva na rodinný život rozhodnutím o odebrání dítěte z péče rodičů a jeho umístěním v jiném výchovném prostředí, ESLP konstatuje, že vnitrostátní orgány požívají široké meze uvážení, zejména v případech, kdy hrozí nebezpečí z prodlení.¹⁰¹ Takové rozhodnutí musí být odůvodněno dostatečně závažnými a pádnými argumenty vycházejícími z nejlepšího zájmu dítěte, nelze jej však odůvodnit pouze tím, že dítěti lze v jiném prostředí zajistit lepší podmínky, než mělo v biologické rodině. Předtím, než takové opatření bude realizováno, jsou vnitrostátní orgány povinny provést zodpovědné hodnocení jeho dopadu na rodiče i dítě a zvážit možné alternativy takového rozhodnutí, zejména možnost preventivních opatření.¹⁰²

Při posuzování dalšího zacházení s rozdělenou rodinou, zejména při hodnocení nezbytnosti trvání náhradní péče, ESLP obecně uvádí, že odnětí dítěte je za normálních okolností nutné považovat za opatření dočasného charakteru, které musí být ukončeno, jakmile to dovolí okolnosti, přičemž veškerá opatření je nutné podříditi konečnému cíli, a to znovusjednocení dítěte s jeho biologickými rodiči. Po uplynutí dostatečné doby po prvním umístění dítěte do náhradní péče však jeho zájem na tom, aby nedocházelo k dalším faktickým změnám v rodinných poměrech, může převážet nad zájmem na opětném spojení s rodinou. V tomto směru je dle soudu nutné najít spravedlivou rovnováhu mezi zájmem dítěte na tom, aby bylo umístěno mimo rodinu a zájmem rodiče žít se svým dítětem.¹⁰³ Dokud se však s dostatečnou jistotou neprokáže stabilita v zlepšení rozhodujících okolností, je podle soudu ospravedlnitelné neukončit umístění dítěte do veřejné péče.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Srov. rozsudek ESLP ve věci Eriksson proti Švédsku ze dne 22. června 1989, stížnost č. 11373/85, rozsudek ESLP ve věci Ignaccolo-Zenide proti Rumunsku ze dne 25. ledna 2000, stížnost č. 31679/96 nebo náleze Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 3765/2011 ze dne 13. března 2012.

¹⁰¹ Rozsudek ESLP ve věci Johansen proti Norsku ze dne 7. srpna 1996, stížnost č. 17383/90.

¹⁰² Rozsudek ESLP ve věci P., C. a S. proti Spojenému Království ze dne 16. července 2002, stížnost č. 56547/00.

¹⁰³ Srov. rozsudek ESLP ve věci Johansen proti Norsku ze dne 7. srpna 1996, stížnost č. 17383/90, rozsudek ve věci Kutzner proti Německu ze dne 26. února 2002, stížnost č. 46544/99 nebo rozsudek ve věci Haase proti Německu ze dne 8. dubna 2004, stížnost č. 11057/02.

¹⁰⁴ Rozsudek ESLP ve věci Olsson proti Švédsku ze dne 24. března 1988, stížnost č. 10465/83.

2. 1. Vybrané aspekty práva na rodinný život v judikatuře ESLP

Oprávněnost zásahu v podobě nařízení ústavní výchovy dětem do práva rodičů a dětí na společný rodinný život posuzoval ESLP ve věci *Wallová a Walla proti ČR* (rozsudek ze dne 26. října 2006, stížnost č. 23848/04). V uvedeném případě vnitrostátní soudy rozhodly o umístění všech dětí Wallových do ústavní výchovy. Důvodem měla být neschopnost manželů zabezpečit výchovu svých dětí nevyvinutím dostatečného úsilí k překonání svých materiálních obtíží ani k tomu, aby rodině zajistili bydlení. Mladší děti byly mezitím svěřeny do pěstounské péče. V podané stížnosti stěžovatelé poukazovali na skutečnost, že byli odloučeni od svých dětí, a na nedostatečnou pomoc ze strany vnitrostátních orgánů.

ESLP s poukazem na rozhodnutí ve věcech *Kutzner proti Německu a K. a T. proti Itálii* připomněl, že samotná možnost umístit dítě do prostředí vhodnějšího pro jeho výchovu nemůže odůvodňovat jeho násilné odnětí biologickým rodičům a vyzdvihl pozitivní závazky států, které jsou těsně spjaty s účinným respektováním rodinného života. Jakmile je podle ESLP prokázána existence rodinného vztahu, musí stát v zásadě jednat tak, aby se tento vztah mohl rozvíjet, a přijmout vhodná opatření za účelem sloučení rodiče s dítětem. Soud byl toho názoru, že v projednávané věci byl jediným důvodem pro umístění dětí do ústavní výchovy materiální nedostatek spočívající v nevyhovujícím bydlení rodiny. Uvedený nedostatek měl být zhojen pomocí jiných prostředků, než bylo rozdělení rodiny, k němuž lze přistoupit pouze v nejzávažnějších případech. ESLP dále vytknul vnitrostátním orgánům nedostatečnou pomoc stěžovatelům působící k překonání jejich obtíží a k co nejrychlejšímu sloučení s jejich dětmi. Opatření spočívající v umístění dětí do ústavní výchovy považoval ESLP za nepřiměřené a důvody pro takové umístění za nedostačující. V daném případě proto konstatoval porušení čl. 8 Úmluvy.

Ve věci *Havelka a ostatní proti ČR* (rozsudek ze dne 21. června 2007, stížnost č. 23499/06) ESLP obdobně jako v případě manželů Wallových hodnotil oprávněnost zásahu v podobě nařízení ústavní výchovy do práva na respektování soukromého a rodinného života podle čl. 8 Úmluvy. Děti pána Havelky byly vnitrostátními rozhodnutími svěřeny do ústavní péče. Důvodem byla nepříznivá ekonomická a sociální situace a hmotné nedostatky rodiny, jako i hrozba vystěhování z jejich bytu a odpojení od dodávek elektrické energie.

Ve stížnosti podané ESLP stěžovatelé namítali, že nařízení ústavní výchovy v daném případě nebylo v souladu s požadavky stanovenými čl. 8 Úmluvy.

Ve svém rozhodnutí ESLP konstatoval, že v daném případě nebylo opatření spočívající v umístění dětí do ústavní výchovy, a tedy v úplném rozdělení rodiny, v nejlepším zájmu nezletilých dětí a neopíralo se o dostatečné důvody, které by ospravedlnily jeho přiměřenost s ohledem na sledovaný zájem dětí. Takové opatření lze podle ESLP uplatnit pouze v nejvážnějších případech, co však nebylo v uvedené věci splněno. V odůvodnění svého rozhodnutí ESLP poukázal na svá dřívější rozhodnutí týkající se uvedené problematiky, včetně rozhodnutí ve věci Wallová a Walla proti ČR a uvedl, že možnost umístit dítě do prostředí vhodnějšího pro jeho výchovu, nemůže sama o sobě odůvodňovat jeho násilné odnětí biologickým rodičům. Takový zásah musí být ve smyslu čl. 8 Úmluvy nadto nezbytný s ohledem na další okolnosti.¹⁰⁵ Soud připomněl pozitivní povinnosti státu spojeny s ochranou práva na rodinný život a zdůraznil, že nařízení ústavní výchovy je třeba za běžných okolností považovat za dočasné opatření, které bude zrušeno okamžitě, jakmile to dovolí okolnosti. ESLP vzhledem k uvedeným důvodům dospěl k závěru o porušení čl. 8 Úmluvy.

V rozhodnutí ve věci *K. a T. proti Finsku* (rozsudek ze dne 12. července 2001, stížnost č. 25702/94) ESLP konstatoval porušení práva stěžovatelů na rodinný život rozhodnutím, na základě kterého byla dcera stěžovatelů umístěna do ústavní výchovy.¹⁰⁶ Soud v daném případě neshledal existenci natolik výjimečných důvodů, které by ospravedlnily odnětí dcery její matce a umístění do ústavní výchovy ihned po jejím narození. Povinností vnitrostátních orgánů bylo podle ESLP zjistit dopad, jaký bude mít zvažované opatření na rodinné vztahy, jako i prozkoumat, zda nebylo možné použít jiných méně invazivních opatření, která by nepředstavovala tak závažný zásah do rodinného života stěžovatelů a jejich dítěte. Důvody pro rozhodnutí uváděné vnitrostátními orgány

¹⁰⁵ Obdobně Soud konstatoval též ve věci *K. a T. proti Finsku* a ve věci *Kutzner proti Německu*.

¹⁰⁶ Stěžovatelé byli finští státní příslušníci, kteří jistou dobu žili ve společné domácnosti. Stěžovatelka K. byla matkou čtyř dětí, stěžovatel T. byl otcem dvou dětí. Matka trpěla schizofrenií. V květnu 1993, v čase, kdy matka byla těhotná, byl jeden ze synů s jejím souhlasem dočasně umístěn v dětském domově. Po narození dcery byla tato vzhledem k nestabilnímu psychickému stavu matky a dlouhodobým rodinným problémům okamžitě umístěna do ústavní výchovy. Do ústavní výchovy byl umístěn také její syn a matce byl zakázán přístup k jejím dětem bez dohledu. V roce 1994 byly děti umístěny do pěstounské péče. Přístup stěžovatelů k dětem byl omezen na jednu návštěvu měsíčně pod dohledem v bydlišti pěstounů. V květnu 1994 stěžovatelé požádali o zrušení rozhodnutí o umístění dětí do náhradní péče, jejich žádost však byla zamítnuta. Omezení styku rodičů s dětmi přetrvávalo až do konce roku 2001. V podané stížnosti stěžovatelé namítali porušení práva na respektování rodinného života podle čl. 8 Úmluvy umístěním dětí do ústavní výchovy a následními opatřeními a omezeními v souvislosti s péčí o děti.

byly podle ESLP relevantní, nikoli však dostatečné k tomu, aby ospravedlnily tak závažný zásah do práva stěžovatelů na rodinný život. Zásah spočívající v umístění dcery stěžovatelů do ústavní výchovy předběžným opatřením považoval ESLP za nepřiměřený a nesplňující podmínku nezbytnosti v demokratické společnosti v rozporu s čl. 8 Úmluvy. Soud současně připomněl, že náhradní péče o děti má být v zásadě považována pouze za dočasné opatření, které má být ukončeno, jakmile to okolnosti případu dovolí. Jakákoli opatření realizující takovou dočasnou péči musí být v souladu s jejím hlavním cílem znovusjednotit biologické rodiče s jejich dětmi. Pozitivní povinnosti vnitrostátních orgánů vykonávat opatření k ulehčení sjednocení rodiny hned jak je to možné jsou podle ESLP tím naléhavější, čím delší je doba trvání náhradní péče, přičemž je však vždy zapotřebí zvažovat nejlepší zájmy dítěte. V projednávané věci vnitrostátní orgány podle názoru ESLP nevyvinuly značné ani trvalé úsilí k ulehčení sjednocení rodiny stěžovatelů. Soud byl naopak toho názoru, že omezení uložená stěžovatelům styku s jejich dětmi spíše bránila, než pomohla znovusjednocení rodiny. Z uvedených důvodů ESLP v souvislosti s uloženými omezeními styku zároveň vyslovil porušení čl. 8 Úmluvy.

V rozhodnutí *Kutzner proti Německu* (rozsudek ze dne 26. února 2002, stížnost č. 46544/99) ESLP posuzoval stížnost rodičů s lehkým mentálním postižením, kteří žili s dvěma dcerami lehce opožděnými ve vývoji. Vnitrostátní soud zbavil stěžovatelů rodičovských práv a nařídil umístění dětí do náhradní péče s odůvodněním, že nemají intelektuální kapacitu potřebnou k výchově dětí; jejich právo navštěvovat děti bylo výrazně omezeno. ESLP dospěl k závěru, že i když vnitrostátní orgány mohly mít legitimní obavu ohledně opožděného vývoje dětí, nařízení náhradní péče i způsob její realizace, nebylo uspokojivé. Podle ESLP oddělení dětí od rodičů a omezení návštěv rodičů s dětmi mohlo vést i s ohledem na věk dětí pouze k rostoucímu odcizení dětí od jejich rodičů i dětí navzájem. Umístění dítěte do náhradního prostředí by mělo být podle soudu omezeno jen na dobu nezbytně nutnou a jakákoli opatření provázející tuto dočasnou náhradní péči by měla být v souladu se základním cílem, kterým je opětovné spojení přirozených rodičů a dítěte. Z uvedených důvodů ESLP konstatoval, že zásah nebyl přiměřený sledovanému legitimnímu cíli a vyslovil porušení čl. 8 Úmluvy.

Ve stížnosti podané ESLP ve věci *Haase proti Německu* (rozsudek ze dne 8. dubna 2004, stížnost č. 11057/02) stěžovatelé namítali porušení čl. 8 Úmluvy rozhodnutími,

kterými byli zbaveni rodičovských práv a na základě kterých došlo k umístění jejich dětí do náhradní péče.¹⁰⁷ Soud dospěl k závěru, že přijata opatření nebyla v daném případě odůvodněna relevantními a dostatečnými důvody a že stěžovatelé nebyli dostatečně zahrnuti do rozhodovacího procesu vnitrostátních soudů. Z uvedených důvodů ESLP konstatoval porušení práva na rodinný život podle čl. 8 Úmluvy. Podle ESLP bylo odnětí dětí z jejich přirozeného prostředí, umístění do náhradní péče a zákaz jakýchkoli kontaktů dětí s jejich rodiči nepřiměřené a přesahovalo rámec toho, co bylo v dané situaci nezbytné. Rovněž odnětí novorozeného dítěte z porodnice a jeho umístění do náhradní péče bylo nepřiměřeným opatřením s negativními důsledky jak pro dítě, tak i jeho rodiče. Při zvažování použití tak závažného opatření jako je odnětí dítěte jeho matce ihned po narození je podle ESLP povinností vnitrostátních orgánů prozkoumat, zda není možné použít jiných méně invazivních opatření, která by nepředstavovala tak závažný zásah do rodinného života rodičů a jejich dítěte. Soud shledal, že v daném případě nebyly dány žádné výjimečné důvody, které by ospravedlnily fyzické odejmutí dítěte z péče jeho rodičů proti jejich vůli. Odejmutí dítěte jeho rodičům ihned po narození může mít podle ESLP za následek pouze odloučení dítěte od rodičů a sourozenců a může tak vážně ohrozit rodinné vztahy. K nezvratnému odloučení dětí od rodiny vede i dlouhodobé umístění dětí do náhradní péče, obzvláště v případech, kdy se rodiče s dětmi nemohou stýkat.

Ve věci *Eriksson proti Švédsku* (rozsudek ze dne 22. června 1989, stížnost č. 11373/85) stěžovatelka namítala porušení svého práva na respektování rodinného života rozhodnutím, kterým jí byl na neurčitý čas uložený zákaz odebrat dceru z náhradní rodiny a uloženými omezeními ve styku.¹⁰⁸ ESLP ve svém rozhodnutí konstatoval porušení práva

¹⁰⁷ Stěžovatelé byli němečtí státní příslušníci. Paní Haase měla celkem dvanáct dětí, z nichž sedm pocházelo z jejího předchozího manželství. S poukazem na šetření v rodině, z kterého mělo vyplynout, že normální vývoj dětí je v ohrožení, že rodiče byli na své děti nepřiměřeně tvrdí a v minulosti je fyzicky trestali, byli stěžovatelé předběžným opatřením vnitrostátního soudu bez jejich předchozího slyšení zbaveni rodičovských práv k dětem. Stěžovatelům byl současně zakázán styk s dětmi. Děti byly umístěny do náhradní péče, včetně sedmidenního nejmladšího dítěte.

¹⁰⁸ Dcera stěžovatelky byla od roku 1978, krátce po svém narození, umístěna v náhradní péči. Důvodem byly neuspokojivé podmínky v rodině – stěžovatelka byla obviněna z krádeže tovaru a z přechovávání narkotik a odsouzena k čtrnácti měsícům odnětí svobody. Po přepuštění z výkonu trestu stěžovatelka několikrát žádala příslušné orgány o ukončení umístění její dcery v náhradní péči, avšak bezúspěšně. O ukončení svěřeni dcery stěžovatelky do náhradní péče bylo rozhodnuto v roce 1983, rodičům bylo nicméně zakázáno až do vydání dalšího rozhodnutí odebrat dceru z náhradní rodiny, a to s poukazem na psychologické posudky, podle kterých si dcera v novém prostředí vytvořila silné vazby a její přesun k biologickým rodičům by představoval ohrožení jejího duševního zdraví a vývoje. Současně bylo rozhodnuto o omezeném právu styku stěžovatelky s dcerou. Stěžovatelka následně opakovaně žádala o možnost přemístit dceru z náhradního prostředí, jejím žádostem však nebylo s poukazem na nejlepší zájmy dítěte vyhověno. V roce 1987 příslušný orgán sociální péče podal na soud žádost o svěřeni dcery stěžovatelky do péče náhradní rodiny.

stěžovatelky na rodinný život. Uvedl, že respektování práva na rodinný život v obdobných případech zahrnuje právo na přijímání opatření směřujících k opětovnému sjednocení rodiče s dítětem. V daném případě podle ESLP neexistovaly pochybnosti o schopnosti stěžovatelky vychovávat svou dceru ve svém vlastním rodinném prostředí, cílem mělo být proto znovusjednocení rodiče a dítěte. Vážná a trvalá omezení ve styku stěžovatelky s dcerou a dlouhotrvající zákaz jejího přemístění nebyly podle ESLP přiměřené sledovanému cíli a vedly k odepření možnosti střetnutí matky s dcerou v rozsahu a za okolností, které by mohly podpořit cíl sjednocení rodiny nebo dokonce pozitivní vývoj jejich vztahu. Z uvedených důvodů ESLP dospěl k závěru o porušení čl. 8 Úmluvy.

V případě *Keegan proti Irsku* (rozsudek ze dne 26. května 1994, stížnost č. 16969/90) se ESLP zabýval otázkou právního postavení otce dítěte, které mělo být osvojeno. V podané stížnosti pan Keegan namítal porušení svého práva na respektování rodinného života tím, že jeho dítě bylo přenecháno na osvojení bez jeho souhlasu a že mu vnitrostátní právo neposkytlo ani právo být ustanoven poručníkem dítěte.¹⁰⁹ Soud konstatoval, že v případech, kdy bylo vytvořeno rodinné pouto s dítětem, stát musí konat takovým způsobem, aby umožnil rozvoj tohoto pouta, a musí vytvořit takové právní záruky, aby byla možná integrace dítěte do své rodiny od momentu narození. Soud považoval irským právem povolené přenechání dítěte na osvojení krátce po narození bez vědomí nebo souhlasu otce dítěte za porušení jeho práva na respektování rodinného života. Uvedená úprava vedla k vytvoření pouta mezi dítětem a budoucími osvojiteli a k vydání rozhodnutí o osvojení. V podobných případech, kdy je dítě svěřeno do náhradní péče, si dítě může v průběhu času vytvořit s pečovateli nové pouto, přičemž není v jeho zájmu, aby se takové pouto narušilo změnou předchozího rozhodnutí. Takový stav podle ESLP ohrozil řádný vývoj vztahů mezi otcem a jeho dcerou a současně způsobil, že otec se ocitl ve značně nevýhodné situaci ve srovnání s budoucími osvojiteli při rozhodování o svěřeni dítěte do péče. Soud proto dospěl k závěru o porušení čl. 8 Úmluvy a současně konstatoval porušení čl. 6 odst. 1 Úmluvy tím, že otec nebyl účastníkem řízení o osvojení.

¹⁰⁹ Přítelkyně pana Keegana, s kterou pan Keegan žil několik let ve společné domácnosti a s kterou plánoval uzavření manželství, porodila v roce 1988 dceru, jejímž otcem byl pan Keegan. Po porodu matka předala dítě adopčnímu orgánu na osvojení, který jí umístil do nové rodiny; o předání dítěte následně informovala pana Keegana. Pan Keegan poté podle irského práva podal u soudu návrh, aby byl ustanoven poručníkem dítěte a aby na něj bylo přeneseno právo dítě vychovávat. Soud prvního stupně návrhu otce vyhověl, proti rozhodnutí se ale odvolala matka i perspektivní osvojitelé dítěte. V dalším řízení byl nakonec návrh otce zamítnut a bylo vydáno rozhodnutí o osvojení dítěte.

Ve stížnosti podané ESLP ve věci *Todorova proti Itálii* (rozsudek ze dne 13. ledna 2009, stížnost č. 33932/06) stěžovatelka namítala porušení čl. 8 Úmluvy ve vztahu k rozhodnutí o vyhlášení dětí, které neuznala za své, za právně volné pro účely adopce. Tvrdila, že rozhodnutí bylo vydáno unáhleně bez toho, aby byla nejdříve slyšena.¹¹⁰ ESLP poznamenal, že v případech, kdy je obtížné uvést v soulad různé zájmy (biologické matky, dětí, adoptivních rodičů, veřejného zájmu), je prioritní zásada nejlepšího zájmu dítěte a zdůraznil důležitost zajištění souladu s procesními požadavky vyplývajícími z čl. 8 Úmluvy v takových případech. Soud konstatoval, že byť bylo brzké rozhodnutí o budoucnosti dětí v uvedené věci žádoucí, vyhlášení dětí za právně volné již 27 dní po jejich narození, bez vyslyšení jejich matky, bylo radikálním opatřením. Připomněl, že stěžovatelka žádala o své slyšení v řízení, majíc pochybnosti o svém rozhodnutí vzdát se dětí. Podle ESLP italské orgány pochybily, když nezajistily, aby souhlas stěžovatelky se vzdáním se svých dětí byl dán při plném vědomí důsledků a za příslušných záruk. Z uvedených důvodů měl ESLP za to, došlo k zásahu do práva stěžovatelky na rodinný život v rozporu s čl. 8 Úmluvy.

¹¹⁰ Stěžovatelka byla bulharskou státní občankou žijící v Itálii. Dne 7. října 2005 porodila dvojčata, jež při porodu neuznala za vlastní a požádala o anonymitu. Dne 10. října veřejný prokurátor požádal vnitrostátní soud o urychlené rozhodnutí o umístění dětí do náhradní rodiny. Stěžovatelka požádala o čas na rozmyšlenou před přijetím rozhodnutí, či děti uzná za své a vyzvala na jejich dočasné umístění do náhradní péče nebo rodiny. Současně vyjádřila své přání zúčastnit se řízení před soudem. Děti byly do náhradní ústavní výchovy umístěny dne 13. října 2005 a byl jím ustanoven dočasný opatrovník. Dne 2. listopadu 2005 vnitrostátní soud vyhlásil děti za právně volné pro účely adopce. V prosinci 2005 stěžovatelka požádala o možnost svědčit před soudem a požádala o účast v řízení. Její žádost však byla zamítnuta z důvodu, že děti již byly vyhlášeny za právně volné pro účely adopce a předběžně byly umístěny do rodiny, která měla zájem o jejich osvojení. V březnu 2006 stěžovatelka požádala o možnost uznat děti za své. Vnitrostátní soud uvedl, že dítě, které bylo vyhlášeno za právně volné pro účely adopce a umístěno do náhradní péče, nelze uznat za své. Současně vyhlásil za nepřipustnou žádost o zrušení rozhodnutí o vyhlášení dětí za právně volné pro adopci.

3. Vývoj právní úpravy náhradní péče o děti na území České a Slovenské republiky

3. 1. 1918 - 1948

Při vzniku ČSR v roce 1918 bylo recepční normou, zákonem č. 11/1918 Sb. zákonů a nařízení státu československého, s některými omezeními recipováno tehdejší rakouské a uherské právo platné na území bývalého Rakousko - Uherska. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku manželské a rodinné vztahy upravoval rakouský Obecný zákoník občanský z roku 1811,¹¹¹ na území Slovenska platilo uherské, povětšinou nepsané obyčejové právo. Převzetím existujícího právního řádu, ať psaného nebo obyčejového, měla recepční norma v právní rovině zajistit kontinuitu, současně však v oblasti občanského a rodinného práva vedla ke vzniku právního dualismu, který se nepodařilo odstranit během celé doby existence první republiky. Odlišný občanskoprávní režim se podařilo odstranit až v padesátých letech v souvislosti s přijetím občanského zákoníku z roku 1950 a nabytím účinnosti zákona o právu rodinném č. 265/1949 Sb.

Podle Obecného zákoníku občanského bylo osvojení (§§ 179 až 185) ryze soukromoprávní institucí, rozumělo se jím přijetí cizí osoby za vlastní. Vznikalo na smluvním základě a právní následky vyvolávalo zejména v oblasti občanskoprávní. Osvojiteli se mohli stát pouze ti, kteří neměli vlastních manželských dětí a kteří slavnostně neslibili, že zůstanou svobodni.¹¹² ABGB stanovoval minimální věkovou hranici pro osvojitele 40 let (do roku 1914 minimální věková hranice představovala 50 let), přičemž osvojenec musel být alespoň o osmnáct let mladší než osvojitelé. Osvojit bylo možné i zletilou osobu. Osoba, která byla v manželském svazku, mohla osvojit dítě pouze se souhlasem svého manžela; obdobně k osvojení takové osoby byl potřebný souhlas jejího manžela.¹¹³ K osvojení nezletilého dítěte se vyžadoval souhlas otce dítěte a nebylo-li ho, souhlas matky, poručníka a soudu. Souhlas manželského otce dítěte, pokud byl ještě na živu, byl potřebný také v případě osvojení zletilé osoby. Pokud došlo k odepření souhlasu bez dostatečné příčiny, bylo možné vznést u soudu stížnost. Osvojení opatřené potřebnými

¹¹¹ Vyhlášen císařským patentem č. 946/1811 Sb. z. s. s působností od 1. ledna 1812.

¹¹² § 179 ABGB.

¹¹³ Svolení nebylo třeba pouze v případě, byl-li manžel prohlášen za choromyslného, v případě jeho neznámého pobytu nebo bylo-li manželství rozvedeno (§ 180 ABGB).

svoleními se předkládalo k potvrzení zemskému úřadu a k zapsání do soudních spisů soudu. Mělo za následek vznik stejných práv jako mezi rodiči a dětmi, osvojenec však nepozbýval práv ve své vlastní rodině. Zrušení osvojení bylo možné pouze u nezletilého osvojeence, pokud k němu udělil souhlas soud a zástupci osvojeence.

Institutem odlišným od osvojení bylo schovanství (§ 186 ABGB). Jednalo se o osobní péči o dítě jinou osobou než rodičem. Zákoník umožňoval uzavření smlouvy o schovanství, na základě které mohlo být dítě převzato do péče schovatelů. Smlouva nevyžadovala schválení soudu, potvrzení soudem bylo potřebné pouze v případech, pokud by schovanec v důsledku jejího uzavření utrpěl újmu na svých právech. Schovatel měl právo dítě vychovávat a jeho rodiče právo na něj dohlížet. Návrat dítěte do původní rodiny byl možný kdykoli na žádost jeho rodičů, rovněž schovatel mohl dítě kdykoli jeho rodičům vrátit. Na náhradu schovaneckých výloh neměli pečující osoby nárok.

Pokud byly osoby pro nezletilost nezpůsobilé a nepožívaly otcovské péče, poskytoval jim ABGB zvláštní ochranu pomocí institutu poručníka (§§ 187 až 268).¹¹⁴ Jeho úkolem bylo pečovat o nezletilce a spravovat jeho jmění. Poručník byl ustanovován soudem z moci úřední. Ustanoven byl především ten, koho povolal otec nebo matka dítěte v testamentu a pro případy, že by takto nebyl ustanoven, ABGB stanovil osoby z řadu příbuzných, kterým mohlo být poručenství svěřeno. Nežřídilo-li se poručenství ani uvedeným způsobem, bylo na soudu, aby určil, koho jmenuje poručníkem, poručenství mohlo být přeneseno i na vhodný orgán veřejné správy nebo sdružení pro ochranu mládeže. Od zřízení poručníka bylo možné upustit v některých případech umístění nemajetného nezletilce v ústavech. ABGB přiznával nezletilci právo stěžovat si u svých příbuzných nebo u soudního úřadu v případech zneužívání moci poručníkem nebo zanedbávání povinnosti nutného obstarávání a péče. Zánik poručenství byl spojen se smrtí poručenice, nabytím zletilosti, prominutím překážky výkonu otcovské moci nebo s tzv. propuštěním poručníka soudem.

¹¹⁴ Na rozdíl od pozdější úpravy, podle které byl poručník ustanovován pouze v případě, nevykonával-li žádný z rodičů rodičovskou moc, podle ABGB byl poručník ustanovován vždy tehdy, pokud dítě nebylo pod otcovskou mocí. Otcovská moc byla tvořena právy příslušejícími otci zvláště jako hlavě rodiny. Jednalo se o práva v oblasti volby povolání dítěte, jmění a závazků dětí. Otcovská moc zanikla, jakmile dítě nabylo zletilosti, pokud na návrh otce nebylo soudem povoleno její prodloužení. Otcovskou moc navždy pozbyli například otcové, kteří zcela zanedbávali výchovu a výživu svých dětí (§ 177 ABGB). Ke zbavení otcovské moci a ustanovení poručníka došlo také v případech, pozbyl-li otec užívání rozumu, byl-li prohlášen za marnotratníka, odsouzen pro zločin k trestu vězení na dobu delší jednoho roku, vystěhoval-li se o své újmě, nebo byl-li přes rok nepřítomen, aniž podal o svém pobytu zprávu; pominuly-li však tyto překážky, otec opět nabyl svých práv (§ 176 ABGB).

Zatímco v českých zemích byl po vzniku ČSR recipován rakouský občanský zákoník, na území Slovenska a Podkarpatské Rusi byla oblast občanského a rodinného práva regulována obyčejovým uherským právem a některými zákonnými články, z nichž nejvýznamnější byl uherský zákonný článek XXXI. z roku 1894 o právu manželském. Zmínit lze i zákonný článek XX. z roku 1877 o poručnictví a opatrovnictví.

Osvojení bylo na území Slovenska po vzniku první ČSR upraveno zejména právem zvykovým. V uherském zvykovém právu bylo osvojení pokládáno za smlouvu, kterou určitá osoba přijímala cizí osobu za syna nebo bratra. Rozeznávaly se dva druhy adopce: synovská (*adoptio filialis*) a bratrská (*adoptio fraternalis*). Právním důvodem osvojení byla především snaha zabezpečit přechod statusu po poručiteli a dědických práv vázících se k zděděnému majetku na jinou osobu. Synovská adopce se uskutečňovala smlouvou, která vyžadovala schválení panovníkem, po vzniku ČSR ministerstvem spravedlnosti. Mohl ji uskutečnit jen ten, kdo neměl zákonných dědiců v donačním majetku, jinak na jejich újmu adoptovat nemohl. Vyžadovalo se, aby osvojenec byl statuovaný do donačních majetků osvojitele, šlo-li o nesvéprávného, k osvojení byl potřebný souhlas jeho zákonného zástupce. V důsledku synovské adopce se osvojenec stal zákonným dědicem osvojitele, avšak pod rozvazující podmínkou, že se osvojiteli nenarodí manželský syn. Osvojenec nabyl jméno osvojitele, jeho statusové postavení (zejména šlechticovo – *nobilitas adoptiva*) a dostal se do rodiny a domácnosti osvojitele, ne však pod jeho otcovskou moc.¹¹⁵ Bratrská adopce se rovněž uskutečňovala smlouvou, ke které se vyžadovalo schválení panovníkem. Měla v zásadě stejné účinky jako synovská adopce, adoptovaný za bratra tak měl právo dostat se do stejných majetkoprávních vztahů jako biologický bratr. Vyžadovala se u ní statute do donačních majetků osvojitele a dále to, aby každá ze stran byla šlechticem.¹¹⁶ Bratrská adopce mohla být uzavřena i jako reciproční, taková adopční smlouva se dala rozvázat jenom se souhlasem obou stran. Někdy se vyskytovala i adopce bez potřeby schválení panovníkem, jejímž cílem bylo pouze zabezpečení dědění určité osoby z nabytého majetku. Uvedená forma adopce nemohla mít jiný účinek, a jelikož tento bylo možné dosáhnout i bez adopce, vyskytovala se pouze zřídka. Adopci bylo možno uzavřít

¹¹⁵ Otcovská moc byla v uherském právu souhrnem oprávnění a povinností, které patřily otci nebo starému otci vůči dítěti nebo vnuku. Otcovská moc v zásadě vznikala okamihem narození dítěte a trvala až do tzv. emancipace dítěte, která nastávala dosažením dospělosti, resp. v pozdějším období plnoletosti dítěte, s výjimkou dětí duševně nemocných. V důsledku otcovské moci patřila otci pravomoc držet dítě u sebe nebo jmenovat dítěti poručníka, otec byl zákonným zástupcem dítěte, byl oprávněn rozhodovat o jeho výchově a budoucím povolání a spravovat jeho majetek. Otcovská moc zanikala z důvodu smrti otce nebo dítěte, emancipací dítěte, uskutečněním plné synovské adopce nebo odnětím otcovské moci.

¹¹⁶ Při synovské adopci mohl být adoptovaný i nešlechtic.

také pro případ smrti, v takovém případě její účinky, v zásadě pouze dědickoprávní, nastávaly jenom smrtí osvojitele. Jelikož každá adopce platila pouze s podmínkou, že se osvojiteli nenarodí dědic, pozbývala účinnost pro zděděný majetek, narodil-li se dodatečně osvojiteli zákonný dědic.

Poručenství (tutela) bylo rodinněprávním ochranným poměrem nahrazujícím otcovskou moc. Podléhaly mu děti, které předčasně ztratily otce, a proto nebyly pod otcovskou mocí, a to chlapci, pokud se staly sirotky před dosažením věku dvanácti let, děvčata až do doby jejich provdání a osoby duševně nemocné až do uzdravení. Podle právního důvodu vzniku se rozeznávalo poručenství přirozené a zákonné,¹¹⁷ zákonné, testamentární a ustanovené. Za poručníka mohla být ustanovena jenom osoba stejného stavu, která poskytovala jistotu, že majetek poručenice bude řádně spravován a zachován. Vykonávání poručenství bylo pokládáno za občanskou povinnost, z určitých důvodů se ale bylo možné z jejího výkonu ospravedlnit. Působnost poručníka, který nastupoval namísto otce vykonávajícího otcovskou moc, byla obdobná jako otcova kompetence, nespadlo do ní nicméně právo určovat směr a způsob výchovy a vzdělání poručenice či právo trestat poručenice zavřením. Poručník byl zákonným zástupcem poručenice, měl na starost péči o jeho osobní dobro a prosperitu a patřila mu i disciplinární a donucovací pravomoc nad poručenicem. Způsob výchovy a vzdělání poručenice měla určovat poručnická vrchnost vzhledem ke společenskému a majetkovému postavení poručenice a k jeho rozumovým schopnostem. Poručník byl současně správcem poručeniceva majetku, pokud tato působnost nebyla svěřena jinému poručníkovi nebo opatrovníkovi, a procesním zástupcem poručníka. Veškerá činnost poručníka podléhala kontrole poručnické vrchnosti. Vykonávala se zejména tím, že k nejdůležitějším úkonům si poručník musel vyžádat souhlas a dále tím, že poručník musel podávat pravidelné vyúčtování a zprávy o osobním stavu poručenice. Mezi absolutní důvody zániku poručenství, které znamenaly zánik poručenství nad poručenicem vůbec, patřily zejména smrt poručenice, dosažení dospělosti (u děvčat provdáním), přechod do otcovské moci či emancipace dospělé ženy, k relativním důvodům, majícím za následek zánik poručenství ve vztahu k určitému poručníkovi, patřily smrt poručníka a zbavení nebo osvobození poručníka z funkce.¹¹⁸

¹¹⁷ Přirozené a zákonné poručenství patřilo matce a otci.

¹¹⁸ Blíže viz LUBY, Štefan. Dejiny súkromného práva na Slovensku. Bratislava: IURA EDITION, 2002.

Rámec sociálně-právní ochrany dětí vytvářely na území Slovenska zákonné články č. VIII/1901 o státních dětských azylech a č. XXI/1901 o péči o děti. Sirotky a opuštěné děti přijímaly do péče dětské domovy na základě usnesení poručenských soudů, kterým předcházely hlášení obcí a veřejného poručníka. Obce se podílely na úhradě nákladů dítěte v zařízení. V případě, že obec neměla dostatek finančních prostředků, přecházela tato povinnost na stát. Na území ČR byl jedním z prvních pokusů o institucionalizaci sociálně-právní ochrany dětí rakouský zákon o chudinství č. 59/1868, který ukládal domovským obcím povinnost pečovat o sirotky. Veřejná chudinská péče byla tímto zákonem prohlášena za část veřejné obecní správy, péče o chudé spadala do samostatné působnosti obcí. První dobrovolná sdružení, která se zabývala péčí o děti, začala vznikat na počátku dvacátého století. V období první ČSR pak existovala státní i dobrovolná péče, na níž byla přenášena část agendy státních orgánů.

V roce 1921 byl v ČSR přijat zákon č. 256/1921 Sb. z. a n., o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských, jehož ustanovení byla provedena vládním nařízením č. 29/1930 Sb. z. a n., které obsahovalo právní úpravu pěstounské péče. Zákon obsahoval základní ustanovení týkající se sociálně-právní ochrany dětí. Poskytoval ochranu všem dětem mladším 14 let, které mohly být v náhradní péči umístěny pouze s povolením příslušného státního orgánu, jenž k němu dával souhlas.¹¹⁹ Tzv. cizí péči mohla vykonávat fyzická osoba (pěstoun) nebo ústav. Účelem ústavu bylo nahradit nedostatek řádné péče vlastních rodičů pro větší počet dětí, než mohl převzít do péče pěstoun, nejméně však pro deset dětí. Upřednostňována byla péče o dítě u náhradního pečovatele před péčí v zařízeních (sirotčince, výchovny, dětské domovy, útulky atp.). Povolení k péči bylo možné udělit jen osobám, jejichž osobní vlastnosti a rodinné, zdravotní, majetkové a bytové poměry dávaly záruku řádného a svědomitého plnění povinností. Tyto osoby musely být současně téže národnosti a téhož náboženského vyznání, jako dítě, jež se jim do péče odevzdávalo. Povinností pěstounů bylo pečovat o dítě jako o své vlastní a poskytovat mu veškeré životní potřeby a náležitou výchovu. Povolení se udělilo vydáním pěstounské knížky, v níž pěstoun potvrdil, že vzal na vědomost povinnosti spojené s výkonem péče o cizí dítě a že je chce řádně plnit. Povolením k péči musel disponovat i ústav, podmínkou byly dostatečné záruky, že dětem bude nahrazen nedostatek řádné péče vlastní rodiny. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku příslušel dozor nad dětmi v mimoústavní péči okresnímu soudu, na

¹¹⁹ Povolení nepotřeboval poručník ani příbuzní, kteří za souhlasu soudu nebo příslušného úřadu převzali dítě do vlastní péče.

Slovensku a v Podkarpatské Rusi poručenskému (sirotčímu) úřadu I. stolice. V uvedené činnosti okresní soudy, resp. poručenské úřady I. stolice, podléhaly dohledu vyšších soudů, resp. poručenských úřadů a ministerstvu spravedlnosti. Dozor nad dětmi v ústavní péči vykonával zemský úřad a v nejvyšší stolici ministerstvo sociální péče. Výkon dozoru byl přednosta příslušného dozorčího úřadu oprávněn přenést na okresní péči o mládež, pokud s tím projevila souhlas. Došlo-li k přenesení výkonu tohoto dozoru na okresní péči o mládež, omezil se dozorčí úřad na všeobecný dohled, schvalování dozorčích důvěrníků, na rozhodování o stížnostech podaných proti opatřením okresních péčí o mládež a na některé jiné úkony. Všechny ostatní úkony obstarávaly okresní péče o mládež, na něž byl výkon dozoru přenesen.¹²⁰

K unifikaci právní úpravy osvojení jednotně pro celou ČSR došlo zákonem č. 56/1928 Sb. z. a n., o osvojení. Osvojení bylo upraveno jako typický soukromoprávní vztah, i nadále bylo založeno na smluvním principu. Jeho účelem bylo v první řadě zajištění přechodu majetku, nikoli zabezpečení výchovy dítěte, proto bylo možné také osvojení zletilé osoby nebo dokonce i vdané ženy. Práva mezi osvojitelem a osvojenecem mohly být smluvně upraveny i jinak než stanovoval zákon, pokud to nemělo za následek zkrácení práv jiného bez jeho souhlasu a pokud byla respektována zákonná úprava v oblasti právních účinků na jméno osvojenec. Smlouva o osvojení musela mít formu veřejné listiny, případně se mohlo jednat o listinu soukromou, na níž byly podpisy stran úřadně ověřeny. Pokud se vyžadovalo schválení smlouvy soudem nebo úřadem, mohla být sepsána také zápisem u tohoto soudu, resp. úřadu. Smlouva nesměla obsahovat podmínky, ani být omezena časem. Právně účinnou se stala teprve tehdy, byla-li schválena poručenským (opatrovnickým) úřadem anebo soudem. Ten mohl schválení smlouvy odepřít, nebyla-li ku prospěchu nesvéprávného osvojenec.

Osvojit jiného mohl ten, kdo neměl vlastních dětí, ať manželských anebo jim na roveň postavených (legitimovaných, osvojených nebo v poměru k matce nemanželských), s výjimkou případů, chtěl-li muž osvojit své nemanželské dítě. Zákon stanovoval minimální věkovou hranici pro osvojitele čtyřicet let, osvojenec musel být navíc alespoň o osmnáct let mladší než osvojitel.¹²¹ K osvojení byl potřebný souhlas druhého manžela, svolení nebylo třeba pouze v případě, pokud bylo manželství rozvedeno. Jako společné dítě

¹²⁰ § 3 vládního nařízení č. 29/1930 Sb. z. a n.

¹²¹ Uvedená podmínka se nevztahovala na případy osvojení nemanželského dítěte otcem dítěte.

mohli osvojit jen manželé. Nepřípustné bylo osvojení vlastního manžela, sourozence a příbuzného v přímém pokolení. Současné osvojení několika osob bylo možné pouze tehdy, nebyl-li mezi nimi poměr, který by se nesrovnával s přirozeným poměrem sourozenců. Podmínkou osvojení bylo svolení soudu a rodičů osvojence, případně zákonného zástupce u nesvéprávných osob. V případě různého mínění rodičů rozhodovalo mínění otce. Pokud rodiče bez závažného důvodu odpírali svolení, mohl je dát místo nich příslušný soud nebo poručenský úřad.

Právním následkem osvojení byl vznik téhož poměru, jako mezi rodiči a manželskými dětmi. V oblasti majetkoprávní nabýval osvojenec a jeho potomci vůči osvojiteli všech majetkoprávních nároků jako manželské děti.¹²² Naproti tomu osvojitel žádné majetkoprávní nároky vůči osvojenci nenabýval. Vůči členům osvojitelovy rodiny osvojením nevznikal rodinný poměr a osvojenec ani jeho potomci nenabývali nijakých majetkoprávních nároků. Ve vlastní rodině osvojenec a jeho potomci práv nepozbývali. Měli dokonce nárok i na výživu, pokud osvojitel nebyl sám s to, aby jim slušnou výživu poskytoval. Nebyl-li osvojenec zletilý, přecházel pod otcovskou moc osvojujícího muže. Osvojenec obdržel osvojením osvojitelovo jméno nebo rodové osvojitelčino jméno; byla-li osvojitelka provdána, osvojenec obdržel manželovo jméno jen za jeho souhlasu.

Právní poměr osvojení mohl být zrušen dohodou všech účastníků, v případě nesvéprávných osob se k uzavření dohody vyžadoval souhlas zákonného zástupce a poručenského (opatrovnického) soudu nebo úřadu. Osvojení mohlo být zrušeno také na základě podané žaloby ze závažných důvodů, zejména z důvodů, pro které se někdo stál nehodným dědit nebo mohl být vyděděn. Zrušení osvojení mělo za následek pominutí všech jeho účinků do budoucna, osvojenec obdržel opět své dřívější jméno a nebyl-li svéprávným, vrátil se pod otcovskou nebo poručenskou moc.

Z právních předpisů z období první republiky lze dále zmínit zákon č. 4/1931 Sb. z. a n., na ochranu osob oprávněných požadovat výchovu, výživu a zaopatření a vládní nařízení č. 334/1938 Sb. z. a n., o hromadném poručenství. Úkolem nositelů hromadného poručenství bylo obstarávat poručenství, pokud nebylo vhodných osob ochotných přijmout poručenství nebo jestliže bylo nutno, aby se účinným způsobem hájila práva a zájmy poručenců. Těmito úkoly bylo možné pověřit okresní péči o mládež, okres pro obvod

¹²² Na potomky osvojence, kteří žili již při ujednání smlouvy, se tento poměr vztahoval, pokud k tomu dali souhlas sami a jestliže nebyli svéprávnými, pokud k tomu udělil souhlas ustanovený opatrovník se schválením soudu (poručenského úřadu).

poručenského soudu nebo obec pro obvod obce. Nositel hromadného poručení dbal, aby každý nezletilec měl zákonného zástupce a vykonával neodkladné úkony poručníka, dokud poručník nezačal svou činnost. S výjimkou určitých případů byl nositel hromadného poručení pověřen soudem. Soud mohl na nositele hromadného poručení přenést i jednotlivá práva a povinnosti poručníka nebo opatrovníka nezletilého pro úkon. Úkolem nositele hromadného poručení bylo dohlížet, aby poručníci plnili své povinnosti v oblasti výživy a výchovy poručenců i správy jejich majetku, aby nepřekročovali svých oprávnění a dožadovali se v případech zákonem určených souhlasu soudu. Své úkoly vykonával nositel hromadného poručení jedním nebo několika veřejnými poručníky. Funkcí veřejného poručníka mohly být pověřeny se souhlasem soudu jen osoby plně způsobilé převzít poručení, o kterých bylo možno soudit, že jsou schopny plnit úkoly uložené právními předpisy. V období druhé ČSR bylo hromadné poručení nově upraveno zákonem č. 7/1946 Sb., právní úprava přejímala dosavadní úpravu obsaženou ve vládním nařízení č. 334/1938 Sb. z. a n.

Koncem čtyřicátých let došlo k reorganizaci systému sociálně-právní ochrany dětí. Zákonem č. 48/1947 Sb., o organizaci péče o mládež, byly zrušeny všechny dosavadní spolky péče o mládež, úkoly péče o mládež přešly na okresní a zemské národní výbory, na Slovensku na okresní národní výbory a pověřenectvo sociální péče. Svěřené úkoly prováděly zvláštní komise - okresní péče o mládež v sídle okresního soudu, zemská péče o mládež v sídle zemského národního výboru a na Slovensku tzv. „slovenská starostlivost“ o mládež“ v sídle sboru pověřenců. Náklady na péči o mládež hradil stát, pokud jejich úhrada nebyla zajištěna jinak.

3. 2. 1948 - 1993

S nástupem komunistického režimu v ČSR v roce 1948 byly spojeny zásadné změny v systému náhradní péče o děti. Jejich výsledkem bylo legislativní zrušení pěstounské péče a prosazování péče kolektivní, zpravidla ve velkokapacitních ústavech. Jako formy náhradní rodinné péče byly připuštěny pouze osvojení a poručení.

Dne 1. ledna 1950 vstoupil v účinnost nový zákon o právu rodinném č. 265/1949 Sb., kterým byla v ČSR překonána nejednotnost v právní úpravě rodinného práva. Zákon přinesl změnu dosavadní koncepce osvojení, jediným účelem osvojení se stalo zabezpečení

náhradního rodinného prostředí dítěti, možnost osvojení byla omezena pouze na nezletilé děti. Osvojení nebylo více založeno na smluvním principu, vzniknout mohlo pouze na základě soudního rozhodnutí. Ve srovnání s předchozí úpravou zákon nestanovoval minimální věkovou hranici pro osvojitele a nevymezoval ani minimální věkový rozdíl mezi osvojencem a osvojitelem. Osvojit nezletilého bylo možné pouze tehdy, bylo-li mu osvojení ku prospěchu. Bez souhlasu zákonného zástupce osvojované osoby nebylo osvojení možné. Pokud byl osvojenec schopen posoudit dosah osvojení, byl potřebný také jeho souhlas. Osvojení mělo za následek vznik takového poměru, jaký je mezi rodiči a dětmi, osvojenec nabýval příjmení osvojitele. Zanikala jím rodičovská moc rodičů osvojenec a byl-li osvojenec poručencem, zaniklo i poručenství. Vyživovací povinnost vůči osvojení v jeho dosavadní rodině trvala i nadále, avšak jenom pokud jiné osoby výživou povinné nebyly schopny plnit svou vyživovací povinnost. Právní poměr vzniklý osvojením mohl být soudem z důležitých důvodů zrušen. Byl-li osvojenec zletilý, osvojení bylo možné zrušit i dohodou mezi osvojencem a osvojitelem uzavřené ve formě soudní zápisnice. K řízení ve věcech osvojení byl příslušný obecný soud osvojenec a byl-li osvojenec poručencem, poručenský soud.¹²³ Zákon č. 266/1949 Sb., o zatímních změnách v některých občanských věcech právních, účinný od 1. ledna 1950, dále stanovil, že osvojenec a jeho potomci a osvojitel a jeho příbuzní měli dědit navzájem podle dědických skupin jako příbuzní, přičemž osvojenec nedědil v původní rodině a jeho původní rodina nedědila po něm (§ 5). Zrušením osvojení znovu vznikla dědická práva v původní rodině osvojenec, jako i rodičovská moc rodičů osvojenec.

Novelou zákona o právu rodinném, uskutečněné zákonem č. 15/1958 Sb., o změně předpisů o osvojení, bylo nově upraveno tzv. nezrušitelné osvojení. U tohoto typu osvojení se osvojitelé zapisovali do matriky místo biologických rodičů a původní biologická rodina neměla vůči osvojení žádnou vyživovací povinnost. Výrokem soudu, že osvojitel bude zapsán v matrice namísto rodičů osvojenec, vznikl mezi osvojencem a osvojitelem a jeho příbuznými příbuzenský poměr. Zákon kromě toho nově upravil důvody, kdy nebylo potřebně svolení rodičů dítěte k osvojení. Jednalo se o případy, kdy dítě bylo nejméně po dobu jednoho roku v ústavní péči a rodiče o něj po tento čas neprojeví žádný zájem, kdy

¹²³ § 263 zákona č. 142/1950 Sb., o řízení ve věcech občanskoprávních.

rodiče po dobu nejméně dvou let neprojevili o dítě žádný zájem nebo případy, kdy rodiče udělili souhlas s osvojením předem bez vztahu k určitým osvojitelům.¹²⁴

V ustanoveních §§ 78 až 90 zákona o právu rodinném č. 265/1949 Sb. bylo upraveno poručenství. Úkolem poručníka byla péče o nezletilého a jeho majetek namísto rodičů pod dozorem soudu. Poručník byl do funkce ustanovován soudním rozhodnutím, přijetí poručenství bylo čestnou povinností. Ustanoven byl především ten, koho označili rodiče dítěte, jinak někdo z příbuzných nebo blízkých osob. Nebyla-li žádná vhodná osoba, soud pověřil poručenstvím okresní národní výbor, který jej vykonával prostřednictvím veřejného poručníka. Ve všech důležitých věcech byl poručník povinen vyžádat si souhlas soudu. Novelou č. 46/1959 Sb. byla působnost soudů v poručenských věcech přenesena na orgán pověřený péčí o mládež, který byl současně pověřen převzít poručenství nad nezletilým, pokud nebylo jiné vhodné osoby.

V návaznosti na vydání zákona o právu rodinném č. 265/1949 Sb. byl dne 30. října 1952 přijat zákon č. 69/1952 Sb., o sociálně-právní ochraně mládeže, který byl proveden nařízením ministerstva spravedlnosti č. 70/1952 Sb. Tímto zákonem byl zrušen zákon č. 256/1921 Sb. z. a n., o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských, jako i prováděcí nařízení č. 29/1930 Sb. z. a n., čím současně došlo i ke zrušení ustanovení upravujících pravidla výkonu pěstounské péče. V důsledku uvedených legislativních změn došlo v ČSR na více než dvacet let k zániku pěstounské péče, děti vyrůstající v pěstounské péči, nedošlo-li k jejich osvojení, byly svěřeny do ústavní výchovy. Státní pomoc v oblasti náhradní péče byla v této době poskytována jen prostřednictvím ústavních zařízení.

Podle zákona č. 69/1952 Sb. měla činnost na úseku sociálně-právní ochrany mládeže spočívat především ve vykonávání hromadného poručenství a opatrovnictví, v osobitné ochraně dětí, které nebyly v péči svých rodičů, v činnosti poradenské a pomocné a v příspěvcích na úhradu osobitných potřeb dětí. Úkoly hromadného poručenství a ochranu dětí, které nebyly v péči svých rodičů, jako i činnost poradenskou a pomocní, vykonávaly tzv. úřadovny ochrany mládeže při lidových soudech podřízené ministerstvu spravedlnosti. Do péče nahrazující rodičovskou péči mohlo být dítě umístěno pouze na základě rozhodnutí soudu, s výjimkou přechodného umístění dítěte a umístění provedeného v rámci výkonu rodičovské moci. V případě potřeby bezodkladného umístění

¹²⁴ Uvedený tzv. blanketový souhlas bylo možné udělit pouze ústně do zápisnice před soudem nebo orgánem pověřeným péčí o mládež.

dítěte do náhradní péče zařizovala umístění dítěte úřadovna, která současně požádala soud o schválení uvedeného opatření.¹²⁵ Zákon preferoval umístování dětí do kolektivní péče, když v § 9 výslovně stanovil: „*je-li třeba dítě svěřit do péče nahrazující péči rodičů, bude umístěno zásadně do péče kolektivní; jinak lze dítě umístit jen v rodině, která skýtá záruku, že dítě bude vychováno k lásce k lidově demokratickému státu, a která je schopna mu poskytnout prostředí příznivé po všech stránkách pro jeho rozvoj, a to zpravidla u toho, kdo dítě osvojí.*” Kolektivní péči poskytovaly dětem mladším tří let dětské zdravotnické ústavy, starším dětem domovy a jiná výchovná zařízení. Úřadovny dohlížely na řádný výkon náhradní péče o děti v rodinách, na výkon kolektivní péče úřadovna nedohlížela. S účinností od 1. ledna 1957 byla činnost úřadoven na základě vládního nařízení č. 73/1956 Sb. přenesena na výkonné orgány okresních národních výborů v působnosti ministerstva školství, s výjimkou úkolů v oblasti právní ochrany mládeže ve vztahu k cizině, které byly svěřeny Ústředí pro mezinárodní právní ochranu mládeže v působnosti ministerstva spravedlnosti.

V roce 1963 byl v ČSR přijat nový zákon o rodině č. 94/1963 Sb. Ve srovnání s předchozí úpravou se řada ustanovení změnila jenom málo nebo pouze formulačně. Jednou z podmínek osvojení byla nově stanovena předadopční péče, před rozhodnutím soudu o osvojení muselo být dítě v péči budoucího osvojitele a na jeho náklad po dobu nejméně tří měsíců. Do předadopční péče svěřoval dítě ústav po dohodě s okresním národním výborem, pouze u dětí, které byly v ústavu na základě rozhodnutí soudu, toto opatření vykonával soud. Zákonem byla nově upravena povinnost soudu zjišťovat zdravotní stav osvojence a osvojitele, nezrušitelné osvojení bylo přípustné pouze u nezletilého staršího jednoho roku. Ve srovnání s předchozí úpravou byla stanovena pouze lhůta jednoho roku rozhodující pro posouzení zájmu rodičů o dítě, dosavadní pojem „zájem“ o dítě byl rozšířen výrazem „opravdový zájem“. Vedle případů udělení blanketového souhlasu tak nebylo třeba souhlasu rodičů k osvojení, pokud tito neprojeví o dítě nejméně po dobu jednoho roku opravdový zájem, který by jako rodiče projevit měli. Lhůta jednoho roku byla novelou č. 132/1982 Sb. zkrácena na šest měsíců. Novela současně umožnila výjimečně osvojit dítě i osamělé osobě. S účinností od 1. dubna 1964 řízení o osvojení upravoval zákon o občanském soudním řízení č. 99/1963 Sb.

¹²⁵ § 8 zákona č. 69/1952 Sb.

Zákon o rodině č. 94/1963 Sb. zavedl možnost svěřit dítě na základě rozhodnutí soudu do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče (§ 45 odst. 1) a stanovil právní základ pro nařízení ústavní výchovy, kterou bylo možno nařídit v případech vážného narušení výchovy dítěte, pokud jiná výchovná opatření nevedla k nápravě (§ 45 odst. 2). Novelou č. 132/1982 Sb. byla upravena možnost svěřit dítě do společné péče manželů, možnost nařízení ústavní výchovy byla rozšířena na případy vážného ohrožení výchovy dětí a na případy, kdy rodiče z jiných závažných důvodů nemohli zabezpečit výchovu dítěte, a to i tehdy, pokud nepředcházela jiná výchovná opatření.

Poručenství bylo v zákoně o rodině terminologicky nahrazeno pojmem opatrovnictví. Úkolem opatrovníka bylo zajištění výchovy, zastupování a správy záležitostí dítěte, pokud oba rodiče dítěte zemřeli, byli zbaveni rodičovských práv nebo neměli způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu. Funkcí opatrovníka měl být pověřován především příbuzný dítěte. Výraz poručenství byl v české úpravě obnoven novelou zákona o rodině z roku 1998, na Slovensku až přijetím nového zákona o rodině č. 36/2005 Z. z.

Zákonem o rodině č. 94/1963 Sb. došlo ke zrušení dosavadních stěžejních předpisů na úseku sociálně-právní ochrany dětí, a to jak zákona č. 69/1952 Sb., tak i prováděcího nařízení č. 70/1952 Sb. Nově bylo přijato vládní nařízení č. 59/1964 Sb., o úkolech národních výborů při péči o děti. Zprostředkování umístění dětí do náhradní péče vykonávaly okresní národní výbory, které navrhovaly soudu i vyslovení nebo zrušení ústavní výchovy. V případech vážného ohrožení vývoje dítěte v dosavadním prostředí, nebo pokud o dítě nikdo nepečoval, byly okresní národní výbory oprávněny předběžně v součinnosti s místním národním výborem zařizovat umístění dětí do výchovy nahrazující výchovu rodičů; o vykonaném opatření byly povinny informovat soud, který rozhodoval dodatečně. Ústavní výchova se vykonávala ve výchovných zařízeních v působnosti ministerstva školství a kultury, vyžadoval-li to stav dítěte, v zařízeních v působnosti ministerstva zdravotnictví nebo státního úřadu sociálního zabezpečení.

Zákonem č. 129/1975 Sb., o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení, který byl nahrazen zákonem č. 114/1988 Sb. a zákonem č. 132/1975 Zb., o působnosti orgánů Slovenské socialistické republiky v sociálním zabezpečení, který byl nahrazen zákonem č. 106/1988 Zb., byla problematika sociálně-právní ochrany zařazena do oblasti práva sociálního zabezpečení.

Až do 1. června 1973, kdy nabyl účinnosti zákon č. 50/1973 Sb., o pěstounské péči, náhradní rodinná péče v ČSR existovala pouze ve formách osvojení, svěření dítěte do výchovy jiného občana a individuálního opatrovnictví v případě, že opatrovník o dítě osobně pečoval. Zákon č. 50/1973 Sb. obnovil v ČSR institut pěstounské péče a rozšířil tak dosavadní druhy náhradní péče o další formu. Pěstounská péče byla pokládána za „*zvláštní formu státem řízené a kontrolované dlouhodobé náhradní rodinné výchovy, zabezpečované též z jeho strany hmotnou podporou*“.¹²⁶ Svěření dítěte do pěstounské péče zákon připouštěl v případech, kdy nebylo možné zabezpečit osvojení dítěte a kdy nebylo vhodné jeho svěření do ústavní výchovy.¹²⁷ Předpokládalo se, že příčiny, pro které není zabezpečena výchova dítěte v jeho rodině, budou dlouhodobé. Pěstounská péče mohla vzniknout na základě rozhodnutí soudu, zanikla dosažením zletilosti dítěte, jeho úmrtím či úmrtím pěstouna. Povinností pěstouna bylo o dítě osobně pečovat, při výchově dítěte měl práva a povinnosti rodičů, zastupovat dítě a spravovat jeho záležitosti však mohl jenom v běžných věcech. Pěstounovi náležela za výkon pěstounské péče odměna, s výjimkou případů, byl-li pěstounem rodič, případně starý rodič otce nebo matky dítěte. Dohled nad výkonem pěstounské péče vykonávaly okresní národní výbory, které zajišťovaly i výběr vhodných pěstounů a vedly přehled o dětech, jejichž zájem vyžadoval svěření do pěstounské péče. Novela č. 118/1992 Sb. upravila možnost ještě před rozhodnutím soudu o svěření dítěte do pěstounské péče na základě rozhodnutí příslušného orgánu dočasně svěřit dítě do péče občana, který měl zájem stát se pěstounem. Dočasné svěření ztrácelo účinnost uplynutím tří měsíců od právní moci rozhodnutí o dočasném svěření, nebylo-li v této lhůtě zahájeno soudní řízení o svěření dítěte do pěstounské péče.

Zákon o pěstounské péči byl v ČR účinný až do 1. dubna 2000, kdy byl zrušen zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, právní úprava pěstounské péče byla zařazena do ZoR ČR. V SR byl zákon zrušen k 1. lednu 1999 zákonem č. 265/1998 Z.z., „o pestúnskej starostlivosti a o príspevkoch pestúnskej starostlivosti“.

¹²⁶ RADVANOVÁ, Senta, KOLUCHOVÁ, Jarmila, DUNOVSKÝ, Jan. *Výchova dětí v náhradní rodinné péči*. Praha: SPN, 1980. s. 116.

¹²⁷ V ustanovení § 1 zákon stanovil: „Stát vytváří všestranné podmínky pro zdravý vývoj a výchovu dětí. Výchova dětí v řádné občany je především povinností rodičů. V případech, kdy není rodiči zabezpečena řádná výchova dětí, mohou orgány k tomu příslušné činit potřebná výchovná opatření podle zákona o rodině. K prohloubení těchto opatření se umožňuje svěřit dítě do pěstounské péče podle tohoto zákona, jestliže nelze zajistit řádnou výchovu dítěte především jeho osvojením a ústavní výchova není vhodná.“ V souvislosti s legislativními změnami po roce 1989 a postupným odklonem od upřednostňování ústavní výchovy na úkor individuálních forem náhradní péče byly novelou zákona o pěstounské péči č. 118/1992 Sb. rozšířeny možnosti svěřování dětí do pěstounské péče; nevhodnost ústavní výchovy jako jedna z podmínek pro svěření dítěte do pěstounské péče byla nahrazena výrazem „ústavní výchova není vhodnější“.

3. 3. Vývoj po roce 1993

Po zániku československé federace a vzniku nových nástupnických států v roce 1993 se zákon o rodině č. 94/1963 Sb. ve svém novelizovaném znění stal základem právní úpravy rodinného práva v ČR i SR.

K 1. lednu 1999 nabyl v SR účinnost „zákon o pestúnskej starostlivosti a o príspevkoch pestúnskej starostlivosti“ č. 265/1998 Z.z., kterým došlo ke zrušení dosavadního zákona o pěstounské péči č. 50/1973 Sb. V červenci 1999 dále nabyl účinnosti zákon č. 195/1998 Z. z., „o sociálnej pomoci“, který kromě jiného upravoval problematiku sociálně-právní ochrany, včetně úkolů na úseku náhradní péče a poskytování péče v dětských domovech či zařízeních pěstounské péče. Zákon do své úpravy zahrnul i problematiku profesionální náhradní rodiny, která byla do té doby upravena zákonem č. 100/1988 Zb., „o sociálnom zabezpečení“, v znění zákona č. 222/1996 Z. z.¹²⁸ Podrobnosti o poskytování péče v dětských domovech a profesionální rodině obsahovala prováděcí vyhláška MPSVR SR č. 198/1998 Z. z. Ustanovení zákona o sociální pomoci č. 195/1998 Z. z. týkající se sociálně-právní ochrany dětí byla zrušena v souvislosti s nabytím účinnosti zákona „o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele“ č. 305/2005 Z.z.

Zákon o rodině č. 94/1963 Zb. byl v SR v části týkající se náhradní péče novelizován zákonem č. 72/2002 Z. z., který legislativně zakotvil přednost individuálních forem náhradní péče před ústavní výchovou a konkretizoval hlediska rozhodující pro posuzování opravdového zájmu o dítě jako kritéria pro určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte s jeho osvojením. Zákon o rodině č. 94/1963 Sb. byl v SR zrušen s účinností od 11. února 2005, kdy nabyl účinnost nový zákon o rodině č. 36/2005 Z. z. Změny v oblasti náhradní péče se týkaly zejména institutu osvojení, zákon dále zavedl zpřísnění pravidel sledování a způsobu výkonu a hodnocení účinnosti ústavní výchovy,¹²⁹ do zákona byla zařazena i právní úprava pěstounské péče.

Z nejvýznamnějších novel zákona o rodině č. 94/1963 Sb. po vzniku samostatné ČR týkajících se náhradní péče lze zmínit především tzv. velkou novelu č. 91/1998 Sb. Novela legislativně stanovila přednost náhradní rodinné péče před ústavní výchovou a

¹²⁸ První zmínku o možnosti profesionálního vykonávání ústavní péče v náhradních rodinách přitom obsahoval ještě zákon č. 279/1993 Z.z., „o školských zariadeniach“.

¹²⁹ Soudům byla obligatorně uložena povinnost soustavně sledovat způsob výkonu ústavní výchovy a nejméně dvakrát ročně hodnotit její účinnost ex officio.

uložila povinnost soudům před nařízením ústavní výchovy obligatorně zkoumat, zda výchovu dítěte nelze zajistit formami náhradní rodinné péče. Možnost zajištění náhradní rodinné péče dítěti byla důvodem pro zrušení ústavní výchovy soudem. Změny se dotkly také právní úpravy osvojení. Novela výslovně stanovila, že souhlas s osvojením se vyžaduje i od nezletilého rodiče dítěte. Nově byly upřesněny důvody, kdy nebylo třeba souhlasu rodičů dítěte k jeho osvojení. Došlo k vymezení tzv. absolutního nezájmu rodičů o dítě a k podrobnému obsahovému vymezení pojmu opravdového zájmu. U absolutního nezájmu byla stanovena dvouměsíční lhůta, pro případ kvalifikovaného nezájmu zákon stanovil lhůtu šest měsíců. Souhlas s osvojením předem bez vztahu k určitým osvojitelům mohl být dán nejdříve šest týdnů po narození dítěte, a to pouze písemně.¹³⁰ O splnění podmínek, kdy nebylo třeba souhlasu rodičů s osvojením, byly nově pověřeny rozhodovat soudy v tzv. incidenčním řízení. Novela dále upravila vztah řízení o osvojení k probíhajícímu řízení o určení otcovství k dítěti, ve vymezených případech založila kompetenci orgánů sociálně-právní ochrany dětí rozhodovat o svěření dítěte do péče budoucích osvojitelů a v právní úpravě obnovila rozlišování institutu poručenství a opatrovnictví. Zákonem byla nově zakotvena definice sociálně-právní ochrany dětí, převážná část úpravy na úseku sociálně-právní ochrany nicméně zůstala roztříštěna a obsažena v právních předpisech upravujících sociální péči a sociální zabezpečení.

Dne 1. dubna 2000 nabyl účinnosti nový zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. Zákon oddělil právní úpravu sociálně-právní ochrany dětí od problematiky sociální péče a uceleným způsobem vymezil formy působení a nástroje orgánů veřejné správy v oblasti ochrany práv dítěte. Nově byl zřízen Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí, jehož úkolem je zajišťovat sociálně-právní ochrany ve vztahu k cizině. Z pozdějších novelizací lze uvést především zákon č. 401/2012 Sb., který vstoupil v účinnost dne 1. ledna 2013. Touto novelou došlo ke změně podmínek výkonu pěstounské péče s cílem profesionalizovat výkon pěstounské péče, k obsahově podrobnější úpravě pěstounské péče na přechodnou dobu, k nové úpravě v oblasti financování pěstounské péče a k několika dalším významným změnám, o kterých bude pojednáno v další části práce.

V souvislosti s přijetím ZSPOD ČR byl novelou č. 360/1999 Sb. zrušen zákon č. 50/1973 Sb., o pěstounské péči a úprava tohoto institutu byla včleněna do ZoR ČR. Současně došlo k upuštění od předpokladu dlouhodobého svěření dítěte do péče

¹³⁰ V uvedeném zákonodárce reagoval na požadavek EÚOD, jejíž smluvní stranou se ČR stala v roce 2000, aby nebyl akceptován souhlas matky s osvojením udělený ve lhůtě kratší než šest týdnů po narození dítěte.

pěstouna.¹³¹ Zákonem č. 134/2006 Sb. byl institut pěstounské péče rozšířen o možnost svěřeni dítěte do pěstounské péče na přechodnou dobu. Mělo se jednat o alternativu k ústavni výchově, umístění dítěte do této formy náhradní péče mělo být vázáno na předpoklad návratu dítěte zpět do své rodiny nebo na svěřeni do náhradní rodinné péče.

Po společenských a politických změnách v listopadu 1989 byla úprava soukromého práva ve srovnávaných státech hodnocena jako nejednotná a postrádající celkovou soudržnost a jednotnou koncepci. Neuspokojivě z hlediska formálního byl hodnocen i stav právní úpravy rodinného práva. Materie rodinného práva byla upravena roztržštěně, mimo zákon o rodině byla upravena i v některých dalších zákonech. Nezbytnost změn v právním systému soukromého práva vyústila ještě za existence ČSR v první rekodifikační pokusy, které vyústily ve vypracování návrhu paragrafovaného znění občanského zákoníku. Po rozdělení společného státu nicméně další práce na tomto projektu ustaly.

Od devadesátých let dvacátého století působila při Ministerstvu spravedlnosti ČR komise pro rekodifikaci občanského práva. Při přípravě nové koncepce občanského zákoníku převážil názor, podle kterého by nový kodex měl zahrnovat v zásadě veškerou materii soukromého práva, tedy i rodinné právo jakožto přirozenou část obecného soukromého práva.¹³² Rodinné právo mělo tvořit jediný celek, aniž by bylo rozděleno a doplňováno zvláštním zákonem, zákon o rodině měl být celý zrušen. Věcný záměr nového občanského zákoníku byl schválen usnesením vlády ČR dne 18. dubna 2001. Návrh zákoníku schválila vláda na svém zasedání 18. května 2011, návrh byl poté odeslán do

¹³¹ Zatímco do té doby účinné znění zákona č. 50/1973 Sb., o pěstounské péči v § 1 odst. 1 stanovilo: „Dítě, jehož výchova u rodičů není zajištěna z příčin, které budou zřejmě dlouhodobé, může být svěřeno do pěstounské péče jiného občana, jestliže zájem dítěte vyžaduje svěřeni do takové péče.“, nový § 45a zákona o rodině stanovil: „Soud může svěřit dítě do pěstounské péče fyzické osobě, jestliže zájem dítěte vyžaduje svěřeni do takové péče a osoba pěstouna poskytuje záruku řádné výchovy dítěte.“

¹³² Rodinné právo tvořilo součást obecného občanského práva do konce roku 1949. K oddělení rodinného práva od práva občanského a k jeho vyčlenění jako relativně samostatného právního odvětví došlo v roce 1949, kdy byl přijat zákon o rodině č. 265/1949 Sb. a kdy vzápětí došlo k rekodifikaci zbývající části občanského práva zákonem č. 141/1950 Sb., jehož působnost byla omezena na úpravu majetkových a některých souvisejících nemajetkových práv. Tento stav zůstal zachován také po přijetí zákona o rodině v roce 1963. Osobitná a samostatná úprava rodinněprávních vztahů podporovala teoretickou koncepci o samostatnosti rodinného práva jako právního odvětví. Skutečnost, že rodinné právo bylo od občanského práva odděleno jako „legislativně samostatné, od občanského práva odlišné právní odvětví“, představovala podle Knappa „jeden z nejhlubších a nejzávažnějších praktických a ideologických rozdílů, jimiž se socialistický systém práva liší od systému práva buržoazního“ (KNAPP, Viktor. Systém československého socialistického práva v historii čtyřiceti let. *Právník*. 1985, s. 445 a n.). V souvislosti s přípravou rekodifikace občanského zákoníku v teorii i praxi převážily názory, podle kterých i naproti jistým osobitostem rodinného práva jsou osobní i majetková práva v manželství a rodině úzce přepojena se všemi soukromoprávními vztahy, rodinné právo je imanentní součástí občanského práva a jeho úprava by měla být spolu s dalšími odvětvími práva soukromého koncentrována v novém soukromém kodexu.

Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR jako sněmovní tisk č. 362. Ve znění pozměňovacích návrhů byl dne 3. února 2012 schválen Poslaneckou sněmovnou. Ve Sbírce zákonů byl vyhlášen 22. března 2012 pod č. 89/2012 Sb., datum nabytí účinnosti nového zákoníku je stanoven na 1. leden 2014, kdy bude současně zrušen ZoR ČR. V současnosti probíhá legislativní proces přijetí doprovodní procesní úpravy.¹³³

Na Slovensku v polovině devadesátých let dvacátého století v diskusi o novém pojetí právní úpravy vztahů soukromého práva převážily názory, které úpravu rodinného práva chápou jako integrální součást připravované rekodifikace občanského zákoníku. V současnosti v SR probíhá proces legislativní přípravy kodifikace soukromého práva, jehož výsledkem má být vypracování a přijetí nového občanského zákoníku. Pro tyto účely byla při Ministerstvu spravedlnosti SR ustavena odborní komise, která v roce 2008 vypracovala Legislativní záměr kodifikace soukromého práva. Podle legislativního záměru by měl mít kodex integrující roli pro celou oblast soukromého práva. Úprava rodinného práva by měla být obdobně jako v ČR zařazena do připravovaného kodexu s poukazem na jeho převážně soukromoprávní povahu, současný ZoR SR by měl být zrušen. V lednu 2009 byl legislativní záměr schválen vládou SR. Úprava rodinného práva by měla tvořit druhou část připravovaného občanského zákoníku, které by předcházela část obecná. Navrhované systematické zařazení má vyjadřovat úzkou spojitost s úpravou osobnostních a osobních práv, za úpravou rodinného práva má následovat úprava věcných práv, dědického a závazkového práva. V oblasti náhradní péče o děti záměr vychází z dosavadní úpravy, kterou blíže doplňuje a upřesňuje, navrhuje se převzetí dosavadních forem náhradní péče o děti. Změny a doplnění se navrhuje v úpravě souhlasu rodičů i nezletilého dítěte s osvojením. Pokud jde o souhlas osvojovaného dítěte, navrhuje se stanovení věkové hranice 12 let, po dosažení které nebude možné nezletilého osvojit proti jeho vůli; před dosažením 12 let bude soud přihlížet na názor dítěte. Návrh oproti dosavadní úpravě obsahuje také změnu v možnosti rodičů dát souhlas s osvojením předem bez vztahu k určitým osvojitelům před pověřeným zaměstnancem orgánu sociálně-právní ochrany dětí přímo v zdravotnickém zařízení, kde se dítě narodilo; napříště bude možno takový souhlas udělit pouze před soudem.

¹³³ K tomu blíže srov. dále.

4. Prameny práva

V oblasti náhradní péče a ochrany dětí, rodičovství a rodiny je zdrojem právní úpravy v ČR i SR řada vnitrostátních i mezinárodních pramenů. Pro postavení mezinárodních smluv v právním řádu mají klíčový význam čl. 10 Ústavy ČR a čl. 7 odst. 5 Ústavy SR. Podle generální inkorporační klauzule (čl. 10 Ústavy ČR) jsou součástí právního řádu ČR všechny mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je ČR vázána. V případě nesouladu mezi zákonem a mezinárodní smlouvou se použije mezinárodní smlouva; podmínkou je, aby tato smlouva byla schopna a způsobilá k přímé vnitrostátní aplikaci bez potřeby doplnění vnitrostátní úpravou, musí se jednat o smlouvu přímo použitelnou (tzv. self-executing).¹³⁴ Zásadu aplikační přednosti mezinárodních smluv před zákonem stanovuje i Ústava SR, avšak pouze pokud se týče vyhlášených a ratifikovaných mezinárodních smluv o lidských právech a základních svobodách, smluv, k jejichž provedení není třeba zákona a smluv, které přímo zakládají práva a povinnosti fyzických nebo právnických osob. I v tomto případě platí, že přednostní aplikace vymezeného okruhu mezinárodních smluv vyžaduje, aby se jednalo o smlouvy self-executing.

4. 1. Vnitrostátní prameny práva

Ústavněprávní základ náhradní péče je zakotven v Listině základních práv a svobod, na Slovensku též v Ústavě SR. Těžiště právní úpravy bylo v obou srovnávaných státech až do rekodifikace soukromého práva v ČR obsaženo shodně v zákoně o rodině, vzhledem k začlenění materie rodinného práva do nového soukromého kodexu bude v ČR tato problematika nadále obsahem NOZ. Z dalších pramenů lze na tomto místě zmínit zejména zákon o sociálně-právní ochraně dětí a občanský soudní řád.

¹³⁴ Ačkoli tato podmínka není v čl. 10 Ústavy ČR přímo stanovena, podle Kühna a Kysely vyplývá již z toho, že pouze přímo vykonatelná smlouva může být aplikována namísto vnitrostátního zákona. Srov. KÜHN, Zdeněk a KYSELA, Jan. *Aplikace mezinárodního práva po přijetí tzv. euronovely Ústavy ČR*. Právní rozhledy č. 7/2002, s. 308-309. Shodně též MALENOVSKÝ, Jiří. *Mezinárodní právo veřejné – jeho obecná část a poměr k jiným právním systémům, zvláště k právu českému*. Brno: Doplněk, 2008. str. 384–385.

Listina základních práv a svobod, Ústava SR

Základní postulát přístupu státu k rodině a dětem zdůrazněním ochrany rodičovství a rodiny a garancí osobité ochrany dětem i mladistvým vyjadřuje Listina základních práv a svobod, kterou lze označit za základní zdroj právní úpravy náhradní péče o děti v ČR i SR.¹³⁵ Na Slovensku je úprava institutu základních práv a svobod rovněž předmětem osobitné druhé hlavy Ústavy SR, Listina nicméně zůstává i nadále v platnosti a tvoří součást právního řádu SR. Text ústavní úpravy základních práv a svobod obsažený v Listině je sice porovnatelný, nikoliv však identický s textem ústavní úpravy v II. hlavě Ústavy SR. Některá základní práva a svobody jsou v těchto ústavních dokumentech upravena totožně, ve vztahu k některým základním právům, resp. svobodám přiznává širší rozsah ústavní ochrany Ústava SR, jinde pak Listina. Orosz upozorňuje, že vzhledem ke zvolenému způsobu ústavní úpravy základních práv a svobod se na Slovensku vytvořil specifický ústavní stav, v důsledku kterého má SR duplicitní vnitrostátní ústavní úpravu základních práv a svobod, obsaženou jak přímo v Ústavě SR, tak i v Listině a poukazuje na interpretační a aplikační problémy vznikající v souvislosti s uplatňováním Listiny. Dle Orosze Listina a Ústava SR disponují z formálního hlediska stejným stupněm právní síly, ale současně je Ústavě SR prostřednictvím čl. 152 odst. 4 Ústavy SR, dle kterého výklad a uplatňování ústavních zákonů, zákonů a ostatních všeobecně závazných právních předpisů musí být v souladu s ústavou, ve vztahu k Listině přiznána právní dominance, byť jenom v interpretační a aplikační rovině.¹³⁶

Ústavní rámeček ochrany rodiny a práv dětí poskytuje čl. 32 Listiny, stejně jako čl. 41 Ústavy SR.¹³⁷ Rodičovství a rodina jsou dle uvedených ustanovení pod ochranou zákona. Právo na péči o děti a jejich výchovu je právem rodičů, Listina nicméně tuto povinnost vyjadřuje nepřímo i jako právo dětí.¹³⁸ Právu rodičů pečovat o děti a vychovávat je

¹³⁵ Zákon č. 2/1993 Sb., vyhlášen usnesením předsednictva České národní rady ze dne 16. prosince 1992 jako součást ústavního pořádku ČR. Na Slovensku byla Listina publikována jako ústavní zákon č. 23/1991 Zb., „kterým sa uvádza Listina základných práv a slobôd ako ústavný zákon“.

¹³⁶ Srov. OROSZ, Ladislav. Listina základných práv a slobôd ako súčasť ústavného systému Slovenskej republiky. In: *Listina a súčasnosť. Sborník příspěvků sekce ústavního práva přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právníké dny 2010*. OLOMOUC: Právnická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, 2010, s. 151 – 166.

¹³⁷ Čl. 32 Listiny navazuje na znění § 126 československé ústavy z roku 1920 a na významné mezinárodní dokumenty, které považují rodinu za základní jednotku společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho dětí, zejména na čl. 23 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech a čl. 10 Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech z roku 1966. Právo na právní ochranu a pomoc je ve smyslu čl. 32 Listiny, resp. čl. 41 Ústavy SR zabezpečováno komukoli, tj. občanům i cizincům, pokud z něj cizince in concreto zákon ve smyslu čl. 42 odst. 2 Listiny, resp. čl. 52 odst. 2 Ústavy SR nevyklučuje.

¹³⁸ Čl. 32 odst. 4 Listiny, čl. 41 odst. 4 Ústavy SR.

odpovídá povinnost rodičů tak činit. Omezení těchto práv a odloučení nezletilého dítěte od rodičů proti jejich vůli je výjimečně přípustně rozhodnutím soudu na základě zákona. V případech, kdy rodiče nemohou nebo nechtějí své děti vychovávat a pečovat o ně, je povinností státu zajistit dětem náležitou ochranu a péči ve vyhovujícím výchovném prostředí.¹³⁹ V odst. 5 je dále zakotveno právo rodičů pečujících o děti na pomoc od státu. Toto právo je garantováno pouze rodičům, kteří o dítě fakticky pečují, nikoli rodičům, kteří svou povinnost pečovat o dítě neplní; právo na státní pomoc není omezeno věkem dítěte.

Právo na ochranu před neoprávněným zasahováním do soukromého a rodinného života je garantováno v čl. 10 Listiny a obdobně též v čl. 19 Ústavy SR. Tato ustanovení garantují i ochranu údajů o osobě člověka před jejich neoprávněným shromažďováním, zveřejňováním nebo jiným zneužíváním. Respektování práva na ochranu údajů nabývá na významu zejména v souvislosti s údaji shromažďovanými orgány sociálně-právní ochrany a soudy pro účely zprostředkování náhradní péče, kterých obsahem jsou mnohokrát citlivé údaje o zdravotním stavu dětí, jejich psychickém, fyzickém a sociálním vývinu nebo o osobách, které mají zájem o poskytování náhradní péče.

Zákon o rodině

Základním právním předpisem náhradní péče o děti je na Slovensku „zákon o rodině“ č. 36/2005 Z.z., který s účinností od 11. února 2005 nahradil právní úpravu v zákoně o rodině č. 94/1963 Zb. a hmotněprávní úpravu pěstounské péče v osobitném zákoně č. 265/1998 Z. z. „o pestúnskej starostlivosti a o príspevkoch pestúnskej starostlivosti“. Nový zákon o rodině přebíral podstatnou část rodinněprávní úpravy ze zákona o rodině č. 94/1963 Zb., má však částečně odlišnou systematiku.

V ČR byl zákon o rodině č. 94/1963 Sb. až do rekonstrukce soukromého práva stěžejním právním předpisem rodinného práva, včetně úpravy náhradní péče. Nabytím účinnosti NOZ ke dni 1. ledna 2014 bude rodinněprávní problematika nadále koncentrována v druhé části nového kodexu soukromého práva, ve stejné době dojde ke zrušení současné úpravy, která je dnes obsažena v ZoR ČR. NOZ se budou řídit práva a povinnosti vzniklé ode dne nabytí jeho účinnosti, stejně jako i právní poměry týkající se rodinných práv, byť vznikla za účinnosti dosavadních předpisů; vznik, jakož i práva a povinnosti vzniklé v oblasti rodinného práva přede dnem nabytí účinnosti NOZ, se však

¹³⁹ Pojem rodičovství obsažený v těchto ustanoveních je třeba vykládat právně, nikoli biologicky; v případě osvojení to znamená, že rodiči dítěte se rozumí rodičové adoptivní. Srov. PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústava a ústavní řád České republiky: komentář. Díl 2, Práva a svobody*. 2. vyd. Praha: LINDE, 2002. 256 s.

budou posuzovat podle dosavadních předpisů (§ 3028 NOZ). Bude-li přede dnem nabytí účinnosti NOZ zahájeno řízení o osvojení, dokončí se podle dosavadních předpisů; podle NOZ se posoudí úkony provedené v rámci přípravného řízení směřujícího k osvojení, to neplatí, bude-li se jednat o udělení souhlasu rodičů k osvojení nebo o rozhodnutí soudu o tom, že tohoto souhlasu není třeba (§ 3035 NOZ).¹⁴⁰

Hmotněprávní úprava náhradní péče je v ZoR ČR obsažena v druhé části zákona. Po úpravě pěstounské péče (§§ 45a až 45d) a ústavní výchovy (§ 46) je institutu osvojení věnována čtvrtá hlava druhé části zákona (§§ 63 až 77), po které následuje úprava poručenství (§§ 78 až 82). V ZoR SR problematiku náhradní péče upravuje samostatná třetí hlava druhé části zákona „Náhradná starostlivosť“, která obsahuje v celkem dvanácti paragrafech legální definici pojmu „náhradná starostlivosť“ (§ 44), úpravu náhradní osobní péče (§§ 45 až 47), pěstounské péče (§§ 48 až 53) a ústavní výchovy (§§ 54 až 55). Poručenství upravuje čtvrtá hlava druhé části zákona (§§ 56 až 59), osvojení jsou pak věnovány §§ 97 až 109 v rámci samostatné čtvrté části zákona.

Občanský zákoník

Mezi prameny právní úpravy náhradní péče je třeba zařadit rovněž občanský zákoník č. 40/1964 Sb. Občanský zákoník je ve vztahu k zákonu o rodině v obou srovnávaných právních úpravách v poměru subsidiarity.¹⁴¹ Ustanovení občanského zákoníku se použijí, pokud zákon o rodině jako *lex specialis* nestanoví jinak, a to buď výslovně anebo tak, že samotný zákon o rodině obsahuje komplexní právní úpravu, takže je použití občanského zákoníku vyloučeno. Naopak, ve vícerych otázkách sám občanský zákoník odkazuje na speciální užití zákona o rodině.¹⁴² Analogii práva lze v rodinněprávních vztazích aplikovat v první řadě ze zákona o rodině a jenom v případě, že jí není možné najít, lze aplikovat analogické ustanovení občanského zákoníku.¹⁴³

Jak již bylo zmíněno výše, dne 3. února 2012 byl v ČR přijat nový občanský zákoník č. 89/2012 Sb., který vstoupí v účinnost dne 1. ledna 2014. Úprava rodinného práva je spolu s dalšími odvětvími práva soukromého koncentrována v novém kodexu,

¹⁴⁰ K přípravnému řízení srov. zejména § 114c OSŘ ČR. Podle důvodové zprávy k NOZ se přípravným řízením rozumí i řízení zahájené orgánem sociálně-právní ochrany podle dosavadních předpisů.

¹⁴¹ § 104 ZoR ČR, § 110 ZoR SR.

¹⁴² Např. § 27 odst. 1: „Kdo je zákonným zástupcem nezletilého dítěte, upravuje zákon o rodině.“

¹⁴³ Srov. PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině. Komentár*. 1. vyd. Praha: C.H.BECK, 2011.

ZoR ČR bude zrušen. Materie rodinného práva je zařazena do části druhé „Rodinné právo“ (§§ 655 až 975), která vymezuje pravidla upravující manželství, příbuzenství (včetně osvojení), vztahy mezi rodiči a dětmi, poručenství a jiné formy péče o dítě. NOZ navazuje na dosavadní právní úpravu a zachovává nezměněné obecné pojetí rodinného práva. Institut osvojení není podle nové úpravy považován výlučně za formu náhradní rodinné péče. Jeho úprava je zařazena v hlavě druhé „Příbuzenství a švagrovství“, díl 2, oddíl 2, §§ 794 až 854. Nová úprava chce zohlednit skutečnost, že v případě řady osvojení se jedná pouze o osvojení manželem rodiče dítěte a dále též specifickou povahu osvojení, která není pouhou péčí o dítě osobami odlišnými od biologických rodičů, ale zejména záležitostí statusovou, spojenou s významnými důsledky v právním postavení dítěte, osvojitelů a biologických rodičů. Třetí hlava zákona upravuje instituty poručenství (§§ 928 až 942), svěřeni dítěte do péče jiné osoby (§§ 953 až 957), pěstounství (§§ 958 až 970) a ústavní výchovy (§§ 971 až 975).

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí

Právní úprava náhradní péče v zákoně o rodině, resp. NOZ je úzce přepojena s legislativní úpravou v oblasti sociálně-právní ochrany dětí. Základním právním předpisem je v ČR zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, na Slovensku zákon č. 305/2005 Z.z., „o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele“. Tyto zákony upravují činnost orgánů sociálně-právní ochrany při svěřování dětí do výchovy jiných fyzických osob než rodičů, při zprostředkování osvojení a pěstounské péče, ustanovují podrobnosti výkonu ústavní výchovy, vymezují organizaci a působnost příslušných orgánů v této oblasti, jako i řízení ve věcech sociálně-právní ochrany. Ustanovení zákona č. 305/2005 Z.z. vykonává vyhláška MPSVR SR č. 643/2008 Z. z. „ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov“.

Občanský soudní řád

Procesní úprava náhradní péče o děti je obsažena především v občanském soudním řádu č. 99/1963 Sb. S problematikou náhradní péče souvisejí zejména §§ 176 až 180, které upravují řízení ve věcech péče soudu o nezletilé, §§ 180a až 180b upravující v ČR incidenční řízení, ve kterém soud rozhoduje o určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte

k jeho osvojení, na Slovensku tzv. řízení o osvojitelnosti, ve kterém soud zkoumá, zda jsou splněny předpoklady na osvojení podle ZoR SR, §§ 181 až 185 týkající se řízení o osvojení a § 76a OSŘ ČR, resp. § 75a OSŘ SR, které pojednávají o předběžných opatřeních k řešení naléhavých situací v rodině, ocitlo-li se dítě bez jakékoli péče nebo ve vážném ohrožení života nebo příznivého vývoje.

V souvislosti s rekodifikací soukromého práva hmotného v ČR bylo potřebné sladit novou úpravu i z procesního hlediska. Jako nejvhodnější legislativní řešení bylo vyhodnoceno rozdělení civilních soudních řízení do dvou samostatných zákonů. Sporné řízení by mělo být upraveno zcela samostatně v občanském soudním řádu a řízení nesporná a jiná zvláštní řízení v novém zákoně o zvláštních řízeních soudních. Podle nového zákona o zvláštních řízeních soudních by se tak mělo postupovat i v řízeních o osvojení či ve věcech péče soudu o nezletilé. V rámci doprovodní novelizace OSŘ ČR by mělo dojít ke zrušení absolutní většiny ustanovení části třetí hlavy páté, nazvané zvláštní ustanovení a ustanovení, která se vztahují k řízení v nesporných a jiných zvláštních věcech. Mezi oběma zákony by měl být vztah speciality a subsidiarity, kdy speciálním zákonem bude zákon o zvláštních řízeních soudních. Návrh zákona o zvláštních řízeních soudních byl do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR předložen 5. března 2013 jako sněmovní tisk č. 931. Navrhované datum nabytí účinnosti nového zákona je stejně jako u NOZ k 1. lednu 2014.

Další prameny

Z dalších pramenů právní úpravy lze uvést v ČR zejména zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních, zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách, zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, zákon č. 301/2000 Sb. o matrikách, jménu a příjmení, zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, zákon č. 500/2004 Sb., správní řád nebo zákon č. 97/1963 Sb. o mezinárodním právu soukromém a procesním. Z předpisů účinných v SR je možné uvést zákon č. 245/2008 Z.z., „o výchove a vzdelávaní (školský zákon)“, zákon č. 448/2008 Z.z., „o sociálnych službách“, zákon č. 453/2003 Z. z. „o orgánoch štátnej správy v oblasti sociálnych vecí, rodiny a služieb zamestnanosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov“, zákon č. 154/1994 Z.z. „o matrikách“, zákon č. 627/2005 Z. z. „o príspevkoch na podporu náhradnej starostlivosti o dieťa“, zákon č. 71/1967 Zb. „o správnom konaní (správny poriadok)“ nebo zákon č. 97/1963 Zb. „o medzinárodnom práve súkromnom a procesnom“.

4. 2. Mezinárodní prameny práva

Potřeba chránit a respektovat práva dětí jako součást lidských práv a poskytnout jim zvláštní péči a ochranu je uznávána od počátku 20. století. Tato potřeba byla zakotvena již v Ženevské deklaraci práv dítěte, uznána ve Všeobecné deklaraci lidských práv, v Deklaraci práv dítěte, v Mezinárodním paktu o občanských a politických právech, v Mezinárodním paktu a hospodářských, sociálních a kulturních právech i ve statutech mezinárodních odborných organizací a ostatních mezinárodních organizací, zabývajících se otázkami péče o děti. Ve smyslu Deklarace práv dítěte přijaté Valným shromážděním OSN dne 20. listopadu 1959, „*dítě pro svou tělesnou a duševní nezralost potřebuje zvláštní záruky, péči a odpovídající právní ochranu před narozením i po něm*“.

Na mezinárodní půdě bylo zejména v druhé polovině dvacátého století přijato několik důležitých dokumentů, které lze zařadit mezi prameny právní úpravy náhradní péče o děti. Mezi nejvýznamnější patří Úmluva o právech dítěte, Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, Evropská úmluva o osvojení a Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení. Z dalších pramenů lze zmínit Evropskou úmluvu o výkonu práv dětí, Úmluvu o pravomoci orgánů, použitelném právu, uznávání, výkonu a spolupráci ve věcech rodičovské zodpovědnosti a opatření k ochraně dětí nebo nařízení Rady ES č. 2201/2003 o příslušnosti a uznávání a výkonu rozhodnutí ve věcech manželských a ve věcech rodičovské zodpovědnosti a o zrušení nařízení ES č. 1347/2000 (nařízení Brusel II).

Úmluva o právech dítěte

Jedním z nejvýznamnějších mezinárodních dokumentů upravujících práva dětí je Úmluva o právech dítěte přijata v New Yorku dne 20. listopadu 1989.¹⁴⁴ ÚPD je mezinárodní smlouvou ve smyslu čl. 10 Ústavy ČR, resp. čl. 7 odst. 5 Ústavy SR, to znamená, že je bezprostředně závazná a má přednost před zákonem. Základním principem ÚPD je usilování o blaho a rozvoj dítěte. Dítětem se ve smyslu ÚPD rozumí každá lidská bytost mladší 18 let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve. Rodina jako základní jednotka společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech svých členů, zejména dětí, musí mít ve smyslu ÚPD nárok na potřebnou

¹⁴⁴ Jménem tehdejší České a Slovenské federativní republiky byla podepsána dne 30. září 1990, v platnost vstoupila 6. února 1991. Ve Sbírce zákonů je uveřejněna jako sdělení Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991.

ochranu a pomoc, aby mohla plnit svou úlohu ve společnosti. Podle čl. 3 ÚPD, zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnými orgány. Toto ustanovení má charakter normy přímo vykonatelné (tzv. self executing). Dítě má mít možnost participovat na prosazování svých práv, a pokud je schopno formulovat své vlastní názory, má právo tyto názory svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, které se jej dotýkají, přičemž se názorům dítěte musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni. Za tímto účelem se dítěti poskytuje možnost, aby bylo vyslyšeno v každém soudním nebo správním řízení, které se jej dotýká (čl. 12).

Mezi práva dítěte deklarovaná ÚPD patří právo na život, právo na registraci po narození, právo na jméno, státní příslušnost, právo znát své rodiče, právo na péči rodičů nebo na respektování totožnosti a rodinných svazků (čl. 7). Vůči právu dítěte znát svůj biologický původ byla ze strany ČR i SR vznesena výhrada vztahující se na případy nezrušitelného osvojení a některých případů asistované reprodukce.¹⁴⁵ V čl. 9 ÚPD se dále členské státy zavázaly zajistit, aby dítě nemohlo být odděleno od svých rodičů proti jejich vůli, ledaže příslušné úřady určí, že takové oddělení je potřebné v zájmu dítěte, zejména v případech zneužívání nebo zanedbávání dítěte jeho rodiči. Dítěti oddělenému od svých rodičů se garantuje právo udržovat pravidelné osobní kontakty s oběma rodiči, ledaže by to bylo v rozporu se zájmy dítěte. Prvotní odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte mají rodiče nebo v odpovídajících případech zákonní zástupci dítěte, základním smyslem jejich péče musí být zájem dítěte.¹⁴⁶ Povinností smluvních států je poskytnout rodičům potřebnou pomoc při plnění výchovy dětí a zabezpečit rozvoj institucí, zařízení a služeb péče o děti.

Právo dítěte vůči státu na náhradní péči, pokud dítě nemá odpovídající rodinné prostředí, zakládá čl. 20 ÚPD. Dítě dočasně nebo trvale zbavené svého rodinného prostředí nebo dítě, které ve svém vlastním zájmu nemůže být ponecháno v tomto prostředí, má právo na zvláštní ochranu a pomoc poskytovanou státem. Státy jsou povinny zabezpečit takovému dítěti v souladu se svým vnitrostátním zákonodárstvím náhradní péči. Čl. 20 zdůrazňuje povinnost státu postarat se o dítě, které se ocitlo v nepříznivých životních

¹⁴⁵ V SR dosud není přijata úprava, která by osvojiteli ukládala povinnost sdělit dítěti informaci o jeho původu, ZoR SR nicméně stanovuje pro případ, je-li to v zájmu osvojenice, možnost osvojitelů zprostředkovat osvojení přístup k informacím o jeho rodičích, nebo poskytnout mu jiné informace, kterými disponují, pokud osobitý předpis nestanoví jinak (§ 106 odst. 3). V ČR stanovuje povinnost osvojitele informovat osvojenice o skutečnosti osvojení nejpozději do zahájení školní docházky NOZ (§ 836), ZoR ČR obdobnou úpravu neobsahuje.

¹⁴⁶ Čl. 18 odst. 1 ÚPD.

podmínkách, jako jsou případy zneužívání dítěte v rodině, zanedbávání nebo násilí páchaného na dětech. Tato péče může v nutných případech zahrnovat umístění dítěte do vhodného zařízení péče o děti. Státy, které povolují systém osvojení, jsou povinny zabezpečit, aby se v první řadě bral do úvahy zájem dítěte a aby se osvojení povolovalo jen k tomu kompetentními orgány za podmínky, že bude přípustné z hlediska postavení dítěte ve vztahu k rodičům, příbuzným a zákonným zástupcům a pokud bude ve stanovených případech dán vědomý souhlas („informed consent“) k osvojení dotčenými osobami.¹⁴⁷ Osvojení do ciziny přitom třeba považovat pouze za subsidiární, náhradní způsob péče o dítě, který lze uplatnit, pouze pokud dítě nemůže být umístěno do rodinného prostředí ve státě jeho původu.¹⁴⁸ V čl. 25 ÚPD garantuje právo dítěte, které bylo svěřeno do péče náhradnímu zařízení, na pravidelné hodnocení zacházení s dítětem a všech dalších okolností spojených s jeho umístěním a v čl. 27 odst. 4 zavazuje smluvní státy činit všechna opatření nezbytná k zabezpečení obnovy péče o dítě ze strany rodičů nebo jiných osob, které nesou za dítě finanční odpovědnost.

Kontrolním mechanismem ÚPD jsou pravidelné zprávy předkládané smluvními státy. V závěrečném doporučení Výboru pro práva dítěte k druhé pravidelné zprávě ČR Výbor vytknul ČR, že zásada nejlepšího zájmu dítěte není odpovídajícím způsobem definována a zohledněna ve všech právních normách, soudních rozhodnutích a postupech týkajících se dětí a doporučil, aby byla řádně analyzována z hlediska různých situací dítěte, skupin dětí a zohledněna ve všech novelách právních norem týkajících se dětí, v soudním i správním řízení. V závěrečném doporučení ze dne 17. června 2011 k třetí a čtvrté periodické zprávě ČR Výbor vyjádřil znepokojení nad rozšířeným akceptováním ústavní výchovy jako primární alternativy pro rodinné prostředí, nad umísťováním velkého množství dětí, zvláště se zdravotním postižením nebo romského původu, do ústavní výchovy, nad existencí nedostatečných komunitních služeb rodinného typu a pěstounské péče, nad dlouhodobostí trvání ústavní výchovy, nedostatečným úsilím pro umožnění udržování kontaktů dětí s jejich rodiči, či nad absencí centrálního mechanismu koordinujícího plánování a poskytování ústavní výchovy. Výbor současně vyzval ČR k urychlenému formulování komplexní národní politiky deinstitucionalizace péče o děti

¹⁴⁷ Čl. 21 písm. a) ÚPD.

¹⁴⁸ Na tomto místě třeba poukázat na nesoulad mezi originálním zněním čl. 21 písm. b) ÚPD a českým překladem. Zatímco originální znění stanoví: „*if the child cannot be placed in a foster or an adoptive family or cannot in any suitable manner be cared for in the child's country of origin.*“, český překlad uvádí: „*pokud dítě nemůže být předáno do výchovy v zařízení péče o děti nebo rodině osvojitele nebo o ně nemůže být pečováno jiným vhodným způsobem v zemi jeho původu.*“

s cílem nápravy zmíněných nedostatků a vytvoření strategie snížení počtu dětí žijících v ústavní výchově. Obdobné výtky Výbor učinil i ve vztahu k SR. V závěrečném doporučení k druhé pravidelné zprávě ze dne 8. června 2007 byl SR vytčen nárůst počtu dětí v ústavní péči, vysoké procento podílu romských dětí, dlouhodobý charakter zařízení ústavní péče, pokles počtu dětí v pěstounské péči, jako i těžkosti dětí při integraci do společnosti po ukončení náhradní péče z důvodu dosažení věku. Výbor současně vyjádřil obavy v souvislosti s problémy při nacházení pěstounů nebo osvojitelů pro děti romského původu a vyzval na zabezpečení nediskriminačního přístupu k dětem romského původu v procesu osvojení. SR bylo doporučeno monitorovat práva dětí v zařízeních ústavní péče, uskutečňovat aktivity k odstraňování negativních stereotypů o romských dětech, k zvyšování jejich šance na vnitrostátní adopci a k přijímání kroků k ukončení praxe obcí odmítat referendem přítomnost dětských domovů jenom z důvodu početného zastoupení populace romských dětí.

Úmluva o ochraně lidských prav a základních svobod

Nejdůležitější lidsko-právní úmluvou sjednanou na půdě Rady Evropy je Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod.¹⁴⁹ Ve svém čl. 8 Úmluva garantuje ochranu práva na respektování soukromého a rodinného života. Státní orgán nemůže do výkonu tohoto práva zasahovat s výjimkou případů, kdy je to v souladu se zákonem a nezbytné v demokratické společnosti v zájmu národní či veřejné bezpečnosti, hospodářského blahobytu krajiny, předcházení nepokojům a zločinnosti, ochrany zdraví, morálky nebo práv a svobod jiných. Výklad čl. 8 Úmluvy je předmětem bohaté rozhodovací praxe ESLP, a to i v souvislosti s institutem náhradní péče. Této problematice byla věnována pozornost v předchozí části práce.

Evropská úmluva o osvojení dětí

Evropská úmluva o osvojení dětí byla přijata Radou Evropy dne 24. dubna 1967 v Štrasburku. V platnost pro ČR vstoupila dne 9. prosince 2000, uveřejněna je pod č. 132/2000 Sb. m. s. Slovenská republika není smluvní stranou úmluvy. EÚOD nepatří mezi přímo aplikovatelné mezinárodní smlouvy, do právního řádu ČR byla provedena zejména

¹⁴⁹ Úmluva byla podepsána v Římě dne 4. listopadu 1950. Tehdejší Českou a Slovenskou federativní republikou byla podepsána dne 21. února 1991 a ratifikována dne 18. března 1992. Ve Sbírce zákonů byla vyhlášena pod č. 209/1992.

ustanoveními ZoR ČR a ZSPOD ČR. V roce 2008 Rada Evropy vydala revidované znění EÚOD, které dosud nebylo ČR ratifikováno; v následující části bude proto věnována pozornost jejímu původnímu znění.

Účelem EÚOD je dosáhnout větší míry jednoty mezi členskými státy v souvislosti s institutem osvojení dětí a podpořit sociální status a blaho osvojených dětí. Důsledkem EÚOD je harmonizace hmotného práva smluvních států podle stanovených obecných standardů, zásad a postupů týkajících se osvojení a jeho právních důsledků. Smluvní strany se zavázaly zajistit soulad svého právního řádu s ustanoveními části druhé EÚOD a věnovat pozornost ustanovením uvedeným v části třetí. V druhé části EÚOD se kromě jiného stanovuje pravomoc soudu nebo správního orgánu k rozhodování o osvojení,¹⁵⁰ vymezují se souhlasy potřebné pro povolení osvojení, předpokládá se povinnost provést před povolením osvojení šetření týkající se vhodnosti osvojitele, jeho schopností a motivů, proč chce osvojení provést, jako i okolností na straně dítěte a jeho názoru na navrhované osvojení. Předním hlediskem při rozhodování o osvojení má být zájem dítěte, který je základním a nejvyšším kritériem pro posuzování všech otázek souvisejících s osvojením a který je promítnut do ostatních principů, na kterých je EÚOD vybudována.¹⁵¹ Třetí část EÚOD určuje předadopční péči jako nezbytný předpoklad pro povolení osvojení, stanovuje podmínky pro vedení matričních záznamů a vymezuje požadavky na přijetí opatření pro uskutečnění osvojení bez odhalení totožnosti osvojitele.

ČR si vyhradila právo neuplatňovat čl. 7 odst. 1 EÚOD stanovující minimální věkovou hranici pro osvojitele 21 let a maximální 35 let. Podle NOZ se osvojitelem může stát pouze zletilá osoba, tj. osoba, který dovršila osmnáct let (§ 799 odst. 1, § 30 NOZ), ZoR ČR naproti tomu jako jednu z podmínek osvojení stanovuje způsobilost osvojitele k právním úkonům, která se nabývá dovršením věku osmnáct let, výjimečně je možné nabýt jí i dříve, a to uzavřením manželství osobou starší šestnáct let (§ 64 odst. 2 ZoR ČR, § 8 OZ ČR). Horní věková hranice není v právní úpravě vymezena, mezi osvojencem a

¹⁵⁰ Podle úpravy v ZoR ČR může správní orgán rozhodnout ve správním řízení pouze o svěření dítěte do péče budoucích osvojitelů za předpokladu, že dítě je v pěstounské péči na přechodnou dobu, v ústavu nebo v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc z rozhodnutí soudu nebo z vůle rodičů (§69 odst. 2 ZoR ČR); orgánem rozhodujícím o takovém svěření je ve smyslu §19 odst. 1 písm. a) ZSPOD ČR obecní úřad obce s rozšířenou působností jako orgán sociálně-právní ochrany dětí. NOZ oprávnění rozhodovat o předání dítěte do péče před osvojením svěřuje do výlučné pravomoci soudu (§ 826).

¹⁵¹ Ve smyslu čl. 8 odst. 3 EÚOD obecně platí, že příslušný orgán nepovolí osvojení, pokud věkový rozdíl mezi osvojitelem a dítětem bude menší než obvyklý věkový rozdíl mezi rodiči a jejich dětmi

osvojitelem však musí být přiměřený věkový rozdíl, jak nově výslovně stanovuje NOZ, zpravidla ne méně než šestnáct let.¹⁵²

EÚOD jako podmínku osvojení stanovuje udělení souhlasu s osvojením ze strany matky dítěte a v případě, že dítě je manželského původu, i souhlasu otce dítěte (čl. 5 odst. 1 písm. a).¹⁵³ V případě, že otec ani matka dítěte nejsou k dispozici, vyžaduje se udělení souhlasu osoby nebo orgánu oprávněného vykonávat místo rodičů rodičovská práva a povinnosti v tomto ohledu. Souhlas matky s osvojením nesmí být dle čl. 5 odst. 4 EÚOD akceptován, pokud nebude udělen v takové lhůtě, jež nebude kratší šesti týdnů po narození dítěte. K povolení osvojení se současně vyžaduje udělení souhlasu manžela, resp. manželky osvojitele.

Osvojení má být podle EÚOD uskutečněno tak, aby nebyla odhalena totožnost osvojitele rodině osvojovaného dítěte a aby řízení o osvojení probíhalo s vyloučením veřejnosti. EÚOD dále klade požadavky na vedení matričních záznamů způsobem, aby se osoby, které na tom nemají oprávněný zájem, nedozvěděly o osvojení určité osoby nebo o totožnosti rodičů a požaduje, aby osvojiteli a osvojenci bylo umožněno obdržet doklad obsahující výpis z matriky, osvědčující datum a místo narození osvojenice, nikoliv však výslovnou zmínku o osvojení nebo o totožnosti dřívějších rodičů osvojenice (čl. 20). Česká úprava je s uvedeným ustanovením EÚOD v souladu. Na základě pravomocného rozhodnutí o osvojení se do knihy narození matriky zapíše osvojitel, popřípadě osvojitelé dítěte (§ 797 NOZ, § 63 odst. 3 ZoR ČR) a osvojenému dítěti je vydán rodný list, který podle zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení v případě osvojeného dítěte obsahuje namísto údajů o rodičích dítěte údaje o osvojiteli, případně o osvojitelích dítěte.

¹⁵² V dosavadní úpravě nebyla podmínka přiměřeného věkového rozdílu mezi osvojencem a osvojitelem zákonně explicitně vymezena, byla však dovozována doktrínou i judikaturou.

¹⁵³ V ustanovení o souhlasu rodičů dítěte s osvojením, a to ze strany matky dítěte vždy, nezávisle na tom, zda se jedná o dítě narozené v manželství nebo mimo manželství a ze strany otce dítěte jenom v případě, jde-li o dítě narozené v manželství, lze spatřovat rozpor s čl. 2 ÚPD i s čl. 8 Úmluvy, podle kterých mají děti narozené v manželství i mimo ně stejná práva. Uvedená úprava je rovněž v rozporu s ustálenou rozhodovací praxí ESLP (srov. Keegan proti Irsku nebo Kroon a další proti Nizozemí). V české úpravě je udělení souhlasu rodiče osvojovaného dítěte s osvojením stanoveno jako podmínka osvojení bez ohledu na to, zda se jedná o dítě narozené v manželství nebo mimo manželství. Revidované znění EÚOD tento nedostatek odstraňuje a nadále požaduje souhlas otce dítěte s osvojením neohledě na to, zda se jedná o dítě narozené v manželství nebo mimo ně.

Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení

Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení byla přijata dne 29. května 1993 Haagskou konferencí mezinárodního práva soukromého.¹⁵⁴ Jejím cílem je vytvořit záruky, aby se mezinárodní osvojení uskutečňovalo v nejlepším zájmu a při respektování základních práv dítěte, vybudovat systém spolupráce k předcházení únosům, prodeji nebo obchodování s dětmi a zabezpečit ve smluvních státech uznávání osvojení uskutečněných v souladu s ÚODSMO. Primárním cílem není vytvoření jednotných přímých pravidel nebo kolizních norem, ÚODSMO vymezuje základní standardy, konkrétní úprava je ponechána vnitrostátnímu právu smluvních států.

ÚODSMO se aplikuje na případy, kdy dítě s obvyklým bydlištěm v jednom smluvním státě (stát původu) bylo nebo má být za účelem osvojení přemístěno do jiného smluvního státu (přijímající stát). Nevztahuje se na případy, kdy dítě i budoucí osvojitel mají obvyklé bydliště v jednom smluvním státě, kritériem rovněž není státní příslušnost dotčených osob. ÚODSMO musí být nicméně aplikována i v těch případech mezinárodního osvojení, je-li žadatel občanem státu původu dítěte, má-li obvyklé bydliště v cizině. Dítě může být osvojeno buď společně manželi, nebo jednou osobou, nepřipouští se však osvojení více osobami, které nejsou v manželském svazku.

Při uplatňování ÚODSMO se důsledně dodržuje princip subsidiarity vyjádřený též v čl. 21 písm. b) ÚPD, který je výslovně uznán ve třetím odstavci preambule ÚODSMO. Podstatou tohoto principu je, aby došlo k zajištění náhradní rodinné péče pro dítě v zemi, kde se narodilo. Pokud to není možné, může se zajistit mezinárodní osvojení. Princip subsidiarity slouží k ochraně nejlepších zájmů dítěte a spočívá v ochraně dítěte před negativními důsledky umístění do ciziny. Mezinárodní osvojení se tedy může uskutečnit pouze v případech, kdy pro dítě nebude příslušnými orgány nalezeno vhodné náhradní rodinné prostředí ve státě původu. Jednou z diskutovaných otázek je, zda je z hlediska nejlepších zájmů dítěte realizace pěstounské péče jako dočasné formy péče o dítě ve státě původu více v souladu s jeho zájmy než realizace mezinárodního osvojení. V této souvislosti lze poukázat na dokument „Guide to good practice“ vydaný Haagskou konferencí mezinárodního práva soukromého, který reflektuje praxi v souvislosti s používáním ÚODSMO a poskytuje výklad k aplikaci principu subsidiarity. Podle tohoto dokumentu, „*dočasný domov v zemi původu není ve většině případů upřednostnitelný před*

¹⁵⁴ V platnost pro ČR vstoupila dne 1. června 2000, vyhlášena byla pod č. 43/2000 Sb. m. s. Pro SR vstoupila v platnost dne 1. října 2001, vyhlášena byla pod č. 380/2001 Z. z.

trvalým domovem kdekoli“. Jak plyne z Guide to good practice, záměrem ÚODSMO není, aby mezinárodní osvojení bylo viděno jako poslední možnost, „*taková národní řešení pro děti jako zůstat trvale v instituci, nebo mít mnoho dočasných pěstounských domovů, nemohou, ve většině případů, být považována za řešení preferovaná před mezinárodními osvojeními*“. Podle Sedláka je při osvojení dítěte do ciziny výrazně akcentovaný prvek dlouhodobě větší jistoty vztahů než je tomu u pěstounské péče, další významnou skutečností je míra globalizace, v důsledku které lze uvažovat o vhodnosti poskytovat ochranu dětem i v širším než národním měřítku.¹⁵⁵ Na druhé straně však nelze pominout, že mezinárodní osvojení je spojeno s významnými zásahy do života dítěte, kdy často dochází ke změně jeho sociálního, jazykového i kulturního prostředí. Vzhledem k tomu je třeba v případech mezinárodního osvojení obzvláště pečlivě zvažovat individuální situaci dítěte a důsledně dbát, aby přijaté opatření bylo ve všech ohledech ku prospěchu dítěte.

Ústředním orgánem pro výkon povinností uložených ÚODSMO byl ČR určen Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí se sídlem v Brně, SR za ústřední orgán určila „Centrum pre medzinárodnoprávnu ochranu detí a mládeže v Bratislave“. Mezi úkoly ústředních orgánů patří spolupracovat při realizaci cílů stanovených ÚODSMO, usnadňovat a sledovat řízení o osvojení, předávat si navzájem informace o situaci dítěte a budoucích osvojitelů či vykonávat potřebná opatření k předcházení nepatřičným finančním nebo jiným ziskům v souvislosti s osvojením.

4. 3. Právně nezávazné dokumenty

Vedle úpravy obsažené v právně závazných mezinárodních dokumentech je v oblasti náhradní péče o děti přijato i několik právně nezávazných deklarácí a doporučení přijatých na půdě Rady Evropy či OSN. Z doporučujících dokumentů Rady Evropy lze zmínit zejména Rezoluci R (77) 33 o umístění dětí do ústavních zařízení, Doporučení R (87) 6 o pěstounských rodinách, Doporučení R (84) 4 o rodičovské zodpovědnosti, Doporučení R (79) 17 ohledně ochrany dětí před špatným zacházením, Doporučení Rec

¹⁵⁵ SEDLÁK, Petr. Otázky subsidiarity – pěstounská péče vs. mezinárodní osvojení. In: *Aktuální otázky náhradní rodinné péče. Sborník z IX. celostátního semináře NRP, Brno, 30. 9. – 1. 10. 2009.* Brno: TRIADA – Poradenské centrum, o.s., 2009. s. 26.

(2005) 5 ohledně práv dětí žijících v institucionálních zařízeních,¹⁵⁶ nebo Doporučení 1601 (2003) o zlepšování osudu opuštěných dětí v institucionálních zařízeních.

Z dokumentů OSN lze poukázat na Deklaraci o sociálních a právních zásadách v souvislosti s ochranou a dobrými životními podmínkami dětí, se zvláštním ohledem na pěstounskou péči a adopci na vnitrostátní i mezinárodní úrovni,¹⁵⁷ Deklaraci a akční plán Svět vhodný pro děti¹⁵⁸ a Směrnici OSN o náhradní péči o děti, tzv. Guidelines for the Alternative Care of Children.¹⁵⁹ Směrnice připomínají zásadu, že zajištění náhradní péče má být pouze subsidiárním řešením, určeným pro nezbytné případy, kdy vlastní rodina není schopna dítěti poskytnout adekvátní péči ani s vhodnou podporou nebo kdy dítě odloží či se jej zřekne a poukazují na význam preventivních opatření a podpory ohrožené rodiny. Zodpovědnost za ochranu práv dítěte v takových případech přebírá stát, jehož úkolem je zajistit dítěti vhodnou náhradní péči, stejně jako dohled nad bezpečím a zdravým vývojem každého dítěte umístěného do náhradní péče. Pokud je to možné, odebrání dítěte z péče vlastní rodiny by mělo být pouze dočasné a uskutečněno na co nejkratší možnou dobu. Jediným důvodem pro odebrání dítěte nesmí být finanční nebo materiální nouze rodiny. Do ústavní výchovy by dítě mělo být umísťováno pouze, jeví-li se to jako vysloveně vhodné, nezbytné a konstruktivní řešení. Péče o děti zejména do tří let věku by měla být poskytována v prostředí rodinného typu. Při rozhodování o náhradní péči by dítě mělo být umísťováno co nejbližší jeho bydlišti, aby byl usnadněn kontakt s jeho rodinou a aby byla co nejméně narušena výchova dítěte a jeho kulturní a společenský život.

¹⁵⁶ Doporučení zdůrazňuje význam preventivních opatření a formuluje základní principy přístupu k řešení institucionální péče o děti. Doplnují je Standardy kvality péče o děti žijící mimo vlastní rodiny (Q4C).

¹⁵⁷ Rezoluce Valného shromáždění č. 41/85.

¹⁵⁸ Rezoluce S-27/2 schválena Valným shromážděním OSN dne 10. května 2007.

¹⁵⁹ Usnesení Valného shromáždění OSN č. 64/142 ze dne 20. listopadu 2009. Podnětem k sestavení Směrnice bylo zjištění existence výrazných rozdílů v implementaci ÚPD ve spojitosti s dětmi, které se ocitly bez rodičovské péče. Jejich účelem je usnadnit provádění ÚPD a dalších mezinárodních nástrojů týkajících se ochrany dětí, které se ocitly v takové situaci nebo u kterých tato situace hrozí.

5. Sociálně-právní ochrana dětí

5. 1. Vymezení pojmu sociálně-právní ochrany dětí a úkoly ve vztahu k náhradní péči

Sociálně-právní ochrana dětí představuje soubor oprávnění a povinností státu k zásahům do rodinných vztahů v zájmu zabezpečení ochrany nezletilých dětí. Zahrnuje povinnosti státu při zajišťování zvláštní ochrany dětem a mladistvým při respektování práv a povinností rodičů jako přirozených nositelů rodičovské odpovědnosti. ZSPOD ČR pod pojem sociálně-právní ochrana dětí zahrnuje ochranu práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění, působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny a také zabezpečení náhradního rodinného prostředí pro dítě, které nemůže být vychováváno ve vlastní rodině (§ 1 odst. 1).¹⁶⁰ Obdobně definuje sociálně-právní ochranu i ZSPOD SR.¹⁶¹

Předním hlediskem sociálně-právní ochrany by měl být v první řadě zájem a blaho dítěte, ochrana rodičovství a rodiny a vzájemného práva rodičů a dětí na rodičovskou výchovu a péči. Je třeba respektovat právo rodičů společně vychovávat a pečovat o děti, a pokud je toho třeba, požadovat pomoc. Při respektování práva na soukromí a rodinný život se sociálně-právní ochrana aplikuje zejména v případech, kdy je toho třeba z důvodů, že rodiče nechtějí, nemohou anebo nejsou schopni ochránit zájmy svých dětí. Okruh dětí, na které se sociálně-právní ochrana zaměřuje, vymezuje demonstrativně ZSPOD ČR v § 6. Jedná se o děti, jejichž rodiče z vážných objektivních nebo subjektivních důvodů neplní nebo nemohou plnit, případně nedostatečně plní povinnosti plynoucí z rodičovské odpovědnosti, děti, na kterých byl spáchán závažný trestný čin, anebo děti, které vzhledem ke svému chování potřebují zvýšenou ochranu a pomoc. ZSPOD ČR k poskytnutí sociálně-právní ochrany nepředpokládá jednorázovou událost či krátkodobé působení, ale předpokládá trvání těchto skutečností takovou dobu, že je třeba situaci vhodným způsobem

¹⁶⁰ Zákonnou definici rozsahu a zaměření sociálně-právní ochrany dětí o povinnost zabezpečit dítěti náhradní rodinnou péči doplnila a upřesnila s poukazem na čl. 20 ÚPD novela ZSPOD ČR č. 401/2012 Sb.

¹⁶¹ Srov. § 1 odst. 2 ZSPOD.

řešit; pokud by se jednalo o jednorázovou záležitost, musela by být takové intenzity, že by mohla nepříznivě ovlivnit vývoj dítěte.¹⁶²

V obou srovnávaných právních řádech sociálně-právní ochrana dětí zahrnuje činnosti při zajišťování náhradní péče. V případě, že je dítě dočasně nebo trvale zbaveno svého rodinného prostředí, nebo ve svém vlastním zájmu nemůže být v tomto prostředí ponecháno, má právo na zajištění náhradní péče (čl. 20 ÚPD). Odpovědnost za zabezpečení odpovídající náhradní péče takovému dítěti nese stát. Působení orgánů sociálně-právní ochrany dětí při zajišťování náhradní péče představuje jednu ze stěžejních činností těchto orgánů v oblasti sociálně-právní ochrany dětí. V ZSPOD ČR jsou opatření sociálně-právní ochrany v oblasti náhradní péče upraveny zejména v části třetí, hlavě II až VI (§§ 14-30) a v části páté (§§ 47a-47d), v ZSPOD SR především v části třetí až čtvrté (§§ 33-63). Kromě toho třeba poukázat i na význam poskytování preventivní a poradenské činnosti orgány sociálně-právní ochrany dětí při předcházení vzniku nežádoucích situací v rodině nebo jejich narůstání, jde-li o výchovu dítěte a péči o ně (§§ 10-13a ZSPOD ČR, §§ 10-17 ZSPOD SR). V rámci výkonu těchto opatření je povinností orgánů sociálně-právní ochrany zejména vyhledávat děti, které potřebují nějakou formu pomoci, vhodně působit na rodiče, aby plnili povinnosti vyplývající z rodičovské odpovědnosti a odstraňovali nedostatky ve výchově dětí, sledovat nepříznivé vlivy působící na děti a činit opatření k jejich omezování nebo poskytovat odbornou poradenskou pomoc související s péčí, výchovou a vzděláváním dítěte.

Činnost orgánů sociálně-právní ochrany v rámci zajišťování náhradní péče spočívá v první řadě ve zprostředkování osvojení a pěstounské péče. Zprostředkování spočívá ve vyhledávání dětí a osob vhodných k výkonu osvojení nebo pěstounské péče, v jejich odborné přípravě, ve výběru konkrétní fyzické osoby vhodné stát se osvojitelem nebo pěstounem konkrétního dítěte a v zajišťování osobního seznámení se dítěte s touto osobou. V ČR zabezpečují zprostředkování osvojení a pěstounské péče krajské úřady, osvojení dětí ve vztahu k cizině zajišťuje ÚMPOD, na Slovensku zprostředkování provádí určené orgány sociálně-právní ochrany dětí a sociální kurately, ve vztahu k cizině jsou dány pravomoci CMPOD. Podle české úpravy se zprostředkování neprovádí v případě, že rodiče dali souhlas k osvojení dítěte předem ve vztahu k určitým osvojitelům nebo podal-li návrh

¹⁶² NOVOTNÁ, Věra a BURDOVÁ, Eva. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář*. 3. vydání. Praha: Linde, 2007. s. 27.

na osvojení manžel rodiče dítěte, v případě pěstounské péče se neprovádí, podal-li návrh na svěření dítěte do pěstounské péče příbuzný dítěte nebo osoba dítěti blízká.¹⁶³

Realizovat zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče ve vztahu mezi konkrétním dítětem a potencionálním náhradním pečovatelem, jako i zajišťovat jejich seznámení, je podle ZSPOD ČR dovoleno pouze orgánům sociálně-právní ochrany dětí (§ 19a odst. 2); jiné subjekty nesmí tuto formu zprostředkování provádět, jinak se dopouští přestupku podle § 59 odst. 1 písm. c), resp. správního deliktu podle § 59f odst. 2 písm. b) ZSPOD ČR. Pověřené osoby však mohou vyhledávat děti, kterým je třeba zajistit péči v náhradním rodinném prostředí a fyzické osoby vhodné stát se osvojiteli nebo pěstouny, zajišťovat přípravu žadatelů o zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče a poskytovat odborné poradenství a pomoc v souvislosti se svěřením dítěte do náhradní péče.¹⁶⁴ Slovenská úprava naproti tomu opravňuje zapojit do procesu zprostředkování i akreditovaný subjekt, který má oprávnění na vykonávání přípravy na náhradní rodinnou péči a na zprostředkování navázání osobního vztahu mezi dítětem a žadatelem. Předpokladem pro takový postup je zjištění určeného orgánu sociálně-právní ochrany dětí a sociální kurately, že nevede v seznamu žadatele, kterého lze zařadit do procesu zprostředkování. Akreditované subjekty vykonávají rovněž úkoly při zprostředkování mezinárodního osvojení.¹⁶⁵

Ke zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče dochází jen na žádost fyzické osoby, která má zájem stát se osvojitelem nebo pěstounem dítěte. Žádost o zařazení do evidence žadatelů o zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče se v ČR podává u obecního úřadu obce s rozšířenou působností, na Slovensku u určeného orgánu sociálně-právní ochrany dětí a sociální kurately. O zařazení do evidence rozhoduje krajský úřad, který vede evidenci dětí a žadatelů pro účely zprostředkování osvojení a pěstounské péče v ČR a který současně vyhledává pro děti vedené v jeho evidenci vhodné žadatele z evidence vedené tímto krajským úřadem i jinými krajskými úřady; na Slovensku je příslušným určený orgán sociálně-právní ochrany dětí a sociální kurately.¹⁶⁶ Jednou

¹⁶³ § 20 odst. 2 ZSPOD ČR.

¹⁶⁴ § 48 a nasl. ZSPOD ČR. K nepřípustnosti zprostředkování osvojení pověřenými subjekty srov. RADVANOVÁ, Senta. Sociálně-právní ochrana dětí – aktuální problémy. In: *Otázky rekonstrukce soukromého práva*. Praha: UK v Praze, Karolinum, 2003. s. 131-140 nebo NOVOTNÁ, Věra a PRŮŠOVÁ, Lenka. K vybraným otázkám osvojování dětí. 1. vyd. Praha: LINDE, 2004. s. 134.

¹⁶⁵ Akreditovaným subjektem může být na základě udělené akreditace fyzická nebo právnická osoba. Blíže srov. § 77 a nasl. ZSPOD SR.

¹⁶⁶ V ČR je kromě toho pro účely zajištění pěstounské péče na přechodnou dobu, jako zvláštní formy pěstounské péče, vedena zvláštní evidence osob, které mohou pěstounskou péči po přechodnou dobu

z podmínek pro zařazení do evidence dětí a žadatelů pro účely zprostředkování osvojení a pěstounské péče je jejich odborné posouzení. U dítěte se posuzuje úroveň jeho tělesného a duševního vývoje, včetně jeho specifických potřeb a nároků, stejně jako i vhodnost náhradní rodinné péče a jejích forem. Další významnou skutečností v rámci zprostředkování podle slovenské úpravy je povinnost zabezpečit přípravu dítěte, kterému je třeba zprostředkovat náhradní rodinnou péči a poskytnout mu způsobem přiměřeným jeho věku a rozumové vyspělosti sociální poradenství, psychologickou péči a informace o účincích náhradní rodinné péče. Posouzení žadatelů zahrnuje zhodnocení jejich osobnosti, psychického a zdravotního stavu, motivace k přijetí dítěte do rodiny a dalších rozhodujících skutečností. Pokud by příslušný orgán sociálně-právní ochrany nezprostředkoval osvojení dítěte do 6 kalendářních měsíců ode dne zařazení dítěte do evidence, zpřístupní údaje pro zprostředkování osvojení ve vztahu k cizině ÚMPOD, resp. CMPOD, to však s ohledem na subsidiární povahu mezinárodních osvojení pouze za podmínky, že dítěti nelze zprostředkovat pěstounskou péči ani osvojení v ČR, resp. SR a podle české úpravy za současné existence předpokladu, že dítě si v budoucnu nebude moci převzít do péče příbuzný dítěte nebo osoba blízká.

Další podstatná část činnosti orgánů sociálně-právní ochrany spočívá ve vykonávání opatření ve vztahu k dětem umístěným do ústavní nebo ochranné výchovy. Orgány sociálně-právní ochrany sledují výkon ústavní a ochranné výchovy v zařízeních, navštěvují dítě a jeho rodiče, zkoumají, zda trvají důvody pro pobyt dítěte v ústavním zařízení a zjišťují, jako se vyvíjejí vztahy mezi dětmi a jejich rodiči.¹⁶⁷

Orgány sociálně-právní ochrany vedle toho podávají návrhy na nařízení, prodloužení či zrušení ústavní výchovy, na svěřeni dítěte do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc nebo do pěstounské péče na přechodnou dobu, návrhy na rozhodnutí o splnění podmínky osvojení spočívající v tom, že rodiče neprojevují zájem o své dítě nebo návrhy na omezení, zbavení rodičovské odpovědnosti nebo pozastavení jejího výkonu.¹⁶⁸ V ČR je v takových případech od novelizace provedené zákonem č. 401/2012 Sb. orgán sociálně-právní ochrany dětí povinen před podáním návrhu projednat s

vykonávat; o zařazení do evidence rozhoduje krajský úřad na základě žádosti podané u obecního úřadu obce s rozšířenou působností (§ 27a ZSPOD ČR).

¹⁶⁷ V ČR plní tyto úkoly obecní úřad obce s rozšířenou působností; navštívit ústavní zařízení je oprávněn také pověřený zaměstnanec krajského úřadu nebo MPSV ČR.

¹⁶⁸ Orgánem příslušným k podání návrhu je v ČR obecní úřad obce s rozšířenou působností (§ 14 odst. 1 ZSPOD ČR). Na Slovensku příslušné návrhy činí Úřad práce, sociálních věcí a rodiny (§ 73 odst. 2 písm. d) ZSPOD SR).

rodiči důvody, pro které má dojít nebo již došlo k podání návrhu soudu, poučit je o jejich právech a povinnostech vyplývajících z rodičovské odpovědnosti a důsledcích neplnění těchto povinností, uspořádat v této věci případovou konferenci, uskutečnit opatření sociálně-právní ochrany vyplývající z vyhodnocení situace dítěte a individuálního plánu ochrany dítěte, zejména poskytnout odborné poradenství a pomoc a zvážit uložení výchovných opatření.¹⁶⁹ V případech, ocitne-li se dítě bez přiměřené péče, zejména v důsledku úmrtí rodičů nebo jejich hospitalizace, je povinností orgánu sociálně-právní ochrany zajistit takovému dítěti neodkladnou péči, při které se zpravidla upřednostní příbuzný dítěte;¹⁷⁰ ocitne-li se dítě bez jakékoli péče nebo ve vážném ohrožení života nebo příznivého vývoje, je orgán sociálně-právní ochrany povinen podat soudu návrh na vydání předběžného opatření.¹⁷¹

5. 2. *Institucionální zabezpečení sociálně-právní ochrany*

Sociálně-právní ochranu dětí zajišťují v ČR orgány sociálně-právní ochrany (krajské úřady, obecní úřady obcí s rozšířenou působností, obecní úřady a újezdní úřady, MPSV ČR, ÚMPOD a krajská pobočka Úřadu práce ČR), dále obce a kraje v samostatné působnosti, komise pro sociálně-právní ochranu dětí a právnické a fyzické osoby pověřené výkonem sociálně-právní ochrany. Charakteristická je roztržičnost právní úpravy, rozdělení působnosti agendy mezi různé orgány a prolínání výkonu státní správy a samosprávy na daném úseku. Ústředním orgánem státní správy pro péči o rodinu a děti je MPSV ČR,¹⁷² ve vztahu k cizině jsou dány pravomoci ÚMPOD. Opatření v oblasti náhradní péče plní především krajské úřady a obecné úřady obce s rozšířenou působností. Krajské úřady zabezpečují zprostředkování osvojení a pěstounské péče, vedou evidenci dětí a žadatelů pro účely zprostředkování osvojení a pěstounské péče, evidenci osob, které mohou vykonávat pěstounskou péči po přechodnou dobu, rozhodují o zařazení do evidence a vydávají pověření k výkonu sociálně-právní ochrany pověřenými osobami. Mezi úkoly obecního úřadu obce s rozšířenou působností patří přijímat žádosti o zařazení do evidence

¹⁶⁹ Jedná se o jedno z legislativních opatření, k jejichž provedení se ČR zavázala v rámci „Obecných opatření k výkonu rozsudků Evropského soudu pro lidská práva – prevence odebrání dětí z péče rodičů ze sociálně ekonomických důvodů“ (usnesení vlády č. 882 ze dne 7. 12. 2010). Srov. důvodovou zprávu k zákonu č. 401/2012 Sb.

¹⁷⁰ § 15 odst. 1 ZSPOD ČR.

¹⁷¹ § 16 ZSPOD ČR, § 27 ZSPOD SR.

¹⁷² § 9 zákona č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy ČR.

pro účely zprostředkování osvojení a pěstounské péče, sledovat výkon ústavní a ochranné výchovy, podávat návrhy soudu na nařízení ústavní výchovy, na vykonání zásahů do rodičovské odpovědnosti, návrhy na vydání předběžného opatření či uložení výchovných opatření. Činnost obecních úřadů je především iniciační a kontrolní. Obecní úřady vyhledávají ohrožené děti, působí na rodiče a děti za účelem odstranění zjištěných nedostatků a kontrolují, zda nejsou porušovány zákazy ohledně návštěv dětí v pro ně závadném prostředí. Působnosti stanovené krajskému úřadu, obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností nebo obecnímu úřadu jsou výkonem přenesené působnosti (§ 58a ZSPOD ČR). V samostatné působnosti je obcím a krajům uloženo vytvářet předpoklady pro kulturní, sportovní a jinou zájmovou a vzdělávací činnost dětí, obce a kraje v samostatné působnosti mohou také zřizovat zařízení sociálně-právní ochrany.

Na Slovensku je naproti tomu stěžejná část výkonu sociálně-právní ochrany svěřena specializovaným orgánům sociálně-právní ochrany dětí a sociální kurately, a to Ústředí práce, sociálních věcí a rodiny a úřadům práce, sociálních věcí a rodiny. Ústředí je instituce MPSVR SR, plní úkoly koordinační, koncepční, metodické a plánovací, usměrňuje činnost podřízených úřadů práce, sociálních věcí a rodiny, zabezpečuje odborní přípravu zaměstnanců orgánů sociálně-právní ochrany a je i zřizovatelem dětských domovů. Hlavním výkonným orgánem v oblasti sociálně-právní ochrany jsou úřady práce, sociálních věcí a rodiny, které zajišťují vlastní výkon sociálně-právní ochrany dětí: podávají návrhy na soud ve věcech nařízení ústavní výchovy, na zahájení řízení o splnění podmínek osvojitelnosti, na vydání předběžného opatření, návrhy na vykonání zásahu do rodičovské odpovědnosti, na uložení výchovných opatření, rozhodují o dočasném svěřeni dítěte do předpěstounské péče, vedou evidenci osob a dětí, kterým je třeba zprostředkovat náhradní rodinnou péči, vykonávají přípravu na náhradní rodinnou péči a zabezpečují odborní pomoc dětem a jejich rodinám. Ústředním orgánem státní správy pro sociálně-právní ochranu dětí a koordinaci státní rodinné politiky je MPSVR SR.¹⁷³ Úkoly ve vztahu k cizině plní CMPOD. Vedle těchto orgánů se na poskytování pomoci dětem a jejich rodinám podílejí doplňkově i města, obce a vyšší územní celky v samostatné působnosti, jejichž úkolem je především prevence vzniku vlivů negativně působících na rodinu, podpora znevýhodněných či jinak ohrožených dětí, vytváření výchovných a sociálních programů, poskytování informací a finanční pomoci dětem a jejich rodinám a v případě

¹⁷³ § 15 zákona č. 575/2001 Z. z., „o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy“.

akutního ohrožení též poskytování bezprostřední pomoci. Za stanovených podmínek je do výkonu opatření sociálně-právní ochrany možné zapojit i akreditované nestátní subjekty.¹⁷⁴

Základním rozdílem mezi srovnávanými úpravami je striktní rozdělení úkolů patřících do samostatné působnosti obce a úkolů sociálně-právní ochrany jako výkonu státní správy na Slovensku.¹⁷⁵ Na rozdíl od ČR je zde oblast sociálně-právní ochrany svěřena specializovaným výkonným orgánům - úřadům práce, sociálních věcí a rodiny. Jejich činnost je řízena, koordinována a metodicky usměrňována prostřednictvím Ústředí práce, sociálních věcí a rodiny, které je institucí MPSVR SR; v ČR jsou jednotlivé orgány samosprávy vykonávající úkoly v oblasti sociálně-právní ochrany podřízeny přímo MPSV ČR. Významnější roli zde mají také akreditované subjekty, které mohou na rozdíl od ČR provádět i zprostředkování osvojení a pěstounské péče, včetně zprostředkování navázání osobního vztahu mezi dítětem a žadatelem. Z hlediska úvah de lege ferenda se nabízí otázka, zda účinná ochrana ohrožené skupiny dětí nevyžaduje v ČR vydělení této agendy ze struktury stávajících orgánů a její soustředění v samostatných specializovaných orgánech. Inspirací může přitom být slovenská právní úprava.¹⁷⁶

5. 3. *Sanace rodiny*

V činnosti orgánů sociálně-právní ochrany sehrává sanace rodiny důležité místo. Lze jej označit za systém opatření zaměřených na poskytování pomoci a podpoře rodinám v případech ohroženého vývoje dítěti s cílem zachovat fungování rodiny jako celku. Může se jednat o preventivní činnosti směřující k odvrácení hrozby odebrání dítěte a jeho umístění mimo rodinu, o podporu, nápravu a upevnování vztahů mezi rodiči a dítětem umístěným mimo rodinu nebo o opatření zaměřené na umožnění bezpečného návratu dítěte umístěného mimo rodinu.¹⁷⁷

Termín sanace rodiny byl v českém prostředí definován Matouškem jako postupy podporující fungování rodiny, které jsou opakem postupů vyčleňujících některého člena

¹⁷⁴ Pravomoci jednotlivých orgánů definuje ZSPOD SR v §71 a nasl.

¹⁷⁵ Blíže srov. PORADNA PRO OBČANSTVÍ, OBČANSKÁ A LIDSKÁ PRÁVA. *Právní komparativní studie. Zásahy veřejné moci do rodičovských práv a jejich dopad na rodinný život*. s. 11. [online]. 2006 [cit. 2013-02-21]. Dostupné z: <http://www.poradna-prava.cz/folder05/studie.pdf>.

¹⁷⁶ Na potřebu oddělení agendy péče o děti ze struktury kdysi okresních úřadů a vytvoření samostatných orgánů péče o děti poukazovala již Hrušáková In. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Dítě, rodina a stát: (Úvahy nad právním postavením dítěte)*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. s. 127-128.

¹⁷⁷ Srov. AMALTHEA. *Metodika služby sanace rodiny se zaměřením na spolupráci mezi orgány sociálně-právní ochrany dětí a poskytovateli sociálních služeb Pardubického kraje*. [online]. 2009 [cit. 2013-01-24]. Dostupné z: <http://www.pardubickykraj.cz/viewDocument.asp?document=18925>.

rodiny kvůli tomu, že někoho ohrožuje, případně kvůli tomu, že je sám někým z rodiny ohrožen. Práce s rodinou může mít formu podpory od zaškoleného dobrovolníka, terapie či služby poskytované rodinám.¹⁷⁸ Intervence nemusí být zaměřena jen na osoby rodičů a rodinné vztahy. Aby byla rodina sanována, je dle Matouška někdy třeba poskytnout jí přímou finanční pomoc, pomoc v obstarání bydlení, poskytnout jí poukázky na jídlo či nabídnout výpomoc v domácnosti, někteří dospělí potřebují zprostředkovat kvalifikovanou zdravotnickou péči, či pomoc s léčbou závislosti, formou přímé pomoci rodinám může být i nabídka předškolních výukových programů pro sociálně znevýhodněné děti.¹⁷⁹

Bechyňová definuje sanaci rodiny jako soubor opatření sociálně-právní ochrany, sociálních služeb a dalších opatření a programů, které jsou poskytovány nebo ukládány převážně rodičům dítěte a dítěti, jehož sociální, biologický a psychologický vývoj je ohrožen. Základním principem je podpora dítěte prostřednictvím pomoci jeho rodině. Cílem sanace rodiny je dle Bechyňové předcházet, zmírnit nebo eliminovat příčiny ohrožení dítěte a poskytnout rodičům i dítěti pomoc a podporu k zachování rodiny jako celku. Konkrétně se jedná o činnosti směřující k odvrácení možnosti odebrání dítěte mimo rodinu, k realizaci kontaktů dítěte s rodinou v průběhu jeho umístění v náhradní péči nebo k umožnění jeho bezpečného návratu zpět domů; nedílnou součástí sanace rodiny jsou činnosti podporující udržitelnost kvalitativních změn v rodině dítěte po jeho návratu z náhradní péče.¹⁸⁰ Sanace rodiny není podle Bechyňové vhodným řešením pro dítě v případech, kdy je dítě obětí krutého zacházení ze strany rodičů, kdy rodiče nemají k dítěti žádnou citovou vazbu nebo v případech, kdy jeden z rodičů nebo oba jsou závislí na návykových látkách a odmítají léčbu atp.¹⁸¹

Významnou roli v procesu sanace rodiny, která je založena na multidisciplinárním přístupu, sehrávají orgány sociálně-právní ochrany. Opatření k sanaci rodiny jsou orgánům sociálně-právní ochrany uloženy zákonem jako jedny ze základních povinností.¹⁸²

¹⁷⁸ MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. s. 175.

¹⁷⁹ MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. s. 37.

¹⁸⁰ BECHYŇOVÁ, Věra a KONVIČKOVÁ, Marta. *Sanace rodiny*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008. s. 18.

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² Dle obou srovnávaných právních úprav je rodič nebo jiná osoba odpovědná za výchovu dítěte oprávněna při výkonu svých práv a povinností požádat o pomoc příslušné orgány, které jsou v rozsahu své působnosti povinny tuto pomoc poskytnout (§ 9 ZSPOD ČR, § 9 ZSPOD SR). ZSPOD ČR dále ukládá orgánům sociálně-právní ochrany v rámci preventivních opatření pravidelně vyhodnocovat situaci dítěte a jeho rodiny, poskytovat potřebnou pomoc a zpracovat individuální plán ochrany dítěte, který vymezí příčiny ohrožení dítěte, stanoví opatření k zajištění jeho ochrany a k pomoci a posílení funkcí rodiny (§ 10 odst. 3). Orgány sociálně-právní ochrany jsou kromě toho oprávněny uložit rodičům povinnost využít odbornou poradenskou pomoc k překonání problémů rodiny a k odvrácení umístění dítěte do náhradní péče. Po umístění dítěte do

V možnostech orgánů sociálně-právní ochrany však často není dlouhodobá práce se všemi ohroženými rodinami, vyžadující systematické vedení ke zlepšení jejich situace. Jak plyne z dostupných zjištění, v ČR připadá na jednoho pracovníka orgánu sociálně-právní ochrany průměrně kolem 350 ohrožených dětí a jejich rodin,¹⁸³ na Slovensku je průměrný počet případů připadajících na jednoho zaměstnance 250, v oblasti sociálně-právní ochrany dětí činí dokonce 500 případů.¹⁸⁴ Vedle nezbytné potřeby navýšení personálních kapacit orgánů sociálně-právní ochrany je proto v tomto procesu důležitá i koordinovaná spolupráce orgánů sociálně-právní ochrany s dalšími subjekty, včetně nestátních organizací.

Důvody umístění dítěte mimo vlastní rodinu mají často příčinu v selhání funkcí rodiny v míře, která ohrožuje dítě v jeho vývoji či na životě. Jak v ČR, tak i SR panuje shoda v tom, že je třeba klást větší důraz na prevenci a pomoc rodinám v obtížných situacích. Úsilí je třeba zaměřit na systematickou aktivní spolupráci s ohroženými rodinami a zkvalitnění služeb sociálních pracovníků tak, aby bylo dosaženo účelné pomoci dětem a jejich rodinám. Nejlepší zájem a blaho dítěte musí být přitom vždy rozhodující. Účinná sanace a prevence vzniku nežádoucích jevů v rodině jsou jedním ze základních klíčů ke snížení počtu dětí vyžadujících zajištění náhradní péče. Pokud vztahy v rodině z povahy věci sanovat nelze, případně pokud se to v přiměřeném období a za vyvinutí dostatečného úsilí nepodařilo, je třeba zvolit řešení náhradní, zodpovídající individuálním specifickým potřebám dítěte.

ústavního zařízení je povinností orgánů sociálně-právní ochrany poskytnout rodiči pomoc uspořádat rodinné poměry, které by umožnily návrat dítěte do rodiny, při řešení životní a sociální situace, včetně hmotné úrovně rodiny a v pomoci při spolupráci se státními a jinými orgány (§ 12 ZSPOD ČR). Slovenská úprava stanovuje povinnost vypracovat během pobytu dítěte v ústavním zařízení plán sociální práce s rodinou dítěte a v rámci této činnosti nejméně jednou za šest měsíců dítě v zařízení navštívit; ve stejné lhůtě je obec povinna předložit orgánu sociálně-právní ochrany zprávu o sociální situaci dítěte, jejíž součástí je zhodnocení podmínek návratu dítěte do rodinného prostředí a oznámení možnosti svěřeni dítěte do péče jiné fyzické osoby nebo do pěstounské péče. Další významnou povinností je v půlročním cyklu předložit soudu zprávu o účinnosti opatření na odstranění důvodů, pro něž byla nařízena ústavní výchova, která musí obsahovat informace o možnosti zrušení ústavní výchovy, případně o možnosti svěřeni dítěte do péče jiné vhodné osoby (§ 32 odst. 3 až 5 ZSPOD SR). Za účelem zachování a prohlubování vazeb mezi dítětem umístěným na základě rozhodnutí soudu v dětském domově a jeho rodinou a na úpravu rodinných poměrů slovenský zákonodárce umožňuje poskytnout finanční příspěvek na dopravu a příspěvek na výživu, tzv. příspěvek na podporu úpravy rodinných poměrů dítěte (§ 64 ZSPOD SR).

¹⁸³ Srov. VÝZKUMNÝ ÚSTAV PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. Podmínky výkonu sociálně-právní ochrany dětí na úrovni obecních úřadů obcí s rozšířenou působností [online]. 2010 [cit. 2013-02-22]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_326.pdf nebo VEREJNÝ OCHRÁNCE PRÁV. *Přetíženost sociálních pracovníků = nedostatečná práce s rodinami*. [online]. [cit. 2013-02-22]. Dostupné z: <http://www.ochrance.cz/tiskove-zpravy/tiskove-zpravy-2008/pretizenost-socialnich-pracovniku-nedostatecna-prace-s-rodinami/>.

¹⁸⁴ KANCELÁRIA VEREJNÉHO OCHRANCU PRÁV. *Správa o podmienkach činnosti orgánov sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately* [online]. [cit. 2013-02-22]. Dostupné z: http://www.vop.gov.sk/files/Sprava_SPOD.pdf.

6. Procesní aspekty náhradní péče

6. 1. Participační práva dítěte

Participační práva dítěte patří k nejvýznamnějšímu okruhu práv z hlediska ochrany, kterou je stát dítěti povinen poskytovat. Zahrnují právo dítěte na informace, právo na vyjádření svých vlastních názorů a právo být slyšeno.

Jádrem participačních práv je čl. 12 ÚPD. Ve svém prvním odstavci zabezpečuje dítěti, které je schopno formulovat své vlastní názory, právo tyto názory svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, které se jej dotýkají, přičemž se názorům dítěte musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni. Právo dítěte být vyslyšeno v každém soudním nebo správním řízení, které se jej dotýká, a to buď přímo, prostřednictvím zástupce nebo příslušného zákonem zřízeného orgánu, garantuje čl. 12 odst. 2 ÚPD. Zatímco prvně uvedená zásada stanoví za cíl dosažení nejlepšího zájmu dítěte, druhá poskytuje způsob, jakým jej lze dosáhnout.¹⁸⁵ Pokud požadavek stanovený čl. 12 ÚPD nebude, objektivně vzato, naplněn, nelze usuzovat, že rozhodnutí bude v nejlepším zájmu dítěte.¹⁸⁶

Podmínkou realizace práva dítěte být slyšeno je, že dítě obdrží kvalifikovanou informaci, na základě které si může vytvořit vlastní názor. Jak stanovuje důvodová zpráva k NOZ: „Zásadním východiskem je informace: dítěti se musí dostat relevantní informace, to jest informace kvantitou a kvalitou dostačující k tomu, aby si dítě, o němž má být rozhodováno a které je třeba před tímto rozhodnutím vyslechnout, mohlo vytvořit vlastní informovaný názor o dané záležitosti a tento názor rozhodujícímu orgánu sdělit.“ Informace by měla být zodpovídat věku a vyspělosti dítěte a měla by mu umožnit plný výkon jeho práv. Dítě by rovněž mělo být informováno o možných důsledcích vyhovění jeho názoru a o možných důsledcích jakéhokoliv rozhodnutí.¹⁸⁷

Právo dítěte být slyšeno v každém řízení, které se jej dotýká, má mezi základními procesními právy samostatnou hodnotu. Umožňuje do určité míry vyrovnat nerovné postavení dítěte ve vztahu k jeho rodičům, případně koliznímu opatrovníkovi.¹⁸⁸ Pro dítě je

¹⁸⁵ Rozsudek NS ČR sp. zn. 30 Cdo 3430/2011 ze dne 26. dubna 2012.

¹⁸⁶ Tamtéž.

¹⁸⁷ Čl. 3 EÚVPD.

¹⁸⁸ Srov. nálezy Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 1945/08 ze dne 2. dubna 2009 (N 80/53 SbNU 11). Shodně i nálezy Ústavního soudu ČR sp. zn. III. ÚS 3007/09 ze dne 26. srpna 2010. Ve věci posuzované v nálezu sp. zn. III. ÚS 3007/09 nebyla nezletilá v průběhu řízení o nařízení ústavní výchovy osobně vyslechnuta, ač jí v

právo na slyšení důležité v tom, že mu dává pocit, že není pouhým objektem a pasivním pozorovatelem událostí, ale že je důležitým subjektem práva a účastníkem řízení.¹⁸⁹ Nezbytnou podmínkou realizace tohoto práva je, že dítě je schopno s ohledem na stupeň svého vývoje vytvořit si vlastní názor a posoudit dosah opatření, která se ho týkají. Při výkladu ustanovení čl. 12 ÚPD je třeba brát v úvahu věk dítěte a jeho rozumovou vyspělost, ale i povahu věci, o níž se jedná, jakož i další okolnosti, jako je např. rodinné zázemí a společenské prostředí, ve kterém dítě vyrůstá.¹⁹⁰ NOZ nově určuje věkovou hranici dvanácti let dítěte, při které se má za to, že dítě je schopno přijmout informaci, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit¹⁹¹ a pro případy, kdy dítě tuto schopnost postrádá, ukládá soudu povinnost informovat a vyslechnout osobu způsobilou ochránit zájmy dítěte s tím, že se musí jednat o osobu, jejíž zájmy nejsou v rozporu se zájmy dítěte.

Ve vztahu k požadavku osobního slyšení dítěte v řízení o nařízení ústavní výchovy Ústavní soud ČR v rozhodnutí sp. zn. II. ÚS 1945/08 ze dne 2. dubna 2009, uvedl: „*vytržení dítěte z existujícího rodinného prostředí představuje nejen zásah do soukromého a rodinného života, ale do jisté míry i zásah do osobní svobody*“, přičemž „*rodinné prostředí je pro dítě prostorem svobody a jakékoliv jiné prostředí za prostor osobní svobody dítěte proto považovat zásadně nelze*“. To pak platí „*především pro zařízení zřizovaná orgány veřejné moci, tedy především ústavní zařízení, která mají (nutně) vlastní režim, který vnucují (v souladu se zákonem) svým chovancům*“. Ústavní soud dále zdůraznil, že v případě zásahu do osobní svobody existuje obecné základní právo být slyšen před soudem, který o omezení svobody rozhoduje a zásadně není důvod, aby dospělý měl základní právo být slyšen přímo před soudem, když je rozhodováno o omezení

té době bylo patnáct let a o provedení výslechu výslovně žádala. Ústavní soud neshledal důvodu, pro který bylo v řízení před obecnými soudy nezletilé odepráno právo na slyšení, zejména když se tato sama ocitla v situaci, kdy nebylo blízké osoby, jež by se o ni postarala a citlivě jí seznámila s tím, jaká výchovná opatření budou v její věci přijata. Ústavní soud dospěl k závěru, že došlo k porušení práva matky nezletilé (stěžovatelky) na spravedlivý proces a napadená rozhodnutí obecných soudů zrušil. Současně konstatoval, že rozhodováním o výchovných opatřeních vůči nezletilému dítěti „*je zasahováno rozhodným způsobem i do práv jeho rodičů na respektování soukromého a rodinného života, neboť tímto zásahem jsou i oni ve svých právech objektivně dotčeni*“.

¹⁸⁹ KRISTKOVÁ, Veronika. Práva dítěte a procesní praxe českých soudů. *Via Iuris*. IV/2005. s. 77.

¹⁹⁰ Srov. nález Ústavního soudu ČR sp. zn. III. ÚS 459/03 ze dne 20. srpna 2004. V posuzované věci se rodiče domáhali zrušení rozhodnutí obecných soudů, kterými bylo jejich nezletilé dítě svěřeno do péče zdravotnického ústavu z důvodu, že rodiče odmítali z náboženských důvodů léčbu dítěte, která podle odborného názoru jako jediná zajišťovala dítěti šanci na přežití. Ústavní soud neshledal důvodnou námitku porušení čl. 12 odst. 1 ÚPD. V době rozhodování obecního soudu měl nezletilý pouze 6 let, lze proto stěží předpokládat, že by plně pochopil složité záležitosti týkající se jeho léčby a dokázal poskytnout dostatečně autonomní, na svých rodičích nezávislý názor. Za dané situace by dle Ústavního soudu bylo vyslechnutí nezletilého pouze formálním úkonem, jenž by beztak nijak rozhodnutí obecného soudu ovlivnit nemohl.

¹⁹¹ U mladších dětí by měl soud vždy individuálně posuzovat, zda je dítě schopno dostát uvedeným podmínkám.

jeho osobní svobody, a dítě nikoli. Za relevantní důvod pro odepření práva dítěte na slyšení je podle Ústavního soudu nutno považovat to, že dítě není schopno s ohledem na stupeň svého vývoje vytvořit si vlastní názor a posoudit dosah opatření, která se ho týkají, přičemž konstatoval, že před dosažením potřebného stupně vývoje dítěti toto právo nepřiznává žádný lidskoprávní instrument. Ústavní soud kromě toho konstatoval, že člověk obecně inteligenčně dospívá mezi jedenáctým a dvanáctým rokem života a vzhledem k tomu dospěl k závěru, že „v případě rozhodování o nařízení ústavní výchovy dítěte staršího 12 let zásadně neexistuje důvod pro odepření práva dítěte na slyšení přímo soudem“.^{192, 193}

Z práva dítěte být slyšeno nelze dovodit, že by dítě muselo být slyšeno bezpodmínečně v každém řízení, které se jej dotýká. Může se jednat zejména o procesní situace, kdy již pro absenci jiných právně významných skutečností by takový postup či další dokazování bylo „zjevně nadbytečné a neúčelné“.¹⁹⁴ V opačných procesních situacích ovšem povaha většinou vyžaduje u dítěte, které je již schopno s ohledem na stupeň svého vývoje vytvořit si vlastní názor a posoudit dosah opatření jeho se týkajících, znát vlastní názor k předmětné věci.¹⁹⁵

Právo dítěte být slyšeno poskytuje záruku, že na názor a přání dítěte bude brán náležitý zřetel, není však garantováno, že mu bude vyhověno. V případě konfliktu mezi přáním dítěte a jeho nejlepšími zájmy se soudní praxe ustálila v závěru, že „konečné posouzení zájmů nezletilého dítěte přísluší obecnému soudu, v jehož dispozici je i případný korektiv představ a názorů dítěte o tom, co je pro něj v konkrétní věci vhodné, případně, resp. obecně prospěšné, a co nikoli; proto k názoru nezletilého dítěte soud přihlíží, a to s ohledem na jeho věk, rozumovou a citovou vyspělost“.¹⁹⁶

¹⁹² V posuzovaném případě byla nezletilému nařízena ústavní výchova, a to pro jeho opakovanou neomluvenou absenci školní docházky v situaci, kdy matka výchovu nezletilého nezvládala. Po nařízení ústavní výchovy matka podala návrh na její zrušení, který byl obecnými soudy zamítnut. Stěžovatelé (matka a nezletilý) v podané ústavní stížnosti namítaly, že rozhodnutí nebylo vydáno v souladu se zákonem, protože v řízení jemu předcházejícím nebyl vyslechnut nezletilý a nebyl tak zohledněn jeho názor. Ústavní soud v rozhodnutí dospěl k závěru, že obecný soud byl povinen stěžovateli s ohledem na jeho rozumový vývoj umožnit právo být slyšen přímo před soudem a nemohl se spokojit jen s konstatováním, že je mu postoj stěžovatele znám. Z uvedených důvodů soud konstatoval porušení práva stěžovatelů na soudní ochranu.

¹⁹³ Znepokojivě v této souvislosti vyznívají zjištění veřejného ochránce práv, který ve své souhrnné zprávě o činnosti za rok 2011 uvádí, že 80% dětí ve věku 12 let a starších nebylo v řízení o nařízení ústavní výchovy soudem slyšeno. Srov. Veřejný ochránce práv. *Souhrnná zpráva o činnosti veřejného ochránce práv za rok 2011*. [online]. [cit. 10.2.2013]. s. 78. Dostupné z: <http://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/zpravy_pro_poslaneckou_snemovnu/Souhrnna_zprava_VO_P_2011.pdf>.

¹⁹⁴ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 30 Cdo 1721/2009 ze dne 6. srpna 2009.

¹⁹⁵ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 30 Cdo 3522/2009 ze dne 26. dubna 2011.

¹⁹⁶ Srov. rozhodnutí Ústavního soudu ČR sp. zn. III. ÚS 707/04, sp. zn. IV. ÚS 288/04, sp. zn. III. ÚS 2150/07 nebo sp. zn. I. ÚS 3082/2010.

Vnitrostátní úprava vyplývající z čl. 12 ÚPD je obsažena zejména v §§ 867 a 875 NOZ,¹⁹⁷ v § 8 odst. 2 ZSPOD ČR a v § 31 odst. 3 ZoR ČR; ve slovenské úpravě je tato problematika předmětem § 43 odst. 1 ZoR SR a § 21 ZSPOD SR. Procesní pravidla dále obsahují § 100 odst. 3, resp. 4 OSŘ. Zatímco česká úprava od novely OSŘ ČR provedené zákonem č. 295/2008 Sb. s účinností od 1. října 2008 preferuje zjišťování názoru dítěte v soudním řízení jeho výsledkem s tím, že pouze ve výjimečných případech je možné využít třetí osoby - zástupce, znaleckého posudku nebo příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí (§ 100 odst. 4),¹⁹⁸ slovenská úprava (§ 100 odst. 3) mezi jednotlivými způsoby nerozlišuje, je proto na úvaze soudu, jakým právně relevantním způsobem, zejména s ohledem na osobnost dítěte a okolnosti případu, stanovisko dítěte v konkrétním případě zjistí.¹⁹⁹ Pravidlem by ale i v těchto případech mělo být zjišťování názoru nezletilého dítěte přímo soudem. Jak zdůraznil Ústavní soud ČR, „*pokud totiž názor nezletilého dítěte vnímá soudce vlastními smysly, eliminuje se riziko dezinterpretace názoru nezletilého dítěte třetí osobou; jsou tak dány větší garance objektivního posouzení názoru nezletilého dítěte*“.²⁰⁰ Osobitná úprava je stanovena pro řízení o osvojení (§ 182 odst. 1 OSŘ). Podle české úpravy soud osvojované dítě vyslechne, pouze pokud je k osvojení třeba jeho souhlasu.²⁰¹ Slovenská právní úprava ukládá soudu vyslechnout dítě v případě, že je schopno posoudit význam osvojení a za podmínky, že výslech není v rozporu s jeho zájmy. Ve věcech péče o nezletilé je pak ponecháno na úvaze soudu, zda považuje za vhodné vyslechnout nezletilého o vhodnosti a účelnosti navržených nebo zamýšlených opatření (§ 178 odst. 2 věta druhá OSŘ SR).

¹⁹⁷ Dále též např. v § 880 nebo § 973 NOZ.

¹⁹⁸ Může se jednat zejména o situace, kdy soud má zjištěno, že dítě není schopno formulovat své názory a jeho přítomnost u soudního řízení by zjevně neměla procesní význam nebo by mohla být dítěti na újmu. Srov. důvodovou zprávu k zákonu č. 295/2008 Sb.

¹⁹⁹ Srov. náleží Ústavního soudu SR sp. zn. III. ÚS 454/2011, usnesení Ústavního soudu ČR sp. zn. I. ÚS 495/01 nebo usnesení Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 717/02.

²⁰⁰ Nález Ústavního soudu ČR sp. zn. I. ÚS 2661/10 ze dne 2. listopadu 2010 (N 219/59 SbNU 167).

²⁰¹ K tomu srov. §§ 806 až 808 NOZ, §67 odst. 1 ZoR ČR.

6. 2. Řízení o náhradní péči – obecný výklad

Péče o děti a jejich výchova je právem rodičů, děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči. O omezení práv rodičů a odloučení dítěte od rodičů může rozhodnout pouze soud na základě zákona.²⁰² Takové rozhodnutí je vždy spojeno s rozhodnutím o tom, kdo bude vykonávat náhradní péči. Součástí základního práva dítěte na to, aby mohlo být od svých rodičů odloučeno proti jejich vůli pouze rozhodnutím soudu na základě zákona je i právo na to, aby pouze rozhodnutím soudu na základě zákona bylo určeno, komu bude svěřeno do náhradní péče.²⁰³ O těchto otázkách nepřísluší rozhodovat správnímu orgánu.

V rámci řízení o náhradní péči se rozlišuje mezi osvojením a ostatními druhy náhradní péče. Řízení ve věcech osvojení je předmětem zvláštní úpravy v OSŘ. Týkají se ho řízení o osvojení (§§ 181 až 186 OSŘ) a řízení, které vlastnímu řízení o osvojení předchází (§§ 180a až 180b OSŘ) - v ČR je to řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k jeho osvojení, v SR řízení o osvojitelnosti. S ohledem na úzkou provázanost procesní úpravy osvojení s hmotněprávní úpravou bude této problematice věnována bližší pozornost v kapitole věnované osvojení. V případě dalších forem náhradní péče se jedná o řízení ve věcech péče soudu o nezletilé podle § 176 a nasl. OSŘ. Návrh zákona o zvláštních řízeních soudních tyto otázky upravuje v hlavě páté druhé části, řízení ve věcech osvojení se věnuje v §§ 423 až 447, řízení ve věcech péče soudu o nezletilé v § 448 a nasl.

K řízení ve věcech péče soudu o nezletilé podle § 176 a nasl. OSŘ je v obou srovnávaných právních řádech příslušný okresní soud podle místa bydliště dítěte.²⁰⁴ Za předpokladu, že se změní okolnosti pro posouzení soudní příslušnosti a je-li to v zájmu nezletilého, může příslušný soud přenést svou příslušnost na jiný soud (jedná se o výjimku ze zásady *perpetuatio fori*); v případě sporu o příslušnost rozhodne nadřízený soud. Řízení může soud zahájit i bez návrhu (§ 81 odst. 1 OSŘ). Účastníky řízení jsou ve smyslu tzv. třetí definice účastníku podle § 94 odst. 1 OSŘ navrhovatel a ti, o jejichž právech nebo povinnostech má být v řízení jednáno. Účastníkem řízení tak bude zejména dítě, opatrovník dítěte, rodiče, jsou-li nositeli rodičovské odpovědnosti, osoba, které má být dítě svěřeno do péče a případně i osoby, které měly dítě dosud ve své péči. Pokud je dítě

²⁰² Čl. 32 odst. 4 Listiny, čl. 41 odst. 4 Ústavy SR.

²⁰³ Nález Ústavního soudu SR sp. zn. Pl. ÚS 14/05 ze dne 18. října 2006, uveřejněný pod č. 615/2006 Z. z.

²⁰⁴ § 9 odst. 1 ve spojení s § 88 odst. 1 písm. c) OSŘ.

schopno formulovat své názory, musí být v řízení slyšeno a jeho vyjádření je podmínkou rozhodnutí soudu o svěřeni dítěte do náhradní péče;²⁰⁵ k názoru dítěte soud přihlíží s přihlédnutím k jeho věku a rozumové vyspělosti. Soud v řízení zjišťuje i názor orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Procesní postup soudu je ovlivněn charakterem řízení jako řízení nesporného, uplatňuje se v něm zejména zásada oficiality a zásada vyhledávací. Odpovědnost za zjištění skutkového stavu potřebného k rozhodnutí nese soud, který je povinen provést i jiné než účastníky navrhované důkazy. Právo účastníků označovat a navrhovat důkazy k prokázání skutkových okolností není koncentrováno pouze na řízení před soudem prvního stupně, v dalším řízení tak soud smí přihlížet i k novým skutečnostem a důkazům, i když nebyly uplatněny. Ve věci samé soud rozhoduje rozsudkem. Slovenský procesní předpis stanovuje soudu v zájmu zvýšení účinnosti rozhodnutí povinnost rozhodnout ve věci bez zbytečného odkladu, nejpozději však do šesti měsíců ode dne zahájení řízení, prodloužit lhůtu je možné jenom pokud z vážných důvodů a z objektivních příčin nelze provést důkazy; úkony zaměřené na tyto zjištění je přitom soud povinen vykonat bezodkladně po zahájení řízení (§ 176 odst. 3 OSŘ). Proti rozsudku lze podat odvolání, které odkládá právní moc i vykonatelnost rozsudku, kromě případu, kdy soud v rozsudku vyslovil předběžnou vykonatelnost výroku o nařízení náhradní péče.

O svěřeni dítěte do náhradní péče může soud rozhodnout i formou obecného předběžného opatření podle § 74 OSŘ. Ocitlo-li se dítě bez jakékoli péče nebo ve vážném ohrožení života nebo příznivého vývoje, může takto rozhodnout i předběžným opatřením podle § 76a OSŘ ČR, resp. § 75a OSŘ SR. V těchto osobitých případech ohrožených dětí je soud oprávněn na návrh nebo i bez návrhu předběžným opatřením rozhodnout o dočasném umístění dítěte do vhodného výchovného prostředí u fyzické nebo právnické osoby, případně zařízení způsobilého zajistit mu řádnou péči. Délka předběžného opatření představuje dle české úpravy jeden měsíc od jeho vykonatelnosti;²⁰⁶ po uplynutí této lhůty lze trvání předběžného opatření prodloužit, celková délka by však neměla přesáhnout šest měsíců.²⁰⁷ Slovenská úprava stanovuje minimální délku předběžného opatření na tři měsíce. Potřeba urychleného řešení situace dítěte je zdůrazněna i stanovenými krátkými lhůtami pro vydání rozhodnutí, povinností soudu je o návrhu rozhodnout bezodkladně,

²⁰⁵ R 32/1972.

²⁰⁶ S výjimkou předběžného opatření o svěřeni dítěte do pěstounské péče na přechodnou dobu, které zásadně trvá tři měsíce.

²⁰⁷ Výjimečně se připouští prodloužení.

nejpozději do 24 hodin od doručení návrhu. Při nařízení předběžného opatření dítě nemusí být zastoupeno. Usnesení o nařízení předběžného opatření se účastníkům doručuje až při jeho výkonu.

K možnosti nařízení předběžného opatření ve věcech péče o nezletilé podle § 76a OSŘ ČR se vyjádřil Ústavní soud ČR v nálezu sp. zn. IV. ÚS 2244/09 ze dne 20. července 2010 (N 146/58 SbNU 227). Ústavní soud konstatoval, že samotné naplnění hypotézy obsažené v § 76a odst. 1 OSŘ ČR, jež soudu umožňuje zasáhnout na ochranu nezletilého v případě, je-li jeho život či příznivý vývoj vážně ohrožen nebo narušen, nepostačuje samo o sobě k vydání předběžného opatření dle citovaného ustanovení; „neméně významnou je i podmínka, aby existovala natolik naléhavá potřeba rychlého operativního zákroku, že věc nelze vyřešit rozhodnutím ve věci samé (rozsudkem o výchově dítěte) ani nařízením předběžného opatření podle § 76 odst. 1 písm. b) o.s.ř.“²⁰⁸ Zájem dítěte, aby mělo z hlediska materiálního zajištění kvalitní soudobou péči nemůže dle soudu bez dalšího převážet nad jeho zájmem a právem, aby bylo vychováváno vlastními rodiči: „Odnětí dítěte rodičům z důvodu ohrožení na životě nemůže být v demokratické společnosti založeno pouze na srovnání předpokládané životní úrovně dítěte s úrovní, kterou by v rámci společnosti mohlo dosáhnout jinde.“ Na závěr Ústavní soud k možnosti zásahu do práva matky na péče o své dítě uvedl: „Vazba mezi matkou a dítětem je jedním z prvořadých předpokladů vývoje lidského jedince. Porušení této nejpřirozenější lidské vazby je zákonem umožněno pouze v případě absolutní absence péče či její naprosté nedostatečnosti a pouze tehdy, je-li dítě ohroženo bezprostředně (takový postup je třeba považovat za *ultima ratio*).“²⁰⁹

Na tomto místě se třeba zmínit i o problematice procesního zastoupení dítěte v řízeních o nařízení ústavní výchovy. V těchto řízeních rodiče nemohou být procesními zástupci svých dětí z důvodu střetu zájmů a je třeba, aby dítě v řízení zastupoval

²⁰⁸ Podle § 76 odst. 1 písm. b) o.s.ř.: „Předběžným opatřením může být účastníku uloženo zejména, aby odevzdal dítě do péče druhého z rodičů nebo do péče toho, koho označí soud.“

²⁰⁹ V posuzované věci bylo usnesením soudu vydáno předběžné opatření podle § 76a OSŘ ČR, na základě kterého byla nezletilá dcera stěžovatelky odevzdána do péče kojeneckého ústavu a kterým bylo následně trvání tohoto předběžného opatření periodicky prodlužováno. Vydání předběžného opatření bylo odůvodněno neosvědčením řádných bytových a sociálních podmínek matky, která s orgány sociálně-právní ochrany nespolupracovala a šetření podmínek se odmítala podrobit. Ústavní soud dospěl k závěru, že zásah obecného soudu, který matce odňal možnost pečovat o svou dceru několik dnů po porodu, byl zjevně nepřiměřený, čím došlo k zásahu do práva matky na rodinný život.

opatrovník.²¹⁰ Jak plyne z rozhodovací praxe soudů, opatrovníkem dítěte bývá v těchto věcech často ustanovován orgán sociálně-právní ochrany dětí, na jehož návrh bylo řízení o nařízení ústavní výchovy zahájeno. V takových případech vzniká oprávněně riziko střetu zájmů dítěte a jeho procesního zástupce. Skutečnost, že navrhovatel tak zásadního rozhodnutí je zároveň procesním zástupcem dítěte, může ještě před vydáním soudního rozhodnutí vést k předjímání, že rozhodnutí o nařízení ústavní výchovy je v zájmu dítěte. Dítě pak v řízení procesně vystupuje jako osoba, která se k návrhu připojuje, jeho případný odlišný procesní postoj je a priori významně oslaben.²¹¹ Uvedená praxe se stala také předmětem kritiky ESLP, který ve věci Havelka a ostatní proti ČR vyjádřil politování nad tím, že opatrovníkem nezletilých dětí byl v řízení o nařízení ústavní výchovy ustanoven navrhuující orgán sociálně-právní ochrany dětí.²¹² K uvedeným závěrům se přihlásil i Ústavní soud ČR ve svém nálezu sp. zn. II. ÚS 485/10 ze dne 13. dubna 2010.²¹³ Lze tedy shrnout, že z hlediska zajištění práva dítěte na spravedlivý proces je nežádoucí, aby procesním opatrovníkem dítěte byl ustanovován orgán sociálně-právní ochrany, pokud bylo na jeho návrh zahájeno řízení o nařízení ústavní výchovy. De lege ferenda se jeví potřebným v právní úpravě stanovit, aby zastoupení dítěte orgánem sociálně-právní ochrany dětí v takových případech nebylo možné, dítě by mohla v řízení zastupovat jiná vhodná osoba nebo advokát.²¹⁴ Na tuto otázku vhodně pamatuje i návrh nového zákona o zvláštních řízeních soudních, který stanovuje, že opatrovníkem dítěte v řízení ve věcech péče soudu o nezletilé by neměl být ten orgán sociálně-právní ochrany dětí, který podal podnět nebo návrh na zahájení řízení; pokud byl takový orgán jmenován opatrovníkem dítěte, soud na návrh jmenuje opatrovníka jiného.

Jak již bylo zmíněno výše, v souvislosti s hmotněprávními změnami zavedenými NOZ, bylo potřebné harmonizovat i procesní úpravu. Navrhována koncepce vychází z

²¹⁰ § 892 odst. 3 NOZ, § 37 ZoR ČR, § 31 ZoR SR.

²¹¹ ELISCHER, David. Zbavování rodičovské zodpovědnosti – posuny a nové pohledy ve světle současné domácí i zahraniční judikatury. In: *Aktuální otázky péče o děti separované od rodičů. Sborník z X. celostátního semináře NRP, Brno, 29. 9. – 30. 9. 2010.* Brno: TRIADA – Poradenské centrum, o.s., 2010, s. 69. Dostupné z: <http://www.triada-centrum.cz/publ/sborniky/sbornik_2010.pdf>.

²¹² Rozsudek ESLP ve věci Havelka a ostatní proti ČR ze dne 21. června 2007, stížnost č. 23499/06.

²¹³ Z dalších rozhodnutí srov. např. usnesení Krajského soudu v Praze sp. zn. 24 Co 332/2008 ze dne 12. srpna 2008.

²¹⁴ K této problematice blíže srov. ELISCHER, David. Zbavování rodičovské zodpovědnosti – posuny a nové pohledy ve světle současné domácí i zahraniční judikatury. In: *Aktuální otázky péče o děti separované od rodičů. Sborník z X. celostátního semináře NRP, Brno, 29. 9. – 30. 9. 2010.* Brno: TRIADA – Poradenské centrum, o.s., 2010, s. 69. Dostupné z: <http://www.triada-centrum.cz/publ/sborniky/sbornik_2010.pdf> nebo KRISTKOVÁ, Veronika. Práva dítěte a procesní praxe českých soudů. *Via Iuris.* IV/2005. s. 73-79.

rozdělení civilního řízení do dvou samostatných řízení. V občanském soudním řádu by mělo být upraveno sporné řízení, zatímco řízení nesporná a jiná zvláštní řízení v novém zákoně o zvláštních řízeních soudních. Návrh zákona obsahuje taxativní výčet všech nesporných a jiných zvláštních řízení a úpravu jejich zvláštností oproti řízení spornému. Řízení obsažená v tomto zákonu nebudou upravena komplexním způsobem, pokud tento zákon nestanoví jinak, použije se obdobně OSŘ ČR.

Zákon je systematicky rozdělen do tří částí, nesporným řízením a jiným zvláštním řízením se věnuje druhá část zákona, jejíž hlava pátá upravuje řízení ve věcech rodinněprávních, včetně řízení ve věcech osvojení (§§ 423 až 447) a řízení ve věcech péče soudu o nezletilé (§ 448 a nasl.). Mezi ustanovení o péči soudu o nezletilé je v návrhu zákona zařazena i právní úprava předběžného opatření, které je v současném OSŘ ČR upraveno v § 76a. Dochází ke sjednocení úpravy s NOZ (§ 924), kdy podmínkou pro vydání předběžného opatření je, aby se dítě ocitlo ve stavu nedostatku řádné péče; předběžné opatření bude soud oprávněn nařídit jen na návrh orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Dále se navrhuje stanovit, aby nezletilý, který je schopen pochopit situaci, dostal v řízení potřebné informace o soudním řízení, o možných důsledcích vyhovění svého názoru a o důsledcích soudního rozhodnutí. Ve věcech péče soudu o nezletilé bude soud oprávněn uložit rodičům účast na mimosoudním smířícím nebo mediačním jednání nebo rodinné terapii, nebo nařídit setkání s odborníkem v oboru pedopsychologie. Dojde-li k neshodě mezi rodiči a pěstounem v podstatné záležitosti týkající se dítěte, bude moci dítě, rodič nebo pěstoun navrhnout soudu zrušení pěstounské péče, nebo jiné rozhodnutí.

7. Osvojení

7. 1. Hmotněprávní úprava osvojení

Již římské právo znalo institut osvojení, který charakterizovalo zásadou „*adoptio naturam imitatur*“²¹⁵ a umožňovalo vytvoření vztahu obdobného vztahu mezi rodiči a dětmi. Dlouhou dobu byl nicméně osvojením chráněn zejména zájem osvojitele, uspokojování potřeb osvojence bylo vedlejší. Zvýšená pozornost problematice osvojení a zájmům sirotkům začala být věnována teprve v dvacátém století po první světové válce.

Právní rámec hmotněprávní úpravy osvojení je v ČR obsažen v NOZ v §§ 794 až 854 v části druhé, hlava II, díl 2. V NOZ prošel systémovou i institucionální proměnou. Osvojení není napříště považováno výlučně za formu náhradní rodinné péče, čím se má zohlednit, že není pouhou péčí, ale především záležitostí statusovou a kromě toho též to, že v řadě osvojení se jedná pouze o osvojení manželem rodiče dítěte, kdy nedochází ke změně výchovného prostředí dítěte. Vedle osvojení týkajícího se nezletilého dítěte, které nenabýlo plné svéprávnosti, NOZ upravuje též osvojení zletilé osoby, resp. nezletilé osoby, která nabyla plnou svéprávnost.²¹⁶ ZoR ČR upravuje osvojení v hlavě čtvrté druhé části v §§ 63 až 77, ZoR SR v §§ 97 až 109 druhé hlavy čtvrté části zákona. Procesní úprava je obsažena v OSŘ v ustanoveních upravujících specifické otázky osvojení - řízení o osvojení je předmětem §§ 181 až 185, §§ 180a až 180b upravují v ČR tzv. řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k jeho osvojení, zatímco v SR tzv. řízení o osvojitelnosti, ve kterém soud zkoumá, zda jsou splněny předpoklady na osvojení podle ZoR SR. V návrhu zákona o zvláštních řízeních soudních se navrhuje upravit řízení ve věcech osvojení v §§ 423 až 447.

Osvojení neboli přijetí cizího nezletilého dítěte za vlastní je způsobem vzniku právního vztahu rodičovství na základě rozsudku soudu. Nahrazuje původní vztahy dítěte a jeho biologické rodiny novými rodinněprávními vazbami s rodinou osvojitele. Při osvojení se vytváří fikce vzniku příbuzenského biologického poměru mezi osvojencem a osvojitelem a jeho příbuznými.²¹⁷ Právní důsledky vzniku tohoto příbuzenského poměru budou zejména v oblasti dědického práva, vyživovací povinnosti, překážek uzavření

²¹⁵ „Osvojením se napodobuje příroda“.

²¹⁶ K významu pojmu zletilost a svéprávnost v NOZ a rozdílu oproti dosavadní úpravě srov. výklad výše.

²¹⁷ Tato skutečnost se kromě jiného projevuje i v tom, že ačkoliv se z biologického hlediska nejedná o příbuzné, blízké příbuzenství založené osvojením je absolutní překážkou uzavření manželství, jehož neplatnost může soud vyslovit i bez návrhu (§ 675 NOZ, § 12 ZoR ČR, § 10 ZoR SR).

manželství či v oblasti bytové. Mezi osvojencem a osvojitelem zakládá takový právní vztah, jako mezi pokrevními rodiči a dětmi, se všemi právními následky, jako by šlo o přirozený biologický vztah rodiče a dítěte. Osvojitelům vzniká odpovědnost obdobná rodičovské odpovědnosti, zahrnující práva a povinnosti v souvislosti s péčí o dítě, o jeho zdraví, tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj, právo dítě zastupovat a spravovat jeho jmění. Osvojitel je též jako rodič osvojenec zapsán v matrice do knihy narození namísto biologického rodiče dítěte. V důsledku osvojení osvojenec nabývá příjmení osvojitele a pozbývá své předchozí příjmení.²¹⁸ Jedná se tedy o tzv. osvojení úplné, kdy z právního hlediska zcela zanikají vztahy mezi osvojencem a jeho původní rodinou, jež jsou nahrazeny novými vztahy mezi osvojencem a osvojitelem a jeho příbuznými; nepřetrvává ani vzájemná vyživovací povinnost či vztahy v oblasti dědického práva. Tím, že osvojení sleduje vytvoření stálého a stabilního náhradního rodinného prostředí dítěti, má ve vztahu k jiným formám náhradní péče osobitnou povahu a význam. Jak konstatoval Švestka ve své studii o osvojení, „nejpřirozenější náhradou za vlastní rodinu je útvar, který po sociální i právní stránce svou podstatou, funkcí a celkovou strukturou rodinu nejvíce napodobuje“. Na jiném místě Švestka uvádí, že osvojení se stává „neméně důstojnou a velikou individuální a společenskou hodnotou jako pokrevní rodičovství samo“.²¹⁹

Prvotním účelem osvojení je zajistit náhradní péči a výchovu dítěte v rodině. Ačkoliv v minulosti bylo osvojení chápáno jako převážně majetkoprávní vztah a také NOZ počítá s výjimečnými případy osvojení, která budou sledovat jiný účel než zajistit dítěti náhradní domov (jedná se o zvláštní případy osvojení zletilých osob, která nejsou obdobou osvojení nezletilého), uvedená funkce osvojení zůstává primární. Osvojení má být prostředkem k zajištění stálého a harmonického domova dítěti.²²⁰

Samotný pojem osvojení se často chápe ve dvojím smyslu. Označuje se jím jednak právní akt, na základě kterého si osvojitel osvojuje cizí dítě a jímž osvojenec a osvojitel vstupují do rodinněprávního poměru rodiče a potomka. Výraz osvojení se současně používá na označení právního vztahu příbuzenství mezi osvojencem a osvojitelem a příbuznými osvojitele, který vzniká v důsledku právního aktu osvojení. V uvedeném

²¹⁸ Společný osvojenec manželů bude mít příjmení určené pro ostatní jejich děti, to platí i v případě osvojení dítěte manželem matky osvojenec. Nové příjmení osvojenec bude součástí rozsudku, jímž soud vysloví osvojení. Pokud osvojenec nesouhlasí se změnou svého příjmení, podle NOZ soud rozhodne, že osvojenec bude ke svému příjmení připojovat příjmení osvojitele.

²¹⁹ ŠVESTKA, Jiří. Osvojení v československém právním řádu. *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica. Monographia 19/1973*. Praha: Univerzita Karlova, 1973. 108s.

²²⁰ V tomto smyslu bude o osvojení pojednáno i v této práci, nebude-li uvedeno jinak.

smyslu tak lze rozlišovat mezi osvojením jako právní skutečností, prostřednictvím které se přijetí cizího dítěte za vlastní uskutečňuje a právními následky, které tato právní skutečnost způsobuje. Osvojení jako právní skutečnost vyvolává různé právní následky a způsobuje vznik, změnu a zánik některých práv a povinností. Právní vztahy založené osvojením mezi osvojencem a osvojitelem, stejně jako právní vztahy mezi osvojencem a příbuznými osvojitele, jsou tak právními následky právní skutečnosti osvojení.

Česká právní úprava rozlišuje dva typy osvojení, a to osvojení nezrušitelné a osvojení zrušitelné. Na rozdíl od nezrušitelného osvojení může být tento druhý typ osvojení rozhodnutím soudu z důležitých důvodů zrušen, čím dojde k obnově vzájemných práv a povinností mezi osvojencem a původní rodinou.²²¹ Slovenská právní úprava od nabytí účinnosti ZoR SR, který nahradil zákon o rodině č. 94/1963 Zb., již nerozlišuje mezi dvěma typy osvojení. Zná nadále již jen osvojení nezrušitelné, osvojitel se zapisuje v matrice namísto rodiče osvojence. Ve výjimečných případech však zákon i tu připouští možnost zrušit osvojení ve lhůtě šesti měsíců od právní moci rozhodnutí o osvojení a zavádí možnost opětovného osvojení.

Rozlišovat dále lze mezi osvojením dítěte jedním osvojitelem (individuální osvojení) a osvojením společným. V případě společného osvojení mohou nezletilého jako společné dítě osvojit pouze osoby v manželském svazku, nikoli tedy například osoby žijící jako druh a družka nebo osoby v registrovaném partnerství. V důsledku společného osvojení osvojenec vstupuje do příbuzenského vztahu s oběma manželi a jejich příbuznými. V této souvislosti nutno zmínit v ČR účinný zákon o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů č. 115/2006 Sb., který upravuje otázky související se vznikem a registrací partnerství jako trvalého společenství dvou osob stejného pohlaví, jako i práva a povinnosti osob, které uzavřely partnerství.²²² Ve svém § 13 odst. 2 zakazuje registrovaným partnerům jak společnou, tak individuální adopci, když stanovuje: „Trvajícím partnerství brání tomu, aby se některý z partnerů stal osvojitelem dítěte.“ Podle české právní úpravy se tak individuálním osvojitelem může stát buďto osoba stojící mimo manželství nebo registrované partnerství nebo též osoba žijící v manželství. Osoba, která vstoupila do registrovaného partnerství, které trvá, je z možnosti osvojit dítě podle zmíněného ustanovení zákona a priori vyloučena. V zákazu individuální adopce registrovanými partnery podle § 13 odst. 2 zákona č. 115/2006 Sb. lze nicméně spatřovat

²²¹ Podle ZoR ČR lze kromě toho nezrušitelně osvojit pouze nezletilého staršího jednoho roku (§ 75).

²²² Registrované partnerství je upraveno pouze v ČR, slovenský právní řád obdobnou úpravu neobsahuje.

nerovné zacházení mezi osobami, které vstoupily do registrovaného partnerství v porovnání s osobami ostatními, ať již se jedná o osoby žijící v manželském svazku nebo osamělé osoby a rozpor s ustanoveními čl. 8 a čl. 15 Úmluvy, a tedy i s ústavním pořádkem ČR.²²³ Jak konstatoval Wintr, s poukazem na rozsudek Velkého senátu ESLP ve věci E. B. proti Francii²²⁴ lze dospět k závěru, že ustanovení § 13 odst. 2 zákona č. 115/2006 Sb., podle kterého registrovaný partner nesmí osvojit dítě, je „ve zjevném rozporu s Evropskou úmluvou i s ústavním pořádkem České republiky, protože představuje zakázanou diskriminaci na základě sexuální orientace ve vztahu k právu na ochranu rodinného a soukromého života“.²²⁵ I když mají orgány rozhodující o povolení individuálního osvojení široký prostor pro uvážení s ohledem na princip blaha dítěte, nesmějí se dopustit přímé ani nepřímé diskriminace na základě sexuální orientace.²²⁶ Tím, že registrovaní partneři, skupina, která je vesměs charakterizována sexuální orientací, jsou jedinou skupinou osob, která je z přístupu k individuální adopci vyloučena, je zřejmé, že sexuální orientace je v předmětné právní úpravě rozlišovacím kritériem.

Z uveřejněných statistických údajů vyplývá, že v roce 2011 bylo v ČR osvojeno celkem 478 dětí, do předosvojenecké péče bylo umístěno 451 dětí. V počtu osvojených dětí lze badat pokles ve srovnání s předchozím obdobím, kdy v roce 2009 a 2010 bylo osvojeno kolem 550 dětí ročně. V SR bylo v roce 2011 pravomocně osvojeno 356 dětí, do péče budoucích osvojitelů bylo svěřeno 252 dětí.²²⁷

²²³ Srov. též: WINTR, Jan. Analýza české právní úpravy osvojení dítěte gayi, lesbami a bisexuálními lidmi ve světle práva Evropské unie a Evropské úmluvy o lidských právech a základních svobodách. [online]. [cit. 2012-09-20]. Dostupné z: <http://www.glpartnerstvi.cz/zakaz-adopci/pravni-analyza-osvojeni-ditete.html> nebo KÜHN, Zdeněk. ESLP k možnosti homosexuálů adoptovat dítě. [online]. [cit. 2012-09-20]. Dostupné z: <http://jinepravo.blogspot.sk/2008/01/eslp-k-monosti-homosexul-adoptovat-dt.html>.

²²⁴ Rozsudek z 22. ledna 2008, stížnost č. 43546/02. Paní E. B. byla učitelkou, žila v trvalém společenství s jinou ženou. Francouzské úřady jí odmítly povolit adopci dítěte z důvodu absence otcovského vzoru a z důvodu nejednoznačného postoje partnerky k zamýšlené adopci. Podle ESLP francouzské orgány zacházely se stěžovatelkou odlišně z důvodu její sexuální orientace, aniž by doložily přesvědčivé a obzvláště závažné důvody, které by ospravedlnily rozdílné zacházení. ESLP vyjádřil názor, že odmítnutí žádosti stěžovatelky z důvodu absence otcovského vzoru pro dítě mohlo vést ke svévolnému odmítnutí adopce a bylo založeno na diskriminačních důvodech na základě sexuální orientace, jelikož francouzské právo povolovalo i svobodným osobám adopci dítěte. ESLP proto dospěl k závěru o porušení zákazu diskriminace podle čl. 14 Úmluvy ve spojení s právem na respektování rodinného a soukromého života podle čl. 8 Úmluvy.

²²⁵ WINTR, Jan. Analýza české právní úpravy osvojení dítěte gayi, lesbami a bisexuálními lidmi ve světle práva Evropské unie a Evropské úmluvy o lidských právech a základních svobodách. [online]. [cit. 2012-09-20]. Dostupné z: <http://www.glpartnerstvi.cz/zakaz-adopci/pravni-analyza-osvojeni-ditete.html>.

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ Srov. Roční výkazy MPSV ČR o výkonu sociálně-právní ochrany dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/7260> a Roční výkazy MPSVR SR o vykonávání opatření sociálně-právní ochrany dětí a sociální kurately dostupné z: http://www.upsvar.sk/statistiky/rocne-vykazy-mpsvr-sr/rocne-vykazy-v12-mpsvr-sr-o-vykonavani-opatreni-socialnopravnej-ochrany-deti-a-socialnej-kurately-2008-2009-2010-2011.html?page_id=77297.

Aby k osvojení mohlo dojít, musí být splněna řada zákonem specifikovaných podmínek, které je třeba vždy pečlivě zjišťovat a posuzovat. Jejich přezkoumáváním se zabývá soud rozhodující o osvojení. Převážná většina stanovených podmínek je společná pro českou i slovenskou právní úpravu.

1. Zájem dítěte

Primárním účelem osvojení je zajištění péče a výchovy dítěti v trvalém a stabilním rodinném prostředí, které by co nejpřirozeněji odpovídalo vztahům v biologické rodině. Sledování hlediska zájmu dítěte má proto u této formy náhradní péče osobitou důležitost. Tuto skutečnost zdůraznil jak český, tak i slovenský zákonodárce, když hledisko prospěchu, resp. zájmu dítěte explicitně vymezil jako jednu z podmínek osvojení.²²⁸

Zájem dítěte lze spatřovat především v zajištění péče o dítě, v jeho ochraně a výchově, ve vytvoření stabilní a trvalé rodiny tam, kde se přirozené podmínky pro vztah rodiče a dítěte nemohou v plné míře uplatnit. V žádném případě jím nelze rozumět pouze materiální zabezpečení, jak bylo konstatováno i v R 69/1968, podle kterého při rozhodování o osvojení nelze prospěch dítěte posuzovat jen z hlediska hmotných podmínek a předpokladů, nýbrž především z hlediska záruk všestranného rozvoje dítěte, tedy i rozvoje duševního a citového. To, zda je zájem dítěte v tom kterém případě naplněn a co je jeho obsahem, posuzuje soud při rozhodování o osvojení v každém jednotlivém případě zvlášť. Zájem dítěte musí být předním hlediskem jak při případném rozhodování o rozdělení biologické rodiny, tak i při rozhodování o svěřeni dítěte do péče třetí osoby. Prvotním smyslem osvojení není a nemůže být uspokojení vlastních potřeb uchazečů o osvojení. Tyto jsou zpravidla osvojením naplňovány, nesmějí však být rozhodujícím hlediskem, pro které potencionální osvojitelé o osvojení žádají. Jak plyne též z vůdčí zásady ESLP, obsahem pojmu osvojení je „*dát rodinu dítěti, nikoliv dítě rodině*“.

S ohledem na principiální důsledek osvojení, kterým je zánik dosavadních příbuzenských vztahů mezi osvojencem a jeho přirozenou rodinou, je při rozhodování o osvojení třeba důsledně respektovat práva dítěte, zejména právo znát své rodiče a právo na jejich péči, právo na respektování totožnosti a právo na respektování rodinného života. Zájem dítěte na péči biologických příbuzných zdůrazňuje i NOZ. Nově stanovuje, že o osvojení nelze rozhodnout, dokud nebude rozhodnuto o návrhu na svěřeni dítěte do péče některého z blízkých příbuzných dítěte (§ 831). Nebude-li k osvojení třeba souhlasu rodiče,

²²⁸ § 795, § 799 NOZ; § 64 odst. 1, § 65 odst. 2 ZoR ČR; § 99 odst. 2, § 98 ZoR SR.

osvojení bude umožněno pouze tehdy, nebude-li o dítě schopen a ochoten pečovat někdo z blízkých příbuzných, který učiní u soudu návrh na svěřeni dítěte do své péče (§ 822). NOZ kromě toho zavádí do právní úpravy institut tzv. dohledu nad úspěšností osvojení (§ 839). Soudu je umožněno, aby v odůvodněných případech nařídil na dobu nezbytně nutnou následný dohled nad osvojitelem a osvojencem. Dohled se zpravidla vykonává prostřednictvím orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Účelem je sledovat poměry v osvojenecké rodině a v případě potřeby poskytnout operativně účinnou pomoc a poradenství.²²⁹

2. Osvojit lze zásadně pouze nezletilé dítě

Česká i slovenská právní úprava až do rekonstrukce soukromého práva v ČR připouštěla shodně pouze osvojení nezletilého. NOZ nově připouští i osvojení zletilých osob. Vedle standardní úpravy osvojení koncipovaného zásadně jako institut týkající se dětí, kdy je za vlastní přijímáno cizí nezletilé dítě, které nenabýlo plné svéprávnosti, NOZ obsahuje speciální úpravu osvojení zletilé osoby; úprava osvojení zletilého se obdobně použije i pro osvojení nezletilého, kterému byla přiznána svéprávnost. Rozlišuje se mezi osvojením, které je obdobou osvojení nezletilého, včetně svých následků, jehož hlavním účelem je zajistit osvojení náhradní péči v rodinném prostředí a osvojením, které obdobou osvojení nezletilého není, jež má právní následky v zásadě jen ve vztahu mezi osvojencem a osvojitelem a je určeno pro případy hodné zvláštního zřetele. V obou případech je osvojení přípustné pouze výjimečně, není-li to v rozporu s dobrými mravy.

Až na uvedené výjimky tedy obecně platí, že osvojit lze pouze nezletilého, resp. ve smyslu NOZ nezletilé dítě, které nenabýlo plnou svéprávnost. Uvedená podmínka odráží základní účel osvojení - zabezpečit dítěti řádnou péči a výchovu v náhradním rodinném prostředí a umožnit vytvoření obdobného poměru jaký je mezi rodičem a dítětem. Tato potřeba je obzvláště naléhavá především u dětí nezletilých. Právě u nich lze totiž předpokládat, že bude naplněn primární účel sledovaný osvojením.²³⁰

²²⁹ Z důvodové zprávy k NOZ je zřejmá inspirace z praxe mezinárodních osvojení. Sedlák v této spojitosti poukazuje na Závěry druhé Zvláštní komise Haagské konference mezinárodního práva soukromého k ÚODSMO, ve kterých bylo v souvislosti postadopčními zprávy u mezinárodního osvojení (post-placement reports) poukazováno na možnou diskriminaci osvojených dětí vůči dětem žijícím v biologických rodinách nadměrným monitorováním a zásahy do jejich soukromého a rodinného života a na možnou kolizi s čl. 8 a 14 Úmluvy. Srov. SEDLÁK, Petr. Mezinárodní osvojení a ochrana nejlepších zájmů dětí. In: *Pocita Sentē Radvanové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2009, s. 453-454.

²³⁰ Z právní úpravy lze dovést, že osvojit nelze dítě již počaté, avšak dosud nenarozené, tj. nascitura. K tomuto závěru lze dospět s ohledem na skutečnost, že zákonodárce tuto možnost výslovně nepřipustil, byť

Osvojení zletilého zavedené NOZ má být zcela výjimečným institutem. Má pomoci řešit některé situace, které jinak než výslovným zákonným ustanovením, vzhledem k tomu, že se jedná o statusovou záležitost, řešit nelze. Osvojení, které je obdobou osvojení nezletilého (§ 847), NOZ umožňuje pouze v omezeném okruhu případů. Zletilého lze takto osvojit pouze v případě, pokud byl týž osvojitelem osvojen přirozený sourozenec osvojenec, pokud v době podání návrhu na osvojení byl osvojenec nezletilý, v případě, pečoval-li osvojitel o osvojenec jako o vlastního již v době jeho nezletilosti, nebo pokud osvojitel hodlá osvojit dítě svého manžela. Osvojení není přípustné, pokud by to bylo v rozporu s odůvodněným zájmem jeho pokrevních rodičů. Na úpravu uvedeného typu osvojení zletilého se ustanovení o osvojení nezletilého, včetně ustanovení o následcích osvojení, použijí obdobně.²³¹

Ve výjimečných případech hodných zvláštního zřetele NOZ připouští i osvojení zletilého, které není obdobou osvojení nezletilého a které bude sledovat jiný účel než je tomu v případě osvojení nezletilého dítěte (§§ 848 a nasl.). V důsledku takového osvojení osvojenec a jeho potomci nepozbývají práv ve vlastní rodině. Nevzniká příbuzenský poměr mezi osvojencem a členy rodiny osvojitele, osvojenec vůči nim nenabývá žádných majetkových práv, stejně jako je nenabývá osvojitel vůči osvojení a jeho potomkům. K realizaci tohoto osvojení může dojít, pouze není-li to na újmu důležitých zájmu potomků osvojitele nebo osvojovaného a zároveň, pokud je to přínosné pro osvojitele a osvojenec, nebo v odůvodněných případech alespoň pro jednoho z nich. Ustanovení o osvojení nezletilého lze v tomto případě použít pouze přiměřeně. Podle důvodové zprávy k NOZ tento typ osvojení přichází v úvahu především u osob, které nemají potomky, popřípadě pokračovatele ve svém díle vědeckém, uměleckém, řemeslném či jiném, ale i u takových, jimž jejich potomci neposkytují náležitou pomoc v nemoci nebo ve stáří, jsou nedosažitelní či neznámého pobytu, do úvahy přichází i tam, kde již dříve v minulosti existoval mezi osvojitelem a osvojovaným vztah rodiče a dítěte. V tomto případě bude soud zvažovat

v jiných případech týkajících se dětí již počatých, dosud však nenarozených, osobitou úpravu vymezil (srov. úpravu uznání otcovství k nasciturovi v § 779 NOZ, § 53 ZoR ČR, § 92 ZoR SR) a též s přihlédnutím k tomu, že v době rozhodování o osvojení by v takových případech nemohly být splněny vícere hmotněprávní podmínky obligatorně stanoveny zákonem, zejména podmínka povinné předadopční péče nebo podmínka zjištění zdravotního stavu osvojenec a jeho posouzení v rámci řízení. Srov. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 320 nebo PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentář*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 565.

²³¹ S výjimkou úpravy následného dohledu nad osvojením a práva osvojenec být seznámen s obsahem osvojeneckeho spisu.

nejen skutečný přínos osvojení, ale také to, zda nejde o zneužití institutu ze strany některého z navrhovatelů, resp. k újmě některého z nich.

Osvojení zletilého má právní následky pro osvojence a později narozené potomky, pro potomky narozené před osvojením má právní následky, pouze pokud k osvojení dali souhlas. Osvojenec v obou případech dědí po osvojiteli v první zákonné skupině, nevstupuje však v dědické právo osvojitele vůči jiným osobám. Vyživovací povinnost osvojence vůči jeho předkům nebo potomkům trvá, jen pokud svou vyživovací povinnost nejsou schopny plnit jiné osoby. Obdobně osvojenec má právo na výživné vůči svým předkům, resp. potomkům, pouze pokud své vyživovací povinnosti není schopen dostát osvojitel. Na příjmení zletilého nemá osvojení vliv, se souhlasem osvojitele však osvojenec může připojit příjmení osvojitele ke svému příjmení.²³² V případě trvajících manželství osvojence se k osvojení vyžaduje i souhlas jeho manžela; je-li opatření jeho souhlasu spojeno s těžko překonatelnou překážkou nebo nemůže-li manžel dát souhlas proto, že není plně svéprávný, soud posoudí, zda osvojení není v rozporu s oprávněnými zájmy tohoto manžela, případně i dalších členů rodiny. O osvojení rozhoduje soud na návrh budoucího osvojitele, k návrhu se musí připojit i zletilý, který má být osvojen.

3. Přiměřený věkový rozdíl mezi osvojencem a osvojitelem

Další hmotněprávní podmínkou osvojení je, aby mezi osvojencem a osvojitelem byl přiměřený věkový rozdíl. Mělo by se jednat o takový rozdíl, jaký v přirozeném vztahu rodiče a dítěte zpravidla existuje a který umožňuje pohlížet na osvojence jako na přirozené dítě osvojitelů.²³³ Věkový rozdíl by měl být zárukou řádného zajištění výchovy dítěte osvojitelem a řádného výkonu rodičovské odpovědnosti. Stejně jako není žádoucí příliš nízký věkový rozdíl mezi osvojencem a osvojitelem, ani velký věkový rozdíl nelze považovat za žádoucí a v zájmu dítěte. ZoR ČR ani ZoR SR hledisko věkové přiměřenosti blíže nekonkretizují. NOZ naproti tomu výslovně stanovuje, že věkový rozdíl mezi osvojitelem a osvojovaným dítětem nesmí být zpravidla menší než šestnáct let; pouze souhlasí-li s osvojením opatrovník dítěte a je-li to v zájmu dítěte, může být věkový rozdíl výjimečně menší než šestnáct let.²³⁴

²³² Pokud má osvojitel se svým manželem společné příjmení, vyžaduje se k tomu i souhlas druhého manžela, stejně, jako se v obdobném případě vyžaduje souhlas manžela osvojence.

²³³ R 49/1976.

²³⁴ Již v rozhodnutí uveřejněném ve Výběru rozhodnutí a stanovisek Nejvyššího soudu SR č. 3/1986 bylo konstatováno, že za celkem výjimečných okolností, když je osvojení dítěti jinak ku prospěchu, možno

4. Neexistence blízkého pokrevního příbuzenského poměru

Ze samé podstaty osvojení a z účelu sledovaného právní úpravou vyplývá další podmínka osvojení, již je absence existence takového blízkého pokrevního příbuzenského poměru mezi osvojencem a osvojitelem, pro který by osvojení ztratilo svůj smysl a opodstatnění. V ZoR ČR ani ZoR SR není tato podmínka explicitně vyjádřena, lze jí však dovodit ze zákonné úpravy. NOZ tuto podmínku, která byla dosud dovozována v judikatuře i doktríně, vyjadřuje výslovně a z okruhu možných osvojitelů *expressis verbis* vylučuje příbuzné v linii přímé a sourozence; výjimkou jsou případy náhradního mateřství, kdy se dítě narodí ženě, která není jeho biologickou matkou a která po stránce právní zůstává matkou dítěte. Tato výjimka je odůvodněna praktickými zkušenostmi, ze kterých plyne, že největší zájem o náhradní mateřství je mezi ženami, které jsou si navzájem příbuzné. Vzdálenější pokrevní příbuzenský poměr osvojení v zásadě nebrání.

Právní otázkou, zda prarodiče mohou osvojit nezletilou vnučku, se zabýval Nejvyšší soud ČR v rozhodnutí sp. zn. 30 Cdo 2787/2005 ze dne 12. července 2006. Nejvyšší soud poukázal na dřívější judikaturu²³⁵ a konstatoval, že z ustanovení § 63 odst. 1 ZoR ČR, ve smyslu kterého osvojením vzniká mezi osvojitelem a osvojencem takový poměr, jaký je mezi rodiči a dětmi a mezi osvojencem a příbuznými osvojitele poměr příbuzenský, nutno dovodit, že „*vyslovení osvojení brání blízký příbuzenský vztah mezi osvojitelem a osvojencem*“. Má-li být totiž osvojením založen takový vztah mezi osvojitelem a osvojencem, jaký je mezi rodiči a dětmi, nemohou být uvedené osoby v takovém příbuzenském poměru, který by byl v rozporu se vztahem založeným osvojením. Podle Nejvyššího soudu by ani nebylo ku prospěchu dítěte, kdyby v důsledku osvojení mělo dojít k záměně již existujících příbuzenských vztahů, jak je tomu především v případech, kdyby se prarodiče dítěte stali jeho rodiči.

5. Podmínky na straně osvojitelů

Jedním z nejdůležitějších činitelů, od něhož závisí, zda osvojení v konkrétním případě splní svůj účel a bude ku prospěchu osvojovaného dítěte, je osoba osvojitele. Zákonem je proto upravena řada podmínek, jejichž splnění je na straně zájemců o osvojení posuzováno v rámci zprostředkování osvojení a řízení o osvojení. Účelem zmíněné úpravy

i věkový rozdíl 16 let mezi osvojitelem a osvojencem považovat ještě za přiměřený a že tedy: „*Minimální věkový rozdíl, který možno považovat za přiměřený, je 16 let.*“

²³⁵ Např. na stanovisko pléna Nejvyššího soudu sp. zn. Pls 5/67 ze dne 23. června 1967, či stanovisko Nejvyššího soudu sp. zn. Cpj 228/81.

je, aby dítě nebylo svěřováno do prostředí, které by pro něj nebylo vhodné a které by bránilo naplnění účelu osvojení. Je totiž zřejmé, že osvojení může naplnit svůj účel pouze tehdy, jsou-li uvedené předpoklady na straně budoucího osvojitele splněny.

Podle zákonné úpravy se osvojiteli mohou stát pouze fyzické osoby plně způsobilé k právním úkonům, resp. zletilé a plně svéprávné osoby ve smyslu NOZ.²³⁶ Osoba osvojitele musí zaručovat, že osvojení bude plnit svůj účel a bude ku prospěchu nezletilého, a tedy i společnosti. Musí být zárukou zdárného vývoje osvojovaného dítěte na základě souhrnu svých osobních předpokladů, zejména zdravotních, osobnostních a morálních, jako i způsobu života svého a osob, které s ní žijí v domácnosti a musí svou vůli osvojit nezletilé dítě dobrovolně projevit. Pro případy, kdy návrh na osvojení bude podán osobou, která již má vlastní děti, NOZ zavádí povinnost soudu zhodnotit, zda v poměru přirozeného dítěte osvojitele a osvojence nedochází k závažnému konfliktnímu zásahu do zájmu některého ze zúčastněných dětí (§ 801 NOZ). Zájemce o osvojení musí být kromě toho zásadně zapsán v evidenci žadatelů o zprostředkování osvojení,²³⁷ resp. v seznamu žadatelů o osvojení.²³⁸ K zajištění zdárného rozvoje osvojovaného dítěte dále patří bezpochyby též to, aby osvojitel skýtal předpoklady přiměřeného rozvinutí intelektuálních a volních schopností nezletilého dítěte²³⁹ a byl schopen v přiměřené míře zajistit výživu osvojence a uspokojování jeho osobních bytových, zdravotních, sportovních, kulturních a jiných potřeb; soud musí spolehlivě přešetřit i povahové vlastnosti a pověst osvojitelů (R 69/1967).

Jelikož je nezbytné, aby rozhodnutí o osvojení bylo založeno na důkladně prokázané skutečnosti, že budoucí osvojitel bude svá rodičovská práva a povinnosti

²³⁶ § 799 odst. 1 NOZ, § 64 ZoR ČR, § 98 ZoR SR. I když český zákonodárce požadavek plné způsobilosti osvojitele k právním úkonům v ZoR ČR výslovně nestanovil, z účelu sledovaného osvojením vyplývá, že pouze osvojitel plně způsobilý k právním úkonům je zárukou zdárného vývoje osvojence a tedy, že právě plná způsobilost osvojitele k právním úkonům je jednou z hmotněprávních podmínek osvojení. NOZ stanovuje na straně budoucího osvojitele podmínku zletilosti a plné svéprávnosti.

²³⁷ Žádost o zařazení do evidence žadatelů o zprostředkování osvojení se v ČR podává u obecního úřadu obce s rozšířenou působností, o zařazení do evidence rozhoduje krajský úřad. Zprostředkování se neprovádí v případě, že rodiče dali souhlas k osvojení dítěte předem ve vztahu k určitým osvojitelům nebo podal-li návrh na osvojení manžel rodiče dítěte. Podmínkou pro zařazení do evidence je odborné posouzení žadatele.

²³⁸ Rozhodnutí o tom, zda osoba bude zapsána do seznamu zájemců o osvojení, patří v SR orgánu sociálně-právní ochrany dětí, který seznam žadatelů vede. Zapsání do seznamu žadatelů nicméně neznamená, že soud v řízení o osvojení nemůže přezkoumávat předpoklady na straně budoucího osvojitele a že se musí ztotožnit se závěry orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Poznatky získané orgánem sociálně-právní ochrany dětí soud hodnotí v rámci uplatnění zásady volného hodnocení všech důkazů. V případech osvojení dítěte manželem rodiče dítěte nemusí být podmínka zápisu v seznamu žadatelů o osvojení splněna.

²³⁹ Lze proto souhlasit s názorem, že soud by neměl vyslovit osvojení v případech, kdy o osvojení žádá osoba trpící závažnými nedostatky v základním vzdělání nebo osoba vážně psychicky narušená. Srov. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 316.

vykonávat řádně a ku prospěchu dítěte, výše zmíněné podmínky by měly být za každých okolností vždy pečlivě zkoumány v rámci posuzování vhodnosti osoby osvojitele a hodnocení, zda osvojením bude naplněn cíl stanovený zákonem. V řízení o osvojení musí být důsledně zjišťováno, zda osvojitel splňuje všechny předpoklady pro řádnou výchovu osvojence.²⁴⁰

6. Zdravotní stav osvojitele a osvojence

Důležitým faktorem při rozhodování o osvojení je zdravotní stav osvojitele a osvojence. V obou srovnávaných úpravách soud v rámci řízení o osvojení obligatorně zjišťuje zdravotní stav uchazečů o osvojení i budoucích osvojenců a seznamuje je s výsledky svého šetření.²⁴¹ Prozkoumává se přitom jejich fyzické i mentální zdraví, včetně určení prognózy jeho vývoje. Soud musí na základě lékařského vyšetření přezkoumat a vyhodnotit, zda zdravotní stav osvojitele a osvojence poskytuje záruku, že osvojení bude nezletilému dítěti ku prospěchu a naplní účel sledovaný osvojením. Povinnost zjišťování zdravotního stavu a navazující informační povinnost soudu jsou uloženy v zájmu předcházení nezdařilým osvojením. Vzhledem k závažným důsledkům osvojení je totiž nezbytné, aby individuální osvojení byla realizována se znalostí věci a vědomím všech specifík a potencionálních rizik v každém případě.

Pokud bude na základě provedených šetření prokázáno, že zdravotní stav osvojitelů se přičí účelu sledovaného osvojením, návrh na osvojení by měl být konajícím soudem zamítnut. Dle úpravy v NOZ zdravotní stav osvojitele nesmí „omezovat péči o osvojené dítě ve značné míře“ (§ 799 odst. 2). Podle důvodové zprávy k NOZ by podmínka zdravotního stavu osvojitele měla být naplněna tak, že osvojitel netrpí chorobou, která je s rodičovskou rolí neslučitelná; tělesné poškození jednoho z osvojitelů by pak nemělo být překážkou osvojení, pokud „nebrání realizaci plnohodnotného života vlastního, druhé neomezuje, a postiženému naopak dovoluje uskutečňovat byť třeba jen dílčí péči o toho, kdo ji potřebuje“. V případě zjištění nepříznivého zdravotního stavu osvojence, trvají-li žadatelé o osvojení nadále na svém návrhu, by vyslovení osvojení v zásadě nemělo být bráněno pouze z důvodu zdravotního stavu dítěte, je-li osvojení ku prospěchu dítěte. V opačném případě by se mohlo jednat o případ diskriminace dětí na základě jejich zdravotního postižení v rozporu s čl. 2 ÚPD. Pokud se týče zjišťování zdravotního stavu

²⁴⁰ Srov. R VII/1967.

²⁴¹ § 799 odst. 2 NOZ, § 827 NOZ, § 70 ZoR ČR; § 104 ZoR SR.

osvojence, novela ZoR ČR č. 91/1998 Sb. odstranila podmínku slučitelnosti zdravotního stavu osvojence s účelem osvojení. Cílem novelizované úpravy bylo zamezit rozdílnému zacházení při osvojování nezletilých dětí jenom na základě jejich zdravotního stavu. Slovenská právní úprava na podmínce, aby zdravotní stav osvojence nebyl v rozporu s účelem osvojení, nadále setrvává.

7. Jako společné dítě mohou osvojit pouze manželé

Obligaturní podmínkou osvojení podle české i slovenské právní úpravy dále je, že jako společné dítě mohou nezletilého osvojit pouze manželé.²⁴² Uvedenou úpravou se zdůrazňuje role a význam rodiny založené manželstvím. Nezletilé dítě nemůže být společně osvojeno osoby, které nejsou manželi, byť spolu žijí v dlouhodobém a harmonickém faktickém společenství. Vedle tohoto typu osvojení zákon umožňuje též osvojení nezletilého dítěte pouze jednou osobou, tzv. individuální osvojení.

Osvojení nezletilého jako společného dítěte manžely může být podle české právní úpravy současné (simultánní), kdy oba manželé osvojují dítě současně, anebo následné (sukcesivní), kdy druhý manžel osvojuje dítě až následně poté, co dítě bylo osvojeno jedním z manželů. Je-li osvojitelem pouze jeden z manželů, dle ZoR ČR může osvojit pouze se souhlasem druhého manžela, s výjimkou případů, pozbyl-li druhý manžel způsobilost k právním úkonům nebo je-li opatření tohoto souhlasu spojeno s těžko překonatelnou překážkou; neudělí-li druhý manžel s osvojením souhlas, dítě nesmí být osvojeno.²⁴³ V případech, je-li k osvojení třeba souhlasu druhého manžela, je tento druhý manžel účastníkem řízení o osvojení.²⁴⁴ NOZ nově obsahuje výslovný výčet v úvahu přicházejících skupin osvojitelů, který lze z dosavadní právní úpravy toliko dovodit. Podle nové úpravy se osvojiteli mohou stát manželé nebo jeden z manželů, výjimečně může osvojit i jiná osoba. Z důvodové zprávy k zákonu vyplývá, že zmíněnou jinou osobou se rozumí osoba, která ač třeba nežije sama, nežije v žádném legislativně uznaném svazku; nemůže se však jednat o registrované partnery, s ohledem na zvláštní právní úpravu v zákoně o registrovaném partnerství. Osvojují-li manželé, podávají návrh na osvojení společně jako společní osvojitelé.²⁴⁵

ZoR SR naproti tomu neumožňuje samostatně osvojit dítě osobou žijící v manželství, kromě případů, jde-li o manžela rodiče dítěte, a to ani tehdy, pokud by druhý

²⁴² § 800 NOZ, § 66 odst. 1 ZoR ČR, § 100 odst. 2 ZoR SR.

²⁴³ § 66 odst. 2 ZoR ČR.

²⁴⁴ § 181 odst. 3 OSŘ ČR a contrario.

²⁴⁵ § 800 NOZ.

manžel vyslovil s osvojením souhlas. S výjimkou osvojení dítěte manželem rodiče dítěte tedy soud nemůže vyhovět návrhu na osvojení podaného pouze jedním z manželů. Osvojením může být zasaženo pouze do osobního statusu obou manželů společně, v opačném případě nemůže být osvojení povoleno. Je-li osvojitel manželem rodiče nezletilého dítěte, lze osvojení povolit pouze se souhlasem druhého manžela; souhlas není potřebný, pozbyl-li druhý manžel způsobilost k právním úkonům nebo je-li opatření tohoto souhlasu spojeno s těžko překonatelnou překážkou. Podle ZR SR se tak osvojitelem může stát manžel nebo jeden z manželů, který žije s rodičem dítěte v manželství,²⁴⁶ anebo pozůstalý manžel po rodiči nebo osvojiteli nezletilého dítěte. Výjimečně může nezletilého osvojit i osamělá osoba, jsou-li splněny předpoklady že osvojení bude v zájmu dítěte.²⁴⁷

Možnost osvojit dítě i osaměle žijící osobou zavedla do zákona o rodině ještě novela č. 132/1982 Sb. Uvedená úprava byla odůvodněna potřebou umožnit dítěti péči v náhradní, byť neúplní rodině. Osvojení osamělou osobou má být nicméně výjimečné a má být omezeno pouze na určité odůvodněné případy. Aby osamělá osoba mohla osvojit nezletilé dítě, musí být prokázáno, že se skutečně jedná o osamělou osobu, tedy osobu, která nežije v manželství nebo registrovaném partnerství.²⁴⁸ Další obligatorní podmínkou je, že osvojení bude v zájmu nezletilého dítěte,²⁴⁹ resp. že bude plnit své společenské poslání.²⁵⁰ Vzhledem k tomu, že osvojením dítěte osamělou osobou se vytváří neúplná rodina, musí být spolehlivě zjištěny všechny okolnosti podmiňující vznik vztahu, jaký je mezi dítětem a rodičem, a to jak na straně dítěte, tak na straně osamělé osoby.²⁵¹

8. Předosvojenecká péče

Významnou podmínkou, jejíž splnění je pro povolení osvojení vyžadováno, je tzv. povinná předosvojenecká péče, označovaná též předadopční, resp. zatímní péče. Před rozhodnutím soudu o osvojení musí být nezletilé dítě po zákonem stanovenou minimální dobu v péči a na náklad budoucího osvojitele.²⁵² Minimální délka povinné předosvojenecké péče je podle ZoR SR devět měsíců, podle ZoR ČR tři měsíce. NOZ

²⁴⁶ V tomto případě se vyžaduje faktické soužití mezi manželi.

²⁴⁷ § 100 odst. 1 ZoR SR.

²⁴⁸ Podle R 6/1987 za osamělou osobu nelze považovat osobu, která žije v manželství v době, kdy soud rozhoduje o osvojení. Může se tedy jednat o osobu svobodnou, rozvedenou či ovdovělou.

²⁴⁹ § 100 odst. 1 ZoR SR.

²⁵⁰ § 74 odst. 2 ZoR ČR.

²⁵¹ R 50/1985.

²⁵² § 829 NOZ, § 69 ZoR ČR, § 103 ZoR SR. Předosvojenecká péče se podle úpravy v zákoně o rodině nevyžaduje v případech osvojení dítěte jeho pěstounem, poručníkem nebo jinou fyzickou osobou, které bylo dítě svěřeno do péče, trvala-li péče před rozhodnutím soudu o osvojení alespoň po tuto minimální dobu.

minimální délku předosvojenecké péče prodlužuje na šest měsíců a nově obecně stanovuje délku její trvání tak, že péče osvojitele o osvojované dítě před osvojením má trvat po dobu dostatečnou pro přesvědčivé zjištění, že se mezi osvojitelem a dítětem vytvořil takový poměr, jaký je smyslem a cílem osvojení (§ 829 odst. 2). Vzhledem k závažným důsledkům osvojení a s tím spojenou potřebou spolehlivého zjištění všech okolností před rozhodnutím o osvojení lze prodloužení předosvojenecké péče v NOZ uvítat.

NOZ umožňuje na rozdíl od dosavadní úpravy předat osvojované dítě do péče budoucího osvojitele před osvojením až po uplynutí tří měsíců ode dne, kdy byl dán souhlas s osvojením (§ 826 a nasl.). Tato úprava navazuje na nově upravené právo rodiče odvolat svůj souhlas s osvojením v tříměsíční lhůtě od jeho udělení.²⁵³ Do péče budoucího osvojitele může být dítě předáno na základě rozhodnutí soudu i před uplynutím lhůty tří měsíců od udělení souhlasu rodičů s osvojením (§ 823 a nasl.). V tomto případě se ale nebude jednat o tzv. péči před osvojením podle § 826 a nasl., která je hmotněprávní podmínkou osvojení. V případě péče podle § 823 a nasl. má ten, komu bylo dítě předáno do péče, pouze právo a povinnost o dítě řádně pečovat a chránit je, v záležitostech dítěte souvisejících s touto péčí může jednat jen v nezbytném rozsahu. U předosvojenecké péče podle § 826 a nasl. NOZ má budoucí osvojitel práva a povinnosti osoby, do jejíž péče bylo dítě svěřeno podle § 953 až § 957 NOZ. Bylo-li osvojované dítě již dříve předáno do péče osvojitele, po uplynutí tříměsíční lhůty se další péče považuje za péči před osvojením, k níž není nutné další rozhodnutí. Dítě může být takto předáno do péče budoucího osvojitele ihned poté, kdy oba rodiče dali k osvojení souhlas, případně i dříve, jakmile to dovolí zdravotní stav dítěte, souhlasí-li s tím rodiče dítěte; soud takto může rozhodnout, i když má za to, že jsou dány okolnosti, kdy k osvojení není třeba souhlasu rodiče.

Povinná předosvojenecká péče prověřuje, zda lze důvodně očekávat úspěšnost budoucího osvojení a umožňuje vytvořit předpoklady pro vznik citového vztahu mezi nezletilým dítětem a budoucím osvojitelem. Představuje jednu ze záruk, že osvojení bude plnit svůj účel a že bude ku prospěchu nezletilého dítěte. Předosvojenecká péče vytváří zvláštní druh rodinněprávního poměru, jehož obsahem je na jedné straně právo budoucího osvojitele pečovat o dítě, starat se o jeho zdraví, tělesný, psychický, rozumový a mravní vývoj, zastupovat je a spravovat jeho záležitosti v běžných věcech a na straně druhé povinnost nezletilého dítěte se této péčí budoucího osvojitele podrobovat.

²⁵³ § 817 NOZ. Po dobu umístění dítěte v předosvojenecké péči se pozastavuje dříve stanovená vyživovací povinnost jiné osoby k dítěti.

Předosvojenecká péče musí samotnému rozhodnutí soudu o osvojení bezprostředně předcházet a musí trvat až do doby, kdy soud rozhoduje o osvojení.²⁵⁴ Podmínka povinné předosvojenecké péče je splněna, jestliže dítě žilo fakticky v péči budoucích osvojitelů po potřebnou dobu, tento stav nebyl vyvolán protiprávním jednáním a splnil účel sledovaný zákonem o rodině (R VII/1967). Náklady spojené s předadopční péčí hradí budoucí osvojitel, který má povinnost vyživovat dítě ve stejném rozsahu, jako by byl rodičem dítěte; možnost upustit od této povinnosti zákon nepřipouští. V obou srovnávaných úpravách je ke svěřeni dítěte do předadopční péče v zásadě potřebný souhlas rodičů dítěte.

O svěřeni do předosvojenecké péče rozhoduje v SR soud na návrh budoucího osvojitele. V rozhodnutí vymezí rozsah práv a povinností budoucích osvojitelů k dítěti. Na řízení se vztahuje procesní úprava rozhodování soudu ve věcech péče o nezletilé podle § 176 a nasl. OSŘ SR. Soud je povinen o návrhu na svěřeni dítěte do péče budoucího osvojitele rozhodnout bez zbytečného odkladu, nejpozději do tří měsíců od podání návrhu. V ČR je pravomoc rozhodovat o předání dítěte do předosvojenecké péče podle NOZ svěřena výhradně soudu, čím se odstraňuje závažný nedostatek dosavadní právní úpravy. O svěřeni dítěte v pěstounské péči na přechodnou dobu, v ústavu nebo v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc z rozhodnutí soudu nebo z vůle rodičů, měl dle dosavadní úpravy pravomoc rozhodovat orgán sociálně-právní ochrany dětí v správním řízení, in concreto obecní úřad obce s rozšířenou působností²⁵⁵ nebo v případech osvojení do ciziny či z ciziny ÚMPOD.²⁵⁶ Do předadopční péče budoucího osvojitele mohlo být dítě svěřeno též samotnými rodiči dítěte, výjimečně mohlo vzniknout i jen na faktickém základě.²⁵⁷ Svěřeni pravomoci rozhodovat o předadopční péči ve stanovených případech orgánu sociálně-právní ochrany dětí v ČR vyvolávalo závažné pochybnosti s ohledem na čl. 32 odst. 4 Listiny a čl. 9 ÚPD. Již v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 20/94 ze dne 28. března 1995 vyhlášeném pod č. 72/1995 Sb., Ústavní soud ČR dospěl k závěru o protiústavnosti úpravy, podle které byl správní orgán oprávněn v naléhavých případech předběžně

²⁵⁴ Podmínka, aby předosvojenecká péče bezprostředně předcházela rozhodnutí soudu o osvojení, je odůvodněna tím, aby záměr budoucího osvojitele osvojit nezletilé dítě byl založen na aktuálních poznatcích o dítěti a na aktuálních předpokladech na straně budoucího osvojitele vytvořit nezletilému dítěti řádné náhradní rodinné prostředí. Viz též HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 345-346.

²⁵⁵ § 19 odst. 1 písm. a) ZSPOD ČR.

²⁵⁶ § 19 odst. 2 ZSPOD ČR.

²⁵⁷ V takovém případě bylo nezbytné, aby vzniklý faktický stav nebyl vyvolán protiprávním jednáním dotčené fyzické osoby a aby jím byl naplněn účel sledovaný úpravou předadopční péče v ZoR ČR. Srov. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 347.

rozhodovat o okamžitém umístění dítěte do péče nahrazující výchovu rodičů, přičemž soud rozhodoval až dodatečně, s odůvodněním, že rozhodování o umístění dítěte do péče nahrazující výchovu rodičů, byť jen předběžně, bylo svěřeno do rukou jiného orgánu než soudu.²⁵⁸ Z obdobných důvodů Ústavní soud SR nálezem sp. zn. Pl. ÚS 14/05 ze dne 18. října 2006 zrušil ustanovení § 49 odst. 1 věty první ZoR SR, opravňující orgán sociálně-právní ochrany dětí před rozhodnutím soudu o svěřením dítěte do pěstounské péče dočasně svěřit nezletilé dítě v ústavní výchově do péče osoby, která má zájem stát se pěstounem.²⁵⁹ NOZ zmíněné nedostatky odstraňuje, o předání dítěte do předosvojené péče bude nadále rozhodovat soud.

9. Souhlas s osvojením

Udělení nezbytných souhlasů s osvojením představuje další z podmínek osvojení. K osvojení dítěte je vyžadován především souhlas rodiče, resp. ve stanovených případech jiného zástupce dítěte a souhlas samotného osvojovaného dítěte.

a/ souhlas rodiče dítěte

K osvojení dítěte je třeba souhlasu rodiče osvojovaného dítěte, jestliže zákon nestanoví jinak.²⁶⁰ Jde o zcela legitimní požadavek, protože osvojení je mezním zásahem do rodičovské odpovědnosti. Souhlas s osvojením je nezastupitelný, musí být dán zásadně osobně před soudem v řízení o osvojení, s výjimkami stanovenými pro případy udělení blanketového souhlasu, a musí splňovat všechny náležitosti obecně kladené na projevy vůle jako právní úkony.²⁶¹ S výjimkou souhlasu uděleného předem bez vztahu k určitým osvojitelům musí být udělen ve vztahu k určité konkrétní osobě osvojitele, resp. osvojitelů.²⁶² V ČR musí být navíc dán ve vztahu ke konkrétnímu stupni osvojení, tj.

²⁵⁸ V dané věci šlo o posouzení ústavnosti § 46 ZoR ČR a související právní úpravy. K tomu srov. též RADVANOVÁ, Senta a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. *Kurs občanského práva: instituty rodinného práva*. 1. vyd. Praha: Beck, 1999. s. 137.

²⁵⁹ Pravomoc rozhodovat o předadopční péči byla správnímu orgánu svěřena také podle slovenské úpravy za účinnosti původního zákona o rodině č. 94/1963 Zb. V novém ZoR SR byla zvolena alternativa, která pravomoc rozhodovat o této otázce přiznává výhradně soudu.

²⁶⁰ § 809 NOZ, § 67 ZoR ČR, § 101 ZoR SR.

²⁶¹ Podle NOZ, je-li souhlas vázán na splnění podmínky nebo je-li časově omezený, nepřihlíží se k němu. Před podáním vyjádření musí být rodič soudem řádně poučen o podstatě a důsledcích prohlášení souhlasu a podstatě osvojení (§ 810).

²⁶² K náležitostem souhlasu s osvojením srov. též rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 30 Cdo 415/2005 ze dne 24. listopadu 2005.

zrušitelnému či nezrušitelnému, nesmí být vázán na jakýkoli finanční prospěch²⁶³ a ze strany matky může být dán nejdříve po uplynutí šesti týdnů po narození dítěte.²⁶⁴

Souhlas s osvojením dítěte uděluje zásadně rodič dítěte, a to i když je nezletilý.²⁶⁵ NOZ správně zdůrazňuje pojetí práva rodičů udělit souhlas s osvojením jako práva statusového, které náleží mimo soubor rodičovské odpovědnosti. K osvojení se napříště vyžaduje souhlas „rodiče“, nikoliv „zákonného zástupce“ dítěte, jak dosud stanovoval ZoR ČR.²⁶⁶ Právo rodiče udělit souhlas s osvojením patří mezi statusová práva, jeho základ tkví v přirozeném vztahu mezi rodičem a jeho potomkem.²⁶⁷ Dle nové úpravy rodič nadále nevystupuje jako především zákonný zástupce dítěte, ale jako „osoba s osvojovaným dítětem přirozeně spojená, která je „nadto“ také jeho zákonným zástupcem“.²⁶⁸ Na právo rodiče dát souhlas s osvojením proto zásadně nebudou mít vliv zásahy do rodičovských práv, s výjimkou případů výslovně v zákoně uvedených. Obdobně i rodič s omezenou svéprávností pro duševní poruchu nebude předem bez dalšího vyloučen z práva udělit souhlas s osvojením, takový rodič bude moci jednat v rozsahu, ve kterém jeho svéprávnost omezena nebyla. Souhlas rodiče k osvojení se bude vyžadovat i tehdy, nenabyl-li rodič plné svéprávnosti; jeho způsobilost dát souhlas k osvojení posoudí soud. Pokud soud shledá, že souhlas není způsobilý udělit, rodič nemůže souhlas k osvojení dát. Rodič, který nedosáhl věku šestnácti let, nebude moci dát souhlas k osvojení (§ 811 NOZ). Pokud byl rodič omezen v způsobilosti k právním úkonům, podle slovenské úpravy se v takovém případě jeho souhlas s osvojením vyžaduje pouze tehdy, je-li způsobilý posoudit důsledky osvojení. Není-li tomu tak, vyžaduje se souhlas druhého rodiče dítěte a

²⁶³ Čl. 15 EÚOD.

²⁶⁴ § 813 NOZ. Tuto podmínku stanovoval i ZoR ČR pro případ souhlasu uděleného předem bez vztahu k určitým osvojitelům (§ 68a ZoR ČR), ve vztahu k jiným případům vyplývala z čl. 5 odst. 4 EÚOD. NOZ dále stanovuje, že otec může dát souhlas s osvojením nejdříve po narození dítěte. K dříve uděleným souhlasům se nepřihlíží. Slovenská úprava obdobnou úpravu neobsahuje, SR není ani smluvní stranou EÚOD.

²⁶⁵ § 809 a nasl. NOZ, § 67 a nasl. ZoR ČR, § 101 ZoR SR.

²⁶⁶ V ZoR ČR je používán širší pojem „zákonný zástupce osvojovaného dítěte“ (§ 67). ZoR ČR tedy právo udělit souhlas k osvojení přiznává pouze rodiči, který je současně zákonným zástupcem svého dítěte. Právo dát souhlas s osvojením spojuje s rodičovskou odpovědností, která náleží jen rodiči s plnou způsobilostí k právním úkonům. Blíže srov. KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Souhlas k osvojení, přímý i blanketový, jako právní úkon směřující ke změně statusu dítěte. *Správní právo: odborný časopis pro oblast státní správy a správního práva*. 2003, č. 5-6, s. 307-313.

²⁶⁷ Již v Komentáři k československému zákoníku občanskému se uvádí, že „svolení rodičů k adopci je výronem rodičovského práva, které přísluší nad dětmi vůbec. Toto právo rodičů je úplně samostatné a zůstává zachováno i tehdy, když rodičovská moc z jakéhokoli důvodu zanikla.“ Srov. ROUČEK, František a SEDLÁČEK, Jaromír. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Praha: CODEX Bohemia, 1998. s. 896.

²⁶⁸ Srov. důvodovou zprávu k NOZ.

nejsou-li oba rodiče způsobilí posoudit důsledky osvojení, souhlas ustanoveného poručníka (§ 101 odst. 2, 3 ZoR SR).

Souhlas otce dítěte s osvojením se požaduje, je-li otec znám, to znamená, je-li jako otec dítěte zapsaný do rodního listu dítěte. Případné iniciování řízení o popření otcovství k dítěti je důležitou skutečností, která by mohla mít význam pro rozhodnutí soudu v řízení o osvojení, v takovém případě by proto soud měl přerušit řízení o osvojení. Jak plyne též rozhodovací praxe ESLP, povolení osvojení bez souhlasu biologického otce dítěte, je zásahem do práva na rodinný život. V souladu s uvedeným česká právní úprava *expressis verbis* stanovuje, že nezletilé dítě nemůže být osvojeno, dokud nebude rozhodnuto o určení otcovství zahájeném na návrh muže, který o sebe tvrdí, že je otcem osvojovaného dítěte (§ 830 NOZ, § 70a ZoR ČR). Jestliže dojde k pravomocnému určení otcovství tohoto muže, bude k osvojení dítěte třeba také jeho souhlasu.²⁶⁹ V ZoR SR explicitní úprava chybí, vzhledem k respektování mezinárodních závazků SR lze nicméně dospět k závěru, že soud by měl s rozhodnutím v řízení o osvojení dítěte vyčkat do doby pravomocného skončení řízení o určení otcovství k osvojovanému dítěti. *De lege ferenda* lze doporučit přijetí odpovídající zákonné úpravy.

K osvojení se vyžaduje souhlas obou rodičů dítěte. Osvojit dítě bez souhlasu rodiče je možné pouze výjimečně. Ve srovnávaných úpravách je v této souvislosti řešen především tzv. nezáměr rodičů o dítě (§ 819 a nasl. NOZ, § 68, § 68a ZoR ČR, § 102 ZoR SR).²⁷⁰ Pokud některý z rodičů zemřel, není znám, byl zbaven způsobilosti k právním úkonům nebo byl zbaven rodičovské odpovědnosti, podle ZoR ČR i ZoR SR postačuje pouze souhlas druhého rodiče; nastane-li uvedená okolnost na straně obou rodičů dítěte, vyžaduje se souhlas poručníka, který byl dítěti ustanoven.²⁷¹ Případy, kdy se souhlas rodičů s osvojením výjimečně nevyžaduje, jsou v NOZ upraveny taxativně. Vedle případů tzv. nezáměru rodičů o dítě se jedná o případy, kdy rodič: a) byl zbaven rodičovské odpovědnosti a zároveň práva dát souhlas k osvojení, b) není schopen projevit svou vůli, rozpoznat následky svého jednání nebo je ovládnout, c) se zdržuje na neznámém místě,

²⁶⁹ Toto ustanovení bylo do ZoR ČR zavedeno novelou č. 91/1998 Sb. v návaznosti na úpravu práva muže, který o sebe tvrdí, že je otcem dítěte, podat k soudu návrh na určení otcovství k dítěti podle § 54 ZoR ČR.

²⁷⁰ Skutečnost, že v těchto výjimečných případech je právo dát souhlas s osvojením odepřeno i nezletilému rodiči, byla v odborné literatuře předmětem kritiky. Poukazováno bylo na to, že taková úprava se vymyká požadavkům na ochranu lidských práv a zásadám stanoveným ÚPD s ohledem na to, že nezletilý rodič je sice rodičem, ale nadále i dítětem ve smyslu ÚPD a z tohoto hlediska, jakož i z hlediska dalších předpisů, vyžaduje zvláštní zvýšenou ochranu, která mu vůbec není poskytnuta. Srov. RADVANOVÁ, Senta a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. *Kurs občanského práva: instituty rodinného práva*. Praha: Beck, 1999. s. 134.

²⁷¹ Souhlas poručníka s osvojením navíc podléhá schválení soudu, jelikož se jedná o rozhodnutí týkající se podstatné věci nezletilého dítěte.

kteřé se nepodařít soudu zjistit ani při vynaložení potřebné pečlivosti. Jsou-li tyto skutečnosti dány u obou rodičů, nebo pokud oba rodiče zemřeli, případně pokud rodičovství k dítěti nebylo určeno, vyžaduje se souhlas poručníka, případně opatrovníka jmenovaného dítěti.

ZoR SR rozlišuje kvalifikovaný a absolutní (žádný) nezájem rodičů o dítě. O kvalifikovaný nezájem, kdy není třeba souhlasu rodičů dítěte s osvojením, se jedná, jestliže rodiče po dobu nejméně šesti měsíců soustavně neprojevovali o dítě skutečný zájem zejména tím, že ho nenavštěvovali, neplnili pravidelně a dobrovolně vyživovací povinnost k dítěti a neusilovali v mezích svých možností upravit své rodinné a sociální poměry tak, aby se mohli osobně ujmout péče o dítě, nebránila-li jim v projevení zájmu závažná překážka (§ 102 odst. 1 písm. a) ZoR SR).²⁷² Souhlasu rodičů s osvojením není dále třeba v případě, že rodiče po dobu nejméně dvou měsíců po narození dítěte neprojevili o dítě žádný zájem, ačkoliv jim v projevení zájmu nebránila závažná překážka (§ 102 odst. 1 písm. b) ZoR SR). Dvoutměsíční lhůta je objektivní, musí plynout bez přerušení od narození dítěte.

Od obdobné úpravy nezájmu bylo v ZoR ČR upuštěno s účinností od 1. ledna 2013, kdy vstoupila v účinnost novela č. 401/2012 Sb. Do té doby platila v ČR téměř totožná úprava podmínek osvojení bez souhlasu rodičů dítěte jako v SR, včetně diferenciaci mezi kvalifikovaným (§ 68 odst. 1 písm. a) ZoR ČR) a absolutním nezájmem rodičů o dítě (§ 68 odst. 1 písm. b) ZoR ČR). Při kvalifikovaném nezájmu byla stejně jako v SR stanovena minimální šestiměsíční lhůta rozhodující pro posouzení nezájmu rodičů o dítě, při absolutním nezájmu to byla lhůta dvoutměsíční.²⁷³ Novela č. 401/2012 Sb. kompletně novelizovala znění § 68 ZoR ČR, přičemž vycházela z úpravy v té době již schválené rekodifikaci soukromého práva v NOZ. Upustila od rozlišování mezi kvalifikovaným a absolutním nezájmem a sjednotila minimální lhůtu nezájmu na tři měsíce. K osvojení nadále není třeba souhlasu rodiče, který „zjevně nemá o dítě zájem“. Podle NOZ se jedná

²⁷² Pojem „opravdivý“ zájem užit v zákoně o rodině č. 94/1963 Zb. byl v ZoR SR nahrazen pojmem „skutočný“ zájem. Podle důvodové zprávy se tím mělo ještě intenzivněji zdůraznit, že za takový zájem nemožno pokládat pouze formální zájem rodičů o dítě, často projevovaný až v průběhu řízení o osvojení.

²⁷³ V odborné literatuře bylo uváděno, že tendence zkracovat lhůty nezájmu o dítě dospěla ke krajnímu řešení s tím, že další zkracování lhůt není žádoucí, obzvláště pokud se týče dvoutměsíční lhůty absolutního nezájmu. Podle ZUKLÍNOVÉ výjimka dvoutměsíčního nezájmu byla sama o sobě od počátku rozuměna, že „je již za hranicí únosnosti“. Srov. ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Budoucí občanský zákoník a rodinné právo. Několik malých zamyšlení de lege ferenda. *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*. 1-2/2003. s. 151. nebo RADVANOVÁ, Senta. Osvojení v proměnách společnosti: Úvaha. In: *Pocta Jiřimu Švestkovi k 75. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI, a.s., 2005. s. 252.

o případy, kdy rodič neprojevuje soustavně o dítě opravdový zájem, a tím trvale zaviněně porušuje své povinnosti rodiče. Má se přitom za to, že nezájem rodičů o dítě je zjevný, trvá-li alespoň tři měsíce od posledního projeveného opravdového zájmu. Zásadní změnou je zavedení poučovací povinnosti orgánu sociálně-právní ochrany vůči rodičům. Nelze-li v chování rodiče spatřovat hrubé porušování jeho povinností, rodič musí být zásadně poučen o možných důsledcích svého chování. Poučení není potřebné, jestliže rodiče změní místo svého pobytu, aniž sdělí svou novou adresu a ani za tři měsíce se nepodaří zjistit místo, kde se zdržují. Od poučení musí uplynout nejméně tři měsíce a nejpozději po tomto poučení je orgán sociálně-právní ochrany povinen poskytnout rodiči též poradenství a pomoc za podmínek stanovených osobitným předpisem.²⁷⁴

Za kvalifikovaný nezájem o dítě lze označit stav, kdy je zjevné, že rodiče subjektivně nehodlají obnovit svou péči o dítě nebo realizaci výkonu svých práv a povinností vyplývajících z rodičovské odpovědnosti.²⁷⁵ Případně projevený zájem o dítě nesmí být pouze formální, musí být skutečný, opravdový. Při jeho hodnocení by měl soud v rámci dokazování zkoumat kromě jiného vztah rodičů k dítěti, důvody, pro které o dítě nepečují, úkony, kterými se rodiče pokoušeli zlepšit svou situaci, možnosti nabídnuty státními orgány v rámci pozitivních povinností státu v rodinněprávních vztazích nebo míru spolupráce rodičů se státními orgány. Při posuzování zájmu rodičů o dítě je třeba přihlížet ke všem okolnostem, možnostem a životním situacím rodičů a k jejich celkovému poměru k dítěti. Zájem rodičů o dítě vždy závisí na individuálních vlastnostech každého z rodičů a je ovlivněn též objektivními podmínkami, na zájem nelze usuzovat pouze z ojedinelých, formálních projevů. Na skutečný nezájem rodičů o dítě lze usuzovat z jejich celkového jednání, postoje a vztahu k dítěti, k němuž si neplní svá práva a povinnosti, pokud není ani důvodného předpokladu, že jich budou plnit v budoucnu.²⁷⁶ Žádný zájem znamená absolutní absenci citu, zájmu, soužití a obav o dítě a jeho další osud.²⁷⁷

K výkladu pojmu opravdový zájem se vyjádřil Nejvyšší soud již ve stanovisku ze dne 4. února 1973, sp. zn. *Cpj 159/73*. Konstatoval, že na opravdový zájem lze usuzovat

²⁷⁴ Potřeba zavést poučovací povinnost orgánu sociálně-právní ochrany, vyplynula též z rozsudku Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 30 Cdo 2371/2011 ze dne 27. září 2011, v němž Nejvyšší soud poukázal na nezbytnost předchozího poučení rodiče o právních důsledcích nezájmu a konstatoval, že právě jasné a spolehlivé vědomí rodičů o důsledcích, k nimž vede řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k jeho osvojení podle § 180a OSŘ ČR, může „aktivovat rodiče k projevení zájmu o dítě a usnadnit obnovení rodinných pout“.

²⁷⁵ PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentár*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 590.

²⁷⁶ SVOBODA, Jaromír a FICOVÁ, Svetlana: *Zákon o rodině: Komentár*. Bratislava: EUROUNION, 2005. s. 251.

²⁷⁷ HOLUB, Milan a NOVÁ, Hana. *Zákon o rodině: komentár a předpisy související*. 6. aktualiz. a dopl. vyd. podle stavu k 1.2. 2004. Praha: Linde, 2004, s. 167.

zpravidla z toho, že rodič udržuje s dítětem podle svých možností soustavnější ústní nebo písemný osobní styk, že se soustavně zajímá o zdravotní stav, chování a prospěch dítěte, řádně přispívá na jeho výživu a projevuje zájem i o jiné jeho záležitosti; přitom je třeba vždy bedlivě hodnotit také okolnosti, které mohly rodičům bránit v projevení opravdového zájmu o dítě. Uvedené stanovisko navazovalo na rozhodnutí *R 51/64*, podle kterého pokud se rodič s dítětem nestýká, po několik let dítě neviděl, korespondencí ani zasláním dáreků neprojevuje o dítě zájem, neplatí na ně řádně výživné a přivolení k osvojení váže jen na prominutí dlužného výživného, jde o případ neprojevení opravdového zájmu o dítě po dobu zákonem uvedenou.²⁷⁸ Podle *R 51/1962* projevem zájmu o dítě není jen přímý styk rodiče s dítětem, ale i jiné projevy rodiče, z nichž je zřejmé, že se dítěte nemíní zřici; za takové projevy zájmu o dítě je třeba považovat i opětovné návrhy matky u soudu, aby ústavní výchova dítěte nebyla nařizována, aby byla zrušena a aby jí dítě bylo svěřeno.²⁷⁹ Za projev opravdového zájmu lze podle *R VII/1967* považovat pouze takové projevy, ze kterých je možné přesvědčivě vyvodit, že rodiče chtějí a mohou o dítě pečovat, a to i z hlediska celkového vývoje dítěte v budoucnu, že tento jejich záměr je opravdový a že k dítěti mají citový vztah.²⁸⁰

V *R 63/70* Nejvyšší soud vyslovil, že při úvaze o splnění podmínek kvalifikovaného nezájmu rodičů o dítě „je třeba v každém jednotlivém případě důkladně komplexně objasnit celkový postoj rodičů k dítěti, jejich poměry, důvody, které vedly k tomu, že o dítě osobně nepečují, jakož i to, zda rodičům nebrání v přímé péči odůvodněné překážky“. V rozhodnutí uveřejněném pod *R 50/1985* Nejvyšší soud uvedl: „Pro vyloučení závěru o nedostatečnosti opravdového zájmu musí jít o takový projev zájmu rodičů o dítě, ze kterého možno přesvědčivě vyvodit, že rodiče chtějí a mohou o dítě pečovat, a to i z hlediska celkového vývoje dítěte v budoucnu, a že tedy jejich zájem je skutečný a ne jenom předstíraný a formální, případně motivovaný jinými důvody neslučitelnými s řádným rodičovstvím; jde tedy o zájem podložený skutečně kladným a citovým vztahem, vůlí a snahou projevovat se vůči dítěti jako rodiče. Pokud rodiče o dítě osobně nepečují, je třeba zjišťovat a hodnotit to, zda jim v přímé péči o dítě nebo alespoň v projevování opravdového zájmu o dítě jiným způsobem, především častějším osobním nebo písemným stykem, nebrání nějaké objektivní omluvitelné překážky; nezájem rodičů musí být zaviněný.“

²⁷⁸ Rozhodnutí Krajského soudu v Hradci Králové sp.zn. 5 Co 307/64 ze dne 14. července 1964.

²⁷⁹ Rozhodnutí Krajského soudu v Ústí nad Labem sp. zn. 8 Co 116/62 ze dne 28. března 1962.

²⁸⁰ S. 530.

Výkladem pojmu opravdový zájem podle ZoR ČR v znění účinném od 1. srpna 1998, se zabýval Nejvyšší soud ČR v rozhodnutí sp. zn. 30 Cdo 2371/2011 ze dne 27. září 2011. Kromě významu pro interpretaci pojmu opravdového zájmu, je rozhodnutí zajímavé též tím, že Nejvyšší soud v něm dospěl k závěru o povinnosti příslušných orgánů předem poučit rodiče o možných právních důsledcích nezájmu ve vztahu k řízení o osvojení.²⁸¹ V odůvodnění rozhodnutí zdůraznil, že při aplikaci ustanovení § 68 odst. 1 písm. a) ZoR ČR v znění účinném od 1. srpna 1998 mohou v úvahu přicházet i jiná než příkladmo uvedená hlediska, z nichž je možné učinit závěr, zda jsou přítomny rodinné vazby, k jejichž udržování je stát v rámci svých pozitivních závazků povolán.²⁸² Uvedená hlediska je třeba vždy posuzovat se zřetelem k dané situaci a k daným poměrům, ve kterých se rodič nachází. S poukazem na závěry uvedené v nálezu Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 485/2010 Nejvyšší soud konstatoval, že dobu šesti měsíců, ve které rodiče soustavně neprojevovali opravdový zájem o dítě ve smyslu § 68 odst. 1 písm. a) ZoR ČR, je třeba považovat za minimální, což znamená, že v řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte s osvojením musí být již z návrhu opatrovníka dítěte patrné, že tvrzený nezájem o dítě ze strany rodiče trvá alespoň šest měsíců, přičemž tato doba uplynula nejdříve ke dni podání návrhu a v případě, je-li tato podmínka splněna, musí soud zkoumat i chování rodiče po podání návrhu do doby vydání rozhodnutí. V závěru upozornil, že „je třeba považovat za překonaný doktrinní názor dovozovaný z judikatury, že zákon nevyžaduje, aby rodič byl na právní důsledky nezájmu o dítě předem upozorněn“ a s poukazem na judikaturu ESLP zdůraznil, že „právě jasné a spolehlivé vědomí rodičů o důsledcích, k nimž řízení podle § 180a o.s.ř. vede, může aktivovat rodiče k projevení zájmu o dítě a usnadnit obnovení rodinných pout“. Podle Nejvyššího soudu je proto povinností orgánů

²⁸¹ Skutkový stav spočíval v tom, že matka zanechala svou nezletilou dceru dva dny po porodu na porodnickém oddělení s tím, že si musí zařídit bydlení. Protože následně byla neznámého pobytu, soud svěřil nezletilou do péče kojeneckého ústavu. Matka nepracovala, byla na mateřské dovolené, měla základní vzdělání a vyrůstala v dětském domově. Rovněž otec byl nezaměstnaný, vydělával si pouze příležitostně a vyrůstal v kolektivním zařízení. Kromě nezletilé měla matka dvě další děti. V průběhu řízení matka uváděla, že k návštěvě nezletilé v kojeneckém ústavu nemá vzhledem ke vzdálenosti z místa bydliště dostatek finančních prostředků. Po zahájení řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte s osvojením podle § 180a OSŘ ČR rodiče nezletilou několikrát navštívili a telefonicky kontaktovali. Soud prvního stupně určil, že rodiče neprojevovali o svou dceru opravdový zájem s odůvodněním, že nezletilou pravidelně nenavštěvovali, aniž jim v tom bránily objektivní překážky a upozornil na neuspořádané bytové poměry rodičů. Odvolací soud rozhodnutí soudu prvního stupně potvrdil.

²⁸² Podle § 68 odst. 1 písm. a) ZoR ČR v znění účinném od 1. srpna 1998, pokud jsou zákonnými zástupci osvojovaného dítěte jeho rodiče, není třeba jejich souhlasu, jestliže po dobu nejméně šesti měsíců soustavně neprojevovali opravdový zájem o dítě, zejména tím, že dítě pravidelně nenavštěvovali, neplnili pravidelně a dobrovolně vyživovací povinnost k dítěti a neprojevuji snahu upravit si v mezích svých možností své rodinné a sociální poměry tak, aby se mohli osobně ujmout péče o dítě.

veřejné moci aktivně pomáhat biologické rodině a rodičům s jejich osobními, majetkovými, sociálními či zdravotními obtížemi a poučit a informovat je o možných následcích jejich jednání.

V nálezu sp. zn. I. ÚS 669/02 ze dne 28. ledna 2004 (N 11/32 SbNU 97) Ústavní soud ČR k podmínkám kvalifikovaného nezájmu rodičů o dítě stanoveným v § 68 odst. 1 písm. a) ZoR ČR konstatoval: „*Obecný soud musí zjišťovat, zda je u rodičů dítěte dán opravdový nezájem o dítě, a musí vždy přihlížet ke snaze rodičů a k mezím jejich možností. Při rozhodování o neexistenci opravdového zájmu rodičů o děti musí soud především posoudit, zda, popř. jaký mají rodiče skutečný vnitřní vztah k dětem. Soud se tedy musí zabývat i hodnocením vnějších projevů rodičů vůči dětem, vůči orgánům ve věci rozhodujícím apod., to vše s přihlédnutím k jejich snaze a možnostem, k jejich sociálním poměrům, schopnosti jejich sociální orientace, stupni jejich inteligence a vzdělání*“.²⁸³

Specifickým případem souhlasu s osvojením je tzv. blanketový souhlas udělený předem bez vztahu k určitým osvojitelům.²⁸⁴ Takový souhlas musí být dán dle ZoR SR i ZoR ČR písemně předem a musí být uskutečněn osobně přítomným rodičem před soudem nebo před příslušným orgánem sociálně-právní ochrany dětí, ve smyslu slovenské úpravy jej lze udělit také před pověřeným zaměstnancem orgánu sociálně-právní ochrany v zdravotnickém zařízení, kde se dítě narodilo. Podle NOZ je jediným orgánem, vůči němuž může rodič souhlas s osvojením napříště řádně dát, nadále pouze soud, není rozhodné, zda se jedná o souhlas blanketový učiněný předem bez zřetele k určitým osvojitelům nebo bez takového určení. Jestliže rodič udělí souhlas s osvojením ve formě blanketového souhlasu, v budoucnu není účastníkem řízení o osvojení dítěte, podle slovenské úpravy ani účastníkem řízení o osvojitelnosti. Samotné udělení blanketového souhlasu nemá vliv na práva a povinnosti rodiče dítěte, až do nabytí právní moci rozhodnutí o osvojení je rodič i nadále povinen dítě vyživovat a plnit i ostatní rodičovské povinnosti.²⁸⁵ Blanketový souhlas k osvojení může dát podle české úpravy matka dítěte

²⁸³ V uvedené věci obecné soudy rozhodly, že není třeba souhlasu rodičů s osvojením jejich dětí, protože rodiče neprojevíli o děti opravdový zájem po dobu šesti měsíců, zejména tím, že je nenavštěvovali. Děti stěžovatelů byly umístěny v dětském domově, jedním z důvodů pro nařízení ústavní výchovy bylo nezajištění vhodného bydlení ze strany rodičů. V rozhodném období rodiče své děti několikrát telefonicky kontaktovali a pokoušeli se je navštívit i osobně, s nařízením ústavní výchovy nesouhlasili a požadovali vrácení dětí. Ústavní soud ČR dospěl k závěru, že v daném případě nebylo beze všech pochybností prokázáno naplnění podmínek kvalifikovaného nezájmu rodičů, čím došlo k porušení práva rodičů na spravedlivý proces podle čl. 36 odst. 1 Listiny a současně k zásahu do jejich práva na respektování rodinného života v rozporu s čl. 8 odst. 2 Úmluvy. Z uvedených důvodů Ústavní soud ČR napadené rozhodnutí zrušil.

²⁸⁴ § 814 NOZ, §68a ZoR ČR, § 102 odst. 1 písm. c) ZoR SR.

²⁸⁵ Srov. též PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentár*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 593.

nejdříve šest týdnů po narození dítěte.²⁸⁶ Ve slovenské právní úpravě obdobné omezení chybí, souhlas tak může být udělen i ihned po narození dítěte, v čem lze spatřovat závažný nedostatek právní úpravy. Vzhledem k důsledkům udělení blanketového souhlasu, který je dáván předem a neadresně bez vztahu ke konkrétním osobám osvojitelů, je žádoucí, aby bylo zamezeno neuváženým rozhodnutím rodičů, zejména matek, krátce po narození dítěte.²⁸⁷

Pokud se týče možnosti odvolání souhlasu s osvojením, slovenská právní úprava umožňuje rodiči odvolat souhlas jen do času, dokud nezletilé dítě není umístěno na základě rozhodnutí soudu do péče budoucích osvojitelů.²⁸⁸ Česká úprava v NOZ připouští odvolání souhlasu zásadně toliko po dobu tří měsíců od jeho udělení. Později lze souhlas odvolat pouze v případě, že ještě nedošlo k předání dítěte do předosvojenecké péče nebo má-li být dítě podle rozhodnutí soudu vydaného na návrh rodičů vydáno tím, komu bylo svěřeno do péče, protože je v zájmu dítěte, aby bylo se svými rodiči.²⁸⁹ Z důvodové zprávy k NOZ se podává, že lhůta tří měsíců poskytuje přiměřenou ochranu právům přirozeného rodiče a nepřipustným způsobem nepoškozuje odůvodněné zájmy dítěte. I když se jedná o poměrně krátkou lhůtu, lze konstatovat, že zákon usiluje o rovnováhu mezi zájmy dítěte, rodiče a budoucího osvojitele, když ve vymezených případech připouští odvolání souhlasu i po uplynutí této lhůty. Po uplynutí lhůty tří měsíců od udělení souhlasu s osvojením může být dítě předáno do předosvojenecké péče, současně se pozastavuje výkon práv a povinností vyplývajících z rodičovské odpovědnosti a soud jmenuje poručníkem dítěte orgán sociálně-právní ochrany dětí. Nová úprava nadto účinky souhlasu omezuje tak, že souhlas pozbude účinnosti vždy, nedojde-li k osvojení do šesti let ode dne jeho udělení, jako i v případě, že byl dán s určením pro určitou osobu osvojitele a návrh na osvojení byl vzat zpět nebo zamítnut. Ve smyslu dosavadní úpravy se uznávalo právo rodiče odvolat

²⁸⁶ § 813 NOZ, § 68a ZoR ČR.

²⁸⁷ Uvedený požadavek ostatně plyne též z mezinárodních standardů sledujících ochranu matek, např. z čl. 5 odst. 4 EÚOD.

²⁸⁸ § 101 odst. 1 ZoR SR. Možnost odvolat souhlas s osvojením pouze do času umístění dítěte do péče budoucích osvojitelů na základě rozhodnutí soudu zavedl ve slovenské právní úpravě ZoR SR. Podle důvodové zprávy se přijaté řešení jeví jako nejvhodnější z hlediska zájmů dítěte, cílem bylo vytvořit dítěti stabilní rodinné prostředí. Do té doby se při chybějící právní úpravě v teorii i soudní praxi ustálil názor, že souhlas bylo možné odvolat do nabytí právní moci rozhodnutí o osvojení. Ficová upozorňuje, že v určitých případech samotné odvolání souhlasu nebude vyvolávat zamýšlené právní účinky, např. z důvodu existence soudního rozhodnutí o tom, že dítě je osvojitelné vydaném v řízení podle § 180a, § 180b OSŘ SR. Srov. FICOVÁ, Svetlana a kol. *Ochrana práv maloletých v civilnom procese*. Bratislava: EUROUNION, 2008. s. 86 a nasl.

²⁸⁹ § 817 NOZ.

souhlas s osvojením až do nabytí právní moci rozhodnutí soudu o osvojení, s výjimkou blanketového souhlasu podle § 68a ZoR ČR, který bylo možné odvolat toliko do doby, než bylo dítě na základě rozhodnutí umístěno do péče budoucích osvojitelů.²⁹⁰

b/ souhlas dítěte

Jedním z relevantních souhlasů, jejichž učinění musí zásadně předcházet kladnému rozhodnutí soudu o osvojení, je souhlas samotného osvojovaného dítěte. Nezbytnou podmínkou je, že dítě je schopno posoudit dosah osvojení.²⁹¹ Důležitost této podmínky je dána tím, že osvojením se významně zasahuje do práva dítěte na péči svých rodičů a práva na respektování jeho soukromého a rodinného života. Potřeba požadovat souhlas s osvojením od dítěte, které je způsobilé formulovat svá názory a posoudit obsah osvojení, vyplývá též z práva dítěte na zachování totožnosti, jména a rodinných svazků a úzce souvisí s právem dítěte být slyšen v řízení, které se dotýká jeho záležitostí.

To, zda je dítě, objektivně posuzováno, schopno posoudit dosah navrhovaného osvojení, posuzuje v konkrétním případě soud, který zkoumá rozumovou a volní vyspělost dítěte s přihlédnutím k věku a celkové duševní vyspělosti dítěte. Při zohlednění konkrétních okolností a s ohledem na to, že člověk obecně inteligenčně dospívá mezi 11 a 12 rokem života, lze obecně konstatovat, že od dosažení věkové hranice kolem dvanácti let, je dítě zásadně schopno dosah osvojení posoudit a mělo by být v řízení slyšeno.²⁹² Také NOZ napříště vyžaduje, aby dítě, které dosáhlo alespoň dvanácti let, bylo zásadně

²⁹⁰ K tomu srov. rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 30 Cdo 415/2005 ze dne 24. listopadu 2005. Úpravu obsaženou v §68a ZoR ČR dopadající na případy souhlasu uděleného bez vztahu k určitým osvojitelům zavedla novela ZoR ČR provedena zákonem č. 91/1998 Sb. Časové omezení práva rodičů odvolat souhlas s osvojením do okamihu umístění dítěte do péče budoucích osvojitelů bylo odůvodněno zájmem na ochraně zdárného vývoje nezletilého dítěte, aby poté, co dítě již bylo přemístěno do nového výchovného prostředí a navázalo k budoucím osvojitelům určité vazby, nebylo opětovně přemísťováno do jiného prostředí. Až do uvedené novely převažoval názor, že rodič jako zákonný zástupce osvojovaného dítěte mohl jednou daný souhlas s osvojením odvolat do doby, než rozsudek o osvojení nabyl právní moci. Tento názor vycházel z faktu, že souhlas s osvojením je dispozicí s ryze osobním právem a nikoliv s právem majetkovým. Po novele však vyvstala otázka, zda se nová úprava nemožnosti odvolání souhlasu s osvojením vztahuje pouze na případ uvedený v §68a ZoR ČR, anebo zda touto úpravou zákon nezakotvil princip, který se uplatňuje pro odvolání souhlasu s osvojením i v ostatních případech. V tomto rozhodnutí Nejvyšší soud ČR dospěl k závěru, že názor uvedený na druhém místě nemá zákonnou oporu, v případech, na které se nevztahuje § 68a ZoR ČR platí, že souhlas s osvojením lze odvolat až do nabytí právní moci rozhodnutí o osvojení.

²⁹¹ § 806 NOZ, § 67 odst. 1 věta druhá ZoR ČR, § 101 odst. 4 ZoR SR.

²⁹² V minulosti byl doporučován věk kolem patnácti let (srov. Zhodnocení rozhodovací činnosti soudů ve věcech náhradní rodinné výchovy sp. zn. Cpj 49/76 ze dne 16. prosince 1976), v současnosti lze tuto hranici považovat za překonanou. Zpravidla je udávána hranice kolem dvanácti let věku, kdy zásadně neexistuje důvod pro odepření práva dítěte na slyšení přímo soudem. Soud musí nicméně v každém jednotlivém případě důsledně posoudit, zda je dítě schopno pochopit význam a důsledky osvojení. V rozhodnutí Pini a ostatní proti Rumunsku, stížnost č. 78028/01, 78030/01, ESLP dospěl k závěru, že i ani ne desetileté dívky byly dostatečně zralé k tomu vyjádřit v řízení své názory (dívky odmítly následovat své adoptivní rodiče z výchovného ústavu do rodinného prostředí).

vždy osobně slyšeno a udělilo svůj osobní souhlas s osvojením, s výjimkou případů, kdy dítě není schopno posoudit důsledky souhlasu nebo pokud by požadování osobního souhlasu s osvojením bylo v zásadním rozporu s vlastním zájmem dítěte.²⁹³ Před podáním vyjádření je soud povinen dítě řádně poučit o účelu, obsahu a důsledcích souhlasu. Svůj souhlas může dítě odvolat až do chvíle, kdy soud rozhodne o osvojení. U dítěte mladšího dvanácti let souhlas s osvojením uděluje jeho jménem opatrovník, jeho nově stanovenou povinností je před udělením souhlasu zjistit všechny rozhodné skutečnosti, které povedou k závěru, že osvojení bude v zájmu dítěte.²⁹⁴

c/ souhlas příslušného orgánu v případě osvojení do ciziny

V případě osvojení dítěte do ciziny je vedle výše uvedených souhlasů třeba k osvojení získat i souhlas příslušného orgánu, kterým je v ČR Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí,²⁹⁵ v SR Centrum pro mezinárodněprávní ochranu dětí a mládeže jako státní orgán určený MPSVR SR.²⁹⁶ Podmínka udělení souhlasu musí být splněna před rozhodnutím soudu o osvojení.

Případy osvojení s cizím prvkem se posuzují podle zákona o mezinárodním právu soukromém a procesním č. 97/1963. Zákon obsahuje zvláštní kolizní normy upravující osvojení a vymezuje pravomoc státních orgánů ve věcech osvojení. Na vztahy upravené mezinárodní smlouvou, kterou je ČR, resp. SR vázána, se použije přednostně tato smlouva. Osvojení s mezinárodním prvkem se zásadně řídí právem státu, jehož příslušníkem je osvojitel. Mají-li osvojující manželé různou státní příslušnost, dle české úpravy musí být splněny podmínky právních řádů obou manželů. Podle slovenské úpravy účinné od 1. ledna 2012 se osvojení v takovém případě spravuje právem státu společného obvyklého pobytu manželů, případně pokud takový společný obvyklý pobyt nemají, právním řádem

²⁹³ Rovněž podle ZoR ČR se za určitých okolností souhlas dítěte, i když je schopno posoudit dosah osvojení, nevyžaduje. Jedná se o případy, pokud by vyžadováním souhlasu dítěte byl „zmařen účel osvojení“ - může se jednat zejména o situace, kdy v osobním projevu dítěte brání zásadním způsobem jeho vlastní zájem. Tyto případy by však měly být pouze výjimečné, dítě by mělo být vždy náležitě informováno a mělo by mít právo vyjádřit se ke svému osvojení. Dle Králíčkové tato úprava neodpovídá lidskoprávnímu nazírání na věc ani evropským standardům a poukazuje na to, že mnohé úpravy zakotvují *expressis verbis* právo dítěte osvojení vetovat. Srov. KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Anonymita osvojení versus právo dítěte znát svůj původ. In: *Náhradní rodinná péče - představy a skutečnost: (realita a východiska v ČR) : kolokvium II*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2009, s. 40. Na Slovensku byla obdobná úprava přijetím ZoR SR vypuštěna.

²⁹⁴ §§ 806 až 808 NOZ.

²⁹⁵ § 796 odst. 1 NOZ, § 67 odst. 3 ZoR ČR, § 35 odst. 1 písm. i) ZSPOD ČR.

²⁹⁶ § 101 odst. 5 ZoR SR.

státu, se kterým mají manželé nejužší vazbu.²⁹⁷ To, zda je k osvojení dítěte třeba souhlasu dítěte nebo jiných osob a orgánů, se určuje podle právního řádu státu, jehož je dítě příslušníkem. Pro svěřování dítěte do předosvojenecké péče budoucích osvojitelů je ve slovenské úpravě stanovena osobitná kolizní norma; takové případy se spravují právem státu obvyklého pobytu dítěte (§ 26a zákona).

Pravomoc českých, resp. slovenských soudů rozhodovat ve věcech osvojení je dle zákona o mezinárodním právu soukromém a procesním dána, je-li osvojitel jejich státním příslušníkem. U manželů postačuje, splňuje-li podmínku občanství alespoň jeden z nich, který má současně v tomto státu své bydliště. Jinak je pravomoc soudu dána, má-li zde osvojitel pobyt a může-li být rozhodnutí soudu uznáno v domovském státě osvojitele, případně má-li zde osvojitel pobyt delší dobu. Slovenská úprava kromě toho obsahuje zvláštní úpravu vztahující se na případy osvojení dítěte, které je slovenským občanem a má na území SR trvalý pobyt. V takovém případě má pravomoc rozhodovat pouze slovenský soud, a to i v případě, pokud dítě již nemá v čase rozhodování o osvojení obvyklý pobyt v SR, pokud dříve rozhodl o jeho svěřeni do péče budoucích osvojitelů (§ 41a).

Jak plyne z dostupných statistických údajů, do agendy mezinárodních adopcí českého ÚMPOD bylo v roce 2011 zařazeno celkem 98 dětí a 40 žadatelů o osvojení ze států Itálie, Rakousko, Švédsko, Dánsko, Německo a Island. Do předosvojenecké péče v zahraničí bylo v roce 2011 umístěno celkem 41 dětí většinou ve věkovém rozmezí 1-5 let, ve třech případech v rozmezí 5-9 let; ve většině případů se jednalo o děti se specifickými potřebami. V tomto směru lze badat nárůst, v roce 2008 bylo do předosvojenecké péče v zahraničí umístěno 24 dětí, v roce 2009 došlo k takovému umístění u 28 dětí a v roce 2010 v 36 případech.²⁹⁸

Do seznamu slovenského CMPOD bylo v roce 2011 zaevidováno 26 dokumentací zahraničních žadatelů o osvojení dítěte již tradičně ze států Švédsko, Itálie, Nizozemí, Malta a 35 dokumentací dětí vhodných k mezistátnímu osvojení, z toho až 28 z východního Slovenska.²⁹⁹ Bylo rozhodnuto o svěřeni 28 dětí do předosvojenecké péče do

²⁹⁷ Jestliže by podle uvedených pravidel bylo třeba použít cizího právního řádu, který by ale osvojení nedovoloval anebo jen za podmínek mimořádně tíživých, přičemž osvojitel nebo alespoň jeden z manželů žije v ČR, resp. SR delší dobu, použije se česká, resp. slovenská právní úprava.

²⁹⁸ Srov. ÚMPOD: Statistiky mezinárodních osvojení. [online]. [cit. 2012-09-20]. Dostupné z: <http://www.umpod.cz/urad/aktuality/statistiky-mezinarodnich-osvojeni/>; Zpráva o činnosti Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí v roce 2009. [online]. [cit. 2012-09-20]. Dostupné z: http://www.umpod.cz/fileadmin/user_upload/vyrocní_zprava/Zprava_o_cinnosti_UMPOD_2009.pdf.

²⁹⁹ 11 dokumentací dětí bylo z evidence vyřazeno z důvodů vážných zdravotních problémů dítěte, umístění v dětském domově na území SR, z důvodu vyhledání náhradní rodiny v rámci SR nebo změny názoru dítěte

celkem 21 rodin zahraničních žadatelů, v 18 případech se jednalo o děti se specifickými potřebami výchovně-vzdělávacími nebo zdravotními, děti věkově starší nebo sourozenecké skupiny tří a více dětí. Pokud se týče věkové skladby dětí, v 17 případech se jednalo o děti ve věku 1-4 let, v 11 případech o děti ve věku 5-9 let. Celkový počet dětí svěřených do předosvojenecké péče v cizině nemá v SR stoupající tendenci. Klesá jak počet evidovaných žadatelů o osvojení, dětí vhodných k osvojení, i celkový počet případů, kdy bylo rozhodnuto o svěření do předosvojenecké péče v zahraničí. Jak konstatuje Richterová, pozitivně lze hodnotit, že téměř 100 % těchto dětí má alespoň jednoho nebo oba rodiče příslušníky romského etnika, pro které je obzvláště obtížně najít náhradní rodinu na území SR.³⁰⁰ Obdobná situace je přitom i v ČR, kde do mezinárodního osvojení odcházejí ve většině případů děti romského, resp. poloromského původu.³⁰¹

10. Osobitné podmínky nezrušitelného osvojení v ZoR ČR

Jak již bylo uvedeno výše, česká právní úprava rozlišuje mezi osvojením zrušitelným a osvojením nezrušitelným. V případě nezrušitelného osvojení nemůže být rozhodnutí o osvojení zrušeno. Aby osvojení mohlo být provedeno tak, že je nelze zrušit, ZoR ČR vyžaduje splnění dalších zvláštních podmínek stanovených pro nezrušitelný typ osvojení (§§ 74 až 77). S možností nezrušitelného osvojení počítá i NOZ, nadále však od osobitných hmotněprávních podmínek nezrušitelného osvojení upouští.³⁰²

Základní podmínkou nezrušitelného osvojení podle ZoR ČR je, že takto lze osvojit pouze nezletilého staršího jednoho roku. Tato podmínka musí být splněna v době vyhlášení rozhodnutí soudu o osvojení, není nutné, aby byla splněna již v době svěření dítěte do předosvojenecké péče. Smyslem stanovení minimální věkové hranice u tohoto typu osvojení je možnost určení prognózy vývoje zdravotního stavu dítěte s cílem rozpoznat jeho eventuální zdravotní potíže, které by mohly zmařit účel osvojení, pokud by nebyly

na zprostředkování náhradní rodiny. Srov. Výroční zpráva CMPOD v Bratislavě za rok 2011. [online]. [cit. 2012-09-20]. Dostupné z: <<http://www.cipc.sk/files/vs2011.pdf>>.

³⁰⁰ RICHTEROVÁ, Natália. Medzištátne osvojenia – skúsenosti a poznatky zo Slovenska do cudziny. In: RADVANOVÁ, Senta. *Náhradní rodinná péče - představy a skutečnost : (realita a východiska v ČR) : kolokvium II*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2009, s. 80.

³⁰¹ Srov. SEDLÁK, Petr. Mezinárodní osvojení a ochrana nejlepších zájmů dětí. In: *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2009, s. 454.

³⁰² NOZ stanovuje, že osvojení nelze zrušit po uplynutí tří let od rozhodnutí o osvojení. Je-li to v souladu se zájmy dítěte, na návrh osvojitele může soud i před uplynutím této lhůty rozhodnout, že osvojení je nezrušitelné (§ 840 odst. 2 NOZ, § 844 NOZ).

osvojiteli známy.³⁰³ Nezrušitelně mohou osvojit pouze manželé, nebo jeden z manželů za předpokladu, že žije s některým z rodičů dítěte v manželství, případně pozůstalý manžel po rodiči nebo osvojiteli dítěte. Výjimečně může takto osvojit i osamělá osoba, jsou-li jinak splněny předpoklady, že osvojení bude plnit své společenské poslání; v takovém případě soud rozhodne o vypuštění zápisu o druhém rodiči dítěte z matriky. Při rozhodování o nezrušitelném osvojení osamělou osobou je třeba vycházet z toho, že je dostatek osob, které byť nežijí v manželství, jsou způsobilé vytvořit dětem vhodné prostředí pro jejich úspěšný citový, rozumový a mravní vývoj. Jelikož ale osvojením dítěte dochází v těchto výjimečných případech k vytvoření neúplné rodiny, přípustnost osvojení musí být vždy pečlivě zjišťována s ohledem na všechny okolnosti případu a nejlepší zájem dítěte.³⁰⁴

Nezrušitelné osvojení nebrání podle ZoR ČR opětovnému osvojení (readopci) pouze v případě osvojení dítěte manželem osvojitele nebo v případě, že osvojitel zemřel a dřívější osvojení bylo zrušeno; v takovém případě je původní osvojení nahrazeno novým osvojením.³⁰⁵ NOZ možnost případného opětovného osvojení u nezrušitelného osvojení nadále neomezuje.³⁰⁶

7. 2. *Procesní úprava osvojení*

Základ procesní úpravy osvojení je obsažen v občanském soudním řádu. Vlastní řízení o osvojení je předmětem §§ 181 až 186, řízení o zrušení osvojení § 185, §§ 180a až 180b upravují řízení, které vlastnímu řízení o osvojení předchází, a to v ČR řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k jeho osvojení, v SR řízení o osvojitelnosti, ve kterém soud zkoumá, zda jsou splněny předpoklady na osvojení podle ZoR SR. V návrhu zákona o zvláštních řízeních soudních je osvojení upraveno v §§ 423 až 447 nově jako souhrnné řízení, ve kterém budou probíhat samostatná dílčí řízení, zejména řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů k osvojení a řízení o osvojení.

³⁰³ Srov. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 369.

³⁰⁴ Srov. R 50/1985.

³⁰⁵ § 76 ZoR ČR. Opětovné osvojení může být jak zrušitelné, tak nezrušitelné. Od zmíněných případů, kdy dochází pouze k nahrazení původního rozhodnutí o nezrušitelném osvojení novým rozhodnutím o osvojení, je třeba odlišovat případy, kdy dítě bylo osvojeno zrušitelně a má dojít k novému osvojení – v takovém případě musí být původní rozhodnutí o zrušitelném osvojení zrušeno a teprve poté je možné vyslovit nové osvojení. Srov. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 370.

³⁰⁶ § 845 NOZ.

7. 2. 1. Řízení o osvojení

Právní poměr založený osvojením vzniká na základě pravomocného rozhodnutí soudu. Jedná se o rozhodnutí statusové ve smyslu § 80 písm. a) OSŘ a konstitutivní, s nímž je spojen vznik právního poměru osvojení. Řízení o osvojení je osobitným nesporným řízením, nejedná se o řízení ve věcech péče soudu o nezletilé. Je ovládáno zásadou dispoziční. Zahájeno může být pouze na návrh budoucího osvojitele, řízení nelze zahájit z moci úřední bez návrhu, jako je tomu ve věcech péče o nezletilé obvyklé. K provedení řízení je ve srovnávaných státech věcně příslušný okresní soud, místní příslušnost je výlučná, řízení musí proběhnout u soudu, v jehož obvodu má nezletilý na základě dohody rodičů nebo rozhodnutí soudu, případně na základě jiných rozhodujících skutečností své bydliště (§ 88 písm. c) OSŘ).

Účastníky řízení jsou osvojované dítě, jeho rodiče, případně poručník, osvojitel a jeho manžel.³⁰⁷ Manžel osvojitele není účastníkem řízení, není-li k osvojení třeba jeho souhlasu. Rodiče nejsou účastníky řízení v případě, jsou-li zbaveni rodičovské odpovědnosti nebo způsobilosti k právním úkonům, v ČR též, jestliže byli v této způsobilosti omezeni, jestliže dali souhlas k osvojení předem bez vztahu k určitým osvojitelům, anebo jestliže soud v řízení podle § 180a OSŘ pravomocně rozhodl, že k osvojení dítěte není třeba jejich souhlasu. Otázka, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k osvojení, není podle slovenské úpravy obligatorně předmětem samostatného řízení jako je tomu v ČR, soud jí však zkoumá v rámci řízení o osvojitelnosti podle § 180a, § 180b OSŘ SR. Pokud soud v řízení o osvojitelnosti pravomocně rozhodl, že dítě je osvojitelné, rodiče nejsou účastníky vlastního řízení o osvojení. Řízení o osvojitelnosti nicméně není povinné, v takovém případě jsou tyto otázky zkoumány a hodnoceny v samotném řízení o osvojení. Zodpovězení otázky, zda je třeba souhlasu rodičů k osvojení dítěte, je v takovém případě rozhodující pro určení okruhu účastníků řízení o osvojení. Rodiče totiž podle OSŘ SR nejsou účastníky řízení o osvojení ani v případě, že k osvojení dítěte není potřebný jejich souhlas z důvodu nezájmu o dítě podle podmínek stanovených ZoR SR, byť řízení o osvojitelnosti neproběhlo (§ 181 odst. 3). Až na výsledcích dokazování ve vlastním řízení o osvojení tak bude v těchto případech záviset, zda rodičova souhlasu k osvojení třeba či nikoli, a tedy zda rodič bude či nebude účastníkem řízení o osvojení.

³⁰⁷ Jedná se o určení okruhu účastníků tzv. druhou definicí účastníků – účastníky řízení jsou navrhovatel a ti, které zákon za účastníky označuje.

Obdobná úprava, která byla v ČR účinná až do tzv. velké novely OSŘ ČR č. 30/2000, byla předmětem kritiky teorie i soudní praxe z důvodu odpírání náležité ochrany práv zúčastněných osob a kolize se zásadami spravedlivého procesu.³⁰⁸ Novou úpravou účinnou od 1. ledna 2001, bylo řízení o tom, zda je třeba souhlasu rodiče s osvojením dítěte, osamostatněno a tato otázka je dnes posuzována v samostatném řízení. Vlastní řízení o osvojení může být zahájeno až poté, co tato otázka byla v řízení podle §§ 180a, 180b OSŘ ČR pravomocně rozhodnuta. Z hlediska úvah *de lege ferenda* se nabízí otázka, zda by řízení o osvojitelnosti podle OSŘ SR nemělo mít charakter řízení obligatorně předcházejícího řízení o osvojení, s výjimkou případů, nevyžaduje-li se souhlas rodičů přímo ze zákona.³⁰⁹

Řízení o osvojení je ovládáno zásadou vyšetřovací. Za objasnění skutkového stavu potřebného k rozhodnutí nese odpovědnost soud. Soud je v těchto řízeních povinen provést i jiné než účastníky navrhované důkazy potřebné ke zjištění skutkového stavu věci (§ 120 odst. 2 OSŘ). Účastníci nemusí uvést rozhodné skutečnosti a důkazy před soudem prvního stupně, v řízení proto ani soud nepoučuje účastníky o důsledcích nesplnění své důkazní povinnosti a povinnosti tvrzení. V odvolacím řízení tak soud smí přihlížet k novým skutečnostem a důkazům, i když dříve nebyly uplatněny.³¹⁰

K provedení řízení soud nařizuje jednání, na kterém vykoná výslechy účastníků řízení. Výjimečně může upustit od výslechu nezletilého dítěte, není-li k osvojení třeba jeho souhlasu.³¹¹ Dítě, které nemá být vyslechnuto, se nepředvolává k jednání. Ostatní účastníky musí soud vyslechnout vždy, a to zásadně osobně. Důležitou povinností soudu je v průběhu řízení před rozhodnutím o osvojení poučit účastníky o účelu, obsahu a důsledcích osvojení a před udělením souhlasu s osvojením o povaze, účelu, obsahu a následcích daného souhlasu.³¹²

Pokud se týče délky řízení, slovenský procesní předpis ukládá soudu rozhodnout o osvojení bez zbytečného odkladu, nejpozději do jednoho roku od podání návrhu na osvojení. Řízení lze prodloužit pouze výjimečně, není-li možné z objektivních příčin vykonat důkazy. OSŘ ČR lhůtu pro rozhodnutí soudu *expressis verbis* neupravuje.

³⁰⁸ V ČR v té době nebylo upraveno ani řízení obdobné slovenskému řízení o osvojitelnosti.

³⁰⁹ Případy, kdy vlastnímu řízení o osvojení nebude řízení o osvojitelnosti v praxi předcházet, budou nicméně spíše zřídka, s ohledem na povinnost orgánu sociálně-právní ochrany dětí, resp. soudu zahájit řízení o osvojitelnosti ve stanovených případech.

³¹⁰ § 118b odst. 3, § 205a, § 212a odst. 3 OSŘ ČR, § 120 odst. 4, § 205, § 213 odst. 5 OSŘ SR.

³¹¹ Podle slovenské úpravy soud neprovede výslech dítěte i tehdy, pokud by tento byl v rozporu s jeho zájmy.

³¹² § 806 odst. 2 NOZ, § 810 odst. 2 NOZ, § 69a ZoR ČR, § 104 ZoR SR, § 183 odst. 2 OSŘ SR. Srov. i rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 3 Cdo 415/2006.

Rozsudek, kterým se vyslovuje osvojení, má konstitutivní povahu, jeho účinky nastávají dnem nabytí právní moci. Jedná se o rozhodnutí o osobním stavu, v němž soud vyslovuje, že nezletilé dítě se stává osvojencem určitého osvojitele, resp. osvojitelů. V rozsudku, jímž soud vysloví osvojení, se proto vždy uvede i příjmení, které osvojenec bude mít. V případě osvojení dítěte osamělou osobou je podle české úpravy součástí rozhodnutí soudu též výrok o vypuštění zápisu o druhém rodiči dítěte z matriky.³¹³

7. 2. 2. Řízení o zrušení osvojení

V obou srovnávaných právních řádech je ve výjimečných případech připuštěno zrušení osvojení, v ČR pouze v případě osvojení zrušitelného.³¹⁴ Slovenský zákonodárce, byť osvojení chápe jako nezrušitelné, vytvořil v možnosti výjimečně zrušit osvojení pojistku pro případ, že by se v krátkce stanovené lhůtě po vyslovení osvojení ukázalo, že osvojení nebylo v zájmu dítěte. Osvojení může být zrušeno rozhodnutím soudu na návrh osvojenec nebo osvojitele, podle slovenské úpravy i ex offo bez návrhu.³¹⁵ Rozsudek o zrušení osvojení má konstitutivní povahu, působí ex nunc počnouc právní mocí rozsudku. Po vyhovění návrhu na zrušení osvojení zanikají uměle konstituované příbuzenské vazby ve vztahu k osvojiteli a obnovují se vzájemná práva a povinnosti mezi osvojencem a původní rodinou, osvojenec bude mít své předešlé příjmení. V důsledku zrušení osvojení současně zanikají práva a povinnosti osvojitelů tvořící obsah jejich rodičovské odpovědnosti, která vznikla osvojením a je-li osvojenec nezletilý, zásadně se obnovují práva a povinnosti rodičů v rámci rodičovské odpovědnosti.³¹⁶

Důvodem pro zrušení osvojení mohou být pouze „důležité“,³¹⁷ resp. „vážné“³¹⁸ důvody. Obecně se bude jednat o okolnosti, pro které osvojení neplní trvale svůj účel. V soudní praxi bylo za důležitý důvod pro zrušení osvojení uznáno vážné a trvalé narušení citového vztahu mezi osvojencem a osvojitelem, vznik trvalé duševní poruchy na straně

³¹³ § 800 odst. 1 NOZ, § 74 odst. 2 ZoR ČR.

³¹⁴ § 840 a nasl. NOZ, § 73ZoR ČR, § 197 ZoR SR.

³¹⁵ Pokud jde o rodiče osvojenec, vyskytují se názory, že rodiče jsou účastníky řízení o zrušení osvojení vždy, jelikož jim po zrušení osvojení opětovně vznikají rodičovská práva a povinnosti vůči dítěti, podle jiných názorů jsou účastníky řízení pouze za předpokladu, že jimi byli v řízení, v němž bylo osvojení vysloveno. K tomu srov. např. Sborník stanovisek, zpráv a hodnocení soudu a soudních rozhodnutí Nejvyšších soudů (ČSSR, ČSR a SSR) I, 1965-1967, s. 335.

³¹⁶ Pokud ale rodiče byli ještě před vznikem osvojení zbaveni rodičovské odpovědnosti, zrušením osvojení se jejich rodičovská odpovědnost bez dalšího neobnovuje, obnovuje se stav před vyhlášením rozsudku o osvojení.

³¹⁷ § 840 odst. 1 NOZ, § 73 odst. 1 ZoR ČR.

³¹⁸ § 107 odst. 1 ZoR SR.

osvojence či osvojitele, hrubé zanedbávání či zneužívání práv a povinností osvojitelem nebo závažné závadné chování osvojence. Za důležitý důvod nelze považovat rozchod či rozvod osvojitelů.³¹⁹

Podle slovenské úpravy může ke zrušení osvojení dojít pouze na základě návrhu podaného ve lhůtě šesti měsíců od právní moci rozhodnutí o osvojení.³²⁰ Po uplynutí této lhůty osvojení nebrání, aby osvojenec mohl být opětovně osvojen. Na řízení o zrušení osvojení se přiměřeně použijí ustanovení o řízení o osvojení.

V české právní úpravě nebyla až do rekonstrukce soukromého práva nijak omezena lhůta, ve které mohlo být osvojení zrušeno. Limitaci lhůty nově zavádí NOZ. Osvojení nebude možné zrušit po uplynutí tří let od rozhodnutí o osvojení s výjimkou případů, je-li osvojení v rozporu se zákonem (§ 840 odst. 2 NOZ). Nově se k podanému návrhu na zrušení osvojení může druhý účastník (osvojenec nebo osvojitel) připojit. Pokud jde o právo osvojitele podat návrh na zrušení osvojení, s ohledem na zájem na stabilitě vytvořených příbuzenských poměrů lze časové omezení možnosti zrušit osvojení uvítat, de lege ferenda je možné uvažovat o jeho eliminaci vůbec. Jak uvádí Králíčková, jestliže se zájemce o osvojení dobrovolně a poučeně rozhodl přijmout cizí dítě za své, jeho postavení se velmi blíží situaci přirozeného rodiče, který se svého rodičovství nemůže „vzdát“. Pokud jde o právo dítěte domáhat se zrušení osvojení, podle Králíčkové by zákonodárce neměl toto jeho právo limitovat lhůtami, resp. v případě nezrušitelného osvojení ho zcela vyloučit, vzhledem k tomu, že jde o právo dítěte, o kterém bylo rozhodováno v době, kdy k tomu zpravidla s ohledem na svůj věk nemohlo nic říci.³²¹ Ohledně majetkových práv a povinností osvojence vzniklých před zrušením osvojení se v NOZ výslovně stanovuje, že tyto nejsou zrušením osvojení dotčeny, čím se zdůrazňuje, že zrušení osvojení má vždy účinky jen pro futuro. Po zrušení osvojení bude mít osvojenec své dřívější příjmení, ledaže prohlásí, že si stávající příjmení ponechá.

³¹⁹ Blíže srov. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 361.

³²⁰ ZoR SR sice v § 107 odst. 1 uvádí, že „osvojení může soud zrušit (...) do šesti měsíců ode dne právní moci rozhodnutí o osvojení na návrh osvojence nebo osvojitele nebo i bez návrhu“, výkladem ale nutno dospět k závěru, že v této lhůtě musí být na soud doručen návrh na zahájení řízení o zrušení osvojení. Srov. PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentář*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 613.

³²¹ Srov. KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Anonymita osvojení versus právo dítěte znát svůj původ. In: *Náhradní rodinná péče - představy a skutečnost : (realita a východiska v ČR) : kolokvium II*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2009, s. 35-46.

7. 2. 3. Řízení podle §§ 180a až 180b OSŘ

Vlastnímu řízení o osvojení předchází v ČR řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k jeho osvojení, v SR řízení o osvojitelnosti, ve kterém soud zkoumá, zda jsou splněny předpoklady na osvojení podle ZoR SR. Hlavním smyslem uvedených řízení je ještě před samotným řízením o osvojení definitivně vyřešit otázku, zda je či není potřebný souhlas rodičů k osvojení. V této souvislosti je zkoumán především nezájem rodičů o dítě.

Nezájem rodičů o dítě po zákonem stanovenou minimální dobu musí být spolehlivě zjištěn a prokázán v řádném soudním procesu. Jak konstatoval i Ústavní soud ČR ve svém nálezu sp. zn. I. ÚS 669/02 ze dne 28. ledna 2004 (N 11/32 SbNU 97), osvojení dítěte bez souhlasu rodičů může nastat jen tehdy, jsou-li podmínky nezájmu rodičů o dítě stanoveny zákonem „splněny bezesbytku a nesmí existovat nejmenší pochybnost o tom, že v konkrétním případě naplněny nejsou“. V opačném případě dochází k porušení práva rodičů na spravedlivý proces podle čl. 36 odst. 1 Listiny a současně k zásahu do jejich práva na respektování rodinného života v rozporu s čl. 8 odst. 2 Úmluvy.

V ČR se zkoumáním potřeby udělení souhlasu rodičů s osvojením zabývá soud v tzv. řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k jeho osvojení (§ 180a, § 180b OSŘ ČR). Toto řízení je samostatným, zvláštním druhem řízení, který časově předchází vlastnímu řízení o osvojení. Samotné řízení o osvojení podle § 181 a nasl. OSŘ ČR může být zahájeno až poté, co rozhodnutí v řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k osvojení, nabylo právní moci. V tomto řízení se současně ve svém důsledku rozhoduje o tom, zda rodiče dítěte budou účastníky řízení o osvojení. Bude-li soudem pravomocně rozhodnuto, že souhlasu rodičů k osvojení není třeba, rodiče dítěte již nebudou účastníky řízení o předosvojenecké péči, ani účastníky vlastního řízení o osvojení.

Účastníky řízení jsou nezletilé dítě a rodiče dítěte, jsou-li jeho zákonnými zástupci. Nezletilý rodič je účastníkem řízení, i když není zákonným zástupcem dítěte, v tomto řízení je mu přiznávána procesní způsobilost. Pouze u nezletilého rodiče mladšího šestnácti let může soud rozhodnout, že musí být zastoupen svým zákonným zástupcem podle § 23 OSŘ ČR. Na rozdíl od slovenské úpravy soud není oprávněn zahájit řízení z úřední moci, návrh je oprávněn podat pouze orgán sociálně-právní ochrany dětí,³²² případně rodič dítěte. K řízení je příslušný okresní soud podle místa bydliště dítěte, ve věci je povinen

³²² Oprávněným orgánem je obecní úřad obce s rozšířenou působností (§ 14 odst. 1 písm. a) ZSPOD ČR).

rozhodnout „přednostně a s největším urychlením“.³²³ Pravomocný rozsudek, kterým bylo určeno, že k osvojení dítěte není třeba souhlasu rodičů, je vydáván s výhradou „clausula rebus sic stantibus“. Soud jej na návrh zruší, změní-li se poměry, nebylo-li již zahájeno řízení o osvojení dítěte nebo o jeho svěření do péče budoucího osvojitele; návrh lze podat nejdříve po uplynutí jednoho roku od nabytí právní moci rozsudku.³²⁴

Dle dřívější právní úpravy se o tom, zda je třeba souhlasu rodiče k osvojení rozhodovalo v rámci řízení o osvojení, kdy toto rozhodnutí mělo charakter prejudiciální a záviselo na výsledku dokazování.³²⁵ Tato právní úprava však vedla k odpírání náležité ochrany práv rodičů i práva nezletilého dítěte na péči svých biologických rodičů a práva vyrůstat ve vlastní rodině a kolidovala se zásadami spravedlivého procesu.³²⁶ Úpravou účinnou od 1. ledna 2001, zavedenou novelou č. 30/2000 Sb., došlo k osamostatnění řízení o tom, zda je třeba souhlasu rodiče k osvojení dítěte a k vytvoření potřebných právních záruk. Záruk, „aby základní právo rodiče na výkon jeho rodičovských práv jako součásti jeho rodičovské zodpovědnosti vůči nezletilému dítěti přestalo být uznáváno a respektováno až poté, co se v řádném – spravedlivém procesu, tj. především s plnou účastí samotného rodiče, zjistí, že soud pro tento závěr shledal důvody zákonem stanovené a tím společensky a mravně uznané“.³²⁷

Význam a závažnost uvedeného druhu řízení konstatoval také Ústavní soud ČR ve svém nálezu sp. zn. II. ÚS 485/10 ze dne 13. dubna 2010. V uvedeném rozhodnutí se Ústavní soud vyjádřil k povaze řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k jeho osvojení, k počítání lhůt nezájmu rodičů o dítě a v širších souvislostech i k otázkám rodičovské odpovědnosti. V nálezu Ústavní soud formuloval několik stěžejných závěrů, které lze shrnout následovně: 1.) předmětem řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k osvojení, je omezení rodičovské odpovědnosti; 2.) počítání lhůt nezájmu nelze vázat ke dni podání návrhu; 3.) rozhodnutí o určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k

³²³ § 180a odst. 4 OSŘ ČR.

³²⁴ Rozhodne-li soud, že k osvojení není souhlas rodičů potřebný, dává jej na jejich místě opatrovník. Ten je v zájmu úplného zjištění skutkového stavu věci a ve snaze umožnit dítěti vyrůstat ve své přirozené rodině před udělením souhlasu povinen zjistit všechny rozhodné skutečnosti, které by mohly mít vliv na rozhodnutí o osvojení, zejména, zda dítě nemá blízké příbuzné, kteří by o něj chtěli pečovat, a vyslechnout toho, v jehož péči se dítě nachází (§ 821 odst. 2 NOZ).

³²⁵ K tomuto výsledku přitom soud měl dojít bez přítomnosti rodiče, případně jeho výsledkem, který však měl být prováděn tak, aby nebyl zmařen účel osvojení. Tento postup byl odůvodňován zájmem na respektování anonymity budoucích osvojitelů.

³²⁶ Blíže srov. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 338 a nasl.

³²⁷ HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 339.

osvojení, je zásahem do práva na rodinný život. Ústavní soud především konstatoval, že řízení dle § 180a OSŘ ČR ve spojení s § 68 ZoR ČR „je vážným zásahem do rodičovských práv a jeho předmětem je omezení rodičovské zodpovědnosti, jako předstupeň k jejímu zbavení (osvojení dítěte). (...) Je tak právem rodiče v rámci výkonu jeho rodičovské zodpovědnosti udělit či neudělit s adopcí souhlas, přičemž tohoto práva může být zbaven jen po splnění zákonem předvídaných podmínek rozhodnutím soudu v řízení dle ust. § 180a o. s. ř. Jinak řečeno, byť je dle systematiky o. s. ř. zařazeno toto řízení samostatně, je nepochybné, že svým předmětem a důsledky je třeba jej považovat za zvláštní druh řízení o přiznání, omezení nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti dle ust. § 176 o. s. ř.“. V řízení podle ustanovení § 180a OSŘ ČR musí být podle Ústavního soudu již z návrhu opatrovníka dítěte patrné, že tvrzený nezájem o dítě ze strany rodiče trvá zákonem stanovenou dobu, přičemž tato doba uplynula nejdříve ke dni podání návrhu, jinak soud návrh bez dalšího zamítne. Je-li tato podmínka splněna, soud přistoupí ke samotnému zjišťování nezájmu o dítě, přičemž musí zkoumat i chování rodiče po podání návrhu do doby vydání rozhodnutí tak, aby byl v co největší míře minimalizován zásah do základních práv účastníků řízení. V kontextu ochrany rodinného života je v tomto řízení dále třeba „zkoumat vztah veřejného statku, který představuje účel osvojení, a základního práva na rodinný život, které je sice formálně omezitelné zákonem, avšak pouze za materiálního předpokladu, že jde o opatření v demokratické společnosti nezbytné a nelze-li sledovaného cíle dosáhnout mírnějšími prostředky“.³²⁸

Pokud se týče slovenské právní úpravy, v §§ 180a-180b OSŘ SR je upraveno tzv. řízení o osvojitelnosti, jehož předmětem je určení, zda jsou splněny předpoklady na osvojení stanoveny v ZoR SR.³²⁹ Řízení o osvojitelnosti nicméně není obligatorní a nemusí

³²⁸ V projednávané věci byla dcera stěžovatelky svěřena do péče Fondu ohrožených dětí – Klokánek. Obecné soudy ve svých rozhodnutích dospěly k závěru, že matka neprojevovala o svou dceru soustavný opravdový zájem, když jí nenavštěvovala, netelefonovala jí, nepsala, nezajímala se o její zdravotní stav a vývoj, nikterak nepřispívala na její výživu, a nadto si neuspořádala své osobní, zejména bytové a majetkové poměry. Nezájem matky o dítě obecné soudy zkoumaly pouze do doby podání návrhu podle § 180a OSŘ ČR. Po podání návrhu matka začala nezletilou opětovně pravidelně navštěvovat a vyvíjet snahu o její navrácení do své péče. Ústavní soud konstatoval porušení práva matky na rodinný život.

³²⁹ Řízení o osvojitelnosti bylo do OSŘ SR zavedeno zákonem o rodině č. 36/2005 Z. z. Účelem bylo zefektivnění procesu zjišťování právní volnosti dítěte a ochrana zájmů nezletilého dítěte. V teorii vznikly pochybnosti, zda se jedná o samostatný druh nesporného řízení nebo o řízení spadající pod řízení ve věcech péče soudu o nezletilé. Označení řízení o osvojitelnosti se totiž nachází až pod ustanovením § 180a OSŘ SR, z čeho by mělo plynout, že toto řízení je součástí řízení ve věcech péče o nezletilé. Na druhé straně OSŘ SR řeší určité otázky sice shodně, ale osobitně pro řízení o osvojitelnosti, z čeho možno vyvodit, že se jedná o samostatné řízení. Důvodová zpráva předpokládala, že se bude jednat o samostatný druh řízení, stejně jako je tomu v ČR u řízení podle §§ 180a, 180b OSŘ ČR. Pro odstranění pochybností by de lege ferenda bylo potřebné zmíněné nejasnosti v právní úpravě odstranit tak, aby byla povaha řízení zřejmá. Srov. FICOVÁ, Svetlana a kol. *Ochrana práv maloletých v civilnom procese*. Bratislava: EUROUNION, 2008. s. 75 a nasl.

řízení o osvojení bezprostředně předcházet. Vůbec jej není třeba tehdy, není-li souhlas rodičů potřebný přímo ze zákona, například jsou-li rodiče zbaveni způsobilosti k právním úkonům v plném rozsahu nebo rodičovské odpovědnosti. Ficová pokládá právní úpravu v OSŘ SR za zmatečnou, jelikož tato důsledně nerozlišuje institut osvojitelnosti a osvojení. Striktní výklad § 180a odst. 1 OSŘ SR, podle kterého soud může začít řízení o osvojitelnosti, pouze jestliže zjistí, že jsou splněny předpoklady na osvojení, by dle Ficové znemožnil uskutečnění jakéhokoliv řízení o osvojitelnosti. V takovém případě by totiž ještě před zahájením řízení dle § 180a musel soud zjistit, že jsou splněny zákonné podmínky samotného osvojení a až poté by mohl zahájit řízení o osvojitelnosti a v něm rozhodnout, že dítě je osvojitelné. Podle Ficové by úkolem soudu v řízení podle § 180a OSŘ SR mělo být pouze zjistit, zda jsou splněny podmínky pro to, aby se v řízení o osvojení nevyžadoval souhlas rodičů osvojovaného dítěte ve smyslu úpravy obsažené v ZoR SR.³³⁰ Opačný názor zastává Krajčo, podle kterého je povinností soudu v tomto řízení zjistit, zda jsou naplněny všechny hmotněprávní a procesní podmínky pro osvojení uvedeny v ZoR SR, přičemž pro účely rozhodnutí o osvojitelnosti bude především zjišťovat, zda byl dán souhlas osob uvedených v zákoně, kromě případů, když se takový souhlas nevyžaduje.³³¹

Soud může zahájit řízení o osvojitelnosti na návrh i bez návrhu. Návrh na zahájení řízení podává orgán sociálně-právní ochrany dětí.³³² Bez návrhu soud zahájí řízení, pokud zjistí, že jsou splněny předpoklady na osvojení dítěte.³³³ Účastníky řízení jsou nezletilé dítě a jeho rodiče. Účastníkem řízení je i nezletilý rodič, pokud dosáhl věku šestnácti let, i když není zákonným zástupcem dítěte, pro účely řízení o osvojitelnosti je mu přiznávána procesní způsobilost. Nezletilý rodič mladší šestnáct let musí být v řízení zastoupen svým zákonným zástupcem. Rodiče dítěte nejsou účastníky řízení v případě, že byli zbaveni

³³⁰ FICOVÁ, Svetlana a kol. *Ochrana práv maloletých v civilnom procese*. Bratislava: EUROUNION, 2008. s. 75 a nasl.

³³¹ KRAJČO, Jaroslav a kol. *Občiansky súdny poriadok. I. diel. Komentár*. IV. aktualizované vyd. Bratislava: EUROUNION, 2006. 815 s.

³³² Ten je povinen podat návrh bezodkladně, nejpozději v pracovní den následující po dni, kdy zjistil, že je splněna podmínka osvojitelnosti dítěte, že rodiče neprojevovali o dítě skutečný zájem a v projevení zájmu jim nebránila závažná překážka a že na straně dítěte nejsou okolnosti, které vylučují splnění účelu osvojení. Okolnosti vylučující splnění účelu osvojení zahrnují: prokazatelný nesouhlas dítěte s osvojením, je-li dítě vzhledem na svůj věk a rozumovou vyspělost schopno posoudit důsledky osvojení; zdravotní stav dítěte vyžadující osobitnou péči poskytovanou výlučně pobytovou formou v zařízení; věk dítěte blízký věku dospělosti (§ 23 ZSPOD SR).

³³³ I když zákon výslovně přiznává soudu pouze právo, ne povinnost zahájit v takových případech řízení bez návrhu, podle Ficové by povinnost zahájit řízení o osvojitelnosti neměla existovat pouze v případě, probíhá-li již řízení o osvojení nebo tehdy, pokud s ohledem na délku předadopční péče a věk nezletilého není reálné stihnout osvojit dítě. Srov. FICOVÁ, Svetlana a kol. *Ochrana práv maloletých v civilnom procese*. Bratislava: EUROUNION, 2008. s. 91.

svých rodičovských práv a povinností, způsobilosti k právním úkonům v plném rozsahu nebo v případě, že nejsou schopni posoudit důsledky osvojení; v těchto případech je účastníkem řízení poručník ustanovený dítěti. Rodiče nejsou účastníky řízení ani v případě, že souhlasili s osvojením dítěte předem bez vztahu k určitým osvojitelům.

O osvojitelnosti rozhodne soud rozsudkem bez zbytečného odkladu, nejpozději do tří měsíců od zahájení řízení; tuto lhůtu je možné prodloužit nejvíce o tři měsíce, jestliže rozhodnutí soudu brání vážné důvody a objektivní příčiny. Řízení je ovládáno zásadou vyhledávací, odpovědnost za zjištění skutkového stavu nese soud. Významným procesním důsledkem rozhodnutí o osvojitelnosti je, že rodiče nejsou účastníky řízení o osvojení. Jestliže dojde ke změně poměrů, na návrh může být rozhodnutí o osvojitelnosti zrušeno; možnost podání takového návrhu je časově omezena svěřením dítěte do péče budoucích osvojitelů na základě rozhodnutí soudu. S řízením o osvojitelnosti je ze zákona obligatorně spojeno řízení o přiznání, omezení nebo zbavení rodičovských práv a povinností nebo o pozastavení jejich výkonu, nebylo-li již o tom dříve rozhodnuto (§ 113 odst. 3 OSŘ SR); pokud tedy soud rozhodne, že dítě je osvojitelné, musí současně rozhodnout o zásahu do výkonu rodičovských práv a povinností rodičů dítěte.

7. 2. 4. Řízení ve věcech osvojení v návrhu zákona o zvláštních řízeních soudních

Zatímco platná právní úprava mluví o řízení o osvojení, návrh zákona o zvláštních řízeních soudních uvedené řízení nazývá řízením ve věcech osvojení, které nově rozděluje na řízení ve věcech osvojení nezletilého (§§ 423 až 440) a řízení o osvojení zletilého (§§ 441 až 447). Řízení ve věcech osvojení navrhuje upravit „*jako nové souhrnné řízení, ve kterém budou probíhat samostatná řízení dílčí, zejména pak řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů k osvojení a řízení o osvojení*“.³³⁴ Řízení ve věcech osvojení by mělo být obdobou řízení ve věcech péče soudu o nezletilé. Veden by měl být jeden spis, který by obsahoval dílčí spisy pro jednotlivá řízení (přijetí prohlášení o udělení souhlasu k osvojení, řízení o předání dítěte do péče před osvojením, řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů k osvojení, řízení o osvojení, řízení o návrhu rodičů, kteří dali souhlas s osvojením, na vydání dítěte, řízení o utajení osvojení a řízení o nařízení dohledu nad úspěšností osvojení).

Místně příslušným k řízení bude obecný soud osvojence, v případě nezletilého účastníka, který není plně svéprávný, soud, v jehož obvodu má nezletilý na základě dohody

³³⁴ Srov. důvodovou zprávu k návrhu zákona o zvláštních řízeních soudních.

rodičů nebo rozhodnutí soudu, popřípadě jiných rozhodujících skutečností, své bydliště. Trvání příslušnosti bude založeno prvním návrhem na zahájení řízení ve věcech osvojení.

Účastníkem řízení ve věcech osvojení nezletilého bude v první řadě osvojenec a jeho zákonný zástupce. Osvojitel bude účastníkem řízení, kromě případů, půjde-li o rozhodnutí o tom, zda je třeba souhlasu rodičů k osvojení. Účastníky řízení budou zásadně i rodiče osvojence a manžel osvojitele, bude-li k osvojení třeba jeho souhlasu. Rodič osvojenec nebude účastníkem řízení, pokud byl zbaven rodičovské odpovědnosti a práva dát souhlas k osvojení, pokud jeho svéprávnost byla ve věci udělení souhlasu k osvojení omezena a dále v případě, že udělil souhlas k osvojení před podáním návrhu. Jinak soud bude povinen jednat s rodičem jako s účastníkem řízení až do doby, než nabude právní moci rozhodnutí o tom, že k osvojení není třeba jeho souhlasu. V případě, že souhlas rodiče s osvojením bude účinně odvolán, soud bude povinen s rodičem opětovně jednat jako s účastníkem řízení. Stejně bude platit i v případě, že bude změněno rozhodnutí o určení, že není třeba jeho souhlasu k osvojení, změněno nebo zrušeno rozhodnutí o omezení jeho svéprávnosti ve věci udělení souhlasu k osvojení, nebo bude-li mu znovu přiznána rodičovská odpovědnost nebo právo dát souhlas k osvojení. Povinností soudu bude alespoň jednou v řízení vyslechnout rodiče, i když nebude účastníkem řízení, a manžela osvojitele.

V řízení o osvojení zletilého bude účastníkem řízení osvojenec, jeho dítě a osvojitel. Manžel osvojitele bude účastníkem řízení, bude-li k osvojení třeba jeho souhlasu. Soud bude povinen vyslechnout v řízení rodiče osvojenec, půjde-li o osvojení zletilého, které je obdobou osvojení nezletilého, dítě osvojenec, bude-li schopno vyjádřit svůj názor ve věci osvojení, a manžela osvojenec.

7. 3. Právo dítěte znát svůj původ

Právo dítěte znát svůj původ garantuje čl. 7 ÚPD. Každé dítě má od narození, pokud je to možné, právo znát své rodiče a právo na jejich péči. ÚPD současně zdůrazňuje povinnost smluvních států respektovat právo dítěte na zachování jeho totožnosti, včetně státní příslušnosti, jména a rodinných svazků. Uvedené právo je nezbytnou součástí práva na identitu a soukromí. Chráněno je též prostřednictvím čl. 8 Úmluvy a čl. 10 Listiny.

Z práva dítěte znát svůj původ tedy plyne závazek státu umožnit dítěti realizovat právo poznat svůj původ, vždy je přitom třeba brát v úvahu zájem dítěte jako vůdčí princip

a příslušná ustanovení vykládat s ohledem na něj. Stát především nesmí klást takové překážky, které by navždy znemožnily, aby dítě poznalo své rodiče. V případech osvojení by minimálním standardem mělo být informování dítěte ze strany osvojitelů, že dítě bylo osvojeno a že tedy není jejich biologickým potomkem. Dítě, jehož se osvojení bezprostředně dotýká, by v souladu s mezinárodními lidskoprávními standardy mělo mít informace o svém původu a o své přirozené rodině, chce-li je mít. Právo dítěte znát svůj původ nesmí být oslabeno z důvodu upřednostňování zájmů rodičů či osvojitelů. Cílem zákonné úpravy by mělo být, aby institut osvojení byl důsledně koncipován jako náhradní vůči přirozené rodině, jako „služba dítěti, které nemůže vyrůstat se svými rodiči, resp. svými příbuznými a osobami blízkými“.³³⁵

Slovenský zákonodárce se právo dítěte znát svůj původ pokusil zakomponovat do ZoR SR (§ 106 odst. 3). Realizaci tohoto práva však omezil tak, že ponechal na výlučném rozhodnutí osvojitelů, zda vůbec a kdy osvojení zprostředkují přístup k informacím o jeho biologických rodičích a případně i dalším informacím. Povinnost sdělit dítěti informace o jeho původu však osvojitelé nemají. Obdobně ani ze ZoR ČR povinnost informovat dítě o jeho původu nevyplývá. Povinnost osvojitele informovat osvojence o jeho původu, jakmile se to bude jevit vhodným, nejpozději však do zahájení školní docházky, nově zavádí NOZ (§ 836). Upravuje se i právo osvojence seznámit se s obsahem spisu, který byl veden v řízení o jeho osvojení, jakmile osvojenec nabude svéprávnosti (§ 838).

Zavedení povinnosti informovat osvojence o jeho původu nejpozději do zahájení školní docházky v NOZ lze pouze uvítat.³³⁶ Pochybnosti však vzbuzuje úprava tzv. utajení osvojení, která umožňuje na základě rozhodnutí soudu vedle utajení osvojení a jeho okolností před rodinou původu dítěte rovněž utajení „*pokrevního rodiče a jeho souhlasu k osvojení*“.³³⁷ Králíčková k této úpravě v návaznosti na kritiku vysokého stupně utajení v procesu osvojování uvádí, že tato koncepce je zcela v rozporu s lidskoprávní dimenzí

³³⁵ KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Anonymita osvojení versus právo dítěte znát svůj původ. In: *Náhradní rodinná péče - představy a skutečnost : (realita a východiska v ČR) : kolokvium II*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2009, s. 35-46.

³³⁶ Určení vhodné věkové hranice, kdy by dítě mělo obdržet informace o osvojení, je úzce spojeno s formováním identity dítěte. I z psychologického hlediska se jeví vhodnější oznámit dítěti vhodným způsobem a ve vhodném čase skutečnost, že dítě bylo osvojeno, jako tuto informaci před ním zatajovat. Nevhodné prozrazení původu dítěte může v návaznosti na jeho utajování ze strany osvojitelů vážným způsobem zasáhnout do psychiky dítěte a narušit vybudované vztahy v rodině. Z psychologické praxe plyne, že u nejmenších dětí je nejvhodnější o faktu osvojení mluvit otevřeně hned od samého počátku, byť tomu ještě dítě ani nemusí rozumět a postupně tuto informaci s dítětem komunikovat. Matějček za vývojově vhodnou označil dobu kolem tří let (MATEJČEK, Zdeněk. *Otázka identity dítěte v náhradní rodinné péči*. In: *Náhradní rodinná péče*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 1982, s. 133-141).

³³⁷ O odtajnění by mohl rozhodnout pouze soud v případě velmi závažné situace ohrožující osvojené dítě na životě nebo na zdraví. § 837 NOZ.

českého právního řádu a upozorňuje, že „osvojitel nemá a nemůže mít právo na utajení osvojení před dítětem“.³³⁸

S právem dítěte znát svůj původ souvisí problematika tzv. utajených porodů a baby-schránek (hnízd záchrany). Právní základ úpravy utajených porodů je v ČR obsažen v zákoně č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování, v SR v zákoně č. 576/2004 Z. z., „o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov“.³³⁹

Ženě, která požádala o utajení své osoby v souvislosti s porodem, je garantováno právo na „zvláštní ochranu svých osobních údajů“. Podmínkou dle české úpravy je, aby se jednalo o ženu s trvalým pobytem v ČR, přičemž jejímu manželu nesmí svědčit domněnka otcovství. V případě vdaných žen, jako i žen, jejichž manželství zaniklo méně než tři sta dní před narozením dítěte, je tedy využití institutu utajeného porodu na rozdíl od slovenské úpravy vyloučeno.³⁴⁰ V souvislosti s těhotenstvím a porodem ženy se vede zvláštní zdravotní dokumentace, kterou poskytovatel zdravotní péče zapečetí jako celek a vede odděleně od ostatní zdravotní dokumentace. Otevření takto zapečetěné zdravotnické dokumentace je připuštěno pouze na základě rozhodnutí soudu. Údaje matky se nezapisují do matriky, zápis dítěte do knihy narození se vykoná na základě správy zdravotnického zařízení o narození dítěte.

Žena, která porodila dítě v režimu utajeného porodu, zůstává po právní stránce matkou dítěte, byť není jako matka dítěte zapsána v matrice. Samotným uplatněním žádosti o utajení údajů o své osobě matka svou rodičovskou odpovědnost k dítěti neztrácí. Nabývá rovněž práva a povinnosti k dítěti tvořící součást rodičovské odpovědnosti. Skutečnost, že matka je nadále nositelkou rodičovské odpovědnosti k dítěti, musí být zohledněna i v každém soudním řízení péče o nezletilé, ve kterém matka zásadně má postavení účastníka řízení. Ke stejnému závěru lze dospět i v případě ženy, která své dítě odložila v baby-boxu.³⁴¹

³³⁸ KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Anonymita osvojení versus právo dítěte znát svůj původ. In: *Náhradní rodinná péče - představy a skutečnost : (realita a východiska v ČR) : kolokvium II*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2009, s. 39 a nasl.

³³⁹ Úprava utajených porodů byla do českého právního řádu zavedena zákonem č. 422/2004 Sb., který novelizoval zákon o péči a zdraví lidu č. 20/1966 Sb. Na Slovensku úpravu utajených porodů zavedl ZoR SR.

³⁴⁰ Součástí žádosti ženy o utajení své totožnosti v souvislosti s porodem je i prohlášení, že nehodlá o dítě pečovat.

³⁴¹ Matka je nadále i zákonným zástupcem dítěte. V tomto případě nepřichází do úvahy ustanovení poručníka dítěti. Jestliže matku, případně otce dítěte, nebude možné nalézt, budou dány důvody k ustavení opatrovníka. Srov. RADVANOVÁ, Senta. Osvojení v proměnách společnosti: Úvaha. In: *Pocta Jiřímu Švestkovi k 75*.

Pokud se týče baby-schránek (baby-boxů), v ČR neexistuje pro jejich zřizování a provoz žádný právní podklad. Podle Zuklínové by činnost zřizování a provozování baby-schránek měla spadat pod právní úpravu zákona o sociálně-právní ochraně dětí.³⁴² Upozorňuje, že činnost na úseku sociálně-právní ochrany mohou vykonávat pouze zákonem stanovené orgány a pouze, jsou-li splněny podmínky pro tuto činnost zákonem vymezené. Zřídí a provozuje-li baby-schránku někdo, kdo nebyl osobou pověřenou výkonem sociálně-právní ochrany, jedná se dle Zuklínové o činnost v rozporu s právními předpisy. Na Slovensku faktické provozování baby-schránek, označovaných jako tzv. hnízda záchrany, vyústilo do jejich legislativního zakotvení v zákoně č. 576/2004 Z. z., „o zdravotnej starostlivosti“. Ustanovení § 11 odst. 11 zákona umožňuje odložit novorozence do veřejně přístupného inkubátoru, byl-li zřízen zdravotnickým zařízením na účely záchrany novorozenců. Bližší úpravu nicméně ani slovenská právní úprava neobsahuje.

V odborné literatuře je poukazováno na to, že v případě utajených porodů, stejně jako u baby-schránek, dochází k porušování základního práva dítěte znát své rodiče, které je garantováno v čl. 7 ÚPD. Podle Radvanové je úprava utajených porodů „*protiústavní, neboť odporuje základnému lidskému právu dítěte mít svého rodiče*“.³⁴³ Zuklínová poukazuje na to, že v případě baby-schránek dochází ke střetu několika práv zajištěných dítěti ÚPD či Úmluvou (zejména práva znát svůj původ a být v péči svých rodičů, práva na identitu a práva na život) s právem matky na soukromí, a konstatuje, že matce nelze přiznat právo utajit svou vlastní totožnost před dítětem, byť matka může mít zájem na utajení své totožnosti před veřejností.³⁴⁴ Rovněž podle Králíčkové je těmito počiny porušována řada mezinárodních závazků, zejména čl. 8 Úmluvy.³⁴⁵ S těmito názory nelze než souhlasit. Dítě má právo na respektování svého rodinného života, má právo znát své rodiče a právo s nimi žít. Právní úprava, stejně jako jakákoli činnost státu, musí dítěti umožňovat realizaci práva na poznání svého biologického původu i práva na respektování svých rodinných svazků.

narozeninám. 1. vydání. Praha: ASPI, a.s., 2005. s. 253. nebo ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Několik poznámek k právním otázkám okolo tzv. baby-schránek. *Právní rozhledy*. 2005, č. 7, s. 250-253.

³⁴² ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Několik poznámek k právním otázkám okolo tzv. baby-schránek. *Právní rozhledy*. 2005, č. 7, s. 250-253.

³⁴³ RADVANOVÁ, Senta. Osvojení v proměnách společnosti: Úvaha. In: *Pocta Jiřímu Švestkovi k 75. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI, a.s., 2005.

³⁴⁴ ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Několik poznámek k právním otázkám okolo tzv. baby-schránek. *Právní rozhledy*. 2005, č. 7, s. 250-253.

³⁴⁵ KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Anonymita osvojení versus právo dítěte znát svůj původ. In: *Náhradní rodinná péče - představy a skutečnost : (realita a východiska v ČR) : kolokvium II*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2009, s. 38.

7. 4. Závěr

Osvojení imituje biologický svazek přirozeného rodičovství, zajišťuje dítěti trvalé náhradní rodinné prostředí a má za následek významné statusové změny jak v oblasti práva soukromého, tak i veřejného. Pokud právní úprava připouští osvojení zletilé osoby, dochází k významným statusovým změnám, které ovlivňují i pozdější soukromoprávní poměry dotčených osob, zejména v oblasti příbuzenství či majetkových vztahů. Na rozdíl od ostatních institutů náhradní rodinné péče, které vycházejí z předpokladu navrácení dítěte do původní biologické rodiny a mají jenom dočasný charakter, osvojením dochází k vytvoření nových rodinněprávních vztahů. Mezi instituty soukromého práva má proto osvojení své trvalé místo. Vzhledem k závažným důsledkům osvojení je nezbytné klást důraz na kvalitní právní úpravu, která by reflektovala aktuální společenské jevy, jako je rozpad tradiční rodiny, obchodování s dětmi či zdokonalující se lékařská praxe a dbát, aby umožňovala důsledně chránit zájmy nezletilého dítěte. Za aktivní účasti státu je současně třeba chránit přirozené rodinné vazby a rozhodnutí o osvojení vyhradit pro případy, kdy je v nejlepším zájmu dítěte, aby byl dán prostor na vytvoření nových příbuzenských vazeb. Je přitom nezbytné usilovat o spravedlivou rovnováhu mezi zájmy dítěte, rodiče a budoucího osvojitele.

Právní úprava osvojení v obou srovnávaných právních řádech vychází ze společných východisek a až na určité výjimky odpovídá standardům požadovaným mezinárodními dokumenty. Legislativní úprava je v mnoha ohledech obdobná, nelze však opomenout významné rozdíly, jak byly analyzovány v předchozí části práce. Zatímco ZoR SR umožňuje, stejně jako dosud ZoR ČR, pouze osvojení nezletilého dítěte, v NOZ je nově připuštěno i osvojení zletilé osoby. Česká úprava rozlišuje mezi osvojením zrušitelným a nezrušitelným, v SR je naproti tomu osvojení upraveno jednotně, v zásadě jako osvojení nezrušitelné, které lze výjimečně zrušit ve lhůtě šesti měsíců od právní moci rozhodnutí o osvojení. NOZ nově neumožňuje zrušit osvojení po uplynutí tří let od rozhodnutí o osvojení, soud však může i před uplynutím této lhůty rozhodnout, že osvojení je nezrušitelné. Podle slovenské úpravy není přípustné samostatné osvojení dítěte osobou žijící v manželství, kromě případů, jde-li o manžela rodiče dítěte, možné je pouze společné osvojení dítěte oběma manžely. Odlišná je i délka povinné předosvojenecké péče. Pravomoc rozhodovat o svěření dítěte do předosvojenecké péče je dle ZoR SR a nově i podle NOZ svěřena výhradně soudu, podle ZoR ČR mohl o předosvojenecké péči

rozhodovat ve stanovených případech i orgán sociálně-právní ochrany dětí. Slovenský zákon o rodině rozlišuje minimální šestiměsíční lhůtu u kvalifikovaného nezájmu rodičů o dítě, v případě absolutního nezájmu jí stanovuje na nejméně dva měsíce po narození dítěte. V ČR bylo s účinností od 1. ledna 2013 upuštěno od rozlišování mezi kvalifikovaným a absolutním nezájmem, lhůta nezájmu byla sjednocena na nejméně tři měsíce. NOZ odstraňuje rozdíly v pojetí práva rodiče udělit souhlas s osvojením a zdůrazňuje statusovou povahu tohoto práva. Odvolání souhlasu rodiče s osvojením je podle NOZ možné zásadně toliko po dobu tří měsíců od jeho udělení, zatímco podle slovenské úpravy jen do času umístění dítěte do péče budoucích osvojitelů. Podle dosavadní úpravy v ZoR ČR bylo odvolání souhlasu možné do nabytí právní moci rozhodnutí o osvojení, pouze v případě blanketového souhlasu do doby umístění dítěte do péče budoucích osvojitelů. NOZ dále omezuje časové trvání účinků uděleného souhlasu dobou šesti let ode dne jeho udělení, k pozbytí účinnosti nikoli blanketového souhlasu dojde i zamítnutím nebo zpětvzetím návrhu na osvojení. Za nedostatek slovenské úpravy lze označit absenci ochrany matky při udělování souhlasu s osvojením bezprostředně po porodu, na rozdíl od české právní úpravy není vyloučeno udělení souhlasu matkou i ihned po narození dítěte.

Ke zprostředkování osvojení spočívajícího ve výběru osoby vhodné stát se osvojitelem určitého dítěte a v zajištění osobního seznámení dítěte a žadatele je podle české právní úpravy oprávněn pouze orgán sociálně-právní ochrany dětí. Slovenská úprava naproti tomu umožňuje zapojit do procesu zprostředkování i akreditovaný subjekt, který má akreditaci na vykonávání přípravy na náhradní rodinnou péči a na zprostředkování navázání osobního vztahu mezi dítětem a žadatelem. Předpokladem je zjištění, že určený orgán sociálně-právní ochrany nevede v seznamu žadatele, kterého lze zařadit do procesu zprostředkování. Na účely zprostředkování se akreditovanému subjektu poskytuje sociální správa a správa o zdravotním stavu dítěte, fotografie dítěte a obrazový a zvukový záznam o dítěti. Akreditované subjekty vykonávají rovněž úkoly při zprostředkování mezinárodního osvojení.

NOZ přináší oproti dosavadní úpravě významné změny a obsahově podrobnější úpravu osvojení. Některé z rozdílů mezi českou a slovenskou úpravou osvojení stírá, odstraňuje řadu vytýkaných nedostatků právní úpravy, kterou zkvalitňuje a doplňuje, na druhé straně se v mnoha nových ohledech od slovenské úpravy odlišuje. Pozitivně lze hodnotit zejména posílení ochrany dítěte a jeho zájmů v celém procesu osvojení, prodloužení minimální délky povinné péče před osvojením z tří na šest měsíců, zavedení

informační povinnosti osvojitelů obeznámit osvojence o skutečnosti osvojení, stanovení práva osvojence být seznámen s obsahem osvojeneckého spisu či zavedení následného dohledu nad osvojením, za předpokladu, že tím nebude nadměrně zasahováno do soukromého a rodinného života dotčených osob. Uvítat třeba i posílení role soudu v řízení o osvojení, zdůraznění zájmu dítěte na péči svých blízkých biologických příbuzných či pojetí práva rodiče udělit souhlas s osvojením jako osobního práva rodiče stojícího mimo rámec rodičovské odpovědnosti, stanovení časové limitace účinnosti souhlasu s osvojením nebo zavedení možnosti osvojení zletilého ve výjimečných případech.

Mnohé z výše uvedených aspektů právní úpravy osvojení v NOZ mohou být nesporně vhodnou inspirací i pro slovenskou právní úpravu v budoucnu. Na druhé straně třeba vyslovit pochybnost o tom, zda je zavedení možnosti požádat soud o utajení pokrevního rodiče a jeho souhlasu k osvojení v NOZ odůvodněné. S ohledem na právo dítěte znát svůj původ a vzhledem k prioritizaci zájmu dítěte lze de lege ferenda uvažovat nad upuštěním od této úpravy. Ve vztahu ke slovenské právní úpravě lze de lege ferenda doporučit, aby právo matky udělit souhlas s osvojením bylo připuštěno pouze po uplynutí minimální lhůty po narození dítěte alespoň šesti týdnů a aby byla výslovně upravena povinnost osvojitelů sdělit osvojenci informace o jeho původu. Expressis verbis by dále měl být upraven vztah řízení o osvojení k řízení o určení otcovství zahájeném na návrh muže, který o sebe tvrdí, že je otcem osvojovaného dítěte, inspirací může být úprava v § 70a ZoR ČR, resp. v § 830 NOZ. Z hlediska úvah de lege ferenda by řízení o osvojitelnosti podle § 180a, § 180b OSŘ SR mělo mít charakter řízení obligatorně předcházejícího řízení o osvojení, s výjimkou stanovených případů. V obou úpravách je de lege ferenda třeba posílit ochranu a realizaci práva dítěte znát svůj původ a být v péči svých rodičů.

8. Pěstounská péče

Pěstounská péče je jednou z forem náhradní rodinné péče, „*subsidiární v plném slova smyslu ve vztahu k péči o dítě jeho rodiči*“.³⁴⁶ Jedná se o tradiční nezastupitelný soukromoprávní institut s významnými veřejnoprávními aspekty.³⁴⁷ Cílem pěstounské péče je zajištění osobní péče o dítě po dobu, po kterou o něj nemůže být z nejrůznějších příčin pečováno v jeho vlastní rodině. Účelem nemá být dlouhodobý pobyt dítěte v pěstounské rodině, považována má být pouze za náhradní dočasné řešení, které je spojeno s úsilím o navrácení dítěte do jeho původní rodiny v co nejkratší možné době poté, co budou překážky v péči o dítě odstraněny.³⁴⁸ Dle Králíčkové pěstounská péče musí být chápána jako „*překlenovací řešení krize přirozené nukleární rodiny rodičů a jejich dítěte*“.³⁴⁹ Délka trvání pěstounské péče bude dána podle skutečných potřeb dítěte a jeho přirozené rodiny,³⁵⁰ může trvat jen tak dlouho, dokud rodiče nemohou, nechtějí nebo nedokážu mít dítě v osobní péči.³⁵¹ Svěření dítěte do výchovy pěstounovi proto musí být doprovázeno i soustavnou prací s rodinou dítěte s cílem odstranit příčiny, pro které nemůže být o dítě v jeho přirozeném prostředí pečováno. Umístění dítěte do náhradního prostředí by mělo být omezeno jen na dobu nezbytně nutnou a jakákoli opatření provázející tuto dočasnou péči by měla být v souladu se základním cílem, kterým je opětovné spojení přirozených rodičů a dítěte. Pěstounská péče by obecně měla být pojímána jako „*institut garantující zachování a rozvíjení přirozených vazeb dítě – nukleární rodina, rodiče, a to zejména prostřednictvím pravidelného styku*“.³⁵² Povinností pěstouna je proto sice o dítě osobně pečovat, rodiče by však zásadně vždy měli mít právo stýkat se pravidelně se svým dítětem, jak výslovně stanovuje ZoR SR i NOZ.

³⁴⁶ KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Pěstounská péče: mýty versus ústavně konformní interpretace a aplikace zákona s úvahami de lege ferenda. *Právní rozhledy*. 2008, č. 9, s. 310. Obdobně též HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 189.

³⁴⁷ Srov. RADVANOVÁ, Senta a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. *Kurs občanského práva: instituty rodinného práva*. 1. vyd. Praha: Beck, 1999. s. 145.

³⁴⁸ FRINTA, Ondřej, MELICHAROVÁ, Dita. Náhradní péče o dítě – právní rámec v obecných souvislostech. In: *Náhradní výchova dětí – možnosti a meze: kolokvium I*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2008, s. 31.

³⁴⁹ KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Pěstounská péče: mýty versus ústavně konformní interpretace a aplikace zákona s úvahami de lege ferenda. *Právní rozhledy*. 2008, č. 9, s. 310.

³⁵⁰ HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 189.

³⁵¹ KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Pěstounská péče: mýty versus ústavně konformní interpretace a aplikace zákona s úvahami de lege ferenda. *Právní rozhledy*. 2008, č. 9, s. 311.

³⁵² Tamtéž.

Základní cíl, který se svěřením dítěte do pěstounské péče sleduje, je zajistit dítěti osobní péči po určitou dobu. Svěřením dítěte do pěstounské péče nedochází na rozdíl od osvojení ke změně osobního statusu dítěte, ani pěstouna. Dochází k zachování jak statusových, tak i osobních a majetkových vazeb dítěte na svou biologickou rodinu. Rodiče zásadně zůstávají zákonnými zástupci svého dítěte, mají právo vychovávat jej, zastupovat a spravovat jeho jmění. Pěstoun nemá vyživovací povinnost k dítěti, tuto mají i v průběhu pěstounské péče zajišťovat rodiče dítěte. S ohledem na dočasný charakter pěstounské péče a zájem na navrácení dítěte do jeho biologické rodiny, jakmile to bude možné, musí být pěstounská péče průběžně sledována a kontrolována státem.³⁵³

Pěstounskou péči lze klasifikovat na pěstounskou péči obecnou a na fakultativní předpěstounskou péči. Vedle toho je v české právní úpravě jako zvláštní typ upravena tzv. pěstounská péče na přechodnou dobu.³⁵⁴ Rozlišovat dále možno příbuzenskou pěstounskou péči, kdy je dítě svěřováno do osobní péče svých příbuzných a péči vykonávanou osobou, která není příbuzným dítěte. Z hlediska délky trvání, byť je pěstounská péče pojmově pouze dočasná, lze diferencovat pěstounskou péči krátkodobou, střednědobou a dlouhodobou. V praxi se někdy rozlišuje i mezi pěstounskou péčí s účastí rodičů a pěstounskou péčí bez účasti rodičů, v závislosti na tom, zda je nebo není zachován kontakt mezi dítětem a jeho rodiči. Diferencovat lze také mezi individuální pěstounskou péčí, která je vykonávaná jednotlivcem nebo společně manželi a kolektivní (skupinovou) pěstounskou péčí vykonávanou v zařízeních.

Svým účelem má pěstounská péče nejbliže k institutu svěřením dítěte do péče jiné osoby. Obsahová náplň obou institutů, pokud jde o vlastní péči o dítě, je v podstatě stejná. V obou případech jde o náhradní rodinnou péči, která má dítěti nahradit péči rodičovskou. S tím je nezbytně spojeno i obstarávání běžných věcí dítěte. Rozdílem je, že s pěstounskou péčí jsou spojeny různé hmotné či jiné výhody pro pěstouna.³⁵⁵ Pěstounská péče má přednost před péčí o dítě v ústavní výchově.

NOZ institut pěstounské péče upravuje pod názvem „pěstounství“ v §§ 958 až 970. V ZoR ČR je právní úprava pěstounské péče obsažena v §§ 45a až 45d, v ZoR SR v §§ 48 až 53. Tuto úpravu doplňuje ZSPOD ČR a ZSPOD SR.

³⁵³ HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 189 a nasl.

³⁵⁴ § 958 odst. 3 NOZ, § 45a odst. 2 ZoR ČR. Podrobnosti stanovuje ZSPOD ČR.

³⁵⁵ R 27/1975.

Počet dětí umístěných v pěstounské péči k 31.12.2011 představoval v ČR 7463, z toho 290 dětí bylo se zdravotním postižením. V průběhu roku 2011 došlo k umístění 1507 dětí do pěstounské péče. Pěstounů bylo celkem 9302, ve dvou třetinách případů byl pěstounem příbuzný dítěte (jednalo se zejména o prarodiče dítěte). Do pěstounské péče v rodině bylo v převážné většině případů svěřeno jedno dítě (5487), méně pak dvě děti (1195) a pouze zřídka tři a více dětí. V počtu pěstounských rodin i dětí svěřených do pěstounské péče lze v posledních letech badat zřejmý nárůst. Zatímco pěstounských rodin bylo v roce 2006 celkem 4845, v roce 2008 jich bylo 5790 a v roce 2010 již 8504. V pěstounské péči bylo v roce 2006 umístěno 4884 dětí, v roce 2008 celkem 5727 dětí a v roce 2010 již 7021 dětí. Počet pěstounských rodin v SR byl v roce 2011 spolu 1659, v čtyřiceti procentech případů se jednalo o příbuzné dítěte, v pěstounské péči bylo umístěno celkem 2249 dětí. V posledních letech došlo v SR na rozdíl od ČR k poklesu počtu pěstounských rodin (ještě v roce 2008 jich bylo 1875, v roce 2010 spolu 1726 a v roce 2011 se jejich počet snížil na 1659) i dětí svěřovaných do pěstounské péče (2594 dětí v roce 2008, 2319 dětí v roce 2010), pravděpodobně v souvislosti s rozšířením institutu profesionální rodiny.³⁵⁶

8. 1. Podmínky svěřeni dítěte do pěstounské péče

V případech, kdy rodiče z objektivních nebo subjektivních důvodů nezabezpečují nebo nemohou řádně zabezpečit péči o nezletilé dítě, je třeba zajistit dítěti osobní péči obdobnou péči v biologické rodině. Svěřit dítě do pěstounské péče lze pouze v případě, že zájem dítěte vyžaduje svěřeni do takové péče a současně osoba pěstouna poskytuje záruku řádné výchovy dítěte. Základními předpoklady pro svěřeni dítěte do pěstounské péče jsou:

- a) nezabezpečování řádné osobní péče o dítě jeho rodiči, ani poručníkem dítěte,³⁵⁷
- b) zájem dítěte na svěřeni do pěstounské péče,
- c) vhodná osoba pěstouna, která má zájem stát se pěstounem a poskytuje záruku řádné výchovy dítěte,
- d) rozhodnutí soudu o svěřeni dítěte do pěstounské péče.

³⁵⁶ Srov. Roční výkazy MPSV ČR o výkonu sociálně-právní ochrany dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/7260> a Roční výkazy MPSVR SR o vykonávání opatření sociálně-právní ochrany dětí a sociální kurately dostupné z: http://www.upsvar.sk/statistiky/rocne-vykazy-mpsvr-sr/rocne-vykazy-v12-mpsvr-sr-o-vykonavani-opatreni-socialnopravnej-ochrany-deti-a-socialnej-kurately-2008-2009-2010-2011.html?page_id=77297.

³⁵⁷ Pokud o dítě osobně pečuje poručník ustanovený soudem, je v tomto zahrnuta i náplň pěstounské péče; v takovém případě je nesprávné svěřit dítě tomuto poručníkovi do pěstounské péče (R 4/1977).

Svěření dítěte do pěstounské péče je faktickým zásahem do rodičovské odpovědnosti. K odnětí dítěte rodičům v tomto případě není třeba, aby soud zároveň zasáhl do výkonu jejich rodičovské odpovědnosti a tuto omezil, pozastavil nebo jej rodiče zbavil. Pro svěření dítěte do pěstounské péče je proto dle Pavelkové potřebné prokázat naplnění skutečností, kterými zákon o rodině odůvodňuje zásahy do rodičovské odpovědnosti.³⁵⁸ Právním následkem nařízení pěstounské péče je, že rodiče nemohou o dítě každodenně osobně pečovat, přičemž tuto péči zajišťuje osoba, které bylo dítě rozhodnutím soudu svěřeno. Fakticky tak dochází i k určení nového místa bydliště dítěte. Rodiče zásadně nadále zůstávají zákonnými zástupci dítěte a mají právo rozhodovat o záležitostech dítěte a spravovat jeho majetek v jiných než běžných věcech. V běžných věcech dítě zastupuje a jeho majetek spravuje pěstoun.

Předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí musí být zájem dítěte. Činnost orgánu sociálně-právní ochrany dětí i činnost soudu musí být vedena snahou o dosažení nejvyššího blaha dítěte. Hledisko zájmu dítěte je rozhodující i při rozhodování o uplatnění této formy náhradní péče. Jakékoli rozhodnutí musí směřovat k zajištění perspektivy zdárného vývoje dítěte. Pěstounská péče se jeví jako vhodná zejména u dětí, které není možné osvojit z důvodu nesouhlasu rodičů, které se nedaří umístit do osvojené rodiny z důvodu jejich vyššího věku či zdravotního handicapu, vhodná je též pro sourozence, případně sourozenecké skupiny.³⁵⁹ Matějček klasifikoval děti, pro něž je pěstounská péče vhodná, do několika skupin, a to dětí odlišného etnického původu, dětí s vážnějším postižením, dětí věkově starší (přibližně nad šest let věku), dětí s prognózou podprůměrné intelektové výkonnosti, dětí s psychickou deprivací, dětí s poruchami chování a sourozenecké skupiny.³⁶⁰

Pěstounem se může stát pouze fyzická osoba, plně způsobilá k právním úkonům, která svými osobními předpoklady, zdravotními, osobnostními a morálními, jako i způsobem života svého a osob, které s ní žijí v domácnosti, skýtá záruku, že pěstounská péče bude vykonávána ku prospěchu dítěte. V ZoR SR je *expressis verbis* stanovena i podmínka trvalého pobytu osoby, která má zájem stát se pěstounem, na území SR a podmínka jejího zápisu v seznamu žadatelů o pěstounskou péči. Předpoklad bydliště pěstouna na území ČR nově zavádí NOZ, dosavadní úprava obdobnou podmínku

³⁵⁸ PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentár*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 287 a nasl.

³⁵⁹ HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 189 a nasl.

³⁶⁰ MATĚJČEK, Zdeněk a kol. *Náhradní rodinná péče*. 3. vydání. Praha: Portál, 1999. s. 75 a nasl.

neobsahovala. Účelem této úpravy je, aby nedocházelo ke zneužívání institutu pěstounské péče, aby se zamezilo její komercializaci a obchodu s dětmi. Tato podmínka souvisí i s právem dítěte, které nemůže být ponecháno ve svém rodinném prostředí, na zachování kontinuity v jeho výchově s ohledem na jeho etnický, náboženský, kulturní a jazykový původ podle čl. 20 ÚPD. Od novelizace provedené zákonem č. 401/2012 Sb. ZoR ČR výslovně preferuje péči o dítě osobou příbuznou nebo dítěti blízkou, ujala-li se tato osobní péče o dítě, ledaže by to nebylo v souladu se zájmy dítěte.³⁶¹ Obdobně stanovuje i NOZ (§ 962 odst. 2). Na rozdíl od současné úpravy NOZ dále výslovně upravuje, že zájemce o pěstounskou péči musí se svěřením dítěte do pěstounské péče souhlasit. Důvodem pro zavedení této úpravy bylo, že řízení ve věcech péče o nezletilé, mezi které náleží i řízení o pěstounské péči, může být soudem zahájeno i bez návrhu.

Dítě může být svěřeno též do společné péče manželů. Není přípustné svěřením dítěte do společné pěstounské péče osobám, které nejsou manželé.³⁶² Pokud zemře jeden z manželů, pěstounská péče trvá nadále, její výkon se pouze koncentruje v rukách pozůstalého manžela, který zůstává pěstounem dítěte. Rozvod manželů, kterým bylo dítě svěřeno do společné pěstounské péče, je podle slovenské úpravy důvodem zániku pěstounské péče. Soud může v takovém případě ponechat dítě v péči jednoho z manželů na jeho návrh, je-li to v zájmu dítěte; návrh je možné podat současně s návrhem na rozvod.³⁶³ Rozvod manželství je důvodem zániku společné pěstounské péče i podle NOZ; soud rozhodující o rozvodu přitom manželství nerozvede, dokud nedojde k úpravě povinností a práv pěstounů pro dobu po rozvodu (§ 964 odst. 2). Podle ZoR ČR trvá společná výchova v případě rozvodu manželství až do doby, než soud po rozvodu rozhodne o výchově dítěte.

Pro svěřením dítěte do péče pouze jednoho z manželů je potřebný souhlas druhého manžela. Souhlas je osobním právem manžela, nelze ho tedy dát prostřednictvím zástupce, ani ho nahradit soudním rozhodnutím. Soud není oprávněn zkoumat odůvodněnost případného nesouhlasu (R 27/1975). Souhlas není třeba, jestliže druhý z manželů pozbyl způsobilosti k právním úkonům nebo je-li opatření tohoto souhlasu spojeno s těžko

³⁶¹ § 45a odst. 1 věta druhá ZoR ČR.

³⁶² Nesezdaným osobám nebo osobám v registrovaném partnerství. Srov. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 189 a nasl. nebo PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentář*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 291.

³⁶³ Jak ale upozorňuje Pavelková, řízení o rozvod manželství nelze sloučit s řízením o nařízení pěstounské péče s ohledem na rozdílnou výlučnou místní příslušnost soudu v obou řízeních. Z uvedených důvodů je soud, který rozhodoval o rozvodu, povinen zaslat příslušnému soudu péče o nezletilé odpis rozsudku o rozvodu, aby tento mohl upravit práva a povinnosti k dítěti novým způsobem. Blíže viz PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentář*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 319.

překonatelnou překážkou. Podle ZoR SR souhlas není potřebný ani v případě, že manželé nežijí v domácnosti. Ke svěření dítěte do pěstounské péče se souhlas rodičů nevyžaduje, dítě může být do pěstounské péče svěřeno i bez jejich souhlasu.

8. 2. *Vzájemná práva a povinnosti*

Svěřením dítěte do pěstounské péče dochází k rozdělení výkonu práv a povinností mezi rodiče dítěte a pěstouna. Práva a povinnosti, které nebudou náležet pěstounovi, zůstávají zachovány rodičům, resp. zákonným zástupcům dítěte. Rozsah práv a povinností pěstouna vyplývá ze zákonné úpravy, podle ZoR SR je nicméně povinnou náležitostí soudního rozhodnutí o svěření dítěte do pěstounské péče vždy i výrok o určení rozsahu práv a povinností pěstouna k nezletilému dítěti (§ 48 odst. 4). Práva a povinnosti pěstouna soud vymezí podle konkrétních okolností případu v rámci rozsahu stanoveného zákonem. Na jejich případný výkon nad rámec zákonného obsahu je třeba dítěti ustanovit poručníka nebo opatrovníka, není přitom vyloučeno, aby opatrovníkem pro vykonání konkrétního úkonu nebo pro zastupování dítěte nad rámec běžného zastoupení byl ustanoven pěstoun v samotném rozhodnutí o svěření dítěte do pěstounské péče.³⁶⁴

Základní povinností pěstouna je vykonávat osobní péči o dítě. Obsahem pojmu osobní péče o dítě je povinnost mít dítě u sebe, zajistit péči o jeho zdraví, tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj či povinnost dítě vychovávat (řídit a usměrňovat jeho jednání a rozhodovat o jeho běžných záležitostech). Bylo-li dítě svěřeno do pěstounské péče pouze jednomu z manželů, na výchově dítěte se podílí i druhý manžel, za předpokladu, že s ním žije ve společné domácnosti. Povinností dítěte je pomáhat podle svých schopností v domácnosti pěstouna, pokud má vlastní pravidelný příjem a žije ve společné domácnosti s pěstounem, je povinno přispívat i na úhradu společných potřeb rodiny.

V případě svěření dítěte do pěstounské péče rodič zásadně zůstává nositelem rodičovské odpovědnosti. Při péči o dítě proto pěstoun pouze přiměřeně vykonává práva a povinnosti rodiče, jak výslovně stanovuje česká právní úprava.³⁶⁵ Právo zastupovat nezletilé dítě a spravovat jeho záležitosti a jmění má jenom v běžných věcech. Pěstoun je povinen svá práva a povinnosti vykonávat řádně v zájmu nezletilého dítěte. Pokud předpokládá, že rozhodnutí zákonného zástupce dítěte v podstatných věcech není v souladu

³⁶⁴ Srov. PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentár*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 294.

³⁶⁵ §966 odst. 2 NOZ, § 45c odst. 2 ZoR ČR.

se zájmem dítěte, může se domáhat přezkoumání rozhodnutí soudem.³⁶⁶ NOZ stanovuje pěstounovi povinnost informovat rodiče o podstatných záležitostech dítěte a v zájmu ochrany přirozené rodiny mu výslovně ukládá povinnost „*udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost dítěte s jeho rodiči, dalšími příbuznými a osobami dítěti blízkými*“. Pokud to budou vyžadovat okolnosti případu, soud může stanovit pěstounovi i další povinnosti a práva (§ 966 odst. 2 NOZ).

Rodičům dítěte patří v průběhu trvání pěstounské péče výkon práv a povinností vyplývajících z rodičovské odpovědnosti pouze v takovém rozsahu, v jakém nepatří pěstounovi. Uvedené výslovně stanovuje ZoR SR i NOZ.³⁶⁷ Rodiče především zůstávají zákonnými zástupci svého dítěte, mají právo rozhodovat o jeho podstatných záležitostech, v těchto záležitostech za dítě právně jednat a spravovat jeho jmění. Aby mohlo docházet k rozvoji vzájemných vztahů mezi rodičem a dítětem, rodiče mají právo se s dítětem stýkat. Právo rodičů na styk s dítětem stanovuje ZoR SR *expressis verbis*, pokud se rodiče s pěstounem nedohodnou, rozhodne soud na návrh rodiče nebo pěstouna. V ZoR ČR výslovná úprava chybí, právo rodičů pravidelně se stýkat s dítětem svěřeným do pěstounské péče lze nicméně vyvodit z právní úpravy. Toto právo vyplývá ze samé podstaty rodinněprávního poměru mezi rodičem a dítětem, jako i z účelu sledovaného pěstounskou péčí.³⁶⁸ Základním cílem pěstounské péče má být opětovné spojení dítěte a jeho přirozených rodičů, jakmile to bude možné. Do toho času musí být vzájemné vazby mezi dítětem a jeho rodinou udržovány a rozvíjeny prostřednictvím pravidelného styku, aby nedošlo k jejich vzájemnému odcizení. Právo rodičů osobně a pravidelně se stýkat s dítětem výslovně upravuje NOZ, který rodičům garantuje i právo na informace o dítěti, ledaže soud výjimečně z důvodů hodných zvláštního zřetele rozhodne jinak.³⁶⁹ NOZ upravuje i právo rodičů požadovat své dítě od pěstounů zpět do své osobní péče (§ 959 odst. 2). Návrh posoudí se zřetelem ke všem okolnostem soud, který bude přihlížet zejména k situaci v přirozené rodině dítěte, k snahám o nápravu problémů, které rodiče vedly k nemožnosti o dítě osobně pečovat, k tomu, zda u rodičů pominula překážka původně jim bránící v osobní péči o dítě, k zájmům, potřebám a přáním dítěte. Soud

³⁶⁶ § 45c odst. 2 věta druhá ZoR ČR, § 59 odst. 1 ZoR SR. NOZ umožňuje pěstounovi řešit případné neshody s rodiči v podstatné záležitosti dítěte již předem (§ 969). V případě zjištění rozporu se zájmy dítěte soud rozhodne o sporném úkonu v zájmu nezletilého, může také nahradit rozhodnutí zákonného zástupce dítěte.

³⁶⁷ Z důvodů hodných zvláštního zřetele však soud může rozhodnout jinak.

³⁶⁸ HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 206.

³⁶⁹ § 960 odst. 2, § 966 odst. 2 NOZ.

návrhu vyhoví, pokud to bude v souladu se zájmy dítěte. Dojde-li k podstatné změně poměrů nebo k neshodě mezi rodiči a pěstounem v podstatné záležitosti týkající se dítěte, podle nové úpravy může dítě, rodič nebo pěstoun navrhnout soudu změnu práv a povinností, zrušení pěstounské péče, nebo jiné rozhodnutí (§ 969). Účelem je řešit včas krizi v náhradní rodině a vytvořit prostor pro sanaci přirozené rodiny.

Svěření dítěte do pěstounské péče nemá vliv na vyživovací povinnost rodičů k dítěti. Pěstoun nemá vyživovací povinnost k dítěti, tuto mají i v průběhu pěstounské péče zajišťovat rodiče. Podle ZoR SR součástí výroku rozhodnutí o svěření dítěte do pěstounské péče musí být obligatorně i výrok, kterým soud upraví vyživovací povinnost rodičů, resp. jiných příbuzných, k dítěti. Ve smyslu české právní úpravy se naproti tomu v řízení o svěření dítěte do pěstounské péče o výživném pro dítě nerozhoduje. Teprve po právní moci rozsudku o svěření dítěte do pěstounské péče a po právní moci rozhodnutí o přiznání příspěvku na úhradu potřeb dítěte stanoví soud rodičům, případně jiným příbuzným, výši výživného.³⁷⁰ Výživné soud stanoví podle obecných ustanovení o vyživovací povinnosti rodičů, resp. jiných příbuzných k dětem a uloží jim poukazovat výživné příslušnému orgánu.³⁷¹ Pokud dítěti náleží příspěvek na úhradu potřeb dítěte, na tento orgán přechází nárok dítěte do výše poskytnutého příspěvku - jedná se o případ legální cese. Je-li výživné vyšší než tento příspěvek, rozdíl náleží dítěti.³⁷² Smyslem je zajistit pěstounovi vždy dostatek finančních prostředků na obstarání potřeb dítěte, a to i pro případy, že povinné osoby nebudou řádně plnit svou vyživovací povinnost. Zanedbávání povinné výživy nemá vliv na právo dítěte pobírat příslušný příspěvek.

8. 3. Trvání a zánik pěstounské péče

Délka trvání pěstounské péče není v ZoR ČR, ani v ZoR SR explicitně vymezena. Z účelu právní úpravy je však zřejmé, že má trvat pouze nezbytnou dobu, po kterou není zabezpečena řádná péče o dítě v jeho vlastní rodině, jak stanovuje též NOZ (§ 959 odst. 1). O pěstounské péči může soud podle NOZ rozhodnout „*na dobu, po kterou trvá překážka bránící rodičům v osobní péči o dítě*“. Pěstounskou péči může vymežit na dobu určitou, může však také rozhodnout o svěření dítěte do pěstounské péče, aniž vymezí její trvání,

³⁷⁰ R 22/1993. Srov. i HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 206.

³⁷¹ Tímto orgánem je v ČR orgán, který vyplácí pěstounovi příspěvek na úhradu potřeb dítěte. V SR se výživné poukazuje příslušnému orgánu sociálně-právní ochrany dětí.

³⁷² § 961 odst. 2 NOZ, § 45d odst. 1 ZoR ČR, § 5 odst. 5 zákona č. 627/2005 Z. z., „o příspěvcích na podporu náhradnej starostlivosti o dieťa“.

v takovém případě se bude jednat o pěstounskou péči na dobu neurčitou, s výhradou podstatné změny poměrů. Soud při svém rozhodování musí zohlednit situaci v přirozené rodině dítěte a rozhodnout v souladu s nejlepšími zájmy dítěte. V důsledku zániku pěstounské péče dochází zásadně k obnově práv a povinností rodičů dítěte v původním rozsahu. Pokud osobní péče o dítě není dále zabezpečena, navrácení dítěte do jeho rodiny není možné a je vhodné zabezpečení náhradního prostředí dítěti, soud by měl přijat opatření v zájmu dítěte tak, aby byla zajištěna jeho řádná výchova a péče a případně i rozhodnout o další náhradní péči o dítě.

Důvody zániku pěstounské péče lze rozdělit na absolutní, kdy zajištění pěstounské péče dítěti není dále vůbec třeba, a relativní, kdy důvody, pro které byla pěstounská péče nařízena, sice trvají, ale pěstounská péče nemůže být nadále vykonávána osobou, které bylo dítě jako pěstounovi svěřeno. Rozlišovat lze dále mezi zrušením pěstounské péče na základě rozhodnutí soudu a jejím zánikem z jiných právních důvodů.

Pokud odpadnou důvody, pro které bylo dítě svěřeno do pěstounské péče, soud by měl rozhodnout o jejím zrušení. O zrušení pěstounské péče může být rozhodnuto i z jiných důležitých důvodů, zejména pokud pěstoun zanedbává péči o nezletilé dítě nebo jinak porušuje své povinnosti, pokud pěstounská péče neplní svůj účel, pokud si dítě na pěstounskou péči nezvyklo³⁷³ nebo pokud pěstoun přestane splňovat zákonné předpoklady.³⁷⁴ Soud pěstounskou péči zruší vždy, pokud o to požádá pěstoun.

Kromě zrušení pěstounské péče rozhodnutím soudu může pěstounská péče zaniknout dosažením zletilosti dítěte nebo smrtí nezletilého dítěte či pěstouna. Pokud bylo dítě svěřeno do společné pěstounské péče manželů, podle ZoR SR i NOZ zaniká rozvodem manželství,³⁷⁵ naproti tomu podle ZoR ČR trvá společná pěstounská péče až do doby, než jí soud po rozvodu zruší a rozhodne o výchově dítěte. Jako další důvod zániku pěstounské péče ZoR SR stanovuje umístění nezletilého dítěte do ochranné výchovy nebo jeho nástup do výkonu trestu odnětí svobody.³⁷⁶

³⁷³ HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 199.

³⁷⁴ PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentář*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 317.

³⁷⁵ Dokud nedojde k úpravě povinností a práv pěstounů pro dobu po rozvodu, ve smyslu NOZ soud manželství nerozvede. Podle slovenské úpravy může soud pro dobu po rozvodu ponechat dítě v péči jednoho z manželů na jeho návrh, je-li to v zájmu dítěte, zejména s ohledem na jeho citové vazby a stabilitu výchovného prostředí.

³⁷⁶ Jedná se o instituty trestního práva, které v podstatě představují soudem nařízenou institucionální péči o osobu dítěte. Nastoupením do jejich výkonu zaniká potřeba zabezpečit dítěti osobní péči. K zániku pěstounské péče v tomto případě dochází přímo ze zákona momentem nástupu na výkon trestu nebo ochranné výchovy, osobitní soudní rozhodnutí o zrušení pěstounské péče není potřebné.

ZoR SR umožňuje soudu výjimečně z důležitých důvodů se souhlasem pěstouna a dítěte pěstounskou péči prodloužit až na jeden rok po dosažení zletilosti dítěte. Jedná se o výjimečné prolomení zákonného důvodu zániku pěstounské péče. Uvedené rozhodnutí může soud učinit pouze v průběhu trvání pěstounské péče, aby byl vyloučen zákonný následek zániku pěstounské péče dosažením zletilosti dítěte. Účelem je zajistit dítěti prodloužení doby osobní péče a co nejdelší podporu při osamostatňování. Jelikož práva a povinnosti vyplývající z rodičovské odpovědnosti nabytím zletilosti zanikají a dítě nadále jedná za sebe a spravuje svůj majetek, nabytím zletilosti dítěte zaniká právo pěstouna zastupovat dítě a spravovat jeho záležitosti a majetek v běžných věcech.³⁷⁷ Uplynutím doby, o kterou byla pěstounská péče prodloužena, pěstounská péče ex lege zaniká.

8. 4. Řízení o pěstounské péči

Řízení o pěstounské péči není upraveno osobitnými ustanoveními, jako je tomu v případě osvojení. Na řízení o pěstounské péči se proto vztahují ustanovení OSŘ upravující řízení ve věcech péče soudu o nezletilé podle §§ 176 a nasl. Rozhodování o pěstounské péči soudem, jako i zprostředkování pěstounské péče orgány sociálně-právní ochrany dětí či sledování úspěšnosti pěstounské péče, musí směřovat k zajištění ochrany a blaha dítěte tak, jak to vyplývá z ÚPD.

Účastníky řízení budou především nezletilé dítě zastoupené opatrovníkem a jeho rodiče, pokud jsou nositeli rodičovské odpovědnosti, dále pěstoun a případně i osoby, které měly dosud dítě ve své výchově.³⁷⁸ V případě svěřeni dítěte do péče pouze jednomu z manželů je účastníkem řízení i manžel budoucího pěstouna, pokud je k pěstounské péči potřebný jeho souhlas.³⁷⁹ Jestliže soud rozhoduje o zrušení pěstounské péče, účastníky řízení jsou zásadně ti, kteří byli účastníky řízení o svěřeni nezletilého do pěstounské péče, nejsou však jimi již osoby, které byly účastníky řízení o svěřeni do pěstounské péče z toho důvodu, že jím před vznikem pěstounské péče bylo nezletilé dítě svěřeno do výchovy.³⁸⁰

Účastníky řízení je soud povinen náležitě poučit o významu a účelu pěstounské péče. Zejména pěstoun si musí být vědom svých práv a povinností a musí být informován o poměrech a zdravotním stavu dítěte. Náležité poučení pěstouna je jedním ze základních

³⁷⁷ Srov. PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentár*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 320.

³⁷⁸ Podmínku zapsání budoucího pěstouna do seznamu žadatelů stanovenou ZoR SR je třeba splnit ke dni zahájení řízení (§ 176 odst. 6 OSŘ SR).

³⁷⁹ R 27/1975.

³⁸⁰ Tamtéž.

předpokladů pro úspěšný průběh pěstounské péče.³⁸¹ Před rozhodnutím je dále soud povinen vyžádat si vyjádření orgánu sociálně-právní ochrany dětí o tom, zda ten, kdo se má stát pěstounem, je osobou vhodnou pro výkon této péče. Účelem je prověřit vhodnost budoucího pěstouna orgánem, který zásadně zprostředkuje pěstounskou péči, vede přípravu k přijetí dítěte do rodiny a sleduje vývoj dětí v náhradních rodinách.

O pěstounské péči rozhoduje soud rozsudkem. Pokud byla dítěti již dříve nařízena ústavní výchova nebo pokud bylo dítě předtím svěřeno do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, je třeba osobitným výrokem soudu rozhodnout o jejím zrušení (R 27/1975). Podle slovenské úpravy soud v rozsudku o svěřením dítěte do pěstounské péče současně vymezí rozsah práv a povinností pěstouna k nezletilému dítěti, stanoví rozsah vyživovací povinnosti rodičů, případně jiných fyzických osob k dítěti a uloží jím, aby výživné poukazovaly orgánu sociálně-právní ochrany dětí.

8. 5. Dočasná předpěstounská péče

Česká i slovenská právní úprava stanovuje možnost umístit dítě před rozhodnutím soudu o pěstounské péči do péče budoucích pěstounů, tzv. předpěstounské péče. Jedná se o fakultativní institut, na rozdíl od povinné předadopční péče u osvojení dítěte nemusí být před rozhodnutím o pěstounské péči obligatorně v péči budoucích pěstounů. Účelem je navázání kontaktů mezi zájemcem o pěstounskou péči a dítětem tak, aby byla lépe zajištěna adaptace dítěte na nové prostředí. Dítě nemusí být v péči budoucích pěstounů na jejich náklad. Stejně jako obecná pěstounská péče je i tato forma pěstounské péče státem financována a za splnění stanovených podmínek pěstounovi náleží určeny dávky.

ZoR SR umožňuje svěřit do péče budoucích pěstounů pouze nezletilé dítě, nad kterým není nařízena ústavní výchova, a to se souhlasem rodičů. O svěřením dítěte do předpěstounské péče rozhoduje úřad práce, sociálních věcí a rodiny.³⁸² Po uplynutí tří měsíců od právní moci rozhodnutí je další trvání předpěstounské péče podmíněno podáním návrhu na zahájení řízení o svěřením dítěte do pěstounské péče budoucím pěstounem. V případě marného uplynutí lhůty svěřením dítěte do předpěstounské péče zaniká ze zákona.

Obdobně i podle ZoR ČR může být do péče budoucího pěstouna se souhlasem rodičů dočasně svěřeno dítě, které není v ústavní výchově. Přípustné je rovněž svěřením dítěte, které je z rozhodnutí soudu v ústavu, v zařízení pro děti vyžadující okamžitou

³⁸¹ R 28/1975.

³⁸² § 73 odst. 2 písm. a) ZSPOD SR.

pomoc nebo v pěstounské péči na přechodnou dobu; v takovém případě souhlasu rodičů s umístěním dítěte do předpěstounské péče není třeba, dítě takto může být umístěno i přes jejich případný nesouhlas.³⁸³ O předpěstounské péči rozhoduje v obou případech orgán sociálně-právní ochrany dětí, in concreto obecní úřad obce s rozšířenou působností.³⁸⁴ Nebude-li do tří měsíců u soudu zahájeno řízení o svěřeni dítěte do pěstounské péče, rozhodnutí o dočasném svěřeni dítěte pozbude právní účinky.

NOZ navazuje na dosavadní úpravu, nicméně, jde-li o délku svěřeni, umožňuje, aby soud předpěstounskou péči vymezil podle okolností případu a vymezil jí dle potřeb dítěte a jeho rodiny. Předpěstounská péče tak může trvat tři měsíce nebo i delší dobu. Významnou změnou je svěřeni pravomoci rozhodovat o předpěstounské péči soudu, který bude mít povinnost také dohlížet nad průběhem a úspěšností předpěstounské péče (§ 963).

K pravomoci rozhodovat o dočasném umístěni dítěte do předpěstounské péče se vyjádřil Ústavní soud SR ve svém nálezu sp. zn. *Pl. ÚS 14/05* ze dne 18. října 2006, uveřejněném pod č. 615/2006 Z. z. Tímto nálezem Ústavní soud rozhodl o zrušení § 49 odst. 1 věty první ZoR SR, který umožňoval před rozhodnutím soudu o svěřeni dítěte do pěstounské péče rozhodnutím orgánu sociálně-právní ochrany dočasně svěřit nezletilé dítě v ústavní výchově do předpěstounské péče, a to pro rozpor s čl. 32 odst. 4 Listiny, čl. 41 odst. 4 Ústavy SR a čl. 9 ÚPD. Ústavní soud SR konstatoval, že rozhodnutí soudu o odloučení dítěte od rodičů je vždy spojeno s rozhodnutím o tom, kdo bude vykonávat náhradní péči o dítě. Součástí základního práva nezletilých dětí na to, aby mohly být proti vůli svých rodičů odloučeny pouze rozhodnutím soudu na základě zákona, je proto *ratione materiae* i právo na to, aby pouze rozhodnutím soudu na základě zákona bylo určeno, komu budou svěřeny do náhradní péče, včetně dočasné předpěstounské péče. Podle Ústavního soudu svěřeni dítěte nacházejícího se v ústavní výchově do dočasné předpěstounské péče dochází k omezení práv rodičů, jelikož právo zastupovat nezletilé dítě a spravovat jeho majetek v běžných věcech přechází na osobu pěstouna, ač během trvání ústavní výchovy tato práva náležejí rodičům. Pokud proto takové rozhodnutí nevydává soud, ale orgán sociálně-právní ochrany dětí, dochází tím k porušení základního práva rodičů, podle kterého tato práva může proti vůli rodičů omezit pouze soud na základě zákona.

Z obdobných východisek vycházel i Ústavní soud ČR v nálezu sp. zn. *Pl. ÚS 20/94* ze dne 28. března 1995 (N 18/3 SbNU 109), ve kterém se zabýval ústavností § 46 ZoR ČR

³⁸³ Obdobnou úpravu původně obsahoval i ZoR SR. Pro rozpor s čl. 32 odst. 4 Listiny, čl. 41 odst. 4 Ústavy SR a čl. 9 ÚPD však toto ustanovení bylo zrušeno nálezem Ústavního soudu SR sp. zn. *Pl. ÚS 14/05*.

³⁸⁴ § 45b odst. 2 ZoR ČR, § 19 odst. 1 písm. b) ZSPOD ČR.

a z něho se odvíjejících ustanovení zákona č. 114/1988 Sb. a vyhlášky č. 182/1991 Sb. Podle prozkoumávané úpravy byl správní orgán oprávněn v naléhavých případech předběžně rozhodovat o okamžitém umístění dítěte do péče nahrazující výchovu rodičů, přičemž soud rozhodoval až dodatečně. S poukazem na ÚPD a čl. 32 odst. 4 Listiny Ústavní soud dospěl k závěru, že uvedená úprava je protiústavní, jelikož rozhodování o umístění dítěte do péče nahrazující výchovu rodičů, byť jen předběžně, svěřuje do rukou jiného orgánu než soudu. S ohledem na výše uvedené lze uvítat, že NOZ pravomoc rozhodovat o svěření dítěte do dočasné předpěstounské péče svěřuje do budoucna výhradně soudu.

8. 6. Profesionalizace pěstounské péče

ČR i SR jsou dlouhodobě kritizovány pro velký počet dětí v ústavní výchově. Jedním z možných řešení tohoto problému je tzv. profesionalizace pěstounské péče, která jako alternativa deinstitucionalizace ústavní výchovy v posledních letech akcentuje i v ČR. Profesionální péče v náhradní rodině bývá často využívána jako nástroj pro překlenutí různých přechodných těžkostí, ve kterých se může ocitnout dítě či jeho rodina, přičemž dítě nemusí žít v kolektivním zařízení, což se považuje za obzvláště důležité v raném období života dítěte.

Profesionální pěstounskou péčí lze označit za státem řízenou a kontrolovanou formu náhradní rodinné péče, která je vykonávána speciálně proškolenými pěstouny. Jejím smyslem je pomoci dětem, které se náhle ocitnou mimo domov, překlenout období rozhodování o jejich dalším osudu, poskytnout rodičům čas na vyřešení osobních problémů a provést diagnostiku, terapii a prognózu dalšího vývoje dítěte. Po dobu svého trvání zajišťuje dostatečné hmotné zabezpečení dítěte i přiměřenou odměnu těm, kteří se ho ujali.³⁸⁵ Rozlišovat lze mezi krátkodobou profesionální pěstounskou péčí, která je poskytována po dobu několika dnů až měsíců a dlouhodobou profesionální pěstounskou péčí, poskytovanou několik měsíců až let.

K vytvoření profesionální pěstounské péče obecně vedl snižující se počet zájemců o výkon pěstounské péče a zvyšující se počet dětí, které nebylo možné umístit do jiných

³⁸⁵ STŘEDISKO NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE, VÚPSV. *Mezinárodní srovnání přístupů a forem realizace pěstounské péče se zřetelem k využití profesionálních pěstounů při řešení situace ohroženého dítěte a reintegrace rodiny* [online]. 2002 [cit. 2013-01-08]. Dostupné z: http://okna-nrp.cz/wp-content/uploads/Bubleova_Kovarik_Mezinar_srov_pestoun_pece.pdf.

forem náhradní rodinné péče, zejména s ohledem na jejich zvláštní potřeby a postavení. Hlavní význam profesionální pěstounské péče lze spatřovat v prevenci ústavní výchovy, v eliminaci jejich negativních vlivů na psychiku dítěte a v podpoře sanace biologické rodiny. Smyslem je přijímání dětí vyžadujících osobitnou péči na kratší či delší dobu, po které bude dítě navraceno do biologické rodiny nebo svěřeno do péče náhradní rodině.³⁸⁶ Může být vhodnou formou individuální péče dětem zdravotně znevýhodněným, etnicky odlišným, sourozeneckým skupinám či dětem s odchylkami chování, i když její uplatnění v těchto specifických případech vyžaduje osobitní přístup a zvýšené nároky na osobu i kvalifikaci pěstouna.

Kritici profesionální individuální péče upozorňují na její limity především z hlediska uspokojování psychických potřeb dětí, které potřebují stabilní výchovné prostředí a trvalost sociálních vztahů. Poukazováno je na riziko vytvoření citového vztahu mezi dítětem a profesionálním pečovatelem a na možné negativní následky zprerhání takového vztahu. Dle Zuklínové by se profesionální pěstoun neměl chtít sžívat s dítětem, měl by plnit jediné roli osobního pečovatele.³⁸⁷ Matějček v této spojitosti zdůrazňuje, že dítě potřebuje především stálost prostředí a kontinuitu životní zkušenosti.³⁸⁸ Upozorňuje na riziko všech „dočasných“ řešení osudu dětí bez rodinného zázemí a hovoří, že pokud je umístění dítěte dočasné, je třeba zabránit vytvoření vřelého citového vztahu mezi dítětem a jeho vychovatelem. Současně podotýká, že dítě nelze vychovávat v citové neutralitě, bez citového přijetí. Na druhé straně, v dlouhodobé pěstounské péči jsou dle Matějčka uspokojovány všechny psychické potřeby dítěte a pěstouni plní v tomto svazku na psychologickém základě funkci rodičovskou.³⁸⁹ Koluchová označuje za kritéria úspěšnosti pěstounské péče hloubku a stabilitu citových vztahů mezi pěstounem a dítětem a společnou perspektivu dítěte s rodinou.³⁹⁰ Jednou ze základních psychických potřeb dítěte je dle Koluchové a Sobotkové potřeba perspektivy a společné budoucnosti s rodiči, resp.

³⁸⁶ Tamtéž.

³⁸⁷ ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Budoucí občanský zákoník a rodinné právo. Několik malých zamyšlení de lege ferenda. *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*. 1-2/2003. s. 153.

³⁸⁸ MATĚJČEK, Zdeněk. Základní teze k „Péči o děti (nejen) do 3 let věku bez rodinného zázemí“ z hlediska dětské psychologie. 2004. Srov. i SOBOTKOVÁ, Irena. Reflexe současného dění v náhradní rodinné péči – k diskusi o nových modelech pěstounské péče. In: *Psychologické dny 2004: Svět žen a svět mužů. Polarita a vzájemné obohacování*. Dostupné z: <http://cmps.ecn.cz/pd/2004/texty/pdf/sobotkovai-reflexe.pdf>.

³⁸⁹ DYTRYCH, Zdeněk a MATĚJČEK, Zdeněk. SCHÜLLER, Vratislav. *Nechtěné děti*. Praha: Výzkumný ústav psychiatrický, 1975.

³⁹⁰ KOLUCHOVÁ, Jarmila. Výsledky využívání psychologie v pěstounské péči. In: *Náhradní výchova dětí – možnosti a meze: kolokvium I*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2008, s. 62 a nasl.

pěstouny.³⁹¹ Bez vytvoření hlubokých, pravých rodinných vztahů profesionální pěstouni výchovu nezvládnou, jelikož dobře vychovávat a převychovávat může jen ten, kdo dítě bezpodmínečně miluje. Kromě toho, v případě krátkodobé profesionální péče nelze zajistit, aby se dítě, zejména menší, na profesionální pěstouny citově neupnulo a nenafixovalo. Zdůrazňují proto potřebu uvážlivého zavádění krátkodobé pěstounské péče a vyzývají na její využívání jen v určitých nutných případech. Vhodná je zejména v případech, kdy rodiče vážně onemocní, jsou v léčení, případně jako respitní péče pro dospívající s poruchami chování. Biologická rodina i dočasní pěstouni přitom mají být odborně vedeni k programu rodinné terapie. Jako nevhodná se ukazuje pro děti, které vystřídaly několik výchovných prostředí, případně byly opakovaně vráceny z náhradních rodin. Pro funkční systém krátkodobé profesionální péče je nadto nezbytný vyspělý systém současně prováděné sanace biologické rodiny. Dlouhodobá profesionální pěstounská péče podle nich sice zmenšuje nebezpečí traumatizujících změn prostředí, je však třeba klást důraz na psychologické rodičovství, nikoliv pouze na odbornou výchovu dětí, byť s různými prvky rodinné výchovy.

Na Slovensku je již téměř dvacet let využíván koncept tzv. profesionálních náhradních rodin, na který bývá často poukazováno v souvislosti s profesionalizací pěstounské péče. Profesionální rodina je nicméně institutem řadícím se pod institucionální náhradní péči, ačkoli z pohledu psychologicko-sociálního vykazuje znaky náhradní rodinné péče. Profesionální rodič je zaměstnancem dětského domova, který 24 hodin denně ve svém vlastním přirozeném rodinném prostředí poskytuje osobní péči dětem s nařízenou ústavní výchovou. Profesionální rodič je v pracovněprávním vztahu s dětským domovem, jeho pracovní náplní je výchova dítěte, za výkon práce dostává mzdu, jejíž výše je v kompetenci příslušného dětského domova. Pracovní smlouvu s profesionálním rodičem uzavírá pověřený subjekt, zpravidla ředitel dětského domova. Soud do procesu svěřeni dítěte do péče profesionálního rodiče nevstupuje, ani jinak nezasahuje. Povinností dětských domovů je umísťovat v profesionálních rodinách všechny děti do šesti let věku (se stanovenými výjimkami z důvodu zdravotního stavu nebo sourozeneckých vazeb), jinak obecně platí, že vykonávání ústavní výchovy v profesionální rodině má přednost před jejím vykonáváním jinou formou. Bližší pozornost je této problematice věnována v kapitole o ústavní výchově.

³⁹¹ KOLUCHOVÁ, Jarmila a Irena SOBOTKOVÁ. Význam uspokojování psychických potřeb dětí v pěstounské péči. *Pediatric pro praxi* [online]. 2004, č. 1 [cit. 2013-01-08]. Dostupné z: <http://www.solen.cz/pdfs/ped/2004/01/04.pdf>.

V ČR je s profesionalizací pěstounské péče již několik let spájen výkon tzv. pěstounské péče na přechodnou dobu, která je však určena pouze pro úzce vymezený okruh dětí, a do přijetí zákona č. 401/2012 Sb. i výkon pěstounské péče v tzv. zařízeních. Profesionalizace pěstounské péče s cílem zvýšení odborné kvality pěstounů byla také jedním ze základních cílů novelizace ZSPOD ČR provedené zákonem č. 401/2012 Sb., který vstoupil v účinnost dne 1. ledna 2013. Novelou došlo ke změně podmínek výkonu pěstounské péče s cílem jejího vykonávání na profesionálním základě, podrobnosti výkonu stanovuje dohoda o výkonu pěstounské péče, případně správní rozhodnutí. Omezenou úpravu dohod o výkonu pěstounské péče obsahovala již dosavadní úprava, tyto dohody se však vztahovaly pouze na malé procento pěstounů.³⁹² Vzhledem k legislativnímu zakotvení institutu dohod o výkonu pěstounské péče došlo zároveň ke zrušení dosavadní úpravy zařízení pro výkon pěstounské péče podle § 44 a násl. ZSPOD ČR.³⁹³ Novelou č. 401/2012 Sb. byl současně sjednocen systém příprav a výběru pěstounů i způsob jejich hmotného zabezpečení. V souvislosti se záměrem profesionalizovat pěstounskou péči došlo k převodu dávek pěstounské péče z režimu zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, dávky v pěstounské péči jsou nadále pojímány jako odměna za poskytovanou službu (§ 47e a násl. ZSPOD ČR).³⁹⁴

Prvky profesionalizace pěstounské péče se projevují v nově stanovených právech a povinnostech pěstounů (§ 47a ZSPOD ČR). Pěstouni mají zákonné právo na poskytnutí odborné pomoci a poradenství při výkonu pěstounské péče, právo na zprostředkování psychologické, terapeutické nebo jiné odborné pomoci alespoň jednou za 6 měsíců, právo na zprostředkování nebo zajištění bezplatné možnosti zvyšovat si znalosti a dovednosti v oblasti výchovy a péče o dítě, i právo na pomoc při udržování a rozvíjení styku dítěte s rodiči a osobami blízkými, včetně pomoci při uskutečňování styku. Vzdělávání pěstounů

³⁹² Jednalo se o dohody o výkonu pěstounské péče v zařízeních pro výkon pěstounské péče.

³⁹³ Stávající zařízení mohou beze změn fungovat nadále, pokud fyzická či právnická osoba, která měla pověření ke zřizování a provozování zařízení pro výkon pěstounské péče, získá pověření k uzavírání dohod o výkonu pěstounské péče (čl. II. zákona č. 401/2012 Sb.).

³⁹⁴ Odměna pěstouna má charakter plnění, jehož výše se odvíjí od základní měsíční sazby minimální mzdy. Pro účely odvádění daně z příjmů fyzických osob, pojistného na sociální zabezpečení a pojistného na všeobecné zdravotní pojištění je odměna posuzována jako příjem ze závislé činnosti. Nárok na odměnu má osoba pečující a osoba v evidenci osob, která může vykonávat pěstounskou péči na přechodnou dobu; v případě manželů náleží odměna pouze jednomu z nich. Výše odměny je závislá na počtu svěřených dětí a jejich zdravotním stavu. Osobám zařazeným v evidenci pěstounů na přechodnou dobu se odměna poskytuje v základní výši 20 000 Kč, a to i v případě, že nepečují o žádné dítě. Ve stanovených případech náleží pěstounovi přechodně pečujícímu o dítě závislé na pomoci jiné osoby zvýšená odměna 24 000 Kč. Odlišný režim odměňování je stanoven u pěstounů, kteří jsou prarodiči dítěte - odměna jim zásadně nenáleží, může jim však být přiznána z důvodů hodných zvláštního zřetele, zejména v případě nepříznivé sociální situace pěstouna, péče o dítě s vážným zdravotním postižením nebo v případě většího počtu svěřených dětí.

je ve smyslu vyhlášky MPSV ČR č. 473/2012 Sb. zaměřeno zejména na získávání nových informací a schopností v oblasti péče o dítě, získávání znalostí a dovedností při péči o specifické skupiny dětí, zvládání krizových situací, návrat dítěte do původní rodiny a přechod do náhradní rodiny nebo přípravu dítěte na osamostatňování. Pěstounům může být dále poskytována pomoc při zajišťování osobní péče o svěřené dítě, zejména v případech jejich dočasné pracovní neschopnosti nebo při vyřizování nezbytných osobních záležitostí, narození dítěte či úmrtí blízké osoby. Kromě uvedeného má pěstoun právo na poskytnutí pomoci se zajištěním celodenní péče o svěřené dítě v rozsahu alespoň čtrnáct kalendářních dnů v kalendářním roce, dosáhlo-li dítě věku dvou let. Povinností pěstounů je zvyšovat si znalosti a dovednosti v oblasti výchovy a péče o dítě v rozsahu nejméně 24 v době 12 kalendářních měsíců po sobě jdoucích, umožnit provádění dohledu nad výkonem pěstounské péče a spolupracovat se zaměstnancem pověřeným sledovat vývoj dětí. Pokud soud nestanoví jinak, jsou pěstouni povinni udržovat, rozvíjet a prohlubovat vztahy dítěte s rodiči či jinými osobami dítěti blízkými a umožnit styk rodičů s dítětem.

Rozsah práv a povinností pěstouna je individuálně specifikován v tzv. dohodě o výkonu pěstounské péče nebo ve správním rozhodnutí ve smyslu § 47b ZSPOD ČR. Tato úprava navazuje na obecnou úpravu, která pěstounovi stanovuje povinnost o dítě osobně pečovat s tím, že pěstoun přiměřeně vykonává práva a povinnosti rodičů.³⁹⁵ Dohoda o výkonu pěstounské péče jako veřejnoprávní smlouva upravuje podrobnosti ohledně výkonu práv a povinností pěstounů podle § 47a ZSPOD ČR.³⁹⁶ Uzavření dohody navrhuje obecní úřad obce s rozšířenou působností, v jehož obvodu má pěstoun trvalý pobyt. Dohodu může se souhlasem příslušného obecního úřadu obce s rozšířenou působností s pěstounem uzavřít i obecní úřad nebo obecní úřad obce s rozšířenou působností, v jehož obvodu nemá pěstoun trvalý pobyt, krajský úřad nebo pověřená osoba. Není-li dohoda uzavřena do třiceti dnů ode dne nabytí právní moci rozhodnutí o svěřeni prvního dítěte do péče takové osoby nebo rozhodnutí o jejím zařazení do evidence osob, které mohou vykonávat pěstounskou péči na přechodnou dobu, obecní úřad obce s rozšířenou působností upraví podrobnosti ohledně výkonu práv a povinností pěstouna svým rozhodnutím. Dohoda, resp. rozhodnutí musí být v souladu s rozhodnutím soudu o svěřeni dítěte do péče pěstouna a s individuálním plánem ochrany dítěte. Současně se přihlíží k zájmům a individuálním potřebám dítěte, případně i k potřebám pěstouna, pokud jsou

³⁹⁵ Podle slovenské úpravy práva a povinností k dítěti individuálně vymezuje soud v rozsudku o svěřeni dítěte do pěstounské péče.

³⁹⁶ Nestanovuje-li ZSPOD ČR jinak, dohoda se řídí zákonem č. 500/2004 Sb., správní řád.

spojeny s výkonem péče o svěřené dítě. Naplňování dohody, resp. rozhodnutí je průběžně sledováno, pověření zaměstnanci správního orgánu jsou povinni být v pravidelném osobním styku s pěstounem a dětmi svěřenými do jeho péče. Trvání dohody o výkonu pěstounské péče je vázáno na dobu trvání pěstounské péče, předpěstounské péče nebo na dobu, po kterou je osoba vedena v evidenci osob, které mohou vykonávat pěstounskou péči na přechodnou dobu. Dohodu může vypovědět pěstoun bez udání důvodu a příslušný správní orgán pro závažné nebo opakované porušování povinností, pro opakované maření sledování výkonu pěstounské péče nebo pro odmítnutí přijetí dítěte do pěstounské péče na přechodnou dobu bez vážného důvodu.

Osoba pečující a osoba v evidenci mohou požádat také o poskytnutí poradenské péče. Minimální rozsah poradenství při zajištění osobní péče o svěřené dítě upravuje prováděcí vyhláška MPSV ČR č. 473/2012 Sb. Vyhláška stanovuje hlavní oblasti, na které se zaměřuje poskytovaná poradenská a další odborná pomoc související s výkonem pěstounské péče. Pečujícím osobám a osobám v evidenci se poskytuje nebo zprostředkuje poradenství při řešení sociálních nebo psychických problémů, jako i při řešení problémů souvisejících s péčí o dítě a jeho výchovou, zdravotním stavem či v oblasti vzdělávání a zájmové činnosti dítěte. Kladně třeba hodnotit poskytování odborné pomoci při uplatňování zákonných nároků a pohledávek osoby pečující, osoby v evidenci i svěřeného dítěte, a poradenství při využívání sociálních služeb. Další oblast tvoří poskytování poradenství v souvislosti s přijetím dítěte do rodiny a návratem do původní rodiny, jako i při styku s rodiči a osobami blízkými. Důležitou je pomoc spojená s přípravou dítěte na odchod z náhradní péče a se vstupem dítěte do samostatného života, zejména při zabezpečení bydlení nebo hledání zaměstnání, která může přesáhnout i do doby po ukončení náhradní péče. Osobám pečujícím a osobám v evidenci je kromě toho zabezpečováno poradenství i při doplňování odborných znalostí a dovedností. Poradenství zajišťuje orgán sociálně-právně ochrany dětí, případně pověřená osoba, se kterou má osoba pečující nebo osoba v evidenci uzavřenu dohodu o výkonu pěstounské péče. Pokud tyto samy nemají odborný personál na zajištění poradenství a pomoci, mohou jej v potřebném rozsahu zabezpečit.

8. 7. Pěstounská péče na přechodnou dobu

Pěstounská péče na přechodnou dobu je zvláštní formou pěstounské péče. Do právního řádu ČR byla zavedena zákonem č. 134/2006 Sb., jehož účelem byla profesionalizace krátkodobé pěstounské péče.³⁹⁷ Legislativní základ úpravy je obsažen v § 958 odst. 3 NOZ (§ 45a odst. 2 ZoR ČR), podrobnosti stanovuje ZSPOD ČR.³⁹⁸ Cílem tohoto institutu je zajistit krátkodobou péči dítěti, o které není pečováno ve vlastní rodině, kdy ale existuje předpoklad skorého návratu dítěte do biologické rodiny, případně do rodiny náhradní a snížit počet dětí umísťovaných z takových důvodů do ústavních zařízení. Účelem je současně umožnit rodičům upravit si své osobní, rodinné, majetkové, bytové a jiné poměry tak, aby se mohli co nejdříve ujmout osobní péče o dítě.³⁹⁹ Považuje se za krizový a překlenovací institut, dítě má být co nejdříve navráceno do péče svých rodičů. Nepředpokládá se vytvoření silných citových vazeb mezi dítětem a pěstounem. Úkolem pěstouna na přechodnou dobu podle Hrušákové není zajištění stabilního výchovného prostředí pro dítě, ani navázání takového poměru, jako je mezi rodiči a dětmi.⁴⁰⁰ Péče o dítě má vždy pouze překlenovací charakter, jde o pěstounskou péči „spíše profesionálního typu“.⁴⁰¹ Ukáže-li se nebo je-li zřejmé, že není možné navrácení dítěte biologickým rodičům ve stanovené lhůtě, je třeba volit jiné, dlouhodobější řešení. Umísťování dítěte střídavě do péče různých pěstounů by bylo nežádoucím jevem.

Aby dítě mohlo být svěřeno do pěstounské péče na přechodnou dobu, musí být splněny obecné předpoklady pro pěstounskou péči a kromě toho i zvláštní zákonný důvod uvedený v § 27a odst. 7 ZSPOD ČR, který je současně i časovým limitem jejího trvání.⁴⁰² Dítě může být pěstounovi svěřeno: a) na dobu, po kterou rodič nemůže dítě ze závažných

³⁹⁷ I když cílem „obecné“ pěstounské péče rovněž nemá být dlouhodobý pobyt dítěte v pěstounské rodině, realizována může být jak z hlediska krátkodobého, tak dlouhodobého, v podmínkách ČR i SR je často chápána jako dlouhodobé řešení situace dítěte, jako kvazi osvojení, které směřuje k vytvoření individuálního a trvalého vztahu mezi dítětem a pěstouny. Pěstounské péče na přechodnou dobu byla proto do právní úpravy explicitně zakotvena jako specifická forma pěstounské péče. Srov. FRINTA, Ondřej a MELICHAROVÁ, Dita. Náhradní péče o dítě – právní rámec v obecných souvislostech. In: *Náhradní výchova dětí – možnosti a meze: kolokvium I*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2008, s. 30.

³⁹⁸ § 27a a nasl.

³⁹⁹ HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 196.

⁴⁰⁰ HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 197.

⁴⁰¹ KNAPPOVÁ, Marta, ŠVESTKA, Jiří a DVOŘÁK, Jan. *Občanské právo hmotné*. 4. aktualiz. a dopl. vyd. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2007. s. 136.

⁴⁰² Splněny musí být i další zvláštní podmínky stanoveny ZSPOD ČR. Např. podmínka zařazení pěstouna do evidence osob vhodných k výkonu pěstounské péče po přechodnou dobu.

důvodů vychovávat, b) na dobu, po jejímž uplynutí lze dát souhlas rodiče s osvojením (šest týdnů po narození dítěte) nebo c) na dobu do pravomocného rozhodnutí soudu o tom, že není třeba souhlasu rodičů k osvojení.⁴⁰³ Maximální délka trvání pěstounské péče na přechodnou dobu je jeden rok, s výjimkou případů, jsou-li do pěstounské péče téhož pěstouna svěřeni sourozenci dítěte, kteří byli do péče svěřeni později.⁴⁰⁴ Účel i délka trvání pěstounské péče na přechodnou dobu je tedy omezen relativně krátkou zákonnou lhůtou, ve které by mělo dojít k předání dítěte jeho rodičům nebo náhradním pečovatelům.

O svěřeni dítěte do pěstounské péče na přechodnou dobu rozhoduje soud na návrh orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Nejméně jednou za tři měsíce je soud povinen přezkoumat, zda trvají důvody pro svěřeni dítěte do pěstounské péče, za tím účelem si vyžaduje zejména zprávy orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Jde-li o svěřeni dítěte do pěstounské péče na přechodnou dobu, po jejímž uplynutí lze dát souhlas rodiče s osvojením, nebo na dobu do rozhodnutí soudu o tom, že není třeba souhlasu rodiče k osvojení, soud může svěřit dítě do pěstounské péče i předběžným opatřením podle § 76a OSŘ ČR. Takto však nemůže být rozhodnuto o svěřeni dítěte do pěstounské péče na přechodnou dobu z důvodu, že rodiče nemohou dítě ze závažných důvodů vychovávat. Předběžné opatření trvá tři měsíce od jeho vykonatelnosti.⁴⁰⁵

Soud může svěřit dítě pouze do péče speciálně školených pěstounů, kteří jsou vedeni ve zvláštní evidenci osob vhodných k výkonu pěstounské péče po přechodnou dobu. Evidenci vede krajský úřad. Do evidence se na základě podané žádosti zařazují osoby, které na základě odborného posouzení mají předpoklady pro výkon takové péče, zejména z hlediska krátkodobosti péče a péče o dítě krátce po jeho narození. Pro odborné posouzení žadatele platí obdobné podmínky jako při zprostředkování osvojení a pěstounské péče, osobitně se posuzuje schopnost žadatelů pečovat o děti vyžadující speciální péči a schopnost spolupráce s rodiči těchto dětí.⁴⁰⁶ Úkolem pěstounů je zajišťovat osobní péči o osobu dítěte, vedle toho by měli ve spojení s orgánem sociálně-právní ochrany dětí a rodiči přispívat k vytvoření podmínek umožňujících návrat dítěte do původní rodiny nebo jeho přechod do rodiny náhradní a podílet se na sanaci rodiny.

⁴⁰³ § 27a odst. 7 ZSPOD ČR.

⁴⁰⁴ V takovém případě nesmí být sourozenci do péče pěstouna svěřeni na dobu delší, než po kterou má trvat pěstounská péče na přechodnou u sourozence, který byl témuž pěstounovi svěřen jako poslední.

⁴⁰⁵ Celková délka předběžného opatření nesmí přesáhnout šest měsíců. Nebylo-li z vážných důvodů a objektivních příčin možné v této době skončit důkazní řízení ve věci samé, dobu trvání předběžného opatření lze poté výjimečně prodloužit.

⁴⁰⁶ § 27a odst. 4 ve spojení s § 27 ZSPOD ČR.

Zavedením pěstounské péče na přechodnou dobu se sledovala redukce vysokého počtu dětí umístovaných do ústavních zařízení. Jak ale vyplývá ze statistik MPSV ČR, v praxi je tento institut využíván pouze ojediněle. V roce 2011 došlo k umístění do pěstounské péče na přechodnou dobu pouze v šesti případech, v roce 2010 dokonce nebylo do této formy pěstounské péče svěřeno žádné dítě. Klíčovým se jeví zejména nedostatečný počet osob vhodných a ochotných stát se pěstouny na přechodnou dobu či neochota orgánů sociálně-právní ochrany dětí navrhopvat svěřeni dětí do této formy pěstounské péče. Širší uplatnění tohoto institutu bude zřejmě vyžadovat vhodné instrumenty, které by pěstounům kompenzovaly předpokládanou vyšší psychickou a výchovnou náročnost péče o svěřené děti a dostatečně je motivovaly o výkon takové péče. Uvedený cíl sledovala i novela ZSPOD ČR č. 401/2012 Sb., která s účinností od 1. ledna 2013 přinesla změny v otázce odměňování a hmotného zabezpečení pěstounské péče. Odměna pěstouna má nadále charakter plnění a je posuzována jako plat pro účely odvádění daně z příjmů fyzických osob, pojistného na sociální zabezpečení a pojistného na všeobecné zdravotní pojištění. Pěstounovi, který je zařazen v evidenci pěstounů na přechodnou dobu, náleží po celou dobu vedení v evidenci odměna ve výši 20 000 Kč měsíčně, a to i v případě, že nepečuje o žádné dítě. Ve stanovených případech se odměna pěstouna zvyšuje až do výše 24 000 Kč. Před novelou měl pěstoun, kterému bylo svěřeno dítě na přechodnou dobu, nárok pouze na dávky hmotného zabezpečení ve výši kolem 3 000 Kč, neexistovalo však hmotné zabezpečení pěstounské péče na přechodnou dobu v obdobích, kdy pěstounovi nebylo do péče svěřeno žádné dítě. Zda a do jaké míry novela přinese očekávané zvýšení počtu osob v evidenci pěstounů na přechodnou dobu, jejichž zájem stát se těmito pěstouny nebude motivován výlučně či převážně majetkovými důvody, ukáže následující období.

8. 8. Závěr

Dítěti, jehož biologická rodina nemůže dočasně plnit svou funkci, je třeba zajistit péči náhradní. Jednu z možností představuje pěstounská péče, která má v systému poskytování náhradní péče nezastupitelné místo. Je-li to v daném případě možné, pěstounská péče by měla být doprovázena sanací biologické rodiny založené na systematické odborné pomoci a podpoře rodině tak, aby mohlo dojít k obnovení jejich

narušených funkcí a aby rodina jakožto přirozená a základní jednotka mohla plnit svou úlohu ve společnosti.⁴⁰⁷

Právní úprava pěstounské péče se ve srovnávaných státech začala vyvíjet podstatně odlišně už před dvaceti lety, kdy ve slovenském právním řádu byla učiněna první zmínka o možnosti zřizování profesionálních náhradních rodin při speciálních výchovných zařízeních. Ani v současnosti k převažujícímu sblížení nedochází. Liší se jednak soukromoprávní stránka, podstatné odlišnosti lze nalézt také ve sféře práva veřejného. Základ právní úpravy pěstounské péče je na Slovensku obsažen v zákoně o rodině, k němuž je občanský zákoník v poměru subsidiarity, v ČR je tato materie nově zahrnuta do nového občanského zákoníku. Slovenská úprava výjimečně umožňuje prodloužit pěstounskou péči až na jeden rok po dosažení zletilosti dítěte. Na rozdíl od slovenské úpravy ZoR ČR připouští ve stanovených případech svěřit dítě do péče budoucích pěstounů i bez souhlasu rodičů na základě rozhodnutí orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Obdobná úprava byla v SR zrušena nálezem Ústavního soudu SR pro rozpor s čl. 32 odst. 4 Listiny a čl. 9 ÚPD. NOZ pravomoc rozhodovat o předpěstounské péči svěřuje napříště soudu. Podstatně se odlišuje, zejména po přijetí novely ZSPOD ČR č. 401/2012 Sb. a doprovodní vyhlášky č. 473/2012 Sb., i úprava na úseku sociálně-právní ochrany. Legislativně je upraveno právo pěstounů na odbornou pomoc a poradenství, dávky v pěstounské péči jsou nadále pojímány jako odměna za poskytovanou službu. O svěření dítěte do pěstounské péče rozhoduje podle české úpravy vždy soud, podrobnosti stanoví dohoda o výkonu pěstounské péče jako veřejnoprávní smlouva, případně správní rozhodnutí. Naproti tomu, podle slovenské úpravy soud nerozhoduje o umístění dítěte do profesionální rodiny jako specifického modelu individuální péče o děti s nařízenou ústavní výchovou, dítě je zde umístěno pouze na základě pracovní smlouvy uzavřené mezi dětským domovem a profesionálním rodičem, a to bez jakékoli soudní ingerence. Kromě výše uvedeného, v ČR nemohou do procesu zprostředkování výběru vhodného pěstouna a navázání osobního kontaktu mezi dítětem a žadatelem vstupovat jiné orgány, právnické či fyzické osoby, než jsou orgány sociálně-právní ochrany. Slovenská úprava naopak opravňuje zapojit do procesu zprostředkování pěstounské péče, včetně navázání osobního

⁴⁰⁷ Koluchová nicméně upozorňuje na to, že těch rodičů, u kterých se při poskytování pomoci a odborných služeb zlepši schopnost poskytnout dítěti základní péči, je velmi málo. Výrazně převažují rodiče, kteří na výchovu dítěte nestačí, ani o ni nemají zájem. Blíže srov. KOLUCHOVÁ, Jarmila. Výsledky využívání psychologie v pěstounské péči. In: *Náhradní výchova dětí – možnosti a meze: kolokvium I*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2008, s. 62 a nasl.

vztahu mezi dítětem a žadatelem, stejně jako je tomu v případě osvojení, i fyzickou nebo právnickou osobu na základě udělené akreditace.

Aktuálně diskutovaným tématem je profesionalizace pěstounské péče. Jejím účelem je zajistit profesionální individuální péči dětem podle potřeby na kratší či delší dobu speciálně k tomu vybranými a školenými pěstouny. Část odborníků se shoduje na potřebě její existence, na druhé straně se upozorňuje na její nedostatky, zejména co se týče uspokojování psychických potřeb dětí či jejich možné psychické deprivace. Závažnost uvedené problematiky vyžaduje obzvláště uvážlivé řešení, kvalitní právní úpravu založenou na komplexním multidisciplinárním přístupu a neméně odborné a citlivé uplatňování v praxi vedené prizmatem nejlepšího zájmu dítěte.

Profesionalizace pěstounské péče byla jedním z cílů zavedení pěstounské péče na přechodnou dobu jako zvláštní formy pěstounské péče v ČR. Záměr profesionalizovat výkon „obecné“ pěstounské péče sledovala novelizace ZSPOD ČR č. 401/2012 Sb. Na Slovensku je s obdobným záměrem využíván specifický model tzv. profesionálních náhradních rodin, který je uplatňován u dětí s nařízenou ústavní výchovou. Profesionální rodič jako zaměstnanec dětského domova poskytuje péči dětem s nařízenou ústavní výchovou 24 hodin denně ve svém přirozeném rodinném prostředí. Péči zajišťují manželé, kteří jsou zaměstnanci dětského domova nebo fyzická osoba, která je zaměstnancem dětského domova. Profesionální rodič poskytuje péči nejméně jednomu a nejvíce třem dětem a jiným zletilým fyzickým osobám do 25 let. Jsou-li oba manželé profesionálními rodiči, poskytují péči nejméně dvěma a nejvíce šesti dětem. Umístění dítěte v profesionální rodině má přednost před vykonáváním ústavní výchovy jinou formou. Výhradně v profesionálních rodinách jsou umísťovány všechny děti do šesti let věku, nejde-li o výjimku z umístění z důvodu zdravotního stavu dítěte nebo zájmu na zachování sourozeneckých vazeb. Uzavření pracovní smlouvy s profesionálním rodičem je plně v kompetenci dětského domova, soud do procesu svěřením dítěte do péče profesionálního rodiče nevstupuje. Dítě je tak umístěno do nového výchovného prostředí na základě soukromoprávní smlouvy uzavřené mezi dětským domovem a profesionálním rodičem, a to bez jakékoli soudní ingerence, v čem lze spatřovat závažný nedostatek právní úpravy. Tento model péče o děti je blíže analyzován v kapitole věnované ústavní výchově.

Pěstounská péče na přechodnou dobu představuje vhodnou formu péče o děti, které nemohou být po určitou dobu vychovávány ve své biologické rodině, je možností, jak dítěti zajistit kvalitní individuální péči, která je způsobilá uspokojivě naplnit jeho potřeby

a eliminovat riziko negativního vlivu ústavní výchovy. Jedná se o model krátkodobé profesionální pěstounské péče. Délka jejího trvání je v rozmezí několika dnů až měsíců, až na výjimky nesmí přesáhnout délku jednoho roku. Smyslem je poskytnout akutní zajištění péče dítěti v rodinném, neústavním prostředí. Vhodná je v případě probíhající krize v rodině, kdy péče o dítě nemůže být z nejrůznějších příčin krátkodobě zajištěna a v případech, kdy je třeba na omezenou dobu zajistit péči dítěti, u kterého se v brzké době předpokládá svěření do náhradní individuální péče. S ohledem na osobitou povahu této formy náhradní péče by však na ní měla být kladena přísnější kritéria než na běžnou pěstounskou péči, s přihlédnutím též k tomu, že pěstouni musí být schopni spolupracovat s biologickými rodiči dítěte či perspektivními náhradními rodiči a pracovat na vytváření podmínek pro návrat dítěte do původní rodiny nebo pro jeho přechod do jiné formy náhradní péče. Nezbytné je především provádět důsledný výběr a přípravu žadatelů o výkon této činnosti, klást potřebné nároky v rovině jejich osobnostních charakteristik, výchovných kompetencí, zdravotní způsobilosti, odborných znalostí, sociálních a rodinných charakteristik, zajistit pěstounům kvalifikovanou odborní pomoc a poradenství a vykonávat nad jejich péčí pravidelný dohled. Na druhé straně je třeba hledat účinné prostředky, které by osoby vhodné k výkonu pěstounské péče na přechodnou dobu motivovaly k výkonu této činnosti. V této souvislosti lze uvítat, že novelou ZSPOD ČR č. 401/2012 Sb. došlo ke změnám v oblasti finančního zajištění pěstounské péče na přechodnou dobu, k navýšení odměn pěstounů, k omezení maximální délky trvání pěstounské péče na přechodnou dobu, či ke stanovení okruhu práv, která pěstounům náleží v oblasti zvyšování jejich kvalifikace a zprostředkování odborné pomoci. Zda a do jaké míry provedené změny přispějí k účinné realizaci a širšímu uplatnění tohoto institutu v praxi, v současnosti ještě nelze spolehlivě hodnotit. Snaha zákonodárce se ale jeví způsobilým prostředkem k dosažení sledovaného záměru. V rámci úvah de lege ferenda se nabízí otázka, zda by neměl být zákonem stanoven rozsah a stupeň odborné kvalifikace osob majících zájem o výkon pěstounské péče na přechodnou dobu či omezen celkový počet dětí, které mohou být svěřeny do péče jednoho pěstouna.

Aby profesionální pěstounská péče mohla spolehlivě plnit své poslání a být kvalitním prostředkem v zajišťování péče o děti, je třeba usilovat o omezení rizika negativních vlivů, které mohou být s jejím uplatňováním spojeny. Vyžaduje pečlivě vybraných, odborně školených a dostatečně připravených pěstounů, kteří budou v první řadě sledovat nejlepší zájem dítěte. Nezbytné je průběžné vzdělávání pěstounů,

poskytování podpůrných služeb, odborného poradenství a supervize. Novela ZSPOD ČR č. 401/2012 Sb. sledující profesionalizaci výkonu pěstounské péče zavedla detailnější rozpracování práv a povinností pěstounů v právní úpravě, povinnost prohlubování jejich znalostí a dovedností v oblasti výchovy a péče o děti s cílem zvýšení jejich odborné kvalifikace, povinnost součinnosti při vykonávání dohledu nad výkonem pěstounské péče či právo na poskytnutí odborné pomoci a poradenství. Důkladnou pozornost výběru a přípravě žadatelů, jejich vzdělávání, poskytování široce dostupných služeb a podpůrných programů pro pěstounské rodiny, jako i dohledu nad výkonem péče o svěřené děti a plněním dalších povinností, včetně spolupráce s biologickou rodinou dítěte, však bude třeba věnovat zejména v aplikační praxi.

9. Ústavní výchova

9. 1. Předpoklady nařízení ústavní výchovy

Umístění dítěte do ústavní výchovy⁴⁰⁸ je závažným zásahem do práv rodičů i dítěte. Lze jej uplatnit pouze v nejzávažnějších případech a jeho nařízení se musí opírat o dostatečně závažné a pádné argumenty motivované zájmem dítěte.⁴⁰⁹ Jedná se o standardní institut náhradní péče, který je určen zejména pro případy, kdy individuální náhradní péče není vhodná či možná. Dle Hrušákové představuje ústavní výchova vystupňování ingerence státních orgánů do soukromoprávních vztahů s cílem zajistit blaho dítěte.⁴¹⁰ O svěřeni dítěte do ústavní výchovy rozhoduje pouze soud, který je povinen přistupovat k ústavní výchově jako k subsidiárnímu institutu. Ústavní výchovu nesmí nařít, pokud lze situaci řešit jinými způsoby, které by nepředstavovaly nepřiměřený zásah do rodinného života dotčených osob, to vše s ohledem na nejlepší zájmy dítěte. Nařízení ústavní výchovy, a tedy rozdělení rodiny, představuje dle Nejvyššího soudu ČR „až nejkrajnější opatření, které je možné přijmout, jen jestliže výchovu dítěte nelze zajistit náhradní rodinnou péčí nebo rodinnou péčí v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, které mají přednost před výchovou ústavní“.⁴¹¹ Před nařízením institucionálních forem náhradní péče je proto povinností soudu vždy zkoumat, zda výchovu dítěte nelze zajistit formami náhradní rodinné péče a ve smyslu české úpravy i formou péče v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc.⁴¹² Není však vyloučeno, aby při zohlednění všech individuálních okolností konkrétního případu soud dospěl k závěru, že v zájmu dítěte by ústavní výchova byla vhodnější než jiná do úvahy přicházející forma náhradní péče.

Právní úprava ústavní výchovy je roztržena v několika právních předpisech. Hmotněprávní rámec úpravy je obsažen v ustanoveních §§ 971 až 975 NOZ, v ZoR ČR v § 46, v ZoR SR se této problematice věnují §§ 54 a 55. V obou porovnávaných úpravách je zdůrazněna subsidiarita této formy péče o děti před formami náhradní rodinné péče. Další

⁴⁰⁸ Pojem „ústavní výchova“ užívá český právní řád, v ZoR SR je terminologicky označen jako „ústavná starostlivost“ („ústavní péče). V dalším textu bude tento institut označován jednotně jako „ústavní výchova“.

⁴⁰⁹ Srov. rozsudek ESLP ve věci Havelka a ostatní proti ČR (stížnost č. 23499/06), Walla a Wallová proti ČR (stížnost č. 23848/04) nebo stanovisko Nejvyššího soudu ČR sp. zn. Cpjn 202/2010, publikováno pod č. 31/2011.

⁴¹⁰ HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 216.

⁴¹¹ Stanovisko Nejvyššího soudu ČR sp. zn. Cpjn 202/2010.

⁴¹² Slovenská právní úprava obdobu zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc nezná.

úprava je obsažena zejména v následovných předpisech: ZSPOD ČR, zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních, zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách, zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ze slovenských právních předpisů možno uvést zejména ZSPOD SR, zákon č. 245/2008 Z.z., „o výchově a vzdělávání (školský zákon)“ či zákon č. 448/2008 Z.z., „o sociálních službách“.

Ústavní výchova může být nařízena ve dvou skupinách případů, v obou je chápána jako krajné řešení:⁴¹³

1. Prvně se jedná o případy, kdy rodiče z nejrůznějších důvodů nezabezpečují nebo nemohou zabezpečit řádnou osobní péči o dítě, výchovu dítěte nelze zajistit jinou formou náhradní péče a nařízení ústavní výchovy je potřebné v zájmu dítěte. Může se jednat o situace, kdy rodiče dítěte zemřeli, jsou dlouhodobě vážně nemocní či nepřítomni, kromě toho může jít i o závažné okolnosti na straně dítěte (např. duševní porucha dítěte).⁴¹⁴

2. Soud může nařídit ústavní výchovu i tehdy, pokud je vážně ohrožena nebo narušena výchova dítěte nebo jeho řádný vývoj a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě, vyžaduje-li to zájem dítěte. Za případy vážných nedostatků ve výchově dítěte byly v soudní praxi považovány situace, kdy rodiče zanedbávali své povinnosti při výchově dětí, vytvářeli pro ně nevhodné rodinné prostředí nebo přímo ohrožovali jejich duševní, tělesný nebo mravní vývoj, nebo případy, když rodiče ani při náležitém úsilí nemohli zvládnout výchovu dětí pro nedostatky v jejich duševním, tělesném nebo mravním vývoji.⁴¹⁵ Může se jednat i o soustavné záškoláctví dítěte, časté dopouštění se drobných krádeží či poškozování cizí věci, předčasný pohlavní život, útěky z domu či požívání alkoholických nápojů.⁴¹⁶ Při vadném chování dítěte je vždy třeba zkoumat, zda se nejedná pouze o náhodné nebo ojedinělé vybočení z normálního chování, podmíněno aktuálními

⁴¹³ K tomu srov. stanovisko Nejvyššího soudu ČR sp. zn. Cpjn 202/2010, ve kterém Nejvyšší soud konstatoval: „ (...) nařídit ústavní výchovu soud může jen tehdy, učinil-li před tím neúspěšně (z hlediska sledovaného cíle - řádné výchovy dítěte) jiná výchovná opatření (napomenutí nezletilého, jeho rodiče a osoby, která narušuje jeho řádnou výchovu, stanovení dohledu nad nezletilým, uložení omezení nezletilému). Jde-li o případ, kdy jiná výchovná opatření nemusí předcházet (rodiče z jiných závažných důvodů nemohou výchovu dítěte zabezpečit nebo je to v zájmu nezletilého nutné), musí soud v odůvodnění rozhodnutí vysvětlit, proč se jedná o takovýto výjimečný případ“.

⁴¹⁴ HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 216.

⁴¹⁵ Srov. stanovisko Nejvyššího soudu ČSR sp. zn. Cpj 228/81 ze dne 10. května 1981, uveřejněné ve zvláštním čísle Bulletinu Nejvyššího soudu ČSR, roč. 1981, s. 83.

⁴¹⁶ R 21/1990.

okolnostmi v životě dítěte.⁴¹⁷ Je-li výchova dítěte vážně ohrožena, ústavní výchova plní preventivní funkci, v případě, došlo-li již k jejímu narušení, do popředí vystupuje funkce nápravní.⁴¹⁸ Za jiné výchovné opatření, které třeba zásadně vyčerpat před nařízením ústavní výchovy, bylo v soudní praxi označeno každé kvalifikované opatření státních orgánů směřující k zajištění výchovy dítěte,⁴¹⁹ jedná se zejména o napomenutí, stanovení dohledu nad nezletilým, uložení omezení bránícího působení škodlivých vlivů na výchovu dítěte či uložení povinnosti využít odbornou poradenskou pomoc, účastnit se setkání s mediátorem nebo terapie.⁴²⁰ Dále lze za tato opatření považovat zásahy soudu do rodičovských práv a povinností či možnost upravit nebo omezit styk rodiče s dítětem.⁴²¹ Je-li to v zájmu dítěte, jiné výchovné opatření výjimečně nemusí nařízení ústavní výchovy předcházet; podle soudní praxe se může jednat o případy surového zacházení s dětmi, pohlavního zneužívání či případy vážného ohrožení tělesného nebo duševního vývoje dětí, jestliže výchova u jiné fyzické osoby nepřichází v úvahu a uložení jiného výchovného opatření by nevedlo k nápravě a znamenalo by jen další ohrožení výchovy dítěte.⁴²²

Jak již bylo zmíněno výše, ústavní výchova má ve vztahu k jiným formám náhradní péče subsidiární povahu a obecně je chápána jako krajní řešení situace dítěte a jeho rodiny. Soud by měl ústavní výchovu nařizovat pouze ve výjimečných případech a na nezbytný čas. Umístění dítěte do ústavní výchovy by za běžných okolností mělo být pojímáno jako přechodné, do času, kým dojde k vyřešení situace, pro kterou byla ústavní výchova nařízena a které bude zrušeno okamžitě, jakmile to dovolí okolnosti.⁴²³ Nemá být dlouhodobým či trvalým opatřením. Třeba jej považovat za pomoc dítěti a jeho rodině, doprovázeno by mělo být systematickou prací s biologickou rodinou dítěte a její sanací. Cílem by mělo být obnovení soužití dítěte a jeho rodiny, je-li to možné. Také proto je výkon ústavní výchovy soudem průběžně sledován a posuzován z hlediska dalšího trvání. Pominou-li důvody nařízení ústavní výchovy nebo lze-li dítěti zajistit jinou péči, je povinností soudu ústavní výchovu bezodkladně zrušit. V této souvislosti lze pozitivně

⁴¹⁷ PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentář*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 327.

⁴¹⁸ HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 216.

⁴¹⁹ Stanovisko Nejvyššího soudu ČSR sp. zn. Cpj 228/81.

⁴²⁰ § 13 ZSPOD ČR, § 37 ZoR SR.

⁴²¹ HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 217.

⁴²² Stanovisko Nejvyššího soudu ČSR sp. zn. Cpj 228/81.

⁴²³ Srov. rozsudek ESLP ze dne 8. dubna 2004 ve věci Haase proti Německu (stížnost č. č. 11057/02) nebo rozsudek ze dne 26. října 2006 ve věci Wallová a Walla proti ČR (stížnost č. 23848/04).

hodnotit v české právní úpravě nově zavedené zákonné omezení délky trvání ústavní výchovy lhůtou tří let, která může být v případě potřeby opakovaně prodlužována, vždy však nejdéle na dobu tří let.⁴²⁴ Jinak obecně platí, že ústavní výchova může trvat nejdéle do dosažení zletilosti dítěte, z důležitých důvodů může být soudem prodloužena až o jeden rok po dosažení zletilosti. NOZ nově stanovuje, že rozhodnutím soudu o osvojení ústavní výchova zaniká, naproti tomu, pokud bylo rozhodnuto o svěřeni dítěte do péče budoucího osvojitele, ústavní výchova se přerušuje (§ 972 odst. 3).

Nařízení ústavní výchovy, a tedy rozdělení rodiny, představuje ve smyslu ustálené rozhodovací praxe soudů velmi závažný zásah do základních lidských práv. Takové opatření se proto musí opírat o dostatečně pádné argumenty motivované zájmem dítěte.⁴²⁵ Důvody nařízení ústavní výchovy musí být závažné povahy a musí mít výjimečný charakter. Kromě formálních předpokladů, za jejichž splnění může soud rozhodovat o nařízení ústavní výchovy, musí být doloženy i závažné skutečnosti, které odůvodňují rozdělení rodiny. Za důvody odůvodňující přijetí tohoto opatření lze považovat vystavení dětí násilí nebo špatnému zacházení, pohlavnímu zneužívání, nedostatek citového zázemí, znepokojivý zdravotní stav nebo psychickou nerovnováhu u rodičů, případně nevyhovující životní podmínky nebo materiální nedostatek ve spojení s dalšími okolnostmi.⁴²⁶ Umístění dítěte do prostředí vhodnějšího pro jeho výchovu však nemůže samo o sobě odůvodňovat jeho násilné odnětí biologickým rodičům, takový zásah musí být nadto „nezbytný“ s ohledem na další okolnosti.⁴²⁷ Jakmile je prokázána existence rodinného vztahu, stát musí v zásadě jednat tak, aby se tento vztah mohl rozvíjet, a přijmout vhodná opatření za účelem sloučení rodiče s dítětem.⁴²⁸ Orgány veřejné moci mají pozitivní závazky, které jsou těsně spjaty s účinným respektováním rodinného života. K těmto pozitivním povinnostem se řadí

⁴²⁴ Zákonné omezení délky trvání ústavní výchovy bylo odůvodněno zájmem na tom, aby při dlouhodobějším trvání ústavní výchovy se nestalo jak pro soud, tak pro orgán sociálně-právní ochrany dětí, opatřením ryze formálním. Po uplynutí stanovené lhůty bude soud povinen provést nové úplné důkazní řízení a znovu vydat rozhodnutí ve věci. Srov. důvodovou zprávu k zákonu č. 401/2012 Sb.

⁴²⁵ Rozsudek ESLP ze dne 13. července 2000 ve věci Scozzari a Giunta proti Itálii (stížnost č. 39221/98 a č. 41963/98), náleží Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 838/07 ze dne 10. října 2007 (N 157/47 SbNU 53) nebo sjednocující stanovisko Nejvyššího soudu ČR k rozhodování soudů ve věcech nařizování ústavní výchovy sp. zn. Cpjn 202/2010, publikováno pod č. 31/2011.

⁴²⁶ Nález Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 838/07 ze dne 10. října 2007 (N 157/47 SbNU 53).

⁴²⁷ Srov. rozsudek ESLP ve věci Havelka a ostatní proti České republice (stížnost č. 23499/06), Wallová a Walla proti České republice (stížnost č. 23848/04), K. a T. proti Finsku (stížnost č. 25702/94), Kutzner proti Německu (stížnost č. 46544/99). Obdobně též stanovisko Nejvyššího soudu ČR sp. zn. Cpjn 202/2010 nebo náleží Ústavního soudu sp. zn. IV. ÚS 2244/09 ze dne 20. 7. 2010.

⁴²⁸ Rozsudek ESLP ze dne 26. února 2002 ve věci Kutzner proti Německu, stížnost č. 46544/99.

vedle aktivní pomoci s osobními, sociálními, zdravotními či majetkovými obtížemi i povinnost rodiče informovat a řádně poučit o možných následcích jeho jednání.⁴²⁹

Důvodem pro nařízení ústavní výchovy nemůže být nikdy sama o sobě majetková nedostatečnost rodiny, „*je-li však tato okolnost doprovázena další skutečností, jako je například psychický stav rodičů nebo jejich nedostatečné citové, výchovné a pedagogické schopnosti apod., může takto kumulovaně být materiální nedostatečnost rodiny, zvláště pak její špatné bytové poměry, rovněž důvodem pro nařízení ústavní výchovy*“.⁴³⁰ Obdobně mohou být podmínky pro nařízení ústavní výchovy splněny zejména v případech, kdy „*majetková nedostatečnost rodiny, zvláště pak její špatné bytové poměry, jsou důsledkem zaviněného jednání rodičů (např. špatné hospodaření, hazardní hry, alkohol apod.) a odmítání (nezájem) uvedenou situaci řešit zejména za pomoci orgánů státu či orgánů územní samosprávy.*“⁴³¹ Výchovnou nezpůsobilost rodiče a ohrožení příznivého vývoje dítěte však nelze presumovat toliko ze zjištění, že se rodič odmítá podrobit šetření ohledně svých bytových a sociálních podmínek.⁴³² Závěry soudní praxe našly odpovídající vyjádření i v zákonné úpravě. NOZ a od novely č. 401/2012 Sb. i ZoR ČR výslovně upravují, že nedostatečné bytové nebo majetkové poměry nemohou být samy o sobě důvodem pro nařízení ústavní výchovy, jestliže jsou jinak rodiče způsobilí zabezpečit řádnou výchovu dítěte a plnění dalších povinností vyplývajících z jejich rodičovské odpovědnosti.⁴³³ Obdobně stanovuje i ZoR SR, když při výčtu skutečností, které se nepovažují za vážné ohrožení či narušení výchovy dítěte a které samy o sobě nemohou aktivovat nařízení ústavní výchovy nezletilého dítěte, uvádí nedostatečné bytové poměry nebo majetkové poměry rodičů nezletilého dítěte.⁴³⁴

Ani případné zjištění o nevyhovujících sociálních a bytových podmínkách bez patřičně nabídnuté pomoci příslušných orgánů by však samo o sobě nenaplnilo předpoklady pro odejmutí dítěte.⁴³⁵ Pokud má být důvodem pro nařízení ústavní výchovy též materiální nedostatek rodiny, soudem musí být spolehlivě zjištěno, že příslušné orgány státu poskytly, či byly připraveny poskytnout vychovateli pomoc, ať již materiální, či poskytnutím rady o tom, jak zlepšit svou situaci a nalézt řešení svých problémů,

⁴²⁹ Rozsudek ESLP ze dne 8. července 1987 ve věci W. vs. Spojené království, stížnost č. 9749/82. Srov. i nálezy Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 3765/2011.

⁴³⁰ Stanovisko Nejvyššího soudu ČR sp. zn. Cpjn 202/2010.

⁴³¹ Tamtéž.

⁴³² Nález Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 2546/10 ze dne 6. září 2011 (N 150/62 SbNU 303).

⁴³³ § 971 odst. 3 NOZ, § 46 odst. 1 ZoR ČR.

⁴³⁴ § 54 odst. 2 ZoR SR.

⁴³⁵ Nález Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 2546/10 ze dne 6. září 2011 (N 150/62 SbNU 303).

v opačném případě nelze usuzovat na nezbytnost opatření spočívajícího v nařízení ústavní výchovy, neboť stát v takovém případě nedostal pozitivním závazkům, které jsou těsně spjaty s účinným respektováním rodinného života, a nebudou tak ani splněny podmínky pro nařízení ústavní výchovy.⁴³⁶ V případě nepříznivých majetkových či sociálních poměrů rodiny vystupují pozitivní závazky státu obzvláště do popředí. Jestliže rodič má zájem o své dítě řádně pečovat a je takové péče prokazatelně schopen, přičemž jedinou překážkou jsou nevyhovující bytové nebo majetkové poměry, úkolem státu by mělo být vytvořit mechanismy na obnovu řádného rodinného prostředí dítěte.

Nařízením ústavní výchovy jsou rodiče fakticky omezeni ve svých rodičovských právech a povinnostech, nadále nemohou o své dítě osobně pečovat, nebylo-li však rozhodnuto jinak, zůstávají zákonnými zástupci dítěte a spravují jeho jmění. Zároveň jim přísluší rozhodovat ve věcech dítěte, a to jak běžných, tak i podstatných.⁴³⁷ Rodiče zásadně mají právo stýkat se svým dítětem a tak realizovat své výchovné působení, zachována je i vyživovací povinnost rodičů k dítěti.

9. 2. Řízení o nařízení ústavní výchovy

O nařízení ústavní výchovy rozhoduje soud v řízení ve věcech péče o nezletilé podle § 176 a nasl. OSŘ. Jedná se o řízení nesporné, zahájeno může být na návrh i bez návrhu. Návrh na nařízení ústavní výchovy, její prodloužení nebo zrušení podává v ČR obecní úřad obce s rozšířenou působností,⁴³⁸ ve veřejném zájmu je nařízení či prodloužení ústavní výchovy oprávněno navrhnout i státní zastupitelství.⁴³⁹ V SR podává návrh orgán sociálně-právní ochrany dětí, konkrétně úřad práce, sociálních věcí a rodiny.⁴⁴⁰

V rozhodnutí o nařízení ústavní výchovy musí soud dle slovenské úpravy a nově i podle NOZ přesně označit zařízení, do kterého má být dítě umístěno. Rozhodne-li soud o nařízení ústavní výchovy, upraví i rozsah vyživovací povinnosti rodičů k dítěti. Při rozhodování o ústavní výchově musí soud přihlížet na zájmy dítěte, zejména na jeho citové vazby, na zachování sourozeneckých vazeb a jak nově upravuje NOZ, dbát na umístění dítěte co nejbližší bydlišti rodičů nebo jiných blízkých osob.

⁴³⁶ Stanovisko Nejvyššího soudu ČR sp. zn. Cpjn 202/2010.

⁴³⁷ V tom lze spatřovat rozdíl ve srovnání s jinými formami náhradní péče.

⁴³⁸ § 14 odst. 1 písm. c), d) ZSPOD ČR.

⁴³⁹ § 35 odst. 3 OSŘ ČR.

⁴⁴⁰ § 73 odst. 2 písm. d) ZSPOD SR.

Jestliže soud nařídil ústavní výchovu z důvodů, které jsou na straně rodičů, podle slovenské úpravy stanoví rodičům přiměřenou lhůtu na úpravu jejich rodinných a sociálních poměrů. Pokud rodič úpravu svých poměrů zabezpečí, soud ústavní výchovu zruší, v opačném případě i bez návrhu začne řízení o svěřeni dítěte do náhradní osobní péče fyzické osoby nebo do pěstounské péče. Toto ustanovení je dle Pavelkové třeba interpretovat tak, že dokud neuplyne lhůta na úpravu rodinných a sociálních poměrů, nemožno zahájit řízení o svěřeni dítěte do zmíněných forem náhradní rodinné péče.⁴⁴¹

Důvodem na případnou změnu rozhodnutí o nařízení ústavní výchovy může být pouze změna poměrů závažnějšího charakteru v okolnostech, které tvořily podklad dřívějšího rozhodnutí. Nedošlo-li od nařízení ústavní výchovy k podstatné a dostatečně stabilní změně, nemůže být zásadně odůvodněna ani změna v nařízené ústavní výchově.⁴⁴²

9. 3. Zařízení ústavní výchovy

9. 3. 1. Česká republika

Problematika ústavní výchovy spadá v ČR do kompetence tří rezortů, a to Ministerstva zdravotnictví, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a MPSV ČR. Do kompetence Ministerstva zdravotnictví patří dětské domovy pro děti do tří let věku podle zákona č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách (§ 43 a nasl.). Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy má kompetence nad tzv. školskými zařízeními podle zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy, jejichž účelem je zajišťovat nezletilé osobě zpravidla ve věku od 3 do 18 let, případně zletilé osobě do 19 let, náhradní výchovnou péči v zájmu jeho zdravého vývoje, řádné výchovy a vzdělávání. Zařízení se dělí na diagnostické ústavy, dětské domovy, dětské domovy se školou a výchovné ústavy. V kompetenci MPSV ČR jsou pak zejména domovy pro osoby se zdravotním postižením jako tzv. zařízení sociálních služeb ve smyslu § 34 odst. 1 písm. d) zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Ve smyslu dosavadní úpravy místo přijetí dítěte do příslušného zařízení sjednával obecní úřad obce s rozšířenou působností po právní moci rozhodnutí soudu o nařízení ústavní výchovy.⁴⁴³ Podle NOZ určí zařízení, do kterého má být dítě umístěno, soud v rozhodnutí o nařízení ústavní výchovy.

⁴⁴¹ PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentár*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 347.

⁴⁴² PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentár*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 346.

⁴⁴³ § 28 ZSPOD ČR.

Dle statistik MPSV ČR bylo k 31.12.2011 v ústavních zařízeních umístěno celkem 7340 dětí s nařízenou ústavní výchovou. V průběhu roku 2011 došlo k umístění 1901 dětí, což představuje mírný pokles ve srovnání s rokem 2010, kdy bylo do ústavních zařízení umístěno 2055 dětí. Pokles lze badat i při srovnání s rokem 2009, ve kterém bylo do ústavních zařízení umístěno 2202 dětí s nařízenou ústavní výchovou, počet dětí v zařízeních ke konci roku 2009 činil 7975. V roce 2011 bylo z ústavních zařízení propuštěno téměř 2200 dětí, v polovině případů z důvodu dosažení zletilosti, u 22 % dětí šlo o návrat do biologické rodiny, 18 % dětí bylo umístěno do náhradní rodinné péče.⁴⁴⁴

V *dětských domovech pro děti do 3 let věku* jsou poskytovány zdravotní služby a zaopatření dětem zpravidla do 3 let věku, které nemohou vyrůstat v rodinném prostředí, zejména dětem týraným, zanedbávaným, zneužívaným a ohroženým ve vývoji nevhodným sociálním prostředím nebo dětem zdravotně postiženým. Zaopatřením se rozumí stravování, ubytování, ošacení a výchovná činnost. Na úhradu zaopatření dítěte jsou osoby s vyživovací povinností povinny přispívat poskytovateli zdravotních služeb. Kojenecké ústavy provozované podle zákona č. 20/1966 Sb., o péči a zdraví lidu se od nabytí účinnosti zákona č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách, účinného od 1. dubna 2012, nadále považují za dětské domovy pro děti do tří let věku.

V roce 2011 bylo v ČR 34 kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do 3 let, stejný počet těchto zařízení byl i v roce 2010. Počet umístěvaných dětí se pohybuje kolem dvou tisíc ročně. Téměř 40 % dětí zde bylo umístěno ze sociálních důvodů, 37 % ze zdravotních důvodů a 24 % z důvodů zdravotně sociálních.⁴⁴⁵ V posledních letech možno sledovat nárůst podílu dětí přijímaných do zařízení výhradně ze zdravotních důvodů. Podíl dětí romské národnosti byl více než čtvrtinový. Z počtu dětí propuštěných v roce 2011 bylo téměř 58 % navráceno do vlastní rodiny, 20 % bylo osvojeno a 9 % bylo propuštěno do jiné formy náhradní rodinné péče, 6 % do dětského domova pro starší děti, 3 % do ústavu sociální péče, 5% dětí bylo propuštěno jinam (Klokánky a pod.). Více než čtvrtina propuštěných dětí strávila v těchto zařízeních více než rok. Nejkratší dobu zde strávily děti propuštěny do péče vlastní rodiny, speciálních zařízení nebo děti osvojeny se souhlasem rodičů.⁴⁴⁶ Děti osvojovány pro nezáměr či v případě zbavení rodičovských práv a děti

⁴⁴⁴ Srov. roční výkazy MPSV ČR o výkonu sociálně-právní ochrany dostupné z <http://www.mpsv.cz/cs/7260>.

⁴⁴⁵ Jedná se o případy, kdy děti kvůli svému postižení nevyrůstají v rodině, ačkoli nevyžadují trvalou a dlouhodobou ošetrovatelskou péči.

⁴⁴⁶ Téměř v 75 % případů se do péče osvojitelů takto podařilo umístit děti ve věku do 5 měsíců.

přecházející do jiné formy náhradní rodinné péče pobývaly v těchto zařízeních delší dobu, zpravidla se jednalo o děti starší jednoho roku.⁴⁴⁷

Nezletilí starší tří let vykonávají ústavní výchovu zpravidla ve *školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy* v režimu zákona č. 109/2002 Sb. Podrobnosti stanovuje vyhláška Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních. Zařízení poskytují náhradní výchovnou péči dětem ve věku od 3 do 18 let, případně zletilým osobám do 19 let věku. Jestliže se jedná o nezaopatřené dítě, připravující se na budoucí povolání, může mu být na žádost poskytována péče až do věku 26 let. Do zařízení jsou umísťovány i děti s postižením, u nichž byla nařízena ústavní výchova, pokud stupeň zdravotního postižení neodpovídá jejich umístění do zařízení sociálních služeb nebo do specializovaného zdravotnického zařízení. Úkolem zařízení je také spolupráce s rodinou dítěte, poskytování pomoci rodině při zajišťování záležitostí týkajících se dítěte, včetně rodinné terapie a nácviku rodičovských a dalších dovedností nezbytných pro výchovu a péči v rodině a poskytování podpory při přechodu dítěte do původní nebo náhradní rodiny.

Zákon č. 109/2002 Sb. rozlišuje několik typů zařízení, která jsou diferencována podle věku dítěte, jeho psychických a fyzických charakteristik a podle případných závad, které se u dítěte vyskytují. Mezi zařízení pro výkon ústavní výchovy patří diagnostické ústavy, dětské domovy, dětské domovy se školou a výchovné ústavy. Práce s dětmi se organizuje ve výchovných nebo rodinných skupinách. Výchovná skupina je základní organizační jednotkou v diagnostickém ústavu a ve výchovném ústavu, rodinná skupina v dětském domově a v dětském domově se školou. Počet dětí v jednotlivých skupinách se pohybuje od 4 do maximálně 8 dětí podle druhu nařízené výchovy a zařízení. Maximální počet skupin v jedné budově, resp. areálu zařízení, je zákonem stanoven na 6. Dle Janského, stanovením maximálního počtu dětí ve skupinách a transformací internátních typů domovů směrem k zařízením uspořádaným na principu rodinných jednotek, byl legislativně upraven rámec nezbytné modernizace ústavních zařízení. Rodinné jednotky mají představovat „*relativně autonomní útvary, které ve výchovně stabilizovaném prostředí*

⁴⁴⁷ Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR. *Činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do tří let a dalších zařízení pro děti v roce 2011* [online]. 2012 [cit. 2013-01-23]. Dostupné z: <http://www.uzis.cz/category/tematicke-rady/zdravotnicka-zarizeni/kojenecke-ustavy-detske-domovy-dalsi-zarizeni-pro-deti>.

*poskytnou komplexní zázemí malé skupině dětí různého věku, kde se mohou uplatňovat přirozené vztahy pomoci a ochrany, blízcí se komunikaci v rodině“.*⁴⁴⁸

Na základě rozhodnutí soudu je dítě zpravidla přijato nejdříve do diagnostického ústavu, kde zpravidla pobývá 8 týdnů a pak je umístěno do dalšího typu školského zařízení. Pobyt v diagnostickém ústavu však není podmínkou, jestliže dítě nevykazuje žádné známky závažného chování, přechází ze zdravotnického zařízení do zařízení školského nebo jestliže se jedná o dítě mladší šest let. Dětský domov zajišťuje péči dětem s nařízenou ústavní výchovou ve věku od 3 do 18 let, které nemají závažné poruchy chování. Děti se vzdělávají ve školách, které nejsou součástí dětského domova. O děti se závažnými poruchami chování nebo trpícími duševní poruchou vyžadující výchovně léčebnou péči je pečováno v dětských domovech se školou; do tohoto typu zařízení mohou být umístovány děti zpravidla od 6 let do ukončení povinné školní docházky. Výchovné ústavy pečují o děti starší 15 let se závažnými poruchami chování, v případech zvláště závažných poruch chování lze do výchovného ústavu umístit i dítě s nařízenou ústavní výchovou starší 12 let.

Zákonem jsou vymezeny podmínky odborné způsobilosti pedagogických pracovníků zařízení a podmínka jejich psychické způsobilosti, která se zjišťuje psychologickým vyšetřením před vznikem pracovního poměru a v jeho průběhu v případě důvodných pochybností o psychické způsobilosti pracovníka, zejména při podezření ze spáchání fyzického nebo psychického násilí na dětech. Dětem v ústavním zařízení je garantováno právo na společné umístění se svými sourozenci, nebrání-li tomu závažné okolnosti, jako i právo na udržování kontaktu s osobami odpovědnými za výchovu a dalšími blízkými osobami.

Do školských zařízení pro výkon ústavní výchovy bylo v školním roce 2011/2012 umístěno celkem 7150 dětí.⁴⁴⁹ Podíl dětí s postižením představoval 50 % (3596). Nejvíce dětí (4451) bylo umístěno v dětských domovech a ve výchovných ústavech (1395), v dětských domovech se školou bylo celkem 761 dětí a v diagnostických ústavech 543 dětí. Nejvíce zastoupenou byly skupiny dětí ve věku 15-18 let (3277) a 6-15 let (2823). Celkem bylo zřízeno 227 zařízení s kapacitou 8264 míst. Průměrná délka pobytu dětí v zařízeních se pohybovala kolem 3,5 roku.⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ JANSKÝ, Pavel. *Problémové dítě a náhradní výchovná péče ve školských zařízeních*. 1. vyd. Hradec Králové: GAUDEAMUS, 2004, s. 95.

⁴⁴⁹ V 162 případech se jednalo o děti s nařízenou ochrannou výchovou.

⁴⁵⁰ Srov. statistické ročenky Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy – výkonové ukazovatele, dostupné z: <http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp>

Ústavní výchova může být vykonávána i v zařízeních sociálních služeb, konkrétně v *domovech pro osoby se zdravotním postižením* podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Domovy slouží k poskytování péče osobám se sníženou soběstačností z důvodu zdravotního postižení, jejichž situace vyžaduje z tohoto důvodu pravidelnou pomoc jiné osoby. Pro výkon ústavní výchovy v domovech platí s ohledem na specifické potřeby osob se zdravotním postižením přiměřeně specifikována ustanovení zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních č. 109/2002 Sb. o právech a povinnostech dětí či ředitelů zařízení.

Sledování dodržování práv dítěte v zařízeních vykonává obecní úřad obce s rozšířenou působností. Nejméně jednou za tři měsíce je zaměstnanec obce povinen navštívit dítě, kterému byla nařízena ústavní výchova, i jeho rodiče. Nad dodržováním právních předpisů při výkonu ústavní výchovy v zařízeních provádí dozor okresní státní zastupitelství, v jehož obvodu se zařízení nachází. Státní zástupce je při výkonu dozoru oprávněn zejména vstupovat v kteroukoliv dobu do zařízení, hovořit s dětmi bez přítomnosti jiných osob, podávat soudu návrh na zrušení nařízené ústavní výchovy, vydávat příkazy k přijetí opatření vedoucích k odstranění stavu odporujícího právním předpisům či nařídit propuštění dětí, které jsou v zařízení nezákonně.⁴⁵¹ Systematické preventivní návštěvy zařízení, v nichž se vykonává ochranná nebo ústavní výchova, provádí také veřejný ochránce práv.⁴⁵²

V praxi se kontroverzním jevem stala tzv. *hostitelská péče*, tedy pobyt dítěte mimo ústav u rodičů či jiných fyzických osob, kterou podle § 30 ZSPOD ČR může povolit ředitel ústavního zařízení, podmínkou je předchozí písemný souhlas obecního úřadu obce s rozšířenou působností. Hostitelskou péči lze povolit i u dítěte, které se v zařízení nachází na základě předběžného opatření, takže ústavní výchova dosud není nařízena. Pobyt dítěte mimo ústav může být povolen nejvýše v rozsahu 30 kalendářních dnů při prvním pobytu u těchto osob, prodloužení je možné na základě souhlasu obecního úřadu obce s rozšířenou působností. V odborných kruzích je poukazováno na to, že *hostitelská péče* může být, resp. v praxi bývá využívána jako možný předstupeň *pěstounské péče* či *osvojení*, či jako

⁴⁵¹ § 4 odst. 1 písm. b) zákona č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství, § 39 zákona č. 109/2002 Sb.

⁴⁵² § 1 zákona č. 349/1999 Sb., o veřejném ochránci práv

„taktický manévr k rychlému dosažení pěstounské péče“.⁴⁵³ V takových případech hrozí, že navozený faktický stav soud bez dalšího potvrdí v zájmu stability výchovného prostředí.⁴⁵⁴ Další hrozby jsou spojeny s tím, že zákon neupravuje zprostředkování této péče, nestanovuje povinné odborné posuzování a prověřování zájemců o hostitelskou péči, zájemci neabsolvují přípravu na přijetí dítěte, návštěvy dítěte v hostitelské rodině nejsou vyhodnocovány. Lze souhlasit s názorem, že účelem oprávnění ředitele zařízení podle § 30 ZSPOD ČR je umožnit dočasný pobyt dítěte u jeho biologické rodiny či jiných osob dítěti blízkých, řediteli touto formou nepřísluší nabízet dítě k pobytu osobám majícím zájem o výkon náhradní péče.⁴⁵⁵ De lege ferenda se jeví potřebným tyto otázky legislativně ošetřit a stanovit pravidla výběru dětí a žadatelů o hostitelskou péči, jejich přípravy, výkonu hostitelské péče a jejího vyhodnocování.

9. 3. 2. Slovenská republika

Na Slovensku byl systém institucionální péče o děti mimo jejich biologickou rodinu až do roku 1996 rozdělen obdobně jako v ČR mezi tři rezorty (Ministerstvo zdravotnictví, Ministerstvo školství a MPSVR SR). Zákonem č. 222/1996 Z. z., „o organizácii miestnej štátnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov“ se kojenecké ústavy a dětské domovy pod společným názvem dětské domovy staly zařízeními v působnosti jednoho rezortu – MPSVR SR. Dětské domovy tak dnes zajišťují náhradní péči a výchovu dětem ve věku od 0 do 18 let, resp. do 19 let věku v případě prodloužení ústavní výchovy a dále až do jejich osamostatnění, nejdéle do 25 let věku, rámec právní úpravy jejich činnosti je obsažen v ZSPOD SR. V působnosti MPSVR SR jsou i domovy sociálních služeb a specializovaná zařízení podle zákona č. 448/2008 Z.z., „o sociálních službách“, které poskytují péči dětem s nařízenou ústavní výchovou, odkázaným na pomoc jiné osoby z důvodu nepříznivého zdravotního stavu. Mimo působnost MPSVR SR jsou reedukační centra podle zákona č. 245/2008 Z.z., „o výchove a vzdelávaní (školský zákon)“; jedná se o speciální výchovná zařízení v působnosti Ministerstva školství, které poskytují dětem ve

⁴⁵³ KOTEK, Miloslav a KOTALOVÁ, Kristýna. Hostitelská péče – dnes a zítra. In: *Aktuální otázky náhradní rodinné péče. Sborník z VII. celostátního semináře NRP, Brno, 10. – 11. října 2007.* Brno: TRIADA – Poradenské centrum, o.s., 2007, s. 22-24. Dostupné z: < http://www.triada-centrum.cz/publ/sborniky/sbornik_2007.pdf>.

⁴⁵⁴ KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. *Instituty náhradní rodinné péče.* In: *Dny práva 2009.* Brno: Masarykova univerzita, 2009.

⁴⁵⁵ Tamtéž. Shodně i NOVOTNÁ, Věra a BURDOVÁ, Eva. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář.* 3. vydání. Praha: Linde, 2007, s. 144.

věku do 18 let, s možností prodloužení do 19 let věku, výchovu a vzdělávání, včetně přípravy na povolání, s cílem opětovného začlenění do původního sociálního prostředí.⁴⁵⁶

Dětské domovy jsou zařízeními sociálně-právní ochrany dětí a sociální kurately podle ZSPOD SR. Zřizují se jako domovy dětí nebo centra dětí.⁴⁵⁷ Ústavní výchova se v dětském domově vykonává v profesionální rodině nebo v tzv. samostatných skupinách. Samostatné skupiny se diferencují na: a) samostatné diagnostické skupiny, které slouží ke vhodnému zařazení dítěte do některé ze skupin nebo profesionální rodiny, dítě by zde mělo pobýt pouze na čas nezbytný pro stanovení odborné diagnózy, ne déle než dvanáct týdnů, b) samostatné skupiny a c) specializované samostatné skupiny, které jsou určeny pro děti s poruchami chování vyžadující osobitnou péči, děti trpící závislostí, děti týrané, zneužívané, ohrožené ve vývoji nebo děti postižené. Samostatné skupiny se zřizují v rodinném domě, bytě nebo ve vymezené části dětského domova, péči o děti zajišťují vychovatelé a další zaměstnanci dětského domova. Výkon ústavní výchovy v profesionální rodině má přednost před jejím vykonáváním v samostatných skupinách a specializovaných samostatných skupinách; pokud tak nemožno postupovat, péče v profesionálních rodinách a samostatných skupinách domovů dětí má přednost před výkonem v samostatných skupinách center dětí.⁴⁵⁸

Celkový počet dětí svěřených do ústavní výchovy v roce 2011 představoval v SR 5214 dětí ve srovnání s 5263 dětmi v roce 2010. V roce 2011 došlo k umístění 1424 dětí do ústavní výchovy oproti 1408 v roce 2010. V dětských domovech v SR bylo k 31. prosinci 2011 umístěno celkem 4622 dětí, včetně 690 dětí s těžkým zdravotním postižením, což představuje mírný nárůst ve srovnání s rokem 2010 (4423 dětí v dětských domovech, z toho 547 s postižením). Nejvíce zastoupenou byla skupina dětí ve věku 7-15 let (50 %), z 18% se jednalo o děti ve věku 15-18 let, 11% tvořily děti ve věkové skupině 4-6 let. V průběhu roku 2011 došlo k umístění 1424 dětí do dětských domovů, k ukončení

⁴⁵⁶ Ambicí je nicméně sjednocení systému ústavní výchovy a náhradní péče vůbec pod gescí jednoho rezortu – MPSVR SR. Srov. ÚSTREDIE PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY. *Koncepcia zabezpečovania výkonu súdnych rozhodnutí v detských domovoch na r. 2012 – 2015: Plán transformácie a deinštitucionalizácie náhradnej starostlivosti* [online]. 2011 [cit. 2012-10-25]. Dostupné z: http://www.upsvar.sk/detske-domovy-a-ine-zariadenia/detske-domovy/dokumenty/koncepcia-zabezpecovania-vykonu-sudnych-rozhodnuti-v-detskych-domovoch-na-roky-2012-2015-s-vyhľadom-do-roku-2020plan-transformacie-a-deinstitucionalizacie-nahradnej-starostlivosti.html?page_id=143966.

⁴⁵⁷ V domově dětí se ústavní výchova vykonává v profesionální rodině a v určených samostatných skupinách zřízených výlučně v samostatných rodinných domech nebo bytech. U center dětí tato podmínka není stanovena, určeny jsou zejména pro děti vyžadující péči v samostatné diagnostické skupině nebo ve specializované samostatné skupině, pokud jí není možno vykonávat v domově dětí.

⁴⁵⁸ § 52 odst. 2 ZSPOD SR.

poskytování péče došlo v 1347 případech, převážně z důvodu dosažení zletilosti (34 %), 20 % dětí bylo navraceno do biologické rodiny, ve 27 % případů se jednalo o umístění do některé z forem náhradní rodinné péče. V profesionálních rodinách bylo v roce 2011 umístěno 1139 dětí, z toho polovina ve věku do 7 let, ve skupinách bylo 3483 dětí, z toho 85 % ve věku nad 7 let. Zřejmý je výraznější podíl dětí s poruchami chování a dětí s postižením umístěných ve skupinách ve srovnání s profesionálními rodinami (ve skupinách byly zastoupeny více než z jedné třetiny, v profesionálních rodinách kolem 14 %). Celkem bylo zřízeno 91 dětských domovů, z toho 24 bylo zřízeno jako domov dětí a 67 jako centrum dětí. Průměrná délka pobytu dítěte v dětském domově činila 4 roky.⁴⁵⁹

9. 3. 2. 1. Profesionální rodina

Institut profesionální náhradní rodiny je způsobem zajištění individuální péče o dítě s nařízenou ústavní výchovou. Využívá se jako nástroj k překlenutí různých přechodných těžkostí, do kterých se dostává dítě nebo jeho rodina, přičemž dítě nemusí žít v této době v kolektivním zařízení. Výkon ústavní výchovy v profesionální rodině je určen zejména pro děti, které byly odňaty z péče rodičů na přechodný čas potřebný na úpravu poměrů dítěte, pro děti přijaty do dětského domova v naléhavých případech ohrožení života nebo zdraví, případně z důvodu, že se dítě ocitlo bez jakékoli péče. První zmínku o možnosti zřizování profesionálních náhradních rodin při speciálních výchovných zařízeních obsahoval již školský zákon č. 279/1993 Z.z. Podle účinné úpravy v ZSPOD SR je profesionální rodina pojímána jako organizační součást dětského domova, jedná se o domácí prostředí zaměstnance dětského domova, ve kterém se poskytuje péče určenému počtu dětí (§ 52 odst. 1 písm. a) ZSPOD SR). Profesionální rodič poskytuje péči dětem s nařízenou ústavní výchovou 24 hodin denně ve svém vlastním přirozeném rodinném prostředí. Péči zajišťují manželé, kteří jsou zaměstnanci dětského domova nebo fyzická osoba, která je zaměstnancem dětského domova. Profesionální rodičovství je pracovněprávním vztahem, není samostatnou formou náhradní péče o děti. Mezi profesionálním rodičem a dítětem nevzniká žádný právní vztah. Vykonávání ústavní výchovy v profesionální rodině má dle výslovné dikce zákona přednost před jejím

⁴⁵⁹ Roční výkazy MPSVR SR o poskytování péče a výchovy dětem v dětském domově dostupné z: http://www.upsvar.sk/statistiky/rocne-vykazy-mpsvr-sr/rocne-vykazy-v05-mpsvr-sr-o-poskytovani-starostlivosti-a-vychovy-detom-v-detskom-domove-a-v-detskom-domove-pre-maloletych-bez-sprievodu-zaroky-200820092010-2011.html?page_id=107264.

vykonáváním jinou formou. O svěřením dítěte do péče profesionální rodiny nerozhoduje soud, ale pověřený subjekt - ředitel dětského domova.

Profesionálním rodičem může být pouze fyzická osoba, která je zaměstnancem dětského domova. Pokud je profesionálním rodičem pouze jeden z manželů, na manžela profesionálního rodiče se vztahuje podmínka bezúhonnosti a povinnost absolvovat praktickou část přípravy na profesionální výkon náhradní péče. Péče je dítěti zajišťována ve vlastním přirozeném domácím prostředí profesionálního rodiče, a to buďto v domě nebo bytě, jehož je profesionální rodič vlastníkem, spoluvlastníkem, nájemcem či společným nájemcem, anebo v domě nebo bytě poskytnutém dětským domovem. Výkon péče v samostatném domě nebo bytě jako vymezené části dětského domova mohou manželé vykonávat, pouze jsou-li oba zaměstnanci dětského domova. Kromě mzdy profesionálního rodiče poskytuje dětský domov na úhradu výdavků dítěte v profesionální rodině finanční částku podle věku dítěte nejvíce ve výši třinásobku životního minima. Dítěti v profesionální rodině poskytuje též základní vybavení a hradí mu zvýšené náklady spojené se zdravotním stavem, věkem, speciálními potřeby nebo sportovní činností dítěte.

Profesionální rodič je v pracovním poměru s dětským domovem, jeho pracovní náplní je výchova dítěte. Na výkon práce profesionálního rodiče se z pracovněprávního hlediska vztahují ustanovení zákoníku práce č. 311/2001 Z. z. o domácí práci (§ 52). Profesionální rodič je tzv. domácí zaměstnancem dětského domova. V zásadě se na něj aplikují obecná ustanovení zákoníku práce s odchylkami uvedenými v ZSPOD SR. Nevztahuje se na něj ustanovení o rozvrhnutí týdenního pracovního času, nepřetržitém denním odpočinku či odpočinku v týdnu a o prostojích, při důležitých osobních překážkách v práci mu nepatří náhrada mzdy s výjimkou úmrtí rodinného příslušníka, nepatří mu mzda za práci nadčas, ani mzdové zvýhodnění za práci ve svátek, noční práci či za stěženy výkon práce. Za výkon svého zaměstnání profesionální rodič dostává mzdu, jejíž výše je v kompetenci příslušného dětského domova. Pracovní smlouva musí obsahovat všechny podstatné náležitosti, jakými jsou druh práce, místo výkonu práce, den nástupu do práce a mzdové podmínky. Kromě toho může zaměstnavatel s profesionálním rodičem dohodnout i další pracovněprávní podmínky, například zkušební dobu či délku pracovního poměru. Pracovní smlouva by měla obsahovat povinnost profesionálního rodiče realizovat individuální plán výchovné práce s dítětem, povinnost podřídit aktivity individuálnímu plánu sociální práce s dítětem a jeho rodinou, vést spisovou dokumentaci dítěte, spolupracovat s ostatními zaměstnanci dětského domova či povinnost umožnit vstup

určeným zaměstnancům dětského domova do domácnosti profesionálního rodiče. Profesionální rodič má jako domácí zaměstnanec nárok na dovolenou na zotavenou, nástup na dovolenou má právo určovat zaměstnavatel.

Profesionální rodič musí splňovat kvalifikační předpoklad nejméně úplného středního vzdělání, osobitní kvalifikační předpoklad odborné a pedagogické způsobilosti podle vyhlášky Ministerstva školství č. 437/2009 Z. z. a musí absolvovat přípravu na profesionální výkon náhradní péče v rozsahu 40 hodin, anebo musí splňovat kvalifikační předpoklad nejméně úplného středního vzdělání a absolvovat přípravu na profesionální výkon náhradní péče v rozsahu nejméně 60 hodin. Jde-li o dítě vyžadující na základě výsledků odborné diagnostiky zvýšenou péči z důvodu poruch chování nebo drogové či jiné závislosti, může péči o dítě v profesionální rodině vykonávat pouze fyzická osoba, která získala vysokoškolské vzdělání druhého stupně a splňuje osobitní kvalifikační předpoklad odborné a pedagogické způsobilosti podle vyhlášky č. 437/2009 Z. z., pokud absolvovala přípravu na profesionální výkon náhradní péče v rozsahu nejméně 40 hodin. Profesionálním rodičem může být i fyzická osoba, která splňuje stanovené kvalifikační předpoklady,⁴⁶⁰ pokud zajišťovala péči o děti nebo vykonávala sociální práci v dětském domově nepřetržitě nejméně tři roky a absolvovala základní informační přípravu v rozsahu nejméně osmi hodin.

Příprava na profesionální vykonávání náhradní péče spočívá v poskytnutí základních informací o náhradní rodinné péči, o psychickém, fyzickém a sociálním vývinu dítěte a o jeho potřebách, o právech dítěte v ústavní výchově, v nácviku praktických zručností ve výchovné práci s dětmi a v písemném zhodnocení přípravy, jehož součástí je zhodnocení zájmu a spolupráce fyzické osoby, která má zájem stát se profesionálním rodičem, v uvedení její motivace na výkon náhradní péče a v závěru, či osoba absolvovala nebo neabsolvovala přípravu. Jak vyplývá z důvodové zprávy k novele č. 180/2011 Z. z., která zavedla podmínku písemného zhodnocení přípravy, „*v zhodnocení přípravy na profesionální vykonávání náhradní péče nepůjde na rozdíl od přípravy na náhradní rodinnou péči o zhodnocení vhodnosti fyzické osoby, takové hodnocení přísluší zaměstnavateli, avšak v zájmu zvýšení kvality výkonu soudních rozhodnutí v zařízeních je*

⁴⁶⁰ Rozumí se tím kvalifikační předpoklady podle zákona č. 317/2009 Z. z. „o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov“. Vysokoškolské vzdělání druhého stupně a splnění kvalifikačního předpokladu podle zákona č. 317/2009 Z. z. se vyžaduje, pokud má profesionální rodič pečovat o dítě vyžadující zvýšenou péči z důvodu poruch chování nebo drogové či jiné závislosti. Kvalifikační předpoklady jsou splněny i v případě osoby, která získala vysokoškolské vzdělání prvního stupně ve studijním oboru sociální práce.

třeba zhodnotit samotný průběh přípravy, aktivitu fyzické osoby s jednoznačným závěrem o absolvování přípravy“. Základní informační přípravu spočívající v poskytnutí informací o náhradní rodinné péči a v nácviku základních zručností vykonávají orgány sociálně-právní ochrany dětí podle místa sídla dětského domova s možností dohodnout se na přípravě s kterýmkoliv orgánem sociálně-právní ochrany nebo s akreditovaným subjektem, který má akreditaci na přípravu profesionálního vykonávání náhradní péče.

ZSPOD SR stanovil povinnost od 1. ledna 2007 utvářet podmínky v dětských domovech tak, aby každé dítě do jednoho roku věku bylo nejpozději po diagnostice zařazeno do profesionální rodiny, s výjimkou dětí, jejichž zdravotní stav vyžaduje osobitní péči v specializovaných samostatných skupinách nebo je-li to v zájmu dítěte z důvodu zachování sourozeneckých vazeb. Od 1. ledna 2009 se tato povinnost vztahovala na každé dítě do tří let věku a s účinností od 1. ledna 2012 na všechny děti do šesti let věku. Zřizovatelům dětských domovů bylo za tímto účelem uloženo zabezpečit a utvořit podmínky v dětských domovech tak, aby od 1. ledna 2012 bylo do profesionální rodiny zařazeno nejpozději po diagnostice každé dítě ve věku do šesti let, při zachování existence výjimek v případech zdravotního stavu, sourozeneckých vazeb nebo dětí nezletilých matek zařazených do samostatných skupin pro nezletilé matky s dětmi. Koncepce Ústředí práce, sociálních věcí a rodiny SR na roky 2012 až 2015 s výhledem do roku 2020 stanovuje potřebu dalšího zvyšování počtu dětí umístovaných v profesionálních rodinách tak, aby v roce 2015 bylo každé dítě minimálně do osmi let věku a v roce 2020 každé dítě minimálně do deseti let věku umístěno v profesionální rodině, se stejnými výjimkami jako je uvedeno výše.⁴⁶¹

Počet dětí, které mohou být umístovány v jedné profesionální rodině, je stanoven vyhláškou č. 643/2008 Z. z. Pokud je profesionální péče zajišťována jedním zaměstnancem dětského domova, poskytuje se nejméně jednomu a nejvíce třem dětem a jiným zletilým fyzickým osobám do 25 let. V případě zajišťování péče manžely, kteří jsou zaměstnanci dětského domova, se v jedné rodině poskytuje péče nejméně dvěma a nejvíce šesti dětem a jiným zletilým fyzickým osobám do 25 let věku. Určený počet dětí lze překročit pouze v odůvodněných případech se souhlasem zřizovatele dětského domova. Při zařazování

⁴⁶¹ ÚSTREDIE PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY. *Koncepcia zabezpečovania výkonu súdnych rozhodnutí v detských domovoch na r. 2012 – 2015: Plán transformácie a deinštitucionalizácie náhradnej starostlivosti* [online] [cit. 2012-10-25]. Dostupné z: http://www.upsvar.sk/detske-domovy-a-ine-zariadenia/detske-domovy/dokumenty/koncepcia-zabezpecovania-vykonu-sudnych-rozhodnuti-v-detskych-domovoch-na-roky-2012-2015-s-vyhľadom-do-roku-2020plan-transformacie-a-deinštitucionalizácie-nahradnej-starostlivosti.html?page_id=143966.

dítěte do profesionální rodiny se respektují sourozenecké a rodinné vazby. Po skončení ústavní výchovy po dosažení zletilosti může dítě setrvat na svou žádost v profesionální rodině, pokud je to vhodné a účelné. Podmínky setrvání v další péči budou dohodnuty mezi dětským domovem a dítětem v písemné dohodě, jejíž součástí je i konkrétní plán osamostatnění se dítěte.

Dle statistik MPSVR SR z celkového počtu 4622 dětí v dětských domovech k 31. prosinci 2011 bylo v profesionálních rodinách umístěno 1139 dětí (v roce 2010 to bylo 986 dětí). Ve srovnání s rokem 2008, kdy z celkového počtu 4579 dětí v dětských domovech bylo v profesionálních rodinách pouze 598 dětí, je zřejmý podstatný nárůst. Nejvíce byly zastoupeny děti ve věkové skupině 7-15 let (446), následně děti ve věku 4-6 let (207), poté následuje věková skupina 0-1 (196). V 74 případech se jednalo o děti se zdravotním postižením, v 66 s poruchou chování, duševní poruchou trpělo 16 dětí, ve 27 případech se jednalo o děti týrané či zneužívané, mladých dospělých bylo celkem 36. Počet profesionálních rodin k 31. prosinci 2011 představoval 558 (ve srovnání s 514 rodinami v roce 2010 a s 333 rodinami v roce 2008), převážná většina z nich (538) poskytovala péči ve vlastních bytových prostorech. Ve většině profesionálních rodin byly v roce 2011 umístěny dvě děti (278 rodin), v případě 161 rodin došlo k umístění pouze jednoho dítěte, po tři děti bylo v 83 profesionálních rodinách, rodin s čtyřmi dětmi bylo celkem 19 a rodin s pěti a více dětmi 17.⁴⁶² Průměrný počet dětí připadající na jednu profesionální rodinu představoval přibližně dvě děti, což lze hodnotit pozitivně.

Z výzkumu Institutu pro výzkum práce a rodiny z roku 2008 dále vyplynulo, že profesionální rodičovství vykonávají zejména ženy střední věkové skupiny 35-49 let a ženy nad 50 let věku s úplným středoškolským vzděláním. Zastoupeni jsou více obyvatelé měst než obcí, převažují osoby bývající v rodinném domě. Převládají osoby žijící v manželství a osoby, které měly zkušenost s vlastním rodičovstvím. U většiny profesionálních rodičů jsou ve zvýšené míře zastoupeny osoby, které již v minulosti měly zkušenost s péčí o děti z dětských domovů. Průměrná délka pobytu dítěte v profesionální rodině byla ve výzkumu uváděna v trvání do jednoho roku, časté však bylo i trvání

⁴⁶² Roční výkazy MPSVR SR o poskytování péče a výchovy dětem v dětském domově dostupné z: http://www.upsvar.sk/statistiky/rocne-vykazy-mpsvar-sr/rocne-vykazy-v05-mpsvar-sr-o-poskytovani-starostlivosti-a-vychovy-detom-v-detskom-domove-a-v-detskom-domove-pre-maloletych-bez-spievodu-zaroky-200820092010-2011.html?page_id=107264.

v průměru jednoho až tří let a neobvyklé nebylo ani déle trvající umístění dítěte v profesionální rodině.⁴⁶³

Význam profesionální rodiny možno spatřovat v tom, že poskytuje individuální formu péče dětem v rodinném prostředí, a to včetně dětí, které nemohou být z nejrůznějších příčin osvojeny či svěřeny do pěstounské péče či jiné formy individuální náhradní rodinné péče. Je určena také pro děti starší, děti se zvláštními výchovnými či zdravotními potřebami či pro vícečetné sourozenecké skupiny. Pokud už dítě musí být umístěno v ústavní výchově, je potřebné přiblížit prostředí, ve kterém se ústavní výchova vykonává, co nejvíce rodinnému prostředí tak, aby mohly být v co nejširší míře uspokojovány vývojové potřeby dětí, zejména potřeba lásky, bezpečí a životní jistoty. Osobitní pozornost je třeba věnovat vytvoření takového prostředí u věkové skupiny dětí do tří let, jelikož právě tato skupina dětí vyžaduje z pohledu vývojové psychologie zvýšenou péči. Výchova dítěte v profesionální rodině umožňuje vytvořit předpoklady pro přirozenější přechod dítěte do dospělosti a pro efektivní práci s biologickou rodinou dítěte.⁴⁶⁴ Je též předpoklad, že zajišťování péče o dítě profesionálními rodiči v rodinném prostředí lépe zohlední naplnění potřeb dítěte než je tomu v případě kolektivní péče o děti.

Právní úpravě profesionální rodiny lze nicméně vytknout několik nedostatků. Za jeden z nejzávažnějších lze označit, že umožňuje svěřit dítě do nového výchovného prostředí pouze na základě smlouvy uzavřené mezi příslušným dětským domovem a profesionálním rodičem, a to bez jakékoli soudní ingerence. Ke svěření dítěte do výchovy profesionálního rodiče soud nedává žádný souhlas. Nabízí se otázka, zda tím nedochází k faktické změně rozhodnutí soudu, který nařídil ústavní výchovu dítěte a tím i k zásahu do rozhodovací pravomoci soudu. Práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona (čl. 32 odst. 4 Listiny). Podle čl. 9 ÚPD jsou smluvní strany povinny zajistit, aby dítě nemohlo být odděleno od svých rodičů proti jejich vůli, ledaže příslušné úřady na základě soudního rozhodnutí a v souladu s platným právem a v příslušném řízení určí, že

⁴⁶³ FILADELFIOVÁ, Jana. *Zvyšovanie kvality poskytovania starostlivosti a výchovy deťom v detských domovoch - zameranie na profesionálne rodiny zamestnancov*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2008.

Dostupné z: http://www.sspr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2008/Filadelfiova/Zvysovanie_kvality.pdf.

⁴⁶⁴ RICHTEROVÁ, Natália. Profesionálna rodina. In: *Náhradní rodinná péče - představy a skutečnost : (realita a východiska v ČR) : kolokvium II*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2009, s. 64.

takové oddělení je potřebné v zájmu dítěte. Součástí základního práva nezletilých dětí na to, aby mohly být proti vůli svých rodičů odloučeny pouze rozhodnutím soudu na základě zákona, je i právo na to, aby pouze rozhodnutím soudu na základě zákona bylo určeno, komu budou svěřeny do náhradní péče.⁴⁶⁵ V souladu s tímto principem pouze soud nařizuje ústavní výchovu dítěte, rozhodnutí soudu je třeba rovněž ke svěřeni dítěte do pěstounské péče, ke svěřeni do péče jiné fyzické osoby či k osvojení dítěte. Stejně i pozastavení, omezení či zbavení rodičovské odpovědnosti vyžaduje rozhodnutí soudu.⁴⁶⁶

Dalším z nedostatků právní úpravy je, že kromě stanovení podmínky odborné kvalifikace a absolvování přípravy na vykonávání náhradní péče, nejsou upraveny žádné další předpoklady pro výkon profesionálního rodičovství. Obligatočně není prozkoumávána vhodnost zájemců o výkon funkce profesionálního rodiče, nejsou zkoumány jejich osobnostní, zdravotní ani sociální poměry. Výběr profesionálního rodiče je tak v dalším ponechán na příslušném dětském domově. Za uvedených podmínek není eliminováno riziko, že dítě svěřeno rozhodnutím soudu do ústavní výchovy nebude umístěno do prostředí, které pro něj nebude vyhovující.⁴⁶⁷

K jednomu z dalších závažných problémů patří odchod dítěte z péče profesionálního rodiče. Z výzkumu Institutu pro výzkum práce a rodiny vyplynulo, že nejčastějším důvodem odchodu dítěte z profesionální rodiny bylo osvojení nebo svěřeni dítěte do náhradní rodinné péče, méně častým důvodem byl návrat dítěte do původní rodiny. Výzkum dále ukázal, že častou příčinou ukončení péče bylo navráceni dítěte zpět do dětského domova, ať už pro problémy s připoutáním se dítěte v profesionální rodině,

⁴⁶⁵ Nález Ústavního soudu SR sp. zn. Pl. ÚS 14/05 ze dne 18. října 2006, vyhlášený pod č. 615/2006 Z. z.

⁴⁶⁶ V této souvislosti lze poukázat na nález Ústavního soudu ČR sp. zn. Pl.ÚS 23/02 ze dne 30.06.2004, vyhlášen pod č. 476/2004 Sb., ve kterém Ústavní soud rozhodoval o návrhu na zrušení ustanovení zákona č. 109/2002 Sb. Dotčenými ustanoveními byla do českého právního řádu zavedena možnost, aby diagnostický ústav umístil dítě, u kterého byla nařízena ústavní výchova, ochranná výchova nebo u kterého bylo nařízeno předběžné opatření podle § 76a OSŘ ČR, do tzv. smluvní rodiny. Zákon smluvní rodinu blíže nedefinoval, neobsahoval úpravu práv a povinností dítěte a jeho biologických rodičů, včetně rozsahu odpovědnosti smluvní rodiny. Smluvní rodina byla vybrána diagnostickým ústavem, který s ní uzavřel smlouvu o výchově dítěte; souhlas soudu se k tomu nevyžadoval. Ústavní soud ve svém nálezu dospěl k závěru, že umístování dítěte do smluvní rodiny na základě smlouvy mezi diagnostickým ústavem a smluvní rodinou bez dostatečné a úplné zákonné úpravy včetně soudní kontroly představuje zásah do základních práv a svobod dítěte. Pokud zákon svěřuje do rukou diagnostického ústavu i pravomoc umístit dítě ve smluvní rodině, tedy do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, dochází k významnému zásahu do rozhodovací pravomoci soudu. Jedná se o změnu výchovného prostředí dítěte, o které soud nerozhoduje, ke které nedává žádný souhlas. Tím může diagnostický ústav fakticky změnit rozhodnutí soudu o nařízení ústavní výchovy nebo o uloženi ochranné výchovy. Z uvedených důvodů Ústavní soud rozhodl o zrušení napadených ustanovení.

⁴⁶⁷ O skutečnosti, že právní úprava není v tomto směru dostačující, svědčí i nedávný medializovaný případ. Profesionálnímu svobodnému rodiči ve věku 22 let, který byl odchovancem dětského domova, byly do péče svěřeny tři děti ve věku 6 let, 4 roky a 11 měsíců. Několik dnů poté došlo k úmrtí nejmladšího dítěte na následky úrazu hlavy. Profesionální rodič byl obviněn ze zabití dítěte, které měl úmyslně hodit o zem poté, co dítě upadlo a plakalo.

problémové chování dětí, nezvládání péče profesionálními rodiči nebo z důvodu skončení pracovního poměru profesionálních rodičů. S uvedeným je úzce spojena i problematika připoutávání se v profesionální rodině. Citová zátěž či emocionální problémy související s odchodem dítěte z profesionální rodiny se zpravidla týkají dítěte, nejsou ale vyloučeny ani u profesionálních rodičů či jejich vlastních dětí, co potvrdil též výzkum Institutu pro výzkum práce a rodiny. Obzvláště traumatizující následky to může mít v případě, že dítě bylo v péči profesionálních rodičů delší dobu či pokud je z profesionální rodiny umístováno zpět do dětského domova. Neméně závažné dopady mohou mít i příliš časté změny pobytu dítěte, na druhé straně, problémem je i nepřiměřené prodlužování péče o dítě v profesionální rodině na úkor jiných forem náhradní péče, jsou-li na místě, či na úkor návratu dítěte do biologické rodiny. Nezbytným je proto vždy individuální a citlivý přístup zohledňující specifika každého jednotlivého případu, vedený hlediskem nejlepšího zájmu dítěte. Dítě by odchodem z péče profesionálních rodičů mělo být vždy co nejméně zatíženo. V první řadě je třeba dbát na dostatečnou přípravu dítěte na uvedené situace, adekvátní adaptační proces a poskytnutí odborné pomoci. Na straně profesionálních rodičů je nezbytné již ve fázi přípravy na výkon náhradní péče klást důraz na poskytnutí dostačujících informací a jejich důslednou přípravu, jak se s takovou situací vypořádat. Vždy by mělo dojít ke zvážení odborných stanovisek různých expertů, zejména psychologů, sociálních pracovníků a zodpovědných institucí tak, aby výsledné řešení bylo ku prospěchu dítěte.

Několik dalších problémů identifikoval Institut pro výzkum práce a rodiny ve svém výzkumu z roku 2008. Představiteli dětských domovů, jako i samotnými profesionálními rodiči a úřady práce, sociálních věcí a rodiny, byla za jednu ze sporných otázek shodně označena oblast pracovněprávních vztahů. Poukazováno bylo zejména na odměňování profesionálních rodičů vzhledem k chybějící obecní normě upravující tuto oblast pracovněprávních vztahů nebo na problematiku čerpání dovolené profesionálními rodiči. Profesionální rodiče mají jako zaměstnanci nárok na dovolenou, chybí ale výslovná úprava, která by stanovila, kde by měly být umístěny děti v průběhu čerpání dovolené. Obdobný problém nastává v případě práceneschopnosti či jiných závažných překážek v práci na straně profesionálního rodiče. V praxi může být dítě v takových případech umístěno v dětském domově nebo v jiné profesionální rodině. Pokud se týče odměny za výkon práce, součástí pracovní smlouvy profesionálního rodiče je i dohoda o mzdě, její výše je závislá na dohodě smluvních stran, mzda však nesmí být nižší než minimální mzda

ustanovená osobitným předpisem. De lege ferenda by bylo vhodné uvažovat nad zavedením platové diferenciacce profesionálních rodičů tak, aby výše mzdy zohledňovala zejména věk umístěného dítěte, počet dětí, jejich zdravotní stav a jiné závažné skutečnosti.

9. 3. 3. Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc

Mimo systém zařízení, ve kterých je prováděn výkon ústavní výchovy, stojí v ČR zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Zařízení byla do právního systému zavedena v rámci ZSPOD ČR s účinností od 1. dubna 2000, k významnému nárůstu počtu zařízení došlo zejména v období po roce 2005, pravděpodobně v souvislosti se zavedením státního příspěvku pro zřizovatele zařízení. V případě umístění dítěte do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc se nejedná o umístění dítěte do zařízení ústavní výchovy.⁴⁶⁸ Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc jsou na rozdíl od ústavních zařízení zařízeními sociálně-právní ochrany ve smyslu ZSPOD ČR a spadají do kompetence MPSV ČR. Zřizovat je mohou fyzické osoby, právnické osoby nebo obce a kraje v samostatné působnosti na základě pověření k výkonu sociálně-právní ochrany. Podmínkou pro vydání pověření je kromě jiného prokázání odborné způsobilosti u všech osob, které budou sociálně-právní ochranu přímo poskytovat. V zařízeních je poskytována osobní péče zaměstnanci zařízení, jímž děti nejsou svěřovány do individuální náhradní rodinné péče. Kromě zaměstnanců zajišťujících osobní péči o děti musí mít zařízení vždy v pracovním poměru na plný úvazek sociálního pracovníka na každých deset umístěných dětí a musí mít dostupnou zdravotní péči a péči psychologa. Svěření dítěte do péče zařízení není svěřením do péče rodinné⁴⁶⁹ a má přednost před nařízením ústavní výchovy. Zřizovatelé zařízení mají zákonný nárok na státní příspěvek za pobyt a péči poskytovanou dítěti na základě rozhodnutí soudu nebo žádosti obecního úřadu obce s rozšířenou působností.

Základ právní úpravy zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc je obsažen v rámci zákonné úpravy ústavní výchovy v NOZ v § 971 odst. 2, v ZoR ČR v § 45. Podrobnosti stanovuje ZSPOD ČR v ustanoveních §§ 42 a nasl. Na zařízení se nevztahuje zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy. Standardy kvality péče poskytované zařízeními nově upravuje vyhláška MPSV ČR č. 473/2012 Sb.

⁴⁶⁸ Srov. stanovisko Nejvyššího soudu ČR sp. zn. Cpjn 202/2010.

⁴⁶⁹ Znění ZoR ČR, který tuto péči označoval za péči „rodinnou“, bylo proto novelou č. 401/2012 Sb. upraveno.

V zařízeních se poskytuje okamžitá ochrana a pomoc dětem, které se ocitly bez jakékoli péče nebo ve vážném ohrožení života nebo příznivého vývoje, jako i skupině dětí týraných, zneužívaných nebo ohrožených v základních právech, které se ocitly bez péče přiměřené jejich věku. Pomoc poskytována dítěti spočívá v uspokojování základních životních potřeb, včetně ubytování, v zajištění zdravotních služeb a v psychologické a jiné obdobné nutné péči.

Dítě se do zařízení umísťuje na základě rozhodnutí soudu, žádosti obecního úřadu obce s rozšířenou působností, zákonného zástupce dítěte nebo samotného dítěte. Jestliže je dítě v zařízení umístěno na základě žádosti obecního úřadu obce s rozšířenou působností nebo dítěte samotného, musí příslušný orgán sociálně-právní ochrany dětí podat soudu návrh na nařízení předběžného opatření, pokud nelze do doby, do níž musí o předběžném opatření rozhodnout soud, zajistit souhlas zákonného zástupce dítěte. V takovém případě je soudu předložen návrh na předběžné opatření podle § 76a OSŘ ČR, o němž je soud povinen rozhodnout bezodkladně, nejpozději do 24 hodin. Soud může o umístění dítěte do péče zařízení rozhodnout také předběžným opatření podle § 76 odst. 1 písm. b) OSŘ ČR, u něhož je zákonná lhůta pro vydání stanovena nejpozději do sedmi dnů od podání návrhu, případně i v řízení podle § 176 a nasl. OSŘ ČR.

Z výzkumu uskutečněného Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí vyplynulo, že z dětí umístěných v zařízeních pro děti vyžadující okamžitou pomoc k 31. květnu 2011 byla jedna třetina umístěna na základě žádosti zákonného zástupce, shodný podíl dětí byl přijat na základě předběžného opatření, v dvaceti procentech případů se jednalo o přijetí na žádost orgánu sociálně-právní ochrany dětí se souhlasem zákonného zástupce, přibližně u 4 % dětí šlo o přijetí na základě žádosti orgánu sociálně-právní ochrany bez souhlasu zákonného zástupce dítěte či na základě soudního rozhodnutí. Počet žádostí samotného dítěte o přijetí do zařízení byl pouze marginální. Výzkum dále zjistil, že pokud dítě přišlo do zařízení z biologické rodiny (79 %), stalo se tak nejčastěji na žádost zákonných zástupců (42 %) nebo předběžného opatření (32 %). Předběžné opatření bylo převažujícím způsobem při přemístění dětí do zařízení přímo z porodnice (65 %). Přibližně 13 % dětí ve zkoumaných zařízeních bylo ve věku do jednoho roku, ve věku 1-3 roky bylo zastoupeno 15% dětí, každé čtvrté dítě bylo ve věku 6-10 let, děti starší 11 let byly

zastoupeny z 28 %. Nejčastějším prostředím, ze kterého děti do zařízení přicházely, byla biologická rodina.⁴⁷⁰

Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc by měla mít krizový a přechodný charakter, jejich cílem je poskytování neodkladné pomoci dětem, které se ocitly v situaci bezprostředního ohrožení. Délka pobytu dítěte v zařízení je proto zákonně omezena.⁴⁷¹ Pro jednotlivé případy umístění dítěte v zařízení jsou z tohoto důvodu stanoveny maximální doby pobytu (3 měsíce v případě umístění na základě žádosti zákonného zástupce dítěte, 6 měsíců v případě žádosti obecního úřadu obce s rozšířenou působností nebo dítěte, jinak po dobu stanovenou v rozhodnutí soudu). NOZ umožňuje na základě rozhodnutí soudu svěřit do péče zařízení pouze dítě, jemuž rodiče nemohou na přechodnou dobu z vážných důvodů zabezpečit výchovu, a to na dobu nejdéle šest měsíců (§ 971 odst. 2). Pokud po uplynutí této lhůty nebude možné, aby dítě bylo předáno do péče rodičů nebo do náhradní rodinné péče, bude nezbytné přemístit jej do zařízení pro výkon ústavní výchovy. V ZoR ČR je délka svěření dítěte do péče zařízení omezena obecnou lhůtou tří let, která může být opakovaně prodlužována. Umístění dítěte do péče zařízení může být uloženo i jako výchovné opatření v případě, že jiná výchovná opatření nevedla k nápravě; v takovém případě může soud dočasně odejmout dítě z péče rodičů nebo jiné osoby odpovědné za výchovu dítěte a nařídit pobyt dítěte v zařízení, celková doba pobytu nesmí přesáhnout 6 měsíců.⁴⁷²

Novelou ZSPOD ČR č. 401/2012 Sb. došlo k omezení počtu dětí, které lze v zařízeních umístit. Účelem je přispět k tomu, aby „zařízení získalo formu zařízení spíše rodinného typu“.⁴⁷³ Počet dětí umístěných v zařízení nesmí přesáhnout 28 dětí, překročení stanoveného limitu je přípustné v případě přijetí sourozenecké skupiny, jinak pouze na základě dočasné výjimky udělené MPSV ČR. Jeden zaměstnanec může současně zajišťovat péči nejvýše o čtyři děti, což má rovněž posilovat rodinný charakter zařízení a umožňovat individuální přístup v péči o děti. Uvítat lze i zařízením nově uloženou

⁴⁷⁰ BARVÍKOVÁ, Jana a PALONCYOVÁ, Jana. *Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc - umístování dětí, podmínky péče o děti, financování provozu*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí [online]. 2012 [cit. 2013-01-21]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_342.pdf.

⁴⁷¹ Omezení délky pobytu dítěte v zařízení bylo zavedeno novelou ZSPOD ČR č. 401/2012 Sb. Do té doby nebyla délka pobytu dítěte v zařízení limitována, navíc svěření dítěte do péče zařízení bylo koncipováno jako alternativa k nařízení ústavní výchovy. V zařízeních tak nezářídka pobývaly i děti, kterým bylo třeba zabezpečit náhradní péči z důvodu dlouhodobých překážek na straně rodičů. K tomu srov. BARVÍKOVÁ, Jana a PALONCYOVÁ, Jana. *Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc - umístování dětí, podmínky péče o děti, financování provozu*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí [online]. 2012 [cit. 2013-01-21]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_342.pdf.

⁴⁷² § 13a ZSPOD ČR.

⁴⁷³ Důvodová zpráva k zákonu č. 401/2012 Sb.

povinnost spolupracovat s rodinou dítěte, poskytovat jí pomoc při vyřizování záležitostí dítěte nebo zajišťovat terapii a nácvik rodičovských a dalších dovedností, které jsou důležité pro co nejrychlejší návrat dítěte zpět do rodiny.

Celkový počet zařízení k 31. prosinci 2011 byl 59 s celkovou kapacitou 751 míst, v průběhu roku 2011 bylo do zařízení umístěno celkem 1646 dětí. V 28 případech byl zřizovatelem zařízení kraj, v 27 případech pověřená osoba a u čtyř zařízení obec.⁴⁷⁴ Největším zřizovatelem zařízení je Fond ohrožených dětí. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí zjistil, že k umístění dětí do zařízení na základě předběžného opatření soudu došlo zejména v případech zanedbávání péče (více než 50 %) či podezření z týrání. Obecně však jedněmi z nejčastějších důvodů podmiňujícími umístění dítěte do zařízení byly bytové problémy (50 %), finanční problémy (41 %) a zanedbání péče (31 %). Bytové nebo finanční problémy byly často označeny za důvod přijetí společně se zanedbáním nebo nezvládnutím péče. Přibližně každé čtvrté dítě tak bylo do zařízení přijato na základě zanedbání či nezvládnutí péče osobou zodpovědnou za výchovu dítěte v prostředí nepříznivých materiálních podmínek, případně i v kombinaci s dalšími faktory. Častým důvodem u nejmladších dětí bylo i opuštění dítěte pečující osobou. Z dalších důvodů se jednalo převážně o případy závislosti pečující osoby na alkoholu či jiných návykových látkách, podezření z týrání či pohlavního zneužívání, domácí násilí, problémové chování dítěte, neshody mezi pečující osobou a dětmi, nepřítomnost pečující osoby z důvodu hospitalizace či výkonu vazby nebo trestu odnětí svobody.⁴⁷⁵

V SR jsou pro obdobná případy určena krizová střediska jako zařízení sociálně-právní ochrany a sociální kurately, která zabezpečují kromě jiného i výkon rozhodnutí soudů o předběžném opatření podle § 75, resp. § 75a OSŘ SR. V krizovém středisku se předběžné opatření může vykonávat i v profesionální rodině, která poskytuje péči dítěti ve svém vlastním přirozeném rodinném prostředí. Zaměstnanci krizového střediska, kteří zabezpečují péči o dítě v profesionální rodině, musí splnit podmínky odborné kvalifikace a absolvování přípravy obdobně jako je tomu v případě zaměstnanců dětských domovů.

⁴⁷⁴ Srov. roční výkazy MPSV ČR o výkonu sociálně-právní ochrany dostupné z <http://www.mpsv.cz/cs/7260>.

⁴⁷⁵ BARVÍKOVÁ, Jana a PALONCYOVÁ, Jana. *Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc - umístování dětí, podmínky péče o děti, financování provozu*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí [online]. 2012 [cit. 2013-01-21]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_342.pdf.

9. 4. Ochranná výchova

Ochranná výchova je opatřením ukládaným soudem v trestním řízení nebo v občanskoprávním řízení za účelem převýchovy nezletilých pachatelů trestných činů nebo osob, které spáchaly čin jinak trestný.⁴⁷⁶ Účelem ochranné výchovy jako specifické formy trestněprávní sankce je vedle převýchovy dítěte a kladného ovlivnění jeho duševního, mravního a sociálního vývoje i vytvoření podmínek pro opětovné začlenění takové osoby zpět do společnosti a omezení možnosti vzniku dalších pro společnost nepřijatelných následků zanedbané výchovy. V případě ochranné výchovy je zdůrazňována výchovná stránka působení, i zde se však jedná o jistý druh péče o nezletilé.⁴⁷⁷ Ochranná výchova má širší funkce a plní vyšší formu ochrany, než je tomu u ústavní výchovy.⁴⁷⁸

Podmínky ukládání a výkonu ochranné výchovy jsou upraveny v trestněprávních předpisech, v ČR zejména v zákoně č. 218/2003 Sb., o soudnictvích ve věcech mládeže (§ 22 a nasl.), v SR v trestním zákoně č. 300/2005 Z. z. (§102 a nasl.) a v trestním řádu č. 301/2005 Z. z. (§ 449 a nasl.). Další úprava je obsažena v zákoně o sociálně-právní ochraně dětí a v ČR i v zákoně č. 109/2002 Sb.

Ochranná výchova může být uložena soudem v trestním řízení, pokud výchova mladistvého pachatele trestného činu není náležitě zabezpečena a tento nedostatek nelze odstranit v jeho rodině, pokud dosavadní výchova mladistvého byla zanedbána, anebo pokud prostředí, ve kterém mladistvý žije, neposkytuje záruku jeho řádné výchovy. Nezbytným předpokladem pro uložení ochranné výchovy podle zákona č. 218/2003 Sb. dále je, že v takových případech nepostačuje uložení výchovných opatření. Uložit ochrannou výchovu může i soud v občanském soudním řízení nezletilému pachateli činu jinak trestného, a to obligatorně tehdy, pokud jde o osobu starší dvanáct let, která spáchala čin jinak trestný, za který trestní zákon umožňuje uložit výjimečný trest (podle slovenské úpravy výhradně trest odnětí svobody na doživotí) a fakultativně tehdy, pokud to vyžaduje zabezpečení řádné výchovy osoby trestně neodpovědné z důvodu nedostatku věku, která spáchala čin jinak trestný.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ Věková hranice trestní odpovědnosti se ve srovnávaných státech liší. V ČR je určena dosažením věku patnáct let, v SR čtrnáct let, s výjimkou trestného činu sexuálního zneužívání podle § 201 trestného zákona, kde je určena dosažením věku patnáct let.

⁴⁷⁷ RADVANOVÁ, Senta a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. *Kurs občanského práva: instituty rodinného práva*. 1. vyd. Praha: Beck, 1999. s. 125.

⁴⁷⁸ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 8 Tdo 1158/2007 ze dne 17. října 2007.

⁴⁷⁹ Podle zákona č. 218/2003 Sb., „odůvodňuje-li to povaha spáchaného činu jinak trestného a je li to nezbytně nutné k zajištění jeho řádné výchovy“.

Ochranná výchova trvá, dokud to vyžaduje její účel, nejdéle do dosažení osmnácti let věku mladistvého; vyžaduje-li to zájem mladistvého, soud jí může prodloužit až do věku devatenácti let. Za tím účelem slovenská úprava ukládá soudu, v jehož obvodu se ochranná výchova vykonává, aby nejméně jedenkrát ročně prozkoumal, zda důvody ochranné výchovy trvají. Pokud zjistí, že tyto důvody pominuly, je povinen mladistvého z výkonu ochranné výchovy propustit, jinak rozhodne, že se v jejím výkonu bude pokračovat. Jestliže převýchova mladistvého pokročila a lze očekávat jeho řádné chování i bez omezení, kterým je podroben během výkonu ochranné výchovy, avšak dosud nepominuly všechny důvody, pro něž byla nařízena, může soud rozhodnout o podmíněném umístění mladistvého mimo místo, kde se ochranná výchova vykonává, případně podle slovenské úpravy i o podmíněném upuštění od ochranné výchovy. Podle české právní úpravy může soud v takových případech rozhodnout také o přeměně ochranné výchovy v ústavní výchovu. Nesplní-li mladistvý očekávání, soud rozhodne o pokračování ve výkonu ochranné výchovy.

Pokud se týče vzájemného vztahu ochranné výchovy a ústavní výchovy, Nejvyšší soud ČR judikoval, že není možné, aby ochranná výchova a ústavní výchova byly vykonávány současně. Je-li nařízena ochranná výchova v době, kdy se dítě nachází ve výkonu ústavní výchovy, má přednost výkon ochranné výchovy. Ústavní výchovu je v takových případech nutné podle občanskoprávních předpisů ukončit.⁴⁸⁰

V ČR se výkon ochranné výchovy realizuje ve výchovných zařízeních. Vyžaduje-li to zdravotní stav mladistvého, upřednostněno je přijetí do péče poskytovatele zdravotních služeb. Výkon ochranné výchovy je nařízen diagnostickému ústavu, který mladistvé umísťuje do dětských domovů, dětských domovů se školou nebo výchovných ústavů podle zákona č. 109/2002 Sb. V SR se ochranná výchova vykonává ve zvláštních výchovných zařízeních, zejména v reedukačních centrech podle zákona č. 245/2008 Z.z. jako tzv. ochranná ústavní výchova, vykonávána může být i v profesionální náhradní rodině jako tzv. ochranná rodinná výchova. Pokud to vyžaduje zdravotní stav mladistvého, vykoná se přednostně v zařízení ústavní zdravotní péče. Ochranná ústavní výchova může být kdykoli změněna na ochrannou rodinnou výchovu a naopak, soudem může být rozhodnuto i o změně fyzické osoby, které byl mladistvý svěřen do ochranné rodinné výchovy. Nad výkonem ochranné výchovy vykonává v ČR dozor okresní státní zastupitelství, v SR je k provádění dozoru příslušný prokurátor podle místa výkonu ochranné výchovy.

⁴⁸⁰ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp.zn. 8 Tdo 1158/2007 ze dne 17.10.2007, Rt 41/2009.

9. 5. Závěr

Umístění dítěte do ústavní výchovy představuje výrazný zásah do života dítěte i jeho rodiny, uplatněno může být pouze v nejzávažnějších případech. Účelem je nahradit dítěti chybějící nebo nevyhovující výchovné prostředí či zamezit negativním vlivům na jeho výchovu. Zásadně by se mělo jednat o přechodné opatření, které má místo na dobu nezbytně nutnou, cílem by mělo být obnovit soužití dítěte a jeho rodiny, pokud tomu nebrání závažné okolnosti. Jak ale plyne ze statistických zjištění, délka pobytu dětí s nařízenou ústavní výchovou v zařízeních ústavní výchovy je spíše dlouhodobá. Ačkoli se mnohdy jistě jedná o příčiny objektivní, v řadě případů neprobíhá efektivní souběžná práce s rodinou, která by mohla pomoci reintegraci rodiny. Sanace rodiny je přitom důležitá především v případech, kdy mezi rodiči a dítětem jsou zachovány citové vazby a rodiče mají skutečný zájem o své dítě řádně pečovat a své nepříznivé poměry napravit. V těchto případech vystupují do popředí pozitivní závazky orgánů veřejné moci ve vztahu k rodině dítěte. Ty by měly směřovat k vytvoření účinných mechanismů pomoci rodinám, zaměřených na aktivní formy poskytování pomoci s osobními, zdravotními, sociálními či majtkovými obtížemi, na poskytování informací nebo odborného poradenství. Obnova soužití dítěte s jeho rodiči přitom vyžaduje nejen aktivní, ale také včasné přijetí opatření ze strany státu, jelikož v těchto vztazích prostý běh času může vést k nenapravitelným důsledkům.⁴⁸¹ Jak ale správně upozorňuje Elischer, dítě by mělo být vráceno zásadně jen do bezpečné rodiny, a to ve všech dimenzích tohoto výrazu.⁴⁸²

Hmotněprávní rámec úpravy ústavní výchovy je v ČR nově obsažen v novém občanském zákoníku, v SR zůstává základním právním předpisem zákon o rodině. V obou právních řádech je zdůrazněna subsidiarita této formy náhradní péče před formami náhradní rodinné péče. Problematika ústavní výchovy spadá v ČR do kompetence tří rezortů, v SR je koncentrována převážně v působnosti MPSVR SR. Mimo systém zařízení, ve kterých je prováděn výkon ústavní výchovy, stojí v ČR tzv. zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, která jsou na rozdíl od ústavních zařízení zařízeními sociálně-právní ochrany. Svěření dítěte do péče zařízení není svěřením do péče rodinné a má přednost před

⁴⁸¹ Srov. rozhodnutí ESLP ve věci Ignaccolo-Zenide vs. Rumunsko ze dne 25. ledna 2000, stížnost č. 31679/96.

⁴⁸² ELISCHER, David. Zbavování rodičovské zodpovědnosti – posuny a nové pohledy ve světle současné domácí i zahraniční judikatury. In: *Aktuální otázky péče o děti separované od rodičů. Sborník z X. celostátního semináře NRP, Brno, 29. 9. – 30. 9. 2010.* Brno: TRIADA – Poradenské centrum, o.s., 2010, s. 73. Dostupné z: < http://www.triada-centrum.cz/publ/sborniky/sbornik_2010.pdf>.

výchovou ústavní. Zařízení mají krizový a přechodný charakter, jejich cílem je poskytování neodkladné pomoci bezprostředně ohroženým dětem. Specifickým způsobem zajištění individuální péče o děti s nařízenou ústavní výchovou je v SR institut profesionální náhradní rodiny, kdy o dítě s nařízenou ústavní výchovou nepřetržitě pečuje zaměstnanec dětského domova ve svém vlastním přirozeném rodinném prostředí. Výkon ústavní výchovy v profesionální rodině má přednost před jejím vykonáváním jinou formou, v profesionálních rodinách jsou ze zákona obligatorně umíst'ovány všechny děti do šesti let věku, nejedná-li se o zákonem stanovenou výjimku.

Snižování počtu dětí v ústavní výchově nelze realizovat bez zajištění kvalitní a trvalé práce s rodinou, a to jak v oblasti řešení následků krizových stavů, tak i v oblasti preventivních programů práce a pomoci ohroženým rodinám. Důraz na prevenci selhávání rodiny a předcházení rizik je i jedním z cílů transformace péče o ohrožené děti v ČR, zdůrazňuje se potřeba řešit problémy primárně s dítětem a jeho širší rodinou. Teprve tehdy, jsou-li vyčerpány všechny možnosti pro stabilizaci rodinného prostředí a ty nevedou k nápravě, lze přistoupit k jiným opatřením.⁴⁸³ Kromě systematické práce s biologickou rodinou dítěte je potřeba podporovat postavení náhradní rodinné péče a její specializaci a v případech nařízené ústavní výchovy soustavně zkoumat, zda nejsou splněny podmínky pro návrat dítěte do biologické rodiny či pro zprostředkování náhradní rodinné péče. V této souvislosti lze uvítat nově zavedené omezení trvání ústavní výchovy zákonnou lhůtou v české úpravě. Pouze aplikační praxe však ukáže, zda pomůže přispět k naplnění sledovaného účelu, který vyžaduje aktivní spolupůsobení orgánů sociálně-právní ochrany dětí, soudů a jiných orgánů veřejné moci.

Záměr vytvořit prostor pro snížení počtu dětí v zařízeních ústavní výchovy profesionalizací výkonu pěstounské péče byl sledován novelou ZSPOD ČR č. 401/2012 Sb. Novela rovněž zavedla změny v systému péče o děti umístěné v zařízeních pro děti vyžadující okamžitou pomoc, cílem bylo posílit individuální přístup k péči o ně. Za tím účelem došlo ke stanovení limitu dětí, které mohou být umístěny v zařízeních pro děti vyžadující okamžitou pomoc či k omezení počtu dětí připadajících na jednoho zaměstnance zařízení. Právní úprava vhodně zdůraznila potřebu spolupráce s rodinou dítěte a zařízení stanovila povinnosti směřující k co nejrychlejšímu návratu dítěte zpět do rodiny.

⁴⁸³ Srov. MPSV ČR. Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti. In: [online]. [cit. 2013-01-28]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/7440/NAP.pdf>.

Pokud se týče slovenské úpravy profesionální rodiny, z hlediska úvah de lege ferenda se jeví potřebným zkoumat vhodnost profesionálních rodičů na výkon této funkce, jejich osobnostní, zdravotní, sociální a rodinné poměry, obdobně jako je tomu u jiných forem náhradní péče, uvažovat lze i nad zavedením evidence žadatelů o výkon profesionálního rodičovství, včetně řízení tomu předcházejícímu, jako je tomu v případě osvojení nebo pěstounské péče. Zkoumáno by mělo být také stanovisko biologických dětí zájemců o výkon profesionálního rodičovství a případné dopady na něj. Profesionální rodiče by měli být podrobováni pravidelným psychotestům, dohledu a kontrole a být povinni pravidelně absolvovat další vzdělávání. Existovat by měly účinné mechanismy odborného řešení problémů v profesionální rodině po stránce psychologické, sociální či jiných a hodnocení výkonu činnosti profesionálního rodiče. De lege ferenda třeba uvažovat i nad zavedením soudní ingerence do procesu svěřování dítěte do výchovy profesionálních rodičů. V oblasti pracovněprávní by profesionální rodičovství mělo být vzhledem ke své osobité povaze a důležitosti ochrany zájmů dítěte upraveno osobitně. Legislativně by mělo být s přihlédnutím k nejlepším zájmům dítěte výslovně upraveno, za jakých podmínek má profesionální rodič nárok na dovolenou, uvažovat lze i nad osobitnou úpravou vztahů při skončení pracovního poměru.

V této souvislosti lze uvítat snahu Ústředí práce, sociálních věcí a rodiny SR o vytvoření tzv. Center podpory profesionálních rodičů, které mají být organizační součástí dětského domova a kterých účelem má být zkvalitnění současného systému práce dětských domovů s profesionálními rodiči.⁴⁸⁴ Úkolem těchto center má být zejména poskytování odborné pomoci při seznamování dítěte s profesionálním rodičem a při navazování jejich vzájemného vztahu, odborné poradenství při zařazování dětí do profesionálních rodin, odborné vyhodnocování možností zabezpečení požadované péče zájemci o výkon profesionálního rodičovství, poskytování odborné pomoci dětem v profesionálních rodinách, poskytování poradenství a pomoci při péči o děti, při udržování vazeb dětí s biologickou rodinou, jako i zabezpečování vzdělávání a koordinace činnosti profesionálních rodičů či provádění kontroly nad vykonáváním péče o děti. Centra by měla pracovat na báze odborných týmů složených ze sociálních pracovníků, psychologů a podle

⁴⁸⁴ Srov. ÚSTREDIE PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY. *Koncepcia zabezpečovania výkonu súdnych rozhodnutí v detských domovoch na r. 2012 – 2015: Plán transformácie a deinštitucionalizácie náhradnej starostlivosti* [online]. prosinec 2011 [cit. 2012-10-25]. Dostupné z: http://www.upsvar.sk/detske-domovy-a-ine-zariadenia/detske-domovy/dokumenty/koncepcia-zabezpecovania-vykonu-sudnych-rozhodnuti-v-detskych-domovoch-na-roky-2012-2015-s-vyhľadom-do-roku-2020plan-transformacie-a-deinstitucionalizacie-nahradnej-starostlivosti.html?page_id=143966.

potřeb konkrétního dětského domova i dalších odborníků (zejména speciálních pedagogů, léčebných pedagogů nebo rehabilitačních pracovníků) s tím, že každý profesionální rodič by měl k dispozici určeného sociálního pracovníka a psychologa. Současně se počítá s omezením počtu profesionálních rodin připadajících na jeden dětský domov tak, aby jeden dětský domov nedisponoval více než 50 profesionálními rodiči a za účelem zkvalitnění a zintenzivnění poskytované péče i se stanovením přípustné vzdálenosti profesionální rodiny od dětského domova (navrhuje se, aby dětský domov nebyl od profesionální rodiny vzdálen více než 30 až 50 km).⁴⁸⁵ Pozitivně lze hodnotit i plánované zavedení specializovaných modulů přípravy zájemců o práci profesionálního rodiče zaměřených na zvládání zátěžových situací, multikulturní přístup, základy romského jazyka či poskytování první pomoci a vzdělávání zaměřeného na získávání vědomostí a zručností pro práci s dětmi s poruchami chování nebo učení a s dětmi vyžadujícími zvýšenou péči z důvodu jejich zdravotního stavu.

⁴⁸⁵ V praxi totiž v současnosti nejsou neobvyklé případy, kdy je profesionální rodina vzdálena od dětského domova více než 50 kilometrů a někdy dokonce i více než 200 kilometrů Srov. http://www.sspr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2008/Filadelfiova/Zvysovanie_kvality.pdf.

10. Svěření dítěte do péče jiné osoby

Institut svěření dítěte do péče jiné osoby je ve srovnávaných právních řádech označován terminologicky nejednotně. NOZ používá pojem „svěření dítěte do péče jiné osoby“, ZoR ČR mluví o „svěření dítěte do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče“, ZoR SR o „náhradní osobní péči“.⁴⁸⁶ Jeho podstata je nicméně stejná. Jedná se o zajišťování individuální péče o dítě jinou fyzickou osobou než rodičem nebo pěstounem či poručníkem dítěte po dobu, po kterou tato péče nemůže být z objektivních nebo subjektivních důvodů vykonávána rodiči, případně poručníkem dítěte, přičemž svěřením dítěte do péče této osoby nedochází ke změně statusu dítěte jako v případě osvojení, jde jen o výkon osobní péče. Je určen pro děti, které nemohou být vychovávány vlastními rodiči z důvodů, které budou spíše přechodného rázu, přičemž dítě může být vychováváno v širší rodině, případně osobou dítěti blízkou.⁴⁸⁷ NOZ tento institut upravuje v §§ 953 až 957, ZoR ČR v § 45, na Slovensku je základ právní úpravy obsažen v §§ 45 až 47 ZoR SR.

Tato forma náhradní péče o děti má subsidiární charakter k péči vlastních rodičů a má přednost před péčí v ústavní výchově.⁴⁸⁸ V poměru k pěstounské péči je charakteristická podobnost a obsahová blízkost obou institutů. Králíčková poukazuje na to, že jak pěstounská péče, tak svěření dítěte do péče jiné osoby, nemají statusové právní důsledky, jejich účelem je zajistit pro dítě osobní péči po dobu trvání překážky bránící osobní péči o dítě, a to fyzickou osobou nebo společně osobami, ke kterým bude mít dítě nejbližší.⁴⁸⁹ Frinta a Melicharová spatřují význam tohoto institutu především v historické úloze, kterou sehrál v období socialismu v rámci úsilí o obnovení institutu pěstounské péče.⁴⁹⁰ Vztah obou institutů byl řešen i judikaturou. V R 27/1975 bylo konstatováno:

⁴⁸⁶ V dalším textu bude označován jednotně jako „svěření dítěte do péče jiné osoby“.

⁴⁸⁷ Původně byl tento institut, resp. přesněji jeho legislativní předchůdce – institut svěření dítěte do výchovy jiného občana než rodiče, do zákona o rodině vtělen experimentálně. Vzhledem k projevujícím se negativním vlivům preferované kolektivní péče o děti v ústavech a za situace, kdy úprava pěstounské péče nebyla žádoucí, bylo jeho účelem otevření možnosti individuální péče o děti v náhradním rodinném prostředí.

⁴⁸⁸ Pokud byla dítěti nařízena ústavní výchova, je třeba jí současně se svěřením dítěte do péče jiné osoby rozhodnutím soudu zrušit.

⁴⁸⁹ KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Pěstounská péče: mýty versus ústavně konformní interpretace a aplikace zákona s úvahami de lege ferenda. *Právní rozhledy*. 2008, č. 9, s. 313.

⁴⁹⁰ FRINTA, Ondřej a MELICHAROVÁ, Dita. Náhradní péče o dítě – právní rámec v obecných souvislostech. In: *Náhradní výchova dětí – možnosti a meze: kolokvium I*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2008, s. 32. Svěřením dítěte do péče jiné osoby se v podstatě „simulovala“ pěstounská péče. Jak konstatoval Eliáš v roce 1971: „*Takto vzniká vlastně pěstounský poměr, o kterém se zákon o rodině jinak výslovně nezmiňuje. V praxi se soudy snaží takto dítě umístit u blízkých anebo i vzdálených příbuzných.*“ Srov. ELIÁŠ, Josef., in: GLOS, Josef. *Rodinné právo*. 2. vyd. Bratislava: Obzor, 1971, s. 178.

„Obsahová náplň obou těchto právních institutů, pokud jde o vlastní péči o dítě, je v podstatě stejná, v obou případech jde o náhradní výchovu, tedy o výchovu, která má nahrazovat dětem rodičovskou výchovu. Rozdílem mezi oběma těmito druhy náhradní výchovy je, že s pěstounskou péčí jsou spojeny různé hmotné a jiné výhody, které výchova dle § 45 odst. 1 zákona o rodině nemá. (...) V podmínkách nařízení té či oné náhradní výchovy není tedy nějakých podstatných rozdílů. Jde vždy o to, jestli výchova dítěte u rodičů není zabezpečena.“

Svěření dítěte do péče jiné osoby by mělo být pouze dočasné a zpravidla krátkodobé v závislosti na potřebách dítěte a situaci v jeho přirozené rodině, zásadně se předpokládá návrat dítěte zpět do rodiny po odpadnutí překážek, které rodičům brání v zajišťování osobní péče o dítě. Souhlas rodičů se ke svěření dítěte do péče jiné osoby nevyžaduje. Na rozdíl od pěstounské péče a osvojení není zákonně upraveno zprostředkování této formy náhradní péče⁴⁹¹ a není ani upravena obdoba předadopční či předpěstounské péče. NOZ nově vhodně stanovuje, že svěření dítěte do péče jiné osoby nenahrazuje pěstounskou péčí, předpěstounskou péčí, ani péčí, která musí předcházet osvojení; účelem je zabránit zneužívání této formy péče jako předstupni osvojení nebo pěstounské péče a obcházení zprostředkování pěstounské péče nebo osvojení státem.⁴⁹² V ČR stát tuto formu péče nefinancuje, zatímco dle slovenské úpravy je podporována poskytováním stanovených příspěvků jako sociálních dávek.⁴⁹³

Dítě lze svěřit do péče pouze osobě, která s tím souhlasí a která skýtá záruky řádné péče. Kromě toho NOZ vyžaduje obvyklé bydliště pečující osoby na území ČR,⁴⁹⁴ ZoR SR trvalý pobyt pečovatele na území SR. Pečovatel musí být bezúhonný, morálně způsobilý a musí mít způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu. ZoR SR mezi podmínky svěření dítěte do péče jiné osoby dále výslovně zahrnuje požadavek, aby pečující osoba měla potřebné osobní předpoklady, zejména zdravotní, osobnostní a morální a aby

⁴⁹¹ Podle ZSPOD ČR se nicméně neprovádí ani zprostředkování pěstounské péče, podala-li návrh na svěření dítěte do pěstounské péče osoba dítěti příbuzná nebo blízká dítěti či jeho rodině.

⁴⁹² Srov. důvodovou zprávu k NOZ. Podle ZoR ČR svěření dítěte do péče třetí osoby může nahradit obligatorní předadopční péčí (§ 69 odst. 3, 4 ZoR ČR) – rozhodne-li se fyzická osoba osvojit dítě svěřené jí do výchovy, nevyžaduje se, aby před rozhodnutím soudu o osvojení bylo dítě v péči budoucího osvojitele na jeho náklad na základě rozhodnutí příslušného orgánu, co je v praxi nezřídka zneužíváno právě při obcházení zprostředkování osvojení státem. Obdobnou úpravu obsahuje i ZoR SR (§ 103 odst. 3).

⁴⁹³ Podle zákona č. 627/2005 Z. z., „o příspěvcích na podporu náhradnej starostlivosti o dieťa“, se na podporu této formy náhradní péče poskytují následovné příspěvky: jednorázový příspěvek při svěření do náhradní péče, jednorázový příspěvek při zániku náhradní péče, opakovaný příspěvek dítěti, osobitný opakovaný příspěvek náhradnímu rodiči. Na rozdíl od pěstounské péče pečovateli nevzniká nárok na opakovaný příspěvek.

⁴⁹⁴ Jedná se o podmínku zavedenou NOZ, ZoR ČR obdobnou povinnost neustanovoval. Účelem je zabránit zneužívání tohoto institutu a zamezit obchodu s dětmi. Srov. důvodovou zprávu k NOZ.

způsobem svého života a osob s ní žijících v domácnosti zaručovala, že bude péči o svěřené dítě vykonávat v zájmu dítěte. Dítě může být svěřeno i do společné péče manželům. Do péče pouze jednoho z manželů může být svěřeno pouze se souhlasem druhého manžela. Souhlas není potřebný, jestliže druhý manžel nemá způsobilost k právním úkonům nebo pokud by obdržení souhlasu bylo spojeno s těžko překonatelnou překážkou, dle slovenské úpravy se souhlas nevyžaduje ani v případě, že manželé nežijí ve společné domácnosti. V případě smrti jednoho z manželů dítě zůstává v péči druhého manžela. Rozvodem společná péče manželů zaniká, soud však může na návrh ponechat dítě v péči jednoho z manželů.

Brání-li rodičům v osobní péči o jejich dítě vážné důvody, zpravidla se péče o dítě ujme nejbližší příbuzní dítěte. Zákon proto *expressis verbis* upřednostňuje svěřením dítěte do péče takových osob před jinými osobami,⁴⁹⁵ NOZ takto navíc vedle příbuzných dítěte preferuje i jiné osoby dítěti blízké. Příklad je však třeba v každé věci posuzovat individuálně a rozhodnout s ohledem na nejlepší zájmy dítěte.

Důvody zániku této formy náhradní péče nejsou v české právní úpravě na rozdíl od ZoR SR explicitně vymezeny. I tu však lze shodně se slovenskou úpravou za tyto důvody uvést: dosažení zletilosti dítěte, případně nabytí svéprávnosti, smrt dítěte, smrt osoby, které bylo dítě svěřeno do péče, rozvod manželů v případě společné péče a rozhodnutí soudu o zrušení svěřením dítěte do péče jiné osoby.⁴⁹⁶ ZoR SR dále zánik této péče osobitně spájí s právní mocí rozhodnutí soudu o zániku důvodu, pro který bylo dítě svěřeno do péče jiné osoby.⁴⁹⁷

V roce 2011 bylo do péče jiné osoby v ČR svěřeno 1197 dětí, v SR 1126 dětí. Celkový počet takto umístěných dětí k 31.12.2011 byl v ČR 4773, v SR 5833.⁴⁹⁸

O svěřením dítěte do péče jiné osoby rozhoduje soud v řízení ve věcech péče o nezletilé podle § 176 a nasl. OSŘ. V rozhodnutí vymezí rozsah práv a povinností pečující osoby k dítěti s ohledem na specifika jednotlivého případu. Zatímco podle ZoR SR i ZoR

⁴⁹⁵ § 954 odst. 2 NOZ, § 45 odst. 1 ZoR ČR, § 45 odst. 2 ZoR SR.

⁴⁹⁶ Ke zrušení rozhodnutím soudu by mělo dojít pouze ze závažných důvodů, zejména pokud pečovatel porušuje své povinnosti, zanedbává dítě nebo pokud o to požádá.

⁴⁹⁷ Při chybějící výslovné úpravě v českém právním řádu lze dovodit, že odpadnutí překážky, která rodičům bránila ve výchově dítěte, může být důvodem pro rozhodnutí soudu o zrušení svěřením dítěte do péče jiné osoby. Srov. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 180.

⁴⁹⁸ Srov. Roční výkazy MPSV ČR o výkonu sociálně-právní ochrany dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/7260> a Roční výkazy MPSVR SR o vykonávání opatření sociálně-právní ochrany dětí a sociální kurately dostupné z: http://www.upsvar.sk/statistiky/rocne-vykazy-mpsvr-sr/rocne-vykazy-v12-mpsvr-sr-o-vykonavani-opatreni-socialnopravnej-ochrany-deti-a-socialnej-kurately-2008-2009-2010-2011.html?page_id=77297.

ČR je tak soud povinen učinit bezvýjimečně, ve smyslu NOZ je na zvážení soudu, zda při rozhodnutí o svěřením dítěte do péče rovněž vymezení povinnosti a práva pečující osoby; neučiní-li tak, použijí se podpůrně ustanovení o pěstounské péči. ZoR SR vedle stanovení povinnosti konkretizace práv a povinností pečující osoby v rozhodnutí o svěřením dítěte do péče obsahuje i výslovné zákonné vymezení rozsahu takových práv a povinností.⁴⁹⁹ Nebylo-li rozhodnuto jinak, pečující osoba má především povinnost o dítě osobně pečovat ve stejném rozsahu jako rodiče dítěte a pouze přiměřeně vykonávat práva a povinnosti rodičů tam, kde to rodičům z povahy věci nepřísluší, právo dítě zastupovat a spravovat jeho jmění má stejně jako pěstoun pouze v běžných věcech.⁵⁰⁰ Rodiče, byť jsou svěřením dítěte do péče jiné osoby fakticky omezeni ve svých právech a povinnostech vyplývajících z rodičovské odpovědnosti, vykonávají svá práva a povinnosti vůči dítěti v rozsahu, v jakém nepatří osobě, které bylo dítě svěřeno do péče, mají tedy i právo dítě zastupovat, spravovat jeho jmění, právo se s dítětem stýkat⁵⁰¹ a požadovat jej zpět do své péče.⁵⁰² Vyživovací povinnost rodičů svěřením dítěte do péče jiné osoby nezaniká, rozsah jejich vyživovací povinnosti určí soud při rozhodování o svěřením dítěte do péče jiné osoby podle obecných ustanovení o vyživovací povinnosti rodičů k dětem a uloží jim, aby výživné poukazovali pečující osobě. Pokud by rodičům nebo ostatním příbuzným nebylo možné uložit vyživovací povinnost k dítěti, podle české úpravy by dítě nebylo možné svěřit do této formy náhradní péče.⁵⁰³ NOZ s ohledem na nejednotnou praxi přiznává pečující osobě aktivní legitimaci pro vymáhání výživného pro dítě od rodičů (§ 956 odst. 2).

Otázce vymezení rozsahu práv a povinností osob k dětem svěřeným do péče se věnovalo i rozhodnutí publikované ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek pod R 50/1985.⁵⁰⁴ V rozhodnutí byl zdůrazněn význam úplného a konkrétního, nikoli jen

⁴⁹⁹ Skutečnost, že ZoR ČR obsahoval pouze kusou úpravu tohoto institutu a nevymezoval ani katalog vzájemných práv a povinností dítěte, pečující osoby a rodiče, byla často kritizována. Poukazováno bylo na nečitelnost institutu, právní nejistotu a nepředvídatelnost rozhodnutí v rozporu se zájmy dítěte. Srov. KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Pěstounská péče: mýty versus ústavně konformní interpretace a aplikace zákona s úvahami de lege ferenda. *Právní rozhledy*. 2008, č. 9, s. 312. NOZ odkazuje na přiměřené použití ustanovení o pěstounské péči.

⁵⁰⁰ Podle slovenské úpravy má pečující osoba, obdobně jako pěstoun, možnost obrátit se na soud, rozhodne-li rodič dítěte v podstatné věci v rozporu se zájmy dítěte, s návrhem na přezkoumání takového rozhodnutí (§ 45 odst. 4 ZoR SR).

⁵⁰¹ Právo rodičů na styk s dítětem v případě svěřením do péče jiné osoby zdůrazňuje ZoR SR v § 45 odst.6.

⁵⁰² K tomu srov. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 182, PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentář*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 259 nebo náleží Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 157/01 ze dne 29. října 2002.

⁵⁰³ § 957 NOZ, § 45 odst. 5 ZoR ČR. Uvedena úprava je odůvodněna zájmem na tom, aby výživa dítěte byla zajištěna osobami, které mají k dítěti vyživovací povinnost s přihlédnutím k tomu, že u této formy náhradní péče dle české úpravy nevzniká nárok na dávky hmotného zabezpečení jako v případě pěstounské péče.

⁵⁰⁴ Rozhodnutí ze dne 22. května 1985, sp. zn. Cpj 13/85.

obecného vymezení práv a povinností tak, aby nedošlo ke vzniku kolize s právy a povinnostmi rodičů. Práva a povinnosti osoby, které bylo dítě svěřeno do péče, je třeba vždy vymezit rozdílně podle okolností konkrétního případu. Smyslem úpravy je, aby osoba, které bylo dítě svěřeno, měla zabezpečena práva a uložené povinnosti související s péčí o dítě a dále práva a povinnosti potřebné k zajištění běžných záležitostí dítěte.

Institut svěřením dítěte do péče jiné osoby je třeba chápat jako překlenovací řešení krize přirozené nukleární rodiny.⁵⁰⁵ Může trvat, jen dokud trvá překážka bránící rodičům v zajišťování řádné péče o jejich dítě. Pokud výchova dítěte a péče o jeho zdravý vývoj není rodiči uspokojivě zabezpečena nebo pokud to z jiných závažných důvodů vyžaduje nejlepší zájem dítěte, je úlohou státu zajistit dítěti vyhovující péči a výchovu v náhradním prostředí, které bude odpovídat specifickým potřebám dítěte a jeho rodiny. Obecně lze konstatovat, že v takových případech je dítěti zpravidla ku prospěchu péče zajišťována nejbližšími příbuznými dítěte nebo osoby dítěti blízkými, která je správně v zákonné úpravě preferována. ZoR SR obsahuje podrobnou úpravu této formy náhradní péče, včetně zákonného vymezení rozsahu práv a povinností pečující osoby a rodiče dítěte, výslovného stanovení práva rodiče na styk s dítětem svěřeným do péče či zákonné úpravy důvodů zániku této péče. Jde-li o českou právní úpravu, uvítat lze detailnější úpravu institutu v NOZ ve srovnání s úpravou v ZoR ČR, stanovení podmínky obvyklého bydliště pečující osoby nebo vyloučení péče jiné osoby jako obecně nahrazující péči předcházející osvojení či pěstounskou péči. De lege ferenda lze uvažovat nad zdůrazněním zachování vymezeného rozsahu práv a povinností rodičů vyplývajících z rodičovské odpovědnosti a práva rodičů na styk s dítětem v NOZ po vzoru slovenské úpravy. Na druhé straně je možné doporučit doplnění ZoR SR o založení aktivní legitimace pečující osoby pro vymáhání stanoveného výživného pro svěřené dítě od jeho rodičů či vyloučení možnosti, aby tato forma péče mohla nahradit povinnou předadopční péči, pěstounskou péči či předpěstounskou péči po vzoru české právní úpravy.

⁵⁰⁵ KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. *Instituty náhradní rodinné péče*. In: *Dny práva 2009*. Brno: Masarykova univerzita, 2009. Dostupné z: < http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/sbornik.html>.

11. Poručenství

Poručenství se řadí mezi formy náhradní péče v případech, kdy poručník o dítě osobně pečuje. Poručníka ustanovuje soud v řízení péče o nezletilé podle § 176 a nasl. OSŘ dítěti, jehož oba rodiče nejsou schopni poskytnout mu dlouhodobě či přechodně náležitou a úplnou ochranu jeho práv a zájmů z důvodu, že zemřeli, nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu, pokud byli v plném rozsahu zbaveni výkonu rodičovských práv a povinností nebo pokud jim byl tento pozastaven, tedy vesměs v případech, kdy rodiče nejsou zákonnými zástupci nezletilého dítěte. NOZ upravuje poručenství v §§ 928 až 942, ZoR ČR v §§ 78 až 82 a ZoR SR v §§ 56 až 59. V roce 2011 bylo v osobní péči poručníka v ČR celkem 2740 dětí, v průběhu roku došlo k umístění 494 dětí. V SR bylo k 31.12.2011 v poručenské péči spolu 579 dětí, v průběhu roku došlo k umístění 204 dětí.⁵⁰⁶

Obecně platí, že poručník není povinen o dítě osobně pečovat, jestliže však takovou osobní péči vykonává, jedná se o formu náhradní rodinné péče, která je zajišťována dávkou hmotného zabezpečení, obdobně jako je tomu v případě pěstounské péče. Není proto třeba, aby poručníkovi bylo dítě navíc svěřováno do některé z jiných forem náhradní osobní péče. Úkolem poručníka je primárně zabezpečovat výchovu dítěte, zastupovat jej a spravovat jeho jmění místo rodičů.⁵⁰⁷ Mezi poručníkem a dítětem nevzniká vyživovací povinnost. Podle NOZ může soud výjimečně okruh práv a povinností poručníka vymezit i jinak. Jakékoli rozhodnutí poručníka týkající se podstatné věci dítěte, či už v oblasti osobní nebo majetkové musí být schváleno soudem; bude se jednat nikoli pouze o schvalování právních úkonů, ale i jakýchkoli jiných záležitostí v podstatných věcech dítěte. Právní úkon týkající se podstatné věci poručence, o kterém by rozhodl poručník bez souhlasu soudu, by byl postižen sankcí absolutné neplatnosti. Pavelková institut poručenství označuje za „nejúplnější náhradu výkonu rodičovských práv a povinností v případech, kdy rodičům z určitého důvodu jejich výkon nepatří“ a poukazuje na to, že poručník zásadně rozhoduje o všech otázkách, které nebyly upraveny soudem, zatímco osoba, která o dítě pečuje

⁵⁰⁶ Srov. Roční výkazy MPSV ČR o výkonu sociálně-právní ochrany dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/7260> a Roční výkazy MPSVR SR o vykonávání opatření sociálně-právní ochrany dětí a sociální kurately dostupné z: http://www.upsvar.sk/statistiky/rocne-vykazy-mpsvr-sr/rocne-vykazy-v12-mpsvr-sr-o-vykonavani-opatreni-socialnopravnej-ochrany-deti-a-socialnej-kurately-2008-2009-2010-2011.html?page_id=77297.

⁵⁰⁷ ZoR SR vyžaduje, aby v rozhodnutí o ustanovení poručníka soud uvedl konkrétní rozsah majetku, který bude poručník spravovat.

v některé z jiných forem náhradní péče, vyjma osvojení, může rozhodovat o dítěti pouze v běžných věcech.⁵⁰⁸

Poručníkem lze ustanovit fyzickou osobu plně způsobilou k právním úkonům, která se svým ustanovením do funkce souhlasí a způsobem svého života poskytuje záruky řádného výkonu této funkce, pokud její zájmy nejsou v trvalém rozporu se zájmy dítěte. Poručníkem mohou být ustanoveni i oba manželé, případně ve smyslu NOZ i jiné „dvě osoby“.⁵⁰⁹ Soud za poručníka ustanoví především toho, koho navrhli rodiče, není-li to v rozporu se zájmy dítěte. Není-li takové osoby, soud jmenuje poručníkem někoho z příbuzných nebo osob dítěti blízkých, případně jinou vhodnou osobu. Pokud se nenalezne vhodná fyzická osoba, může soud ustanovit poručníkem orgán sociálně-právní ochrany dětí a podle slovenské úpravy i obec. Poručník je povinen vykonávat svou funkci řádně a v nejlepším zájmu dítěte. Za řádný výkon své funkce odpovídá soudu, který vykonává nad jeho činností pravidelný dohled. Je povinen podávat soudu pravidelné zprávy o osobě poručenice a správě jeho jmění, po skončení poručenství předkládá soudu závěrečný účet ze správy jmění poručenice.

Novela ZSPOD ČR č. 401/2012 Sb. s účinností od 1. ledna 2013 stanovila poručníkům osobně pečujícím o děti řadu dalších práv a povinností obdobně jako je tomu v případě pěstounů. Poručníci osobně pečující o dítě mají nově například právo na poskytnutí odborné pomoci a poradenství, právo na pomoc při zajišťování osobní péče o svěřené dítě v případech dočasné pracovní neschopnosti, při vyřizování nezbytných osobních záležitostí, narození dítěte či úmrtí blízké osoby, právo na poskytnutí pomoci se zajištěním celodenní péče o svěřené dítě v rozsahu alespoň čtrnáct kalendářních dnů v kalendářním roce, dosáhlo-li dítě věku dvou let, nebo povinnost zvyšovat si znalosti a dovednosti v oblasti výchovy a péče o děti. Rozsah stanovených práv a povinností poručníka je individuálně specifikován v dohodě uzavřené se správním orgánem nebo ve správním rozhodnutí ve smyslu § 47b ZSPOD ČR. Tyto musí být v souladu s rozhodnutím soudu o svěřením dítěte do péče poručníka a s individuálním plánem ochrany dítěte, musí odpovídat specifickým potřebám dítěte a okolnostem každého případu.⁵¹⁰

Důvody zániku poručenství lze rozdělit na absolutní a relativní. Mezi absolutní důvody, kdy nadále není třeba, aby dítě mělo poručníka, patří dosažení zletilosti dítěte, resp. ve smyslu NOZ nabytí svéprávnosti dítěte, smrt dítěte a zánik důvodu, pro který byl

⁵⁰⁸ PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentár*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. s. 349.

⁵⁰⁹ § 932 odst. 2 NOZ.

⁵¹⁰ Více k této problematice srov. výklad v kapitole o pěstounské péči.

poručník ustanoven. K relativním důvodům, které mají za následek pouze zánik poručenské funkce v konkrétním vztahu mezi dítětem a poručníkem, kdy však důvod ustanovení poručníka dítěti v zásadě nadále trvá, lze zahrnout smrt poručníka, rozhodnutí soudu o zproštění poručníka výkonu funkce nebo odvolání poručníka. K zproštění poručníka výkonu funkce může dojít výhradně rozhodnutím soudu na jeho návrh, podle NOZ nicméně pouze pokud o to požádá z důležitých důvodů. Zprostit poručníka funkce lze podle NOZ i tehdy, stane-li se nezpůsobilým pro její výkon, naproti tomu dle ZoR SR, jako i ZoR ČR, je uvedená skutečnost důvodem pro odvolání poručníka z funkce. Poručník může být kromě toho odvolán z funkce i z důvodu porušování svých povinností, případně zneužívání svých práv. Pokud byli poručníkem ustanoveni společně manželé, podle české úpravy soud v případě rozvodu posoudí, zda je v zájmu dítěte, aby tuto funkci vykonávali nadále oba manželé, přičemž může jednoho z nich výkonu této funkce zprostit. ZoR SR naproti tomu rozvod manželství spájí se zánikem poručenství, v zájmu dítěte však může na návrh některého z manželů rozhodnout, že poručníkem bude i nadále jeden z manželů. V případě smrti jednoho z manželů se poručníkem stává pozůstalý manžel.

Závěr

Právní řády České i Slovenské republiky vycházejí ze společných východisek, nicméně po rozpadu společného státu se každý z nástupnických států vydal vlastním směrem právní úpravy náhradní péče. Cílem disertační práce byla analýza a komparace institutu náhradní péče o děti v České a Slovenské republice z hlediska právního, s přihlédnutím ke stavu zkoumané problematiky rovněž z hlediska ostatních relevantních aspektů. Téma byla rozvedena z pohledu teoretického se zohledněním judikatury vnitrostátních soudů i Evropského soudu pro lidská práva, s důrazem na promítnutí principu nejlepších zájmů dítěte, práva dítěte na slyšení v řízení a práva na respektování soukromého a rodinného života v rozhodovací praxi soudů. Důraz byl zaměřen na analýzu diferencí v právních úpravách a na jejich kritické zhodnocení, komparativní část práce vyústila ve formulaci návrhů *de lege ferenda*. Teoretické poznatky a východiska, závěry zkoumání i návrhy řešení byly rovněž konfrontovány s praktickou rovinou problematiky.

Za jeden z hlavních nedostatků náhradní péče bývá v České republice označována roztržičnost agendy mezi různé resorty a chybějící koordinace a spolupráce odpovědných subjektů. Poukazuje se na rozdíly zejména v rozsahu kompetencí, personálním zajištění agendy, míře odpovědnosti, legislativní úpravě či podílu financí ze státního rozpočtu. Kritizováno je též nerovnoměrné rozdělení agendy mezi státní správu a samosprávu a mezi státní a nestátní sektor.⁵¹¹ Mnohými odborníky nicméně samotné rozdělení agendy není vnímáno jako zásadní překážka optimalizace náhradní péče, rovněž však poukazují na potřebu koordinovaného přístupu a spolupráce odpovědných resortů, jejichž aktivity jsou v praxi neřídko nekoordinované, či dokonce protichůdné.⁵¹² Důsledkem nedostatečné kooperace bývá často dlouhodobé umístování dětí do zařízení pro výkon ústavní výchovy. Nezbytným předpokladem zkvalitnění práce s dotčenou skupinou dětí a podmínkou zvýšení dostupnosti odpovídající péče je proto posílení spolupráce všech resortů a její vhodná koordinace.

V současném systému náhradní péče není kladen dostatečný důraz na zajištění vývoje dítěte v jeho přirozeném prostředí nebo náhradním rodinném prostředí v případech,

⁵¹¹ Srov. např. MPSV ČR. Analýza současného stavu institucionálního zajištění péče o ohrožené děti. [online]. [cit. 2013-01-28]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/9619/Analýza.pdf>.

⁵¹² Srov. *Náhradní výchova dětí – možnosti a meze: Kolokvium I*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2008.

kdy dítě nemůže být dočasně nebo trvale vychováváno ve své rodině. Práce s ohroženými rodinami je často nedostatečná a nesystematická, neexistuje dostatečná síť služeb pro pomoc rodinám, uspokojivě není řešeno postavení etnicky odlišných dětí a dětí se zvláštními potřebami, pro které je nezdědka obtížné zabezpečit vhodnou formu náhradní rodinné péče. Důsledkem je vysoký počet dětí umístěných v ústavní výchově.

Prioritou v oblasti náhradní péče by měla být orientace na prevenci vzniku ohrožení dítěte a vytvoření podmínek, které by dítěti umožnily setrvat v přirozené rodině, případně v náhradním rodinném prostředí, s výjimkou případů, kdy by ústavní výchova byla vyhodnocena jako nejlepší řešení v zájmu dítěte. Osobitnou pozornost je třeba věnovat vysokému počtu etnicky odlišných dětí v zařízeních ústavní výchovy. Zejména podíl romských dětí je často nepřiměřeně vysoký. U těchto dětí patří mezi nejvýznamnější faktory podmiňující umístění do ústavních zařízení sociální důvody. Šance na jejich umístění do standardních forem náhradní rodinné péče jsou často nižší a tyto děti setrvávají v ústavních zařízeních dlouhou dobu, nezdědka až do své zletilosti. Možností, která by pro tuto skupinu dětí mohla představovat vhodnou alternativu, se jeví profesionální forma individuální péče zajišťovaná dětem na kratší či delší dobu speciálně vybranými a školenými pěstouny. Obdobný závěr lze učinit i v případě určité skupiny dětí se zdravotním postižením, kterých specifické potřeby by nezdědka mohly být uspokojeny i ve specializovaném náhradním rodinném prostředí. Odborní kvalifikace, zvláštní osobní předpoklady a potřebná specializace pečovatелů by ovšem v těchto případech byla nezbytnou podmínkou.

Profesionalizace pěstounské péče je v České republice již několik let spájena s institutem pěstounské péče na přechodnou dobu. Záměr vytvořit prostor pro snížení počtu dětí v zařízeních ústavní výchovy a profesionalizovat výkon pěstounské péče byl sledován i novelou zákona o sociálně-právní ochraně dětí č. 401/2012 Sb. Na Slovensku profesionální individuální péči dětem s nařízenou ústavní výchovou zajišťují profesionální rodiče jako zaměstnanci dětských domovů v profesionálních rodinách. Význam profesionální pěstounské péče tkví především v tom, že umožňuje vyrůstat v rodinném prostředí dětem, které by nebylo možné umístit do jiných forem náhradní rodinné péče. Vytváří předpoklady pro individuální přístup k dětem, eliminaci nepříznivých vlivů ústavní výchovy na psychiku dítěte a práci s biologickou rodinou. Při jejím uplatňování je však nezbytné zvláště dbát na osobnostní předpoklady a motivaci pěstounů, na jejich odbornost a specializaci, na poskytování dostupných služeb pomoci, podpory a poradenství a

provádění dohledu nad jejím výkonem. V zahraničí je profesionální pěstounská péče již běžně vykonávanou praxí. Je jedním z důležitých prvků systému náhradní péče o děti již tradičně ve Velké Británii, Rakousku či Francii. Ve Velké Británii, která bývá pokládána za původce profesionální pěstounské péče, je pěstounská péče nejrozšířenější formou náhradní rodinné péče. Existuje v několika různých podobách, objevuje se v podstatě výhradně jako péče profesionální. Osvědčené modely ze zemí, kde má profesionální pěstounská péče určitou tradici, by mohly poskytnout vhodnou inspiraci i pro českou právní úpravu.

Mezi instituty náhradní péče má své místo také ústavní výchova. Pro mnohé děti představuje jediné reálné řešení jejich závažných životních situací a často i zdraví a život ohrožujících problémů. I když dítěti často nemůže poskytnout výhody rodinné péče, je zpravidla zajišťována v stabilním, materiálně plně saturovaném a zdravotně zajištěném prostředí kvalifikovanými pracovníky. V posledních letech byly v obou srovnávaných státech podniknuty legislativní kroky k nezbytné modernizaci ústavních zařízení, ať už vymezením požadavků na snížení počtu dětí ve skupinách, transformací internátních typů domovů na zařízení se strukturou rodinných jednotek nebo zavedením profesionálních náhradních rodin ve Slovenské republice, s cílem přiblížit systém ústavní výchovy rodinnému charakteru poskytované péče. Zintenzivnění individuálního přístupu k dětem s nařízenou ústavní výchovou je nezbytným předpokladem pro to, aby potřeby každého dítěte byly v dostatečné míře uspokojovány a aby se mohlo účinně předcházet negativním vlivům na jejich psychosociální vývin. Na nedostatečné uspokojování základních psychických potřeb dětí v ústavní výchově po delší dobu a na nepříznivé účinky ústavní výchovy na psychiku dětí poukazovali již Matějček a Langmeier ve své studii z roku 1963.⁵¹³ Uvádí se též, že děti v ústavních zařízeních jsou náchylnější k sociálně patologickým jevům, k sociálnímu selhání, či méně schopni dosáhnout vyššího vzdělání, uplatnit se na trhu práce nebo založit si vlastní funkční rodinu.⁵¹⁴ Jak ale upozorňuje Sobotková, nemalá skupina dětí přichází do ústavních zařízení ve vyšším věku, s vážnými problémy, s osobními zkušenostmi s patologickými jevy a psychicky deprivovaná z vlastních nefunkčních rodin, což je často důsledkem nedostatečné preventivní a sanační

⁵¹³ LANGMEIER, Josef a MATĚJČEK, Zdeněk. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: SZdN, 1963. 297 s.

⁵¹⁴ MATOUŠEK, Oldřich. Děti mezi ústavní výchovou a rodinou: Zpráva o konferenci. In: *Děti mezi ústavní výchovou a rodinou: Sborník ke konferenci konané ve dnech 8. a 9. 11. 2007*. Praha: Národní vzdělávací fond, o.p.s. a Člověk hledá, o.s., 2007, s. 4–6.

práce s biologickými rodinami.⁵¹⁵ U takových dětí je potřeba profesionálního kvalifikovaného přístupu a vybudování pozitivního emocionálního vztahu mezi dítětem a pečovatelem, obzvláště důležitá.

Kromě zkvalitňování jednotlivých forem náhradní péče je neméně důležité klást důraz i na sanaci rodinného prostředí. Pouze při souběžně vykonávané práci s ohroženými rodinami, poskytování včasné systematické pomoci, podpory a poradenství a provádění kvalitních preventivních programů lze dosáhnout pozitivní výsledky a zlepšení situace i perspektivy ohrožených dětí a jejich rodin.

⁵¹⁵ SOBOTKOVÁ, Irena. Poznámky k současné situaci v ústavní výchově dětí. [online] [cit. 2013-01-28]. Dostupné z: <http://www.anv.cz/odborne/121-poznamky-k-soucasne-situaci-v-ustavni-vychove-deti>.

Použitá literatura

1. Monografie

1. BECHYŇOVÁ, Věra a KONVIČKOVÁ, Marta. *Sanace rodiny*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008. 152 s. ISBN 978-80-7367-392-5.
2. DYTRYCH, Zdeněk a MATĚJČEK, Zdeněk. SCHÜLLER, Vratislav. *Nechtěné děti*. Praha: Výzkumný ústav psychiatrický, 1975. Šamorín: Heuréka, 1998. ISBN: 80-967653-4-5.
3. FAJNOR, Vladimír a Záturecký, Adolf. *Nástin soukromého práva platného na Slovensku a Podkarpatské Rusi*.
4. FICOVÁ, Svetlana a kol. *Ochrana práv maloletých v civilnom procese*. Bratislava: EUROUNION, 2008. 214 s. ISBN 978-80-89374-04-5.
5. FREEMAN, Michael. Article 3. The Best Interests of the Child. In: ALEN, André a kol. *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2007. 75 s. ISBN: 978-90-04-14861-1.
6. HOLUB, Milan. NOVÁ, Hana. *Zákon o rodině: komentář a předpisy souvisící*. 6. aktualiz. a dopl. vyd. podle stavu k 1.2.2004. Praha: Linde, 2004. 751 s. ISBN 80-7201-451.
7. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Dítě, rodina a stát: (Úvahy nad právním postavením dítěte)*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. 160 s. ISBN: 978-80-21006-94-2.
8. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*. 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2009. 558 s. ISBN 978-80-7400-061-4.
9. HUBÁLKOVÁ, Eva. *Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika- Judikatura a řízení před Evropským soudem pro lidská práva*. Praha: Linde, 2003. 744 s. ISBN: 80-7201-417-X.
10. JANSKÝ, Pavel. *Problémové dítě a náhradní výchovná péče ve školských zařízeních*. 1. vyd. Hradec Králové: GAUDEAMUS, 2004. 169 s. ISBN: 80-7041-114-7.
11. JÍLEK, Dalibor a kol. *Studie o právech dítěte: implementace zkušeností dobré praxe ve vzdělávání v oblasti práv dětí ve Švýcarsku do podmínek ochrany práv dětí v České republice*. Brno: Česko-britská o.p.s., 2011. 282 s. ISBN: 978-80-26003-77-9.

12. KNAPPOVÁ, Marta, ŠVESTKA, Jiří a DVOŘÁK, Jan. *Občanské právo hmotné*. 4. aktualiz. a dopl. vyd. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2007. 343 s. ISBN: 978-80-7357-230-4.
13. KRAJČO, Jaroslav a kol. *Občiansky súdny poriadok. I. diel. Komentár. IV.* aktualizované vyd. Bratislava: EUROUNION, 2006. 815 s. ISBN 80-88984-89-0.
14. LANGMEIER, Josef a MATĚJČEK, Zdeněk. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: SZdN, 1963. 297 s.
15. LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. 2. vyd. Bratislava: IURA EDITION, 2002. 626 s. ISBN: 80-89047-48-3.
16. MALENOVSKÝ Jiří. *Mezinárodní právo veřejné – jeho obecná část a poměr k jiným právním systémům, zvláště k právu českému*. 5. vyd. Brno: Doplněk, 2008. 551 s. ISBN 978-80-7239-218-6.
17. MATĚJČEK, Zdeněk a kol. *Náhradní rodinná péče*. 3. vyd. Praha: Portál, 1999. 184 s. ISBN 80-7178-304-8.
18. MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. 271 s. ISBN 978-80-7367-368-0.
19. MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Vyd.1. Praha: Portál, 2005. 352 s. ISBN:978-80-7367-818-0.
20. MOŽNÝ, Ivo: *Sociologie rodiny*. Praha: SLON, 1999. 250 s. ISBN:80-86429-05-9.
21. NOVOTNÁ, Věra a PRŮŠOVÁ, Lenka. *K vybraným otázkám osvojení dětí*. 1. vyd. Praha: LINDE, 2004. 159 s. ISBN: 80-86131-56-4.
22. NOVOTNÁ, Věra a BURDOVÁ, Eva. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář*. 3. vydání. Praha: Linde, 2007, 471 s. ISBN: 80-86131-72-6.
23. PAVELKOVÁ, Bronislava. *Zákon o rodině: komentár*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011. 640 s. ISBN 978-80-7400-359-2.
24. PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústava a ústavní řád České republiky: komentář. Díl 2, Práva a svobody*. 2. vyd. Praha: LINDE, 2002. 256 s. ISBN: 80-7201-391-2.
25. RADVANOVÁ, Senta a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. *Kurs občanského práva: instituty rodinného práva*. 1. vyd. Praha: Beck, 1999. 227 s. ISBN 80-7179-182-2.
26. RADVANOVÁ, Senta. *O rodině, manželství a dětech*. Praha: Panorama, 1978. 167 s.
27. RADVANOVÁ, Senta, KOLUCHOVÁ, Jarmila a DUNOVSKÝ, Jan. *Výchova dětí v náhradní rodinné péči*. Praha: SPN, 1980. 132 s.

28. SVOBODA, Jaromír a FICOVÁ, Svetlana. *Zákon o rodině: Komentár*. Bratislava: Eurounion, 2005. 728 s. ISBN 80-88984-76-9.
29. ŠVESTKA, Jiří. *Osvojení v československém právním řádu*. Acta Universitatis Carolinae. Iuridica. Monographia 19/1973. Praha: Univerzita Karlova, 1973. 108s.
30. ZBYNĚK, Gabriel a NOVÁK, Jan. *Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči*. Praha: Grada, 2008. 144 s. ISBN: 80-24717-88-3.

2. Sborníky

1. CIRÁK, Ján. Rodinné právo na Slovensku. In: *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2009, s. 69-85.
2. KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Úvahy nad rekodifikací českého rodinného práva. In: *Pocta Martě Knappové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2005, s. 225-243.
3. LAZAR, Ján a KUBÍČKOVÁ, Gabriela. Rodinné právo v pripravovanom slovenskom Občianskom zákonníku. In: *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2009, s. 283-293.
4. LUKEŠOVÁ, Jaroslava a NEDUCHALOVÁ, Anna. Chcete mě?!! In: *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2009, s. 295-302.
5. MATĚJČEK, Zdeněk. Otázka identity dítěte v náhradní rodinné péči. In: *Náhradní rodinná péče*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, 1982, s. 133-141.
6. MITLÖHNER, Miroslav. K odborné kvalifikaci pěstounské rodiny. In: *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2009, s. 335-340.
7. OROSZ, Ladislav. Listina základných práv a slobôd ako súčasť ústavného systému Slovenskej republiky. In: *Listina a súčasnosť. Sborník příspěvků sekce ústavního práva přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2010*. Olomouc: Právnická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, 2010, s. 151 – 166.
8. PRŮŠOVÁ, Lenka. Poznámky k praktickému výkonu ústavní výchovy. In: *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2009, s. 425-434.

9. RADVANOVÁ, Senta (ed.). *Náhradní výchova dětí – možnosti a meze: Kolokvium I*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2008. 126 s. ISBN: 978-80-87146-05-7.
10. RADVANOVÁ, Senta (ed.). *Náhradní rodinná péče - představy a skutečnost : (realita a východiska v ČR) : kolokvium II*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2009. 99 s.
11. RADVANOVÁ, Senta. Osvojení v proměnách společnosti: Úvaha. In: *Pocta Jiřímu Švestkovi k 75. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI, a.s., 2005, s. 245-254.
12. RADVANOVÁ, Senta. Po deseti letech ... Nelehká cesta sociálně-právní ochrany dětí v ČR. In: *Pocta Martě Knappové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2005, s. 301-313.
13. RADVANOVÁ, Senta. Rodiče a děti v socialistickém právu rodinném (Konference socialistického rodinného práva v Praze). Praha: Ústav státní správy, 1985, s. 149 s.
14. RADVANOVÁ, Senta. Sociálně-právní ochrana dětí – aktuální problémy. In: *Otázky rekodifikace soukromého práva*. Praha: UK v Praze, Karolinum, 2003, s. 131-140.
15. RADVANOVÁ, Senta. Ublíživání dětem – nebezpečná rodina. In: *Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2008, s. 265-277.
16. RICHTEROVÁ, Natália. Nová právní úprava Zákona o rodině na Slovensku. In: *Pocta Martě Knappové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2005, s. 315-331.
17. SEDLÁK, Petr. Mezinárodní osvojení a ochrana nejlepších zájmů dětí. In: *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2009, s. 451-459.
18. SCHEU, Harald Christian. Pojem rodiny v evropském systému ochrany lidských práv. In: *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2009, s. 471-483.
19. WESTPHALOVÁ, Lenka. Základní východiska pro studium rodiny z pohledu práva. In: *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2009, s. 595-602.

20. ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Osvojení – jméno s několika významy. In: *Pocta Jiřímu Švestkovi k 75. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2005, s. 369-380.
21. ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Tutor loco parentis habentur. In: *Pocta Martě Knappové k 80. narozeninám*. 1. vydání. Praha: ASPI-Wolters Kluwer, 2005, s. 457-465.

3. Články

1. ČERNÁ, Iva. Péče o děti ohrožené sociálním vyloučením v ČR a některých zemích Evropské unie. *Právo a rodina*. 2008, 2-4.
2. EEKELAAR, John. Beyond the welfare principle. *Child and Family Law Quarterly*. 2002, 14 (3), 243-244.
3. EEKELAAR, John. The Interests of the Child and the Child's Wishes: The Role of Dynamic Self-Determinism. *International Journal of Law, Policy and Family*. 1994, 8 (1), 42-61.
4. FICOVÁ, Svetlana a SVOBODA, Jaromír. K novému Zákonu o rodině (č. 36/2005 Z. z.). *Justičná revue*. 2005, č. 6-7, s.807-824.
5. FICOVÁ, Svetlana. Konanie o osvojiteľnosti. *Justičná revue*. 2008, č. 11, s. 1477-1494.
6. FREEMAN, Michael. Culture, Childhood and Rights. *The Family in Law*. 2011, 5 (15), 15-33.
7. KILKELLY, Ursula. Relocation: A Children's Rights Perspective. *Journal of Family Law and Practice*. 2010, 1 (1), 23-35.
8. KNAPP, Viktor. Systém československého socialistického práva v historii čtyřiceti let. *Právník*. 1985, č. 5, s. 445 a n.
9. KOHM, Lynne Marie. Tracing the Foundations of the Best Interests of the Child Standard in American Jurisprudence. *Journal of Law and Family Studies*. 2008, 10 (2), 337-376.
10. KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Pěstounská péče: mýty versus ústavně konformní interpretace a aplikace zákona s úvahami de lege ferenda. *Právní rozhledy*. 2008, č. 9, s. 309-316.

11. KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Souhlas k osvojení, přímý i blanketový, jako právní úkon směřující ke změně statusu dítěte. *Správní právo: odborný časopis pro oblast státní správy a správního práva*. 2003, č. 5-6, s. 307-313.
12. KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Vyživovací povinnost k dětem v náhradní péči. *Právní rozhledy*. 2005, č. 9, s. 305-342.
13. KRISTKOVÁ, Veronika. Práva dítěte a procesní praxe českých soudů. *Via Iuris*. 2005, č. IV, s. 73-79.
14. KÜHN, Zdeněk. KYSELA, Jan. Aplikace mezinárodního práva po přijetí tzv. euronovely Ústavy ČR. *Právní rozhledy*. 2002, č. 7, s. 301-312.
15. MNOOKIN, Robert H. Child-custody Adjudication: Judicial Function in the Face of Indeterminacy. *Law & Contemporary Problems*. 1975, 39 (3), 226-293.
16. SEDLÁK, Petr. Základní otázky osvojení v rekodifikaci občanského zákoníku. *Právo a rodina*. 2009, č. 3-4.
17. URBANÍKOVÁ, Jana. Pěstounská péče na Slovensku a její zprostředkování. *Právo a rodina*. 2006, č. 7-8.
18. VAN ROSUM, Wibo. The clash of legal cultures over the 'best interests of the child' principle in cases of international parental child abduction. *Utrecht Law Review*. 2010, 6 (2), 33-55.
19. ZERMATTEN, Jean. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. *The International Journal of Children's Rights*. 2010, 18 (4), 483-499.
20. ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Budoucí občanský zákoník a rodinné právo. Několik malých zamyšlení de lege ferenda. *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*. 2003, č. 1-2, s. 141-154.
21. ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Několik poznámek k právním otázkám okolo tzv. baby-schránek. *Právní rozhledy*. 2005, č. 7, s. 250-253.

4. Elektronické zdroje

1. AMALTHEA. *Metodika služby sanace rodiny se zaměřením na spolupráci mezi orgány sociálně-právní ochrany dětí a poskytovateli sociálních služeb Pardubického kraje*. [online]. 2009 [cit. 2013-01-24].
Dostupné z: <<http://www.pardubickykraj.cz/viewDocument.asp?document=18925>>.
2. BARVÍKOVÁ, Jana a PALONCYOVÁ, Jana. *Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc - umístování dětí, podmínky péče o děti, financování provozu*.

- Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí [online]. 2012 [cit. 2013-01-21]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_342.pdf>.
3. CENTRUM PRE MEDZINÁRODNOPRÁVNÚ OCHRANU DETÍ. Výročná správa za rok 2011. [online]. 2012 [cit. 2012-09-20]. Dostupné z: <<http://www.cipc.sk/files/vs2011.pdf>>.
 4. ELISCHER, David. Zbavování rodičovské zodpovědnosti – posuny a nové pohledy ve světle současné domácí i zahraniční judikatury. In: *Aktuální otázky péče o děti separované od rodičů. Sborník z X. celostátního semináře NRP, Brno, 29. 9. – 30. 9. 2010.* Brno: TRIADA – Poradenské centrum, o.s., 2010, s. 65-76. Dostupné z: <http://www.triada-centrum.cz/publ/sborniky/sbornik_2010.pdf>.
 5. FILADELFIOVÁ, Jana. *Zvyšovanie kvality poskytovania starostlivosti a výchovy deťom v detských domovoch - zameranie na profesionálne rodiny zamestnancov.* Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2008. Dostupné z: <http://www.sspr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2008/Filadelfiova/Zvysovanie_kvality.pdf>.
 6. KANCELÁRIA VEREJNÉHO OCRANCU PRÁV. *Správa o podmienkach činnosti orgánov sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately* [online]. 2012 [cit. 2013-02-22]. Dostupné z: <http://www.vop.gov.sk/files/Sprava_SPOD.pdf>.
 7. KOLUCHOVÁ, Jarmila a Irena SOBOTKOVÁ. Význam uspokojování psychických potřeb dětí v pěstounské péči. *Pediatric pro praxi.* 2004, č. 1. [online]. [cit. 2013-01-08]. Dostupné z: <<http://www.solen.cz/pdfs/ped/2004/01/04.pdf>>.
 8. KOTEK, Miloslav a KOTALOVÁ, Kristýna. Hostitelská péče – dnes a zítra. In: *Aktuální otázky náhradní rodinné péče. Sborník z VII. celostátního semináře NRP, Brno, 10. – 11. října 2007.* Brno: TRIADA – Poradenské centrum, o.s., 2007, s. 22-24. Dostupné z: <http://www.triada-centrum.cz/publ/sborniky/sbornik_2007.pdf>.
 9. KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Instituty náhradní rodinné péče. In: *Dny práva 2009.* Brno: Masarykova univerzita, 2009. Dostupné z: <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/sbornik.html>.
 10. KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Výkon rodičovské zodpovědnosti v kontextu institutů náhradní rodinné péče. In: *Aktuální otázky náhradní rodinné péče. Sborník z VIII. celostátního semináře NRP.* Brno: TRIADA, 2008, s. 61-72. Dostupné z: <http://www.triada-centrum.cz/index.php?menu=publ_sborniky>.
 11. KÜHN, Zdeněk. ESLP k možnosti homosexuálů adoptovat dítě. In: [online]. [cit. 2012-09-20]. Dostupné z: <<http://jinepravo.blogspot.sk/2008/01/eslp-k-monosti-homosexul-adoptovat-dt.html>>.

12. MATOUŠEK, Oldřich. Děti mezi ústavní výchovou a rodinou: Zpráva o konferenci. In: *Děti mezi ústavní výchovou a rodinou: Sborník ke konferenci konané ve dnech 8. a 9. 11. 2007*. Praha: Národní vzdělávací fond, o.p.s. a Člověk hledá, o.s., 2007, s. 4 – 6.
Dostupné z: <<http://www.clovekhledacloveka.cz/res/data/000240.pdf>>.
13. MPSV ČR. Analýza současného stavu institucionálního zajištění péče o ohrožené děti. [online]. [cit. 2013-01-28].
Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/files/clanky/9619/Analyza.pdf>>.
14. MPSV ČR. Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti. [online]. [cit. 2013-01-28].
Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/files/clanky/7440/NAP.pdf>>.
15. MPSV ČR. Návrh opatření k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti – základní principy. [online]. [cit. 2013-01-28].
Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/9556/Navrh_opatreni_k_transformaci.pdf>.
16. MPSV ČR. Roční výkazy o výkonu sociálně-právní ochrany. Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/cs/7260>>.
17. MPSVR SR. Ročné výkazy o vykonávaní opatrení sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kuratele. Dostupné z: <http://www.upsvar.sk/statistiky/rocne-vykazy-mpsvr-sr/rocne-vykazy-v12-mpsvr-sr-o-vykonavani-opatreni-socialnopravnej-ochrany-deti-a-socialnej-kurately-2008-2009-2010-2011.html?page_id=77297>.
18. MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY. Statistické ročenky Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy – výkonové ukazovatele. Dostupné z: <<http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp>>.
19. MINISTERSTVO VNITRA ČR. *Hodnocení systému péče o ohrožené děti – Národní projekt Systému včasné intervence*. [online]. 2007 [cit. 2013-01-24].
Dostupné z: <<http://www.mvcr.cz/clanek/hodnoceni-systemu-pecce-o-ohrozene-deti-narodni-projekt-systemu-vcasne-intervence.aspx>>.
20. PAVELKOVÁ, Bronislava. Nerovnosť rodičov pred zákonom. In: *Dny práva 2011*. Brno: Masarykova univerzita, 2012. Dostupné z: <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2011/files/prispevky/05%20Rodina/09A%20BRONISLAVAPAVELKOVA.pdf>.
21. PORADNA PRO OBČANSTVÍ, OBČANSKÁ A LIDSKÁ PRÁVA. *Právní komparativní studie. Zásahy veřejné moci do rodičovských práv a jejich dopad na rodinný život*. [online]. 2006 [cit. 2013-02-21]. Dostupné z: <<http://www.poradna-prava.cz/folder05/studie.pdf>>.

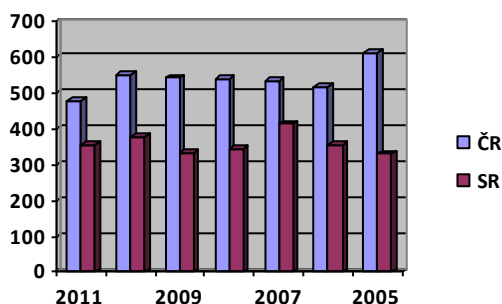
22. ŘEHULOVÁ, Lenka. Profesionální pěstounská péče. In: *Dny práva 2009*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 2331-2354. ISBN: 978-80-210-4990-1. Dostupné z: <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/sbornik.html>.
23. SEDLÁK, Petr. Otázky subsidiarity – pěstounská péče vs. mezinárodní osvojení. In: *Aktuální otázky náhradní rodinné péče. Sborník z IX. celostátního semináře NRP, Brno, 30. 9. – 1. 10. 2009*. Brno: TRIADA – Poradenské centrum, o.s., 2009, s. 25-29. Dostupné z: <http://www.triada-centrum.cz/publ/sborniky/sbornik_2009.pdf>.
24. SOBOTKOVÁ, Irena. *Poznámky k současné situaci v ústavní výchově dětí*. [online]. [cit. 2013-01-28]. Dostupné z: <<http://www.anv.cz/odborne/121-poznamky-k-soucasne-situaci-v-ustavni-vychove-deti>>.
25. STŘEDISKO NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE, VÚPSV. *Mezinárodní srovnání přístupů a forem realizace pěstounské péče se zřetelem k využití profesionálních pěstounů při řešení situace ohroženého dítěte a reintegrace rodiny*. [online]. 2002 [cit. 2013-01-08]. Dostupné z: <http://okna-nrp.cz/wp-content/uploads/Bubleova_Kovarik_Mezinar_srov_pestoun_pece.pdf>.
26. UNHCR. Směrnice UNHCR pro určování nejlepšího zájmu dítěte. [online] květen 2008 [cit. 2013-02-07]. Dostupné z: <<http://www.unhcr-centraleurope.org/cz/pdf/zakladni-informace/pravni-dokumenty/prirucky-doporuceni-a-stanoviska-unhcr/smernice-unhcr-k-urcovani-nejlepsiho-zajmu-ditete-2008.html>>.
27. UNICEF: *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child*. Fully Revised Third Edition. [online] 2007. [cit. 2013-02-07]. Dostupné z: <http://www.unicef.org/publications/files/Implementation_Handbook_for_the_Convention_on_the_Rights_of_the_Child_Part_1_of_3.pdf>.
28. ÚŘAD PRO MEZINÁRODNĚPRÁVNÍ OCHRANU DĚTÍ: Statistiky mezinárodních osvojení. [online]. [cit. 2012-09-20]. Dostupné z: <<http://www.umpod.cz/urad/aktuality/statistiky-mezinarodnich-osvojeni/>>.
29. ÚSTAV ZDRAVOTNICKÝCH INFORMACÍ A STATISTIKY ČR. *Činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do tří let a dalších zařízení pro děti v roce 2011* [online]. 2012 [cit. 2013-01-23]. Dostupné z: <<http://www.uzis.cz/category/tematicke-rady/zdravotnicka-zarizeni/kojenecke-ustavy-detske-domovy-dalsi-zarizeni-pro-deti>>.
30. ÚSTREDIE PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY. *Koncepcia zabezpečovania výkonu súdnych rozhodnutí v detských domovoch na r. 2012 – 2015: Plán transformácie a deinštitucionalizácie náhradnej starostlivosti*. [online]. [cit. 2012-10-25]. Dostupné z: <<http://www.upsvar.sk/detske-domovy-a-ine-zariadenia/detske>>.

- domovy/dokumenty/koncepcia-zabezpecovania-vykonu-sudnych-rozhodnuti-v-detskych-domovoch-na-roky-2012-2015-s-vyhľadom-do-roku-2020plan-transformacie-a-deinstitucionalizacie-nahradnej-starostlivosti.html?page_id=143966>.
31. VEŘEJNÝ OCHRÁNCE PRÁV. *Přetíženost sociálních pracovníků = nedostatečná práce s rodinami*. [online]. [cit. 2013-02-22]. Dostupné z: <<http://www.ochrance.cz/tiskove-zpravy/tiskove-zpravy-2008/pretizenost-socialnich-pracovniku-nedostatecna-prace-s-rodinami/>>.
 32. VEŘEJNÝ OCHRÁNCE PRÁV. *Souhrnná zpráva o činnosti veřejného ochránce práv za rok 2011*. [online]. [cit. 10.2.2013]. Dostupné z: <http://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/zpravy_pro_poslaneckou_snemovnu/Souhrnna_zprava_VOP_2011.pdf>.
 33. VÝZKUMNÝ ÚSTAV PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Podmínky výkonu sociálně-právní ochrany dětí na úrovni obecních úřadů obcí s rozšířenou působností*. [online]. 2010 [cit. 2013-02-22]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_326.pdf>.
 34. WINTR, Jan. *Analýza české právní úpravy osvojení dítěte gayi, lesbami a bisexuálními lidmi ve světle práva Evropské unie a Evropské úmluvy o lidských právech a základních svobodách*. [online]. [cit. 2012-09-20]. Dostupné z: <<http://www.glpartnerstvi.cz/zakaz-adopci/pravni-analyza-osvojeni-ditete.html>>.
 35. ZERMATTEN, Jean. *The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis, Function and Implementation. Working Report*. [online]. 2010 [cit. 2013-02-07]. Dostupné z: <http://www.childsrights.org/html/documents/wr/wr_best_interest_child09.pdf>.

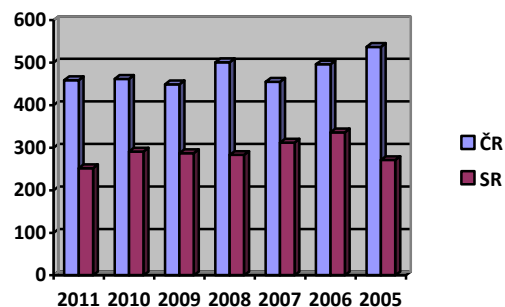
Přílohy

Osvojení:		2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
Počet osvojení v sledovaném roce	ČR	478	549	543	542	533	516	615
	SR	356	378	335	345	414	354	330
Počet dětí svěřených do předadopční péče v sledovaném roce	ČR	459	462	449	501	455	496	537
	SR	252	291	287	283	312	336	271
Počet nevyřízených žádostí o zprostředkování osvojení k 31. 12.	ČR	2359	2450	2504	2513	2528	2341	2500

Počet osvojených dětí v sledovaném roce:

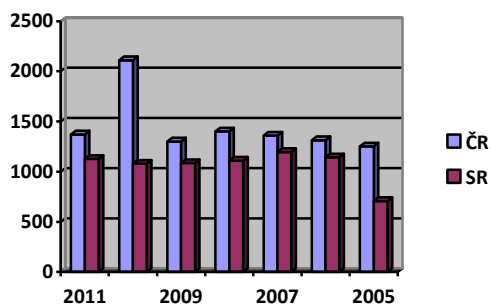
Počet dětí svěřených do předadopční péče v sledovaném roce:

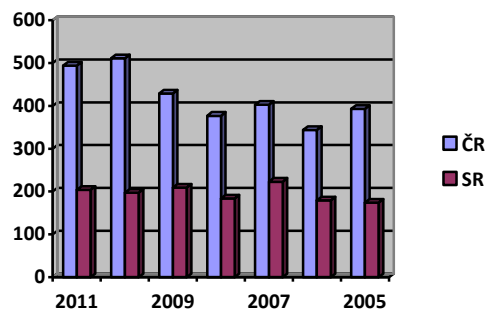
Svěření dítěte do péče třetí osoby:		2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
Počet dětí svěřených do péče třetí osoby v sledovaném roce	ČR	1371	2111	1301	1402	1361	1314	1251
	SR	1126	1080	1087	1110	1196	1144	708

Poručenství:		2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
Počet dětí umístěných do osobní péče poručníka v sledovaném roce	ČR	494	511	429	377	403	344	393
	SR	204	197	209	184	223	179	174

Počet dětí svěřených do péče třetí osoby v sledovaném roce:

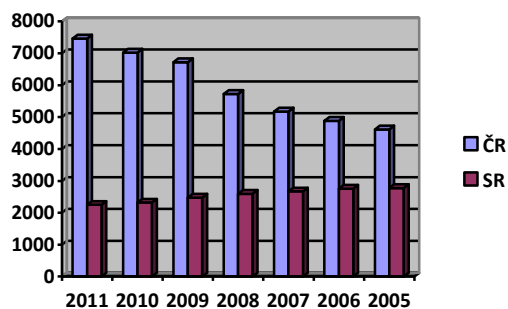
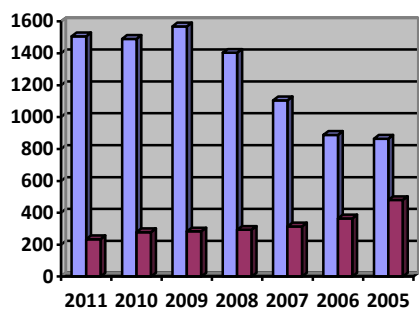
Počet dětí umístěných do osobní péče poručníka v sledovaném roce:

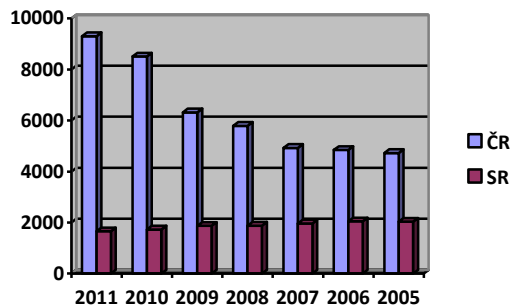
Pěstounská péče:

		2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
Počet dětí svěřených do pěstounské péče v sledovaném roce	ČR	1507	1491	1568	1403	1105	889	864
	SR	234	278	283	293	315	365	480
Počet dětí umístěných v pěstounské péči k 31.12.	ČR	7463	7021	6722	5727	5174	4884	4613
	SR	2249	2319	2478	2594	2672	2757	2776
Počet pěstounských rodin k 31.12.	ČR	9302	8504	6313	5790	4927	4845	4720
	SR	1659	1726	1870	1875	1966	2045	2035
Počet nevyřízených žádostí o zprostředkování pěstounské péče k 31. 12.:	ČR	831	722	656	734	677	682	703

Počet dětí svěřených do pěstounské péče v sledovaném roce: Počet dětí v pěstounské péči k 31. 12. sledovaného roku:

Počet pěstounských rodin k 31. 12. sledovaného roku:

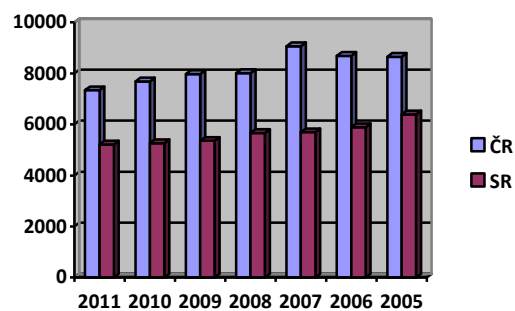
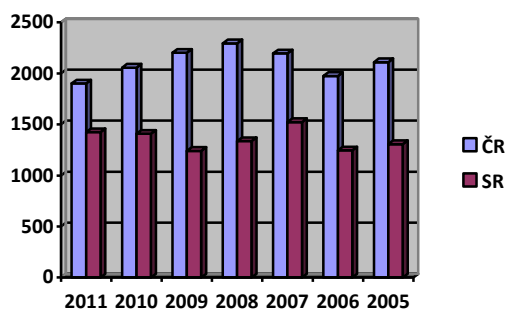

Ústavní výchova:

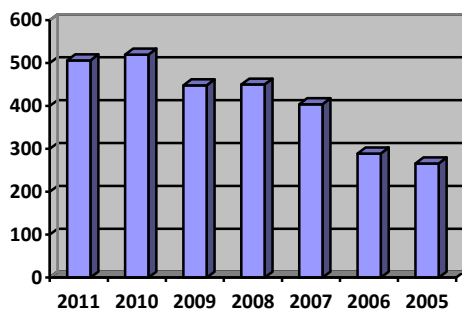
		2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
Počet dětí umístěných do ústavní výchovy v sledovaném roce	ČR	1901	2055	2202	2295	2195	1974	2109
	SR	1424	1408	1240	1336	1523	1245	1306
Počet dětí umístěných v ústavní výchově k 31.12.	ČR	7340	7685	7975	8009	9064	8691	8648
	SR	5214	5263	5356	5667	5696	5893	6396
Děti umístěných do ZDVOP* v sledovaném roce	ČR	506	520	448	450	404	289	266

* ZDVOP – zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc

Počet dětí umístěných do ústavní výchovy v sledovaném roce: Počet dětí v ústavní výchově k 31. 12. sledovaného roku:

Počet dětí umístěných do ZDVOP v sledovaném roce:

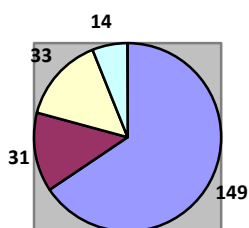

Školská zařízení pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy v ČR:	Počet zařízení	Lůžková kapacita	Počet dětí a mládeže	Před zahájením PŠD*	Plnění PŠD	Po ukončení PŠD
Zřizovatel						
Dětský domov	149	5162	4451	396	2642	1413
Dětský domov se školou	31	1074	761	7	632	122
Výchovný ústav	33	1439	1395	41	25	1329
Diagnostický ústav	14	589	543	24	248	271
Celkem	227	8264	7150	468	3547	3135

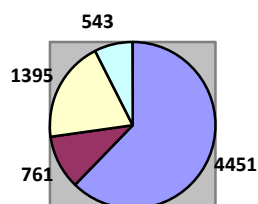
* PŠD – povinná školní docházka

Počet zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy v ČR:

Počet dětí a mládeže v zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy v ČR:

■ Dětský domov
■ Dětský domov se školou
■ Výchovný ústav
■ Diagnostický ústav

■ Dětský domov
■ Dětský domov se školou
■ Výchovný ústav
■ Diagnostický ústav

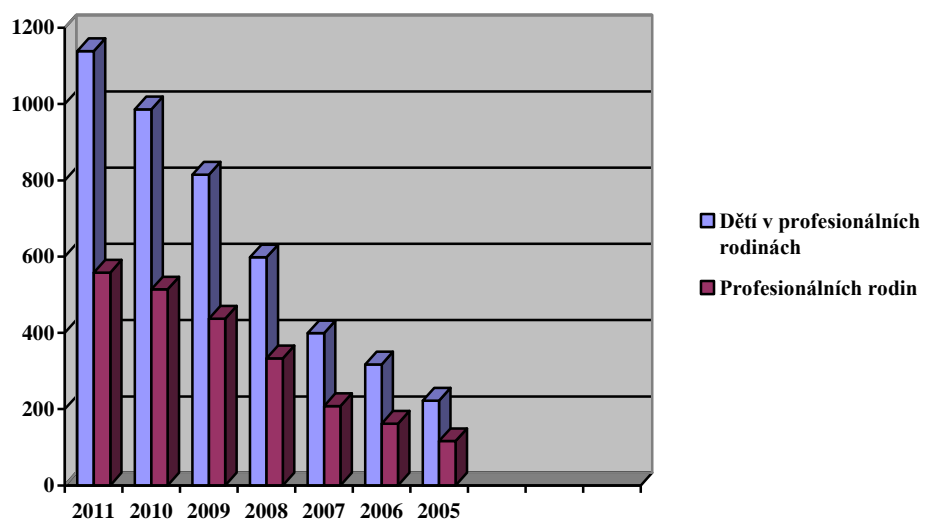
Profesionální rodiny:

	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
Počet dětí umístěných v profesionální rodině k 31.12.	1139	986	815	598	399	317	222
Počet profesionálních rodin k 31.12.	558	514	437	333	208	162	116

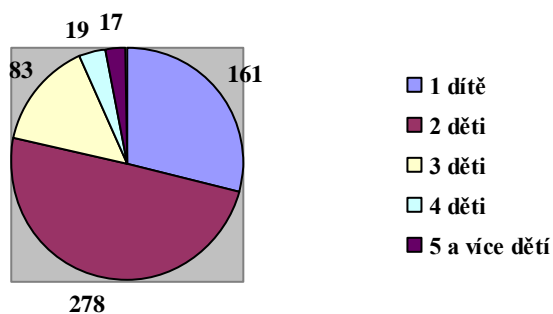
	Spolu	1 dítě	2 děti	3 děti	4 děti	5 a více dětí
Celkový počet rodin v roce 2011:	558	161	278	83	19	17
Vlastní bytové prostory:	538	158	269	81	17	13
V prostorech dětského domova:	20	3	9	2	2	4

	Spolu	0-1 let	2-3 roky	4-6 let	7-15 let	16-18 let	nad 18 let
Celkový počet dětí v profesionálních rodinách v roce 2011:	1139	196	170	207	446	78	42
se zdravotním postižením:	74	3	12	11	40	6	2
s duševní poruchou:	16	0	0	1	14	1	0
s poruchami chování:	66	0	0	1	61	3	2
týrané a zneužívané:	27	3	4	4	11	5	0
mladí dospělí:	36	0	0	0	0	0	36

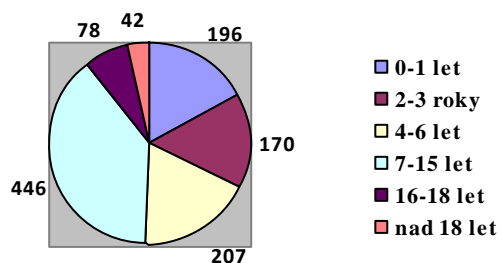
Počet profesionálních rodin a dětí v profesionálních rodinách k 31. 12. sledovaného roku:

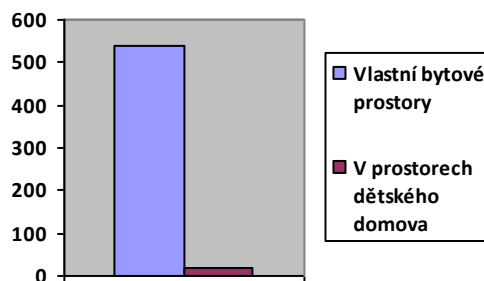
Počet dětí umístěných v profesionálních rodinách v roce 2011:

Věkové zastoupení dětí v profesionálních rodinách v roce 2011:

Výchovné prostředí profesionálního rodiče v roce 2011:

Abstrakt

Ve společnosti se vždy vyskytuje skupina dětí, které z nejrůznějších příčin nemohou vyrůstat ve své biologické rodině. Povinností státu je v takových případech zajistit dětem péči náhradní. Smyslem institutů nahrazujících rodičovskou péči je zajistit ochranu a výživu dětem v bezpečném, zdravém náhradním prostředí a poskytnout jim vhodné podmínky pro jejich zdravý tělesný, rozumový, citový a mravní vývoj.

Cílem disertační práce je analýza a komparace institutu náhradní péče o děti v České a Slovenské republice z hlediska hmotněprávního i procesního se záměrem vyhodnotit efektivnost právní úpravy, identifikovat základní problémy v praktické realizaci náhradní péče, nastínit principy významné pro další vývoj náhradní péče a poskytnout návrhy řešení *de lege ferenda*. Důraz je zaměřen na analýzu diferencí v právních úpravách a na jejich kritické zhodnocení. Práce zohledňuje relevantní judikaturu s důrazem na promítnutí principu nejlepších zájmů dítěte, práva dítěte na slyšení v řízení a práva na respektování soukromého a rodinného života v rozhodovací praxi soudů.

Právní řády České i Slovenské republiky vycházejí ze společných východisek, nicméně po rozpadu společného státu se každý z nástupnických států vydal vlastním směrem právní úpravy náhradní péče. Těžištěm právní úpravy je na Slovensku „zákon o rodině“ č. 36/2005 Z.z., který přebíral podstatnou část rodinněprávní úpravy obsažené v zrušeném zákoně o rodině č. 94/1963 Zb. V České republice byl až do rekonstrukce soukromého práva stěžejním právním předpisem rodinného práva, včetně úpravy náhradní péče, zákon o rodině č. 94/1963 Sb. Dne 1. ledna 2014 vstoupí v České republice v účinnost nový občanský zákoník č. 89/2012 Sb. Úprava rodinného práva bude spolu s dalšími odvětvími práva soukromého koncentrována v novém kodexu, dosavadní zákon o rodině bude zrušen. Vymezené případy se však i nadále budou posuzovat podle dosavadních předpisů.

Práce je členěna do jedenácti kapitol. V úvodu nejprve vymezuje pojem náhradní péče o děti a provádí jeho diferenciaci. Poté pojednává o teoretických úvahách nad principem nejlepších zájmů dítěte, který je jedním z vůdčích principů Úmluvy o právech dítěte. Následně vymezuje pojem rodičovské odpovědnosti a pojednává o přípustnosti zásahů do něj. Pojem „*rodičovská odpovědnost*“ byl do právního řádu ČR zaveden novým občanským zákoníkem. Tento výraz nahradil pojem „*rodičovská zodpovědnost*“, který obsahuje zákon o rodině č. 94/1963 Sb. Pod pojmem rodičovská odpovědnost se rozumí

skupina nejdůležitějších práv a povinností rodičů ve vztahu k dítěti. Zahrnuje práva a povinnosti rodičů při péči o nezletilé dítě, zejména při péči o jeho zdraví a všestranný vývoj, při jeho zastupování a správě jmění dítěte. Nejvýznamnější opatření týkající se zásahů do rodičovské odpovědnosti patří do výlučné pravomoci soudu. Pouze soud může při splnění zákonných podmínek rozhodnout o jejím pozastavení, omezení nebo zbavení. Do výlučné pravomoci soudu patří také rozhodování v případech, kdy se rodičovská odpovědnost omezuje fakticky, kde spadají všechny případy svěřeni dítěte do náhradní péče. V tomto případě k zásahu do rodičovské odpovědnosti nedochází osobitným rozhodnutím podle obecné úpravy, ale na základě jiného soudního rozhodnutí dochází k faktickému omezení výkonu práv a povinností vyplývajících z rodičovské odpovědnosti.

Druhá část práce je věnována právu na rodinný život, včetně jeho výkladu v relevantní judikatuře Evropského soudu pro lidská práva ve věcech náhradní péče. Právo na rodinný život patří k základním pilířům mezinárodního systému ochrany lidských práv. Jako součást práva na soukromí je chráněno čl. 8 odst. 1 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod a v ústavní rovině čl. 10 odst. 2 Listiny. Respektování práva na rodinný život zahrnuje závazek státu jednat způsobem umožňujícím normální rozvoj vztahů mezi blízkými příbuznými, včetně vztahů mezi rodiči a dětmi. Základním prvkem rodinného života je soužití rodičů a dětí, neboť právě v jeho rámci se má uskutečňovat péče o děti a jejich výchova ze strany rodičů. Jakákoli opatření, která jim v tom brání, představují zásah do práva na rodinný život (Kutzner proti Německu).

Ve třetí kapitole je věnována pozornost vývoji právní úpravy náhradní péče ve srovnávaných státech po roce 1918. Následující kapitola rozebírá prameny právní úpravy náhradní péče, včetně mezinárodních pramenů práva. Poté je podán výklad o úkolech sociálně-právní ochrany dětí ve vztahu k náhradní péči a o procesních aspektech náhradní péče, včetně participačních práv dítěte.

Jádro práce je tvořeno analýzou a komparací jednotlivých forem náhradní péče, včetně osvojení. V kapitole sedmé až jedenácté je postupně pojednáno o osvojení, pěstounské péči, ústavní výchově, svěřeni dítěte do péče jiné osoby a poručenství. Osobitná pozornost je věnována profesionalizaci pěstounské péče s cílem identifikovat její přednosti a limity ve srovnání s jinými formami náhradní péče a zkoumat její uplatňování ve srovnávaných státech. K vytvoření profesionální pěstounské péče vedl snižující se počet zájemců o výkon pěstounské péče a zvyšující se počet dětí, které nebylo možné umístit do jiných forem náhradní rodinné péče. Jejím účelem je zajistit profesionální individuální péči

dětem podle potřeby na kratší či delší dobu speciálně k tomu vybranými a školenými pěstouny. V odborných kruzích je však upozorňováno na její limity především z hlediska uspokojování psychických potřeb dětí. V České republice je s profesionalizací pěstounské péče již několik let spájen výkon tzv. pěstounské péče na přechodnou dobu. Profesionalizace pěstounské péče byla také jedním ze základních cílů novelizace zákona o sociálně-právní ochraně dětí provedené zákonem č. 401/2012 Sb., který vstoupil v účinnost dne 1. ledna 2013. Novelou došlo ke změně podmínek výkonu pěstounské péče s cílem jejího vykonávání na profesionálním základě. Prvky profesionalizace pěstounské péče se projevují v nově stanovených právech a povinnostech pěstounů, sjednocen byl systém příprav a výběru pěstounů i způsob jejich hmotného zabezpečení. Dávky pěstounské péče jsou nadále pojímány jako odměna za poskytovanou službu, z uvedeného důvodu došlo k jejich vyjmutí z režimu zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře. Na Slovensku je s obdobným záměrem využíván specifický model tzv. profesionálních náhradních rodin. Profesionální rodina je institutem řadícím se pod institucionální náhradní péči, ačkoli z pohledu psychologicko-sociologického vykazuje znaky náhradní rodinné péče. Je způsobem zajištění individuální péče o dítě s nařízenou ústavní výchovou. Profesionální rodič je v pracovněprávním vztahu s dětským domovem a jako zaměstnanec dětského domova poskytuje péči dětem s nařízenou ústavní výchovou ve svém přirozeném rodinném prostředí. Dílčí závěry v kapitolách věnovaných jednotlivým formám náhradní péče sumarizují provedenou analýzu a představují návrhy řešení de lege ferenda.

V závěru práce je zdůrazněna potřeba posílení spolupráce všech odpovědných resortů ve věcech náhradní péče a její vhodná koordinace, které jsou nezbytným předpokladem zkvalitnění práce s dotčenou skupinou dětí a podmínkou zvýšení dostupnosti odpovídající péče. Poukázáno je na význam sanace rodiny, důležitost preventivních programů a potřebu vytvoření účinných mechanismů včasné systematické pomoci rodinám s osobními, zdravotními, sociálními či majetkovými obtížemi, které jsou podmínkou pro snížení počtu dětí vyžadujících zajištění náhradní péče. Prioritou by měla být orientace na prevenci vzniku ohrožení dítěte a vytvoření podmínek, která by dítěti umožnila setrvat v přirozené rodině, případně v náhradním rodinném prostředí, s výjimkou případů, kdy by ústavní výchova byla vyhodnocena jako nejlepší řešení v zájmu dítěte.

Summary

The legal comparison of alternative care of children in the Czech and the Slovak Republic

There is always present a group of children who cannot for various reasons grow up in their biological family. Obligation of the state in such cases is to ensure that children alternative care. The purpose of alternative care is to protect and nurture children in a safe healthy environment and provide suitable conditions for their healthy physical, intellectual, emotional and moral development.

The objective of the thesis is to analyze and compare alternative care of children institute in the Czech and the Slovak Republic from the substantive and procedural point of view with intention to evaluate effectiveness of legal regulation, identify basic problems in the practical realization, outline the principles significant for the further development of alternative care and make proposals *de lege ferenda*. Focus is put on the analysis of differences in national regulations and their critical evaluation. The study takes into account relevant judicature with an emphasis on the reflection of the best interest of the child principle, right of the child to be heard and right to respect for private and family life in the decision-making practice of the courts.

Legislation of the Czech and the Slovak Republic is based on the common ground; however, after the dissolution of the common state each of the successor states issued their own regulation of alternative care. The basis of alternative care regulation in the Slovak Republic is The Family Law Act No. 36/2005 Coll. which took over an essential part of the family law rules contained in the repealed Family Law Act No. 94/1963 Coll. Up to the recodification of private law in the Czech Republic legal regulation of family law including alternative care was contained in the Family Law Act No. 94/1963 Coll. On 1 January 2014 the new Civil Code No. 89/2012 Coll. enters into force. Family law regulation will be together with other private law branches concentrated in the new codex, the Family Law Act No. 94/1963 Coll. will be repealed. Specific cases will be however considered under current law.

The thesis is composed of eleven chapters. Beginning of the study is introductory; it defines alternative care and makes its differentiation. It is followed by discussing the theoretical considerations of the best interest of the child principle which is one of the guiding principles of the Convention on the Rights of the Child. Next Chapter defines the concept of parental responsibility and deals with the admissibility of interventions into it.

The term “rodičovská odpovědnost” has been established by the new Civil Code. It replaced the term “rodičovská zodpovědnost” contained in the Family Law Act No. 94/1963 Coll. Parental responsibility means group of the most important rights and duties of parents in relation to their child. It includes rights and responsibilities in the care of a child, of his health and all-round development, in the representation and property administration. The most significant measures relating interference with the parental responsibility are in the exclusive power of the courts. Only a court may under the statutory conditions decide on its suspension, restriction or deprivation. Within the exclusive jurisdiction of the courts is also decision-making in cases where parental responsibility is restricted in fact, which covers all cases of alternative care. In this case, rights and duties arising out of parental responsibility are restricted factually, not by any special decision under the general regulation.

Part two of the thesis deals with the right to family life, including its interpretation by the European Court of Human Rights in cases of alternative care. The right to family life is one of the pillars of the international human rights protection. As a part of the right to privacy it is guaranteed by the article 8 (1) of the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms and on the constitutional level by the article 10 (2) of the Charter. Respect for family life includes an obligation of the state to act in a manner that allows normal development of relations among close relatives, including parents and children. The basic element of family life is the cohabitation of parents and children as it is within the bounds of this cohabitation where upbringing of children by their parents is to take place. Any measures that perverts may constitute an interference with the right to respect for family life (*Kutzner v. Germany*).

Attention to the historical development of alternative care regulation after 1918 is paid in Chapter three. Following Chapter analyzes the sources of alternative care regulation, including international. After that the comment about the role of the socio-legal protection of children in relation to alternative care and about the procedural aspects of alternative care and participation rights of the child is given.

The core of the thesis is based on analysis and comparison of particular types of alternative care, including adoption. Chapters 7-11 analyze adoption, foster care, institutional care, child custody and guardianship. Special attention is paid to the professionalization of foster care with intention to identify its assets and limits in comparison to other forms of alternative care and consider its realization in compared

states. Professional foster care has been created due to decreasing number of foster care applicants and increasing number of children who was not possible to place into other forms of alternative care. Its purpose is to provide individual professional care to children as needed for shorter or longer period by specially selected and trained foster parents. However, some professionals warn about its limits especially in meeting psychological needs of children. In the Czech Republic “the temporary foster care”, an institute applied for several years yet, is relating with foster care professionalization. The professionalization of foster care was also one of the main objectives of the amendment to the Act on Social and Legal Protection of Children made by Act No. 401/2012 Coll. effective from 1 January 2013. The amendment was to change the conditions for the exercise of foster care with the purpose to perform it on a professional basis. Elements of professionalizing are reflected in the newly established rights and responsibilities of foster parents, the unified system of their preparation and selection and the way their material security. Foster care benefits are construed as a reward for the service provided, for that reason, they were extracted from the Act No. 117/1995 Coll., on State Social Support. With the similar intention the specific model of the “professional family“ is used in the Slovak Republic. Professional family is a model of institutional alternative care, although from the psycho-sociological point of view it has signs of alternative family care. It is a manner of providing individual care for children under residential care. Professional parent is in a labor relation with the children’s home and as the employee he cares for children with ordered institutional care in his own family environment. Partial conclusions in chapters summarize performed analysis and present proposals *de lege ferenda*.

The conclusion of the thesis emphasizes the need to strengthen cooperation between all responsible ministries in matters of alternative care and their appropriate coordination, which is a prerequisite for improving work with concerned children and increasing the availability of appropriate care. It points out the significance of helping families and improving family lives, importance of preventive programs and the need to develop effective mechanisms of early systematic assistance to families with personal, health, social or property difficulties, which are precondition for reducing the number of children requiring to ensure alternative care. Focusing on child emergency prevention and creation facilities that would allow child to remain in his own family or in the alternative family environment, with the exception of cases where institutional care was evaluated as the best solution in the interest of the child, should be the priority.

Key words:

alternative care of children, the best interests of the child, a right to family life

Klíčová slova:

náhradní péče o děti, nejlepší zájem dítěte, právo na rodinný život